

ІВАН ОГІЄНКО
(МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН)

РІДНА МОВА

*Світлій пам'яті
Анни Фігус-Ралько –
співголови Фундації
імені митрополита Іларіона (Огієнка),
колишньої соратниці митрополита
на українознавчому полі Канади,
яка відійшла у вічність у травні 2007 року,
п р и с в я ч у є т ь с я
це видання*

ВИДАВНИЧИЙ ПРОЕКТ
ФУНДАЦІЇ ІМЕНІ МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА (ОГІЄНКА)
"ЗАПІЗНІЛЕ ВОРОТТЯ"

Серія 1. **РУКОПИСНА СПАДЩИНА**

- УКРАЇНСЬКЕ МОНАШЕСТВО
- ТАРАС ШЕВЧЕНКО
- РОЗП'ЯТИЙ МАЗЕПА
- БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ
- РЯТУВАННЯ УКРАЇНИ
- Художні твори

Серія 2. **ЗАРУБІЖНІ ПЕРШОДРУКИ**

- ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ
- УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА
- СВЯТА ПОЧАЇВСЬКА ЛАВРА
- СЛОВО ПРО ІГОРІВ ПОХІД
- УКРАЇНСЬКА ЦЕРКВА ЗА ЧАС РУЇНИ
- ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО ДРУКАРСТВА
- УКРАЇНСЬКА ЦЕРКВА
- РІДНА МОВА
- Містечко Брусилів та його околиці
- Дохристиянські вірування українського народу
- Наш бій за державність
- Українська патрологія
- Костянтин і Мефодій
- Іконоборство
- Легенди світу
- Постання азбуки і літературної мови у слов'ян

ФУНДАЦІЯ
ІМЕНІ МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА
(ОГІЄНКА)

Іван ОГІЄНКО
(Митрополит Іларіон)
РІДНА МОВА

Упорядник,
автор передмови
і коментарів
Микола Тимошик

Київ • 2010

- Іван Огієнко (митрополит Іларіон)**
О38 Рідна мова / Упоряд., авт. передмови та коментарів
М. С. Тимошик. — К.: Наша культура і наука, 2010. — 436 с.
(Бібліотечна серія Фундації ім. митрополита Іларіона (Огієнка)
“Запізніле вороття”. Серія 2. “Зарубіжні першодруки”. Том 8).

ISBN 978-966-7821-42-5 (серія)
ISBN 978-966-7821-50-0

“Поки живе мова, житиме й народ, як національність; не стане мови — не стане й національності: вона геть розпорочиться поміж дужчих народів...” Ці слова великого українця Івана Огієнка найточніше відтворюють найголовнішу змістову домінанту цього видання.

Мовознавчі твори автора, які відібрані до цієї книги, в Україні ніколи (за винятком першого) не друкувалися. Вперше окремі їх фрагменти появились в світ у Варшаві на сторінках щомісячника “Рідна мова”. Наскрізною, об’єднавчою ідеєю усіх її текстів є гасло, яке народилося на чужині в результаті болісного споглядання за тривожними процесами, що посилювалися з кінця 20-х років ХХ століття: на теренах радянської України — русифікація, у самій діаспорі — асиміляція українців. Гасло це — “Для одного народу — одна літературна мова, один правопис”. Воно є особливо актуальним для сьогочасної України.

Для старшокласників і студентів, учителів і викладачів. Усіх, кому небайдужа ідея національного відродження.

ISBN 978-966-7821-50-0

© Тимошик М. С., упорядкування,
передмова, коментарі, 2010
© “Наша культура і наука”, 2010

“БЕЗ ОКРЕМОЇ МОВИ НЕМАЄ САМОСТІЙНОГО НАРОДУ”: ІДЕЯ СОБОРНОСТІ Й ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ТВОРАХ ІВАНА ОГІЄНКА

Пропонована читачеві материкової України книга має кілька особливостей.

По-перше, фактично всі твори, що їх відібрав упорядник до цієї збірки під назвою “Рідна мова” (за винятком першого), в Україні ніколи не друкувалися. А окремі примірники діаспорних видань, які принагідно потрапляли на терени колишнього СРСР, донедавна перебували в радянських спецфондах і були недоступними навіть для фахівців.

По-друге, наскрішною, об’єднавчою ідеєю усіх її текстів є гасло автора, яке народилося на чужині в результаті болісного споглядання за тривожними процесами, що посилювалися з кінця 20-х років ХХ століття: на теренах радянської України — русифікації, у самій діаспорі — асиміляції українців. Гасло це — “Для одного народу — одна літературна мова, один правопис” — мислилося автором як рятівне.

По-третє, ці твори свого часу, повністю чи фрагментами, друкувалися на сторінках заснованого Іваном Огієнком у Варшаві 1933 року щомісячника “Рідна мова”. Саме видання було створене з метою спонукання читача до глибокого усвідомлення простої істини: поки живе мова, житиме й народ, як національність; не стане мови — не стане й національності: вона геть розпорозиться поміж дужчих народів...

* * *

Волею історичних обставин український народ і в себе вдома, і в близькій та далекій діаспорах все в більшій кількості, надто ж у першій половині ХХ століття, опинявся в різних державних утвореннях. Перебуваючи поза залізною завісою, що відмежовувала радянську Україну від вільного світу, мільйони українців у діаспорі поступово віддалялися від материзни не лише в політичному, психологічному, а й мовному відношеннях, привносячи в спілкування між собою все більше запозичених слів, діалектів, іншомовних кальок.

На порядок денний, таким чином, життя висувало нагальну потребу мовного об'єднання нації, ідею соборності мови. Адже народ, за словами І. Огієнка, який не має спільної літературної мови, — то недозріла нація. Мова ж завжди була своєрідним показником сили та висоти культури кожного народу.

Роль своєрідної загальноукраїнської трибуни, цього вільного українознавчого центру щодо збереження єдиної літературної мови передусім для тих українців, кого доля розкидала різними континентами земної кулі, протягом семи років виконував *щомісячний науково-популярний часопис "Рідна мова"*, незмінним редактором і видавцем якого був Іван Огієнко. Журнал редагувався у Варшаві, а друком виходив у відомій друкарні отців василіан у Жовкві неподалік Львова і поширювався в усьому вільному світі, за винятком радянської України. Через відсутність повних комплектів у наших, навіть найбільших, бібліотеках це видання й досі залишається не вивченим і гідно не поцінованим не лише читачами, а й науковцями.

Перше число "Рідної мови" вийшло у січні 1933 року зшитком у 16 сторінок друку. В залеж-

ності від числа передплатників планувалося збільшити в подальшому обсяг до 24, а то й 32 сторінок. У редакційній статті, зверненій до читача, коротко викладалася програма часопису — короткі публікації з найрізноманітніших відділів української мови: її історія, давні пам'ятки, життя слів (семантика й етимологія), українська літературна мова й вимова, відмінність наддніпрянської мови від наддністрянської, український наголос, українська діалектологія, церковнослов'янська мова, архаїзми нашої мови, українська палеографія й палеотипія, правопис, чужі слова в нашій мові, питання синтаксису, помилкові й невдалі вирази наших письменників, українська наукова термінологія, методика навчання рідної мови, листування з читачами, мовні завдання, головні питання загального мовознавства, україністична бібліографія, рецензії, огляд новинок українських видавництв — книжок, часописів і т. п. Заявлена була й бібліотека “Рідної мови” — систематичне видання підручників, посібників, словників.

Як бачимо, редакція ставила перед собою досить широку програму дій, прагнучи прилучити чим більше прихильників, і не лише з числа інтелігенції — вчителів, священників, працівників газет і журналів, а й рядового читача — селян, ремісників, учнів. Така програма багато в чому була не лише сміливою, а й ризикованою. Адже починати реалізувати її Огієнкові доводилося практично з нуля: не було в його розпорядженні ні поліграфічної бази, ні коштів, ні надійних меценатів. Справа творилася на ентузіазмі, глибокому переконанні в її потребності й важливості, “в повній надії, що всі, кому дорогий добрий розвиток української мови, всіма засобами підтримають нашу культурну ініціативу й численною

передплатою забезпечать існування “Рідної мови”. І тому працювати треба було багато, аби завойувати у читача довір’я. Для цього важливо було підібрати добру команду однодумців, фахівців своєї справи.

Вже від початку Огієнкові вдалося згуртувати довкола часопису колектив талановитих авторів-українознавців, серед яких — Б. Кобилянський, Я. Рудницький, Я. Гординський, А. Чайковський, І. Коровицький, І. Крип’якевич.

З-поміж широкого розмаїття рубрик, безсистемності подачі публікацій, що здавалося на перших порах, поступово почала вимальовуватись головна лінія часопису, спрямована на реалізацію вкрай актуального гасла, висунутого І. Огієнком, — “Для одного народу — одна літературна мова, один правопис”. Ось із якою публіцистичною наснагою звучать вистраждані, виболені в серці вченого думки на обґрунтування такого глибинного за змістом гасла із статті “Без спільної літературної мови немає нації”:

“Глибока відрубність і вікове роз’єднання допровадили навіть до погорди поміж частинами одного народу. Перегляньте галицькі шкільні читанки: там уривки з наддніпрянських письменників сильно перероблені на мову місцеву... На цих зіпсутих читанках ще й сьогодні Галичина навчається літературної мови... Кому це потрібне? Кому це на користь? Кричимо про соборність, а не можемо дійти навіть до спільного правопису. “Хай живе соборність! Але... з галицьким правописом...” З вищеподаного бачимо, що за всяку ціну мусимо творити одну спільну соборну літературну мову. Мусимо творити, коли хочемо стати нацією. Мусимо бути нацією, коли хочемо бути народом незалежним. Це треба пам’ятати кожному, і гас-

ло “Для одного народу — одна літературна мова” мусить стати бойовим нашим завданням для сучасної праці кожного, хто визнає себе українцем”¹.

Іван Огієнко мав підстави говорити так стурбовано, емоційно і прямо. Адже значна частина української інтелігенції, особливо галицької, від початку виходу часопису сприйняла його рішучу орієнтацію на єдину літературну мову не лише насторожено, а й, подекуди, вороже. Тож, на нараді педагогічних працівників українських шкіл у Перемишлі влітку 1933 року при обговоренні піднятих “Рідною мовою” правописних проблем було прийнято дивне рішення: кожний вчитель-україніст хай навчає дітей писати по-своєму. Виходила справді абсурдна ситуація: учень, переходячи з класу в клас, мусив привчатися до того правопису, який сповідує вчитель. Незважаючи на настанови Наукового товариства імені Тараса Шевченка про єдину літературну мову, повернення до старого, галицького правопису спостерігалось і в інших місцевостях Галичини.

Не сподіваючись, що перемишльські педагоги прислухаються до аргументів “Рідної мови”, Огієнко пише для українськомовної преси свою статтю “Не туди дорога: перемишльське вчительство проти культурної єдності нації”. На жаль, жоден із галицьких часописів її не надрукував, і це актуальне, глибоко аргументоване і переконливе звернення до галицького українства так і залишилося в чорновому варіанті в одному з львівських архівів².

¹ Огієнко І. Без спільної літературної мови нема нації // Рідна мова. — 1935. — Ч. 9. — С. 389.

² Львівська національна бібліотека ім. В. Стефаника (далі — ЛНБ). Відділ рукоп. — Ф. 10 (Антонича). — Од. зб. 138. — Спр. 5. — Арк. 1–9.

Не міг байдуже й читати він українськомовні часописи, які нехтували вимогами загальноукраїнського правопису. Тому не тільки зі сторінок свого журналу, а й безпосередньо листом на адресу конкретної редакції звертався професор Огієнко з надією, що така форма може бути дієвішою. Один із характерних листів щодо цієї проблематики – глибоко емоційний і переконливий – віднайдено автором цих рядків у вінніпезькому архіві митрополита Іларіона – до редактора часопису “Новий час”:

“Глибокоповажний редакторе!

За десять літ праці “Новий час” розрісся. Це збільшення впливу збільшує й відповідальність... Думаю, що “Новий час” мусить перейти на повний академічний правопис і на всеукраїнську літературну мову. Відважтесь відразу, без шкідливого вагання... Не робіть із Галичини бодай мовно якоїсь провінціальної закутини. Зрозумійте ж, нарешті, глибинне значення рідномовного гасла – тільки одна літературна мова й вимова, тільки один правопис. Зрозумійте і зреалізуйте його. Об’єднаймося, нарешті, у мові, – і це мовне об’єднання, реалізація соборної української мови золотими буквами залишиться не тільки в історії української культури, але й в політичній історії нашого народу. І нехай, власне, за “Новим часом” увійде до історії нашої культури цей сміливий почин мовного об’єднання цілого українського народу”³

Натомість, львівська газета “Діло” вустами В. Сімовича стала доводити своїм читачам, що, мо-

³ Лист Івана Огієнка від 16 травня 1933 року до редактора журналу “Новий шлях” // Архів митрополита Іларіона у Вінніпезі. – Коробка 19.

вляв, ніякого правописного хаосу в Галичині не існує, що справа єдиного літературного правопису настільки малозначна, що різниці правописні не повинні нас непокоїти⁴. Були й такі часописи, які вустами своїх редакторів чи авторів самовпевнено заявляли: писатимемо, як і писали, нам “огієнківщини” не треба.

Ці та й інші випадки проти “Рідної мови” своїх же, українських, “патріотів” давали підстави Огієнкові з гіркою говорити на сторінках часопису у згадуваній уже статті “Без спільної літературної мови нема нації”: “Серед нашої інтелігенції багато ще таких, що сильно перешкоджають створенню однієї літературної мови. Скільки ворогів має “Рідна мова” — ворогів укритих, що з-за плоту зрадливо кидають на неї тяжким камінням!”

Були й інші, не правописні, причини спротиву нарощуванню авторитету Огієнкового часопису. Про них пізніше, на п'ятирічний ювілей виходу “Рідної мови” напише сам редактор: “Рідна мова” від початку свого існування збагатіла на... ворогів найрізнішої масті. Вороги ці нановзялися були конче прибити “Рідну мову” й були організували проти неї пресовий похід. Ішло, може, більше про редактора журналу, як про сам журнал, тому що редактор відмовився робити політичну роботу в певному напрямі... Пережив редактор і втрату кафедри в університеті з тих самих причин”⁵.

Та набувала “Рідна мова” з кожним новим числом не лише ворогів, а й щирих прихильників, вдячних читачів. Багатьом із них імпонувала наступальність, принципова позиція часопису в питанні збереження єдиної української мови. І таку позицію

⁴ Сімович В. Правописний хаос? // Діло. — 1935. — Ч. 5.

⁵ Огієнко І. Тернистим шляхом: п'ятиліття “Рідної мови” // Рідна мова. — 1938. — Ч. 1. — С. 5.

немало читачів намагалося підтримати. Ось витяги лише з трьох характерних дописів до редакції:

З Канади:

“Є тут у нас тисячі українців із Великої України, що звать себе “русскими”, з нами, галичанами, бояться приставати, а губляться в чужих російських товариствах і тим несвідомо допомагають нашим ворогам неволити Україну. На жаль, таких “малоросів” маємо тут чи не 75 відсотків... І коли то наш народ стане вільний? А як стане, тоді “Рідна мова” матиме мільйон передплатників, а осідка її буде в Києві...”⁶.

Із Закарпатської України:

“Загал говорить і пише, як хоче... Цікаво, що 90 відсотків нашої інтелігенції вважає себе “інтелігентною”, не знаючи своєї літературної мови. Мовний аналфabet — не інтелігент!”⁷.

З Польщі:

“Придушені гіркими невдачами, особливо в недавньому минулому, ми доходимо до пересвідчення, що головна причина невдач — наша роз’єднаність... Тому ідея єдності наповняє сьогодні душу кожного українця-інтелігента чи й простолюдина. А тому гасло професора Огієнка знайшло беззастережний відгук у нашій ментальності... І саме тому ми радо стаємо в ряди провідників його”⁸.

⁶ Давискиба М. Винародовлення українців // Рідна мова. — 1935. — Ч. 8. — С. 380–381.

⁷ Садовський Б. Деякі причини незнання мови // Там само. — Ч. 2. — С. 67–72.

⁸ Романченко Л. Для одного народу — один правопис // Там само. — Ч. 7. — С. 303.

За такої гарячої підтримки читачів редактор-видавець опускати руки не міг. Хоча й розумів, яку непросту місію взяв на свої плечі. Велася копітка, цілеспрямована організаційна робота часопису задля розширення кола читацького загалу. Одна з її форм — *Гуртки плекання рідної мови*, що на заклик часопису почали створюватися в містах і селах, де жили українці. За короткий час сформувалася мережа таких гуртків, з представниками яких редакція підтримувала постійний зв'язок: їм надсилалися різноманітні повідомлення, чеки для організації передплати, видання для поширення на місцях. А в одинадцятому числі за 1934 рік було надруковано проєкт статуту “Гуртки плекання рідної мови”, який складався з таких розділів: організація роботи гуртка, перелік українознавчих тем для дискусій і виступів, мовні щопівді, рідномовні гасла, пам'ятка українському емігранту. Про роботу таких гуртків систематично вміщувалися короткі інформаційні повідомлення.

З метою розбудити широкі інтелігентські кола від мовної байдужості й залучити її до творчої співпраці задля устійнення української літературної мови, редакція вирішила видавати “*Мовний порадник для редакторів, видавців і робітників пера*”. Адресата такого порадника було обрано не випадково. Адже саме від тих, хто редагує й випускає українськомовні періодичні друковані органи, книги, значною мірою залежало те, на які правописні норми орієнтуватимуться читачі. Випуски “Мовного порадника” — це своєрідний журнал у журналі, в якому всі мовні питання подавалися в лаконічному вигляді, з конкретними прикладами. До речі, саме “Мовний порадник” запропонував усім видавцям вживати

в своїх виданнях державотворче словосполучення “в Україні” замість колоніального, принизливого для всіх українців “на Україні”. Така порада підкріплювалася аргументованою статтею редактора “**В Україні, а не на Україні**”. Варто навести фрагмент із цієї статті, де автор переконливо досліджує причину багатолітнього вживання терміна “на Україні”, як прагнення ворогів української державності вважати Україну не як самостійну державу, а як якийсь територіальне, не самостійне ціле, як складову частину якоїсь держави:

*“За останні 50 літ ми остаточно зреклися своїх колишніх назв Русь та Малоросія, прийнявши назву Україна за назву цілої нашої етнографічної території; коли ж так, то мусимо змінити й стару граматичну форму, й уживати тільки в **Україні, в Україні, а не на Україні, на Україну**. В 1917–1920 роках існувала Україна як незалежна держава... Мусимо прийняти тільки вираз “в Україні”, як кажемо: в Росії, в Італії і т. ін., викинувши остаточно з нашого вжитку граматичну ознаку нашого колишнього поневолення — рабську форму “на Україні”⁹.*

Ця стаття й сьогодні не втратила своєї актуальності. Адже не тільки політики та працівники засобів масової інформації сусідньої Росії вперто продовжують послуговуватися щодо означення нашої держави применником *на* — *на Україні*, а й ряд доморощених чиновників та політиків.

Наприкінці випуску чи не кожного “Мовного poradnika” вміщувалося звернення від редакції та-

⁹ Огієнко І. В Україні, а не на Україні // Рідна мова. — 1935. — Ч. 2. — С. 67–72.

кого змісту: “Сердечно просимо всіх цей “Мовний порадник” передрукувати в своїх виданнях і вже тим допомогти ширити рідномовні гасла, а тим часом допомогти й процесу усталення нашої мови. Покладімо, нарешті, край хаосу в нашій літературній мові”.

Цікавою й результативною була акція “Духовенство й рідна мова”, яку зініціювали листи читачів. В одному з них (“Рідна мова”, 1935, ч. 4), з Полічинни, йшлося про те, що в окрузі працюють із парафіянами 25 священників, але серед них немає жодного, хто б знав українську літературну мову. Порушену читачами проблему було продовжено в десятому числі розлогою статтею Івана Огієнка “Духовенство й рідна мова”. Йшлося в ній про покликання й обов’язок українського духовенства в національному пробудженні народу. Аби з цими публікаціями були ознайомлені всі українські священники Полічинни, редакція прийняла рішення додрукувати 3000 відбиток цього числа й розіслати їх безкоштовно найширшому колу українських громадян. Цю акцію було проведено через гуртки шкелання рідної мови.

Приклад безкоштовного поширення друкованих видань був далеко не поодиноким у практиці “Рідної мови”. В тому ж 1935 році подібна добротинна акція проводилася для дитячих садків. Їуди передавалася книжка “Рідне слово”, що друкувалася окремими подачами протягом цілого року на сторінках журналу, а потім вийшла окремим виданням. У кількох числах часопису вміщувався текст оголошення: “Просимо дитячі садки, що не мають коштів на купівлю “Рідного слова”, листовно зголоситися до нашої адміністрації за безплатними примірниками”. У друкарні отців василіан

було видруковано на замовлення часопису яскраву, у дві фарби, настінну таблицю *“Шануймо рідну мову! Десять мовних заповідей свідомого громадянина”*. Її також було розіслано передплатникам із проханням вивісити на людних місцях — у школах, читальнях, установах.

Як бракує сьогодні такого настінного чи настільного видання багатьом нашим нинішнім державотворцям, різного рівня посадовцям і службовцям, які або через низький рівень своєї культури, або через незнання власної історії, а скоріше, через своє манкурство нехтують ще й досі державною мовою! Як важливо саме сьогодні повернутися до Огієнкових *“Десяти мовних заповідей свідомого громадянина”* в дитячому садку і школі, вищому навчальному закладі і в державній установі, у виробничому підрозділі і парламенті нашої держави. Цей неповторний декалог Івана Огієнка — десять його заповідей, десять принципів, якими має керуватися кожен українець, побудований за іншим неповторним декалогом — десятима заповідями Божими. Вчитаймося, вдумаймося в ці мовні заповіді:

1. *Мова — то серце народу: гине мова — гине народ.*
2. *Хто цурається рідної мови, той у саме серце ранив свій народ.*
3. *Літературна мова — то головний двигун розвитку духовної культури народу, то найміцніша основа її.*
4. *Уживання в літературі тільки говіркових мов сильно шкодить культурному об'єднанню нації.*

5. Народ, що не створив собі соборної літературної мови, не може зватися свідомою нацією.
6. Для одного народу мусить бути тільки одна літературна мова й вимова, тільки один правопис.
7. Головний рідномовний обов'язок кожного свідомого громадянина — працювати для збільшення культури своєї літературної мови.
8. Стан літературної мови — то ступінь культурного розвитку народу.
9. Як про духовну зрілість окремої особи, так і про зрілість цілого народу судять найперше з культури його літературної мови.
10. Кожний свідомий громадянин мусить практично знати свою соборну літературну мову й вимову та свій соборний правопис, а також знати й виконувати рідномовні обов'язки свого народу

А наступного року всі передплатники “Рідної мови” одержали безкоштовно ще одну книгу І. Огієнка, що також спочатку друкувалася в журнальному варіанті, — “Науку про рідномовні обов'язки”. “Випускаємо цю книгу, — йшлося у повідомленні до читачів часопису, — з глибокою надією, що вона широко піде в найдавніші наші закутки, кожному відкриваючи очі на його рідномовні обов'язки. Нехай кожен, хто одержить цю книгу, конче передасть її своїм знайомим” (“Рідна мова”, 1936, Ч. 9. С. 331).

Зазначені вище благодійні акції редактора і видавця журналу “Рідна мова” Івана Огієнка щодо безкоштовної передачі накладів україномовних книг у литячі садки, школи, просвітні товариства, з одного боку, досягали поставленої мети, а з іншого — погіршували і без того тяжкий матеріальний стан часопису. Через неможливість досягнення самоокупності

видання наявним накладом, збитки покривалися добродійними пожертвами самих читачів, список яких постійно друкувався на сторінках часопису. Функціонував і “Фонд підтримки “Рідної мови”. І все ж, коштів було явно недостатньо. Матеріальну скруту видавництво певною мірою переборювало тим, що обов’язки і редактора, і секретаря, і адміністратора, і посильного виконувала... одна особа. Це був Іван Огієнко.

Незважаючи на такий непевний матеріальний стан, періодичність виходу — один раз на місяць — вдалося витримувати досить тривалий час — із січня 1933 до червня 1937 року. Перші збої почалися на четвертому році існування часопису. Сьоме і восьме числа того року вийшли спареними, а далі читачі повідомлялися про вимушену двомісячну перерву.

Про винятково тяжкі матеріальні обставини “Рідної мови” засвідчують повідомлення й з інших українськомовних друкованих органів. Так, на захист свого побратима став перемишльський двотижневик “Прорив”, у шостому числі якого за 1937 рік була вміщена зворушлива замітка “Б’ємо на сполох!”. Варто процитувати її як приклад єдності українських сил, за яку постійно ратувала на своїх сторінках Огієнкова “Рідна мова”:

“У чужинців такі видавництва тішаються опікою уряду, дістають великі субвенції та мають постійну поміч громадянства, — в нас цю працю виконує одна особа. Б’ємо на сполох! Є сильні наші економічні установи. Хай вони допоможуть одинокому видавництву, бодай якийсь час, доки загал не прозріє. Є читальні, кооперативи, “Соколи”, “Луги” й ін. Одна імпреза на користь одинокого в тім роді вид-вництва — й подумайте, що можна

було б зробити! Невже ж дозволимо, щоб таке корисне видавництво впало?”¹⁰.

Найкращою оцінкою зробленого працівниками цього практично недослідженого нашими науковцями часопису є слова професора Л. Білецького: “Капля довбає камінь не своєю силою, але постійністю. Ось такою каплею, що пробиває камінь нашої байдужості до рідної мови, і є “Рідна мова”, — вона пробиває й байдужі серця, й байдужий мозок українського обивателя”¹¹.

Мав рацію професор Білецький, наголошуючи на байдужості “обивателя”. Бо саме до його серця так наполегливо, але не завжди результативно прагнув достукатися Іван Огієнко. І, певне, лише йому одному відомо було, яких сизифових зусиль треба було докласти, аби не зупинитися на півдорозі, не розчаруватися, не опустити руки. Як крик душі сприймають сьогодні його слова з листа, адресованого до Львова Є. Пеленському: “Рідна мова” насилу дише — передплатників мало, не знаю, що й робитиму... Сердечно прошу Вас також взяти ближче інтереси “Рідної мови”. Ви добре розумієте, як потрібний такий журнал. За один рік він таки немало зробив. І шкода буде, коли, за браком коштів, він мусить або завмерти, або жевріти”¹².

І таки здолав Огієнко ті перші труднощі. Журнал виходив невпинно, з місяця в місяць, протягом семи років. І виходив би й далі, якби у 1939 році не змушений був видавець підкоритися розпорядженню німецьких властей про заборону.

¹⁰ Б’ємо на сполох! (редакційна стаття) // Прорив (Перемисьль). — 1937. — Ч. 6

¹¹ Білецький Л. Капля й камінь довбає // Рідна мова. — 1935. — Ч. 7. — С. 333.

¹² ЛНБ. Відділ рукоп. — Ф. 232. — Оп. 85. — Од. зб. — 2. — Арк. 1.

А в цих словах, адресованих редакторів читачем з Ужгорода А. Станканинцем, було справді щось пророче: “По-моєму, весь український народ мусив би дякувати Вам за Ваш труд. Смію твердити, що колись йому відкриються очі й він подякує Вам. Кожне добре й святе діло злучене з труднощами. Але витривалістю переможемо все”¹³.

* * *

Зусилля Івана Огієнка щодо мовного об’єднання нації не були марними. Його голос почули не лише в Європі, але й на американському, австралійському континентах, куди поширювався журнал. І коли 1987 року в Нью-Йорку вийшло друге, доповнене й виправлене, видання “Українського правопису”, призначеного для всіх українців нематерикової України, в передмові до читача автори К. Церкевич і В. Павловський, хоча й своїми словами, але повторили думки про рідномовні обов’язки свого вчителя Івана Огієнка: “Видаючи цей правопис, ми рішуче засуджуємо і відкидаємо невдалі й непотрібні спроби деяких емігрантських груп змінювати академічний правопис 1928–1929 рр. й запроваджувати штучні й чужі українській мові слова... Той, хто порушує норми української мови і норми українського правомірного правопису, одночасно порушує національну дисципліну й таким порушенням приводить до анархії, хаосу і роз’єднання української нації. Пам’ятаймо гасло (Івана Огієнка. — М. Т.): “Для одного народу — одна мова й один правопис”¹⁴.

Чи не найбільшою нагородою Огієнкові за титанічні зусилля щодо збереження й розвитку єдино-

¹³ Дописи прихильників рідної мови // Рідна мова. — 1935. — №11. — С. 524.

¹⁴ Український правопис. — Нью-Йорк, 1987. — С. XIII.

го в українській діаспорі мовного часопису стало розпорядження уряду Карпатської України від 25 листопада 1938 року, яким встановлювалася на всій території щойно утвореної держави українська мова як державна. Проведення цього розпорядження, зазначається в урядовій постанові, вимагає, щоб усі урядники на державній та громадській службі в урядовім листуванні, а також у зносинах із сторонами практично знали українську літературну мову, вимову та її правопис, а щоб в усіх урядах та дирекціях була одностайність, міністерство культури, шкіль і народної освіти звертає увагу на допоміжну мовознавчу літературу¹⁵.

У списку такої літератури постановою уряду Карпатської України на початку значиться журнал “Рідна мова”, що видає професор Огієнко, а також його друковані праці — “Рідне писання”, “Рідне слово”, “Сучасна українська літературна мова”. А ще — термінологічні словники, що друкувалися на сторінках часопису.

Варто окремо акцентувати увагу на словниках.

Справою надзвичайної ваги визначила редакція “Рідної мови” і її видавець І. Огієнко підготовку різноманітних матеріалів щодо створення термінологічних словників. Особливо актуальним це стало після розгрому більшовицькою владою українського словництва в Києві і, зокрема, закриття Українського інституту наукової мови — серйозного наукового підрозділу Академії наук радянської України, на який свого часу були покладені функції термінологічного забезпечення процесу україніза-

Див.: “Рідна мова” в Карпатській Україні // Рідна мова. -- 1939. -- Ч. 2. -- С. 93–94.

ції усіх сфер суспільного життя, що бурхливо розпочався у двадцятих роках. Зусиллями наукових працівників всього Інституту розпочалася була активна робота з підготовки й випуску понад трьох десятків украї потрібних словників — правничої, філософської, педагогічної, фізичної, хімічної, природничої термінології. На жаль, вся ця робота з середини тридцятих років практично припинилася. Але незабаром, за ініціативою “Рідної мови”, відновилася за кордоном.

Варто зазначити, що ця проблематика постійно була в полі зору авторів часопису буквально від початку його заснування. Немало ґрунтовних публікацій уже вміщувалося під рубриками “Словник чужих слів”, “Матеріали для словника окремих говірок”, “Шкільна термінологія”, “Українська канцелярійна мова”, “Спортивна мова наших учнів”, “Автомобільна термінологія”, “Військова термінологія” та ін. Однак, повної системності вона починає набувати з 1937 року — на завершення антиукраїнських репресій у радянській Україні. І це була принципова позиція українських мовознавців за кордоном: на фоні переорієнтації зусиль офіційних радянських мовознавців (під тиском кремлівської влади) на зближення лексичних і правописних норм української мови з російською, об’єктивний процес відродження української мови, очищення її від ідеологічних нашарувань сміливо перебрала на себе після Українського інституту наукової мови в Києві “Рідна мова” в Варшаві.

У четвертому числі часопису за 1937 рік з’являється розлогий проект підготовчої роботи щодо складання термінологічних словників — “Справа термінологічних словників”. На сторінках “Рідної мови” пропонувалося друкувати для

фахового обговорення зібраний і зреферований матеріал передусім за трьома галузями виробництва: промисловість, техніка, спорт. Для прикладу, "Словник промислово-фабричної термінології", за задумом авторів проекту, мав подавати загальноживані терміни за профілями: цукроварні, пивоварні, прядильні, ткацькі, швейні, столярні, лісопильні, тютюнові, сірникові фабрики та ін. Цікавими були плани-проспекти словників технічної термінології та комунікації — транспорту, військові, сільськогосподарські, торгівлі, пожежні, банківські тощо. І лише через об'єктивні причини, про які йшлося вище, редакції не вдалося зреалізувати цього прекрасного задуму.

В цілому ж, на словниковотворчому ґрунті кількарічну працю "Рідної мови" переоцінити важко. Сторінки часопису містять в собі колосальний за обсягом і проблематикою матеріал, який може принести велику користь нинішнім науковцям — укладачам різноманітних українськомовних словників, довідників, мовних порадників. З-поміж цього матеріалу варто виділити лемківський словник, матеріали до етимологічно-семантичного словника української мови, словник народного одягу, словник власних імен, географічний словник населених пунктів Галичини, словник місцевих виразів сучасних письменників та ін.

На адресу редакції звідусіль приходило немало листів, в яких піднімалися і загальні питання буття нашої мови, і вузькоспецифічні, що торкалися того чи іншого терміна, слова. Показовим у цьому плані лист українського письменника-емігранта Євгена Маланюка. В ньому порушена проблема, яка й сьогодні не знайшла оптимального розв'язання серед наших мовознавців. Йдеться про переклад

українською мовою термінів і понять, які висунула радянська доба. Уривок із цього цікавого листа варто процитувати:

“Не маючи наміру, будши не фаховим, робити якісь зауваження щодо змісту, напрямку й — головне — стилю Вашого часопису, змушений, одначе, підкреслити одну надзвичайно неприємну, хоч і спільну майже для всіх сьогобочних видань українських, рису: вживання слова “радянський” замість на цілім світі уживаного слова “советський” (“совецький”?) чи — українізовано — “совіцький”. Не звиватиму до національного почуття, що інтуїтивно наказує вважати це слово за символ національного упокорення й образи. Але й на скромний, не фаховий, погляд видається воно науково хибним. Як поняття органічно чуже, воно взагалі не може бути перекладене на жодну нашу мову, так само, як ніхто не перекладав слова “царизм” і “цар” (французи так і пишуть — “tsar”), так само як ніхто не перекладав слова “султан” чи “падишах”, — так само нікому в голову не приходить (окрім преси української й дуже малої частки преси польської) перекладати слово “советський” (sowietische, sovietique), навіть болгарам. Нижчепідписаний не раз проповідував словом і на письмі елементарну істину, але завше це був голос, що волає в пустелі”¹⁶.

Протягом ряду літ “Рідна мова” виконувала роль *своєрідної бібліографічної інституції*, яка ретельно і систематизовано фіксувала і друкувала на своїх сторінках все, що виходило друком по всіх світах із царини українознавства в цілому і мовознавства зокрема. Повз увагу редакції не проходило не лише

¹⁶ Лист Євгена Маланюка від 3 березня 1933 року до редакції журналу “Рідна мова” // Архів митрополита Іларіона у Вінніпезі. — Коробка 29.

жодне видання з цієї проблематики, а й наукова стаття чи бодай замітка, вміщена в тому чи іншому періодичному органі. Розпочавши з регулярної публікації інформації про новинки літератури з українознавства, що звідусіль надсилалися до “Рідної мови”, редакція вирішила поглянути на цю тему в історичній ретроспективі. Так з’явилися великообсягові подачі І. Крип’якевича “Мовні статті у львівському “Ділі” 1881–1905 р.”, куди потрапило практично все, що стосувалося мовного питання за чверть століття існування цього авторитетного в Галичині часопису (“Рідна мова”, 1933, ч. 10, с. 333–334; ч. 11, с. 373–376). Через якийсь час журнал уміщує ще один бібліографічний огляд — “Українська мова в “Записках ВУАН” (“Рідна мова”, 1933, ч. 8, с. 285–286; 1934, ч. 5, с. 213–216). Автором цього огляду був Іван Огієнко.

Це були перші кроки до здійснення великомасштабного задуму — створення неповторного покажчика “Бібліографія української мовознавчої бібліографії”. Важливо було показати всьому науковому світу, якою багатою і давньою є українська мова, як довго й наполегливо доводилося боротися кращим представникам українського народу за право повнокровного існування цієї мови, як багато було в цій справі самовідданих подвижників, і якими рясними в усі часи були дослідження нашої мови.

Справу укладання такої бібліографії Огієнко доручив відомому львівському книгознавцю і журналісту Є. Пеленському. Про це він просив свого духовного побратима в одному з листів до Львова. Пеленський загорівся ідеєю і швидко зреалізував її.

Починаючи з четвертого числа (за 1934 рік), “Рідна мова” почала публікацію “Бібліографії української мовознавчої бібліографії”. Друкувалася

вона з продовженням до десятого числа часопису і в загальному обсязі має близько двадцяти журнальних сторінок. Унікальність і цінність цієї бібліографії передусім у тому, що в ній зібрані найголовніші покажчики книжкових видань, наукових праць, статей, оглядів як українських, так і зарубіжних авторів з тієї чи іншої ділянки вивчення та популяризації української мови, що друкувалися в різний час у різних країнах. Окрім покажчиків, виданих у Києві, Харкові, Львові, Петербурзі, зустрічаємо тут і краківські, берлінські, празькі, лондонські видання, присвячені оглядам вивчення нашої мови. Особливий інтерес для наших науковців сьогодні можуть мати, зокрема, покажчики літератури “Європа про українську мову XVII–XVIII ст.” І. Борщака (бібліологічні нотатки), “Бібліографічний покажчик наукових праць української еміграції 1920–1931 р.” П. Зленка, “Словник української мови” М. Осипіва, “Огляд українського наукового руху поза межами УСРР” В. Дорошенка. Чи не найповніше зібрані в цьому покажчикові бібліографії окремих відомих дослідників-мовознавців П. Бузука, А. Кримського, М. Максимовича, І. Огієнка, О. Потєбні, Г. Голоскевича та ін.

Серед постійних рубрик часопису, до ведення яких Іван Огієнко ставився з особливою старанністю, був спеціальний розділ для найменших читачів “Грамматика малої Лесі”. Цю рубрику редактор і видавець часопису назвав на честь своєї найменшої доньки Лесі, і вів її так, як би проводив мовні уроки для своїх дітей. Підписував кожну подачу своїм псевдонімом — Дід Огій.

Тексти, опубліковані в розділі “Грамматика малої Лесі”, мають свою особливість. Оскільки адресовані вони найменшим читачам (чи слухачам), то

ї подавалися відповідним стилем — зрозумілим і доступним дитині. Нерідко розповідь про мову, окремі слова ведеться у формі діалогу малої Лесі з дідом Огієм, який непомітно зав'язується в цікавий, захоплюючий сюжет (наприклад, казковий), до якого не міг бути байдужий читач. Ось характерний приклад подачі такого матеріалу (“Рідна мова”, 1933, ч. 3, с. 102–104):

“Як світ складається з людей, а ліс — із дерев, птаство — з пташок, так мова складається із слів. Кожне слово має й своє окреме життя: як про людину можна розповідати довгу історію, так само й про слово можна розказати цікаве оповідання. Слово зароджується, віки росте, множитьься й потроху зникає. Як і все, що навкруги нас. От, скажімо, було колись у нас слово *уж* (*вуж*, *гуж*) і визначало мотуз; а від нього пішли слова *гуж* (ним оглоблі до хомута прив'язують), *гужівка*. Через це слово *уж-мотуз* пішло в нас і слово *вуж-змія*, бо на мотуза схожа, ота, що під камінь сховалася”.

Цій розповіді передувала розказана оповідачем дитині казка про вужа і змію. А закінчується кожний розділ завданням юному читачеві, скажімо, розпитати у дідуся чи бабусі, як говорили вони в молодості; записати слова, що про них до війни нічого не знали, і на основі цього написати оповіданнячко “Як живе й росте мова”.

Такі своєрідні уроки української мови, вдумливо побудовані автором — водночас і прекрасним методистом-викладачем, і тонким знавцем дитячої мови (виховав з дружиною четверо дітей) — нині слід неодмінно видати окремою книжкою з такою ж назвою — “Граматика малої Лесі”. В умовах, коли у нас вкрай бракує цікавих пізнавальних дитячих книжок, це видання бачиться сьогодні

актуальним. Воно, без сумніву, обов'язково буде прочитане юним читачем до кінця.

Окремої розмови заслуговує тема «*“Рідна мова” й українське красне письменство*». Хоч на початку часопис формувався як чисто мовознавчий, на його шпальтах періодично друкувалися кращі взірці як класичної, так і сучасної української літератури. Переважно твори наддніпрянських письменників. Саме на них Іван Огієнко прагнув виховувати художні смаки читачів, показати милозвучність, багатство справжньої мови, позбавленої місцевих діалектизмів чи чужомовних кальок. Це були, здебільшого, тексти Т. Шевченка, Лесі Українки, Олександра Олеса, Остапа Вишні. Твори деяких письменників були першодруками взагалі, як, наприклад, роман С. Черкасенка “Пригоди молодого лицаря” та його ж поема “Наша твердиня” (про українську мову).

Як правило, тексти таких творів друкувалися тут із наголосами і з тлумаченням деяких слів чи термінів, які для західноукраїнського читача були ще малозрозумілими. Всю цю чорнову роботу із зносками і примітками виконував сам І. Огієнко.

У редакційній пошті читачі неодноразово ставили питання про збільшення обсягу художнього відділу часопису, про публікацію критичних оглядів творчості окремих письменників, новинок видань. Таке побажання співпало і з намірами редакції: з 1938 року (число 8) профіль видання було доповнено. Тепер це був “науково-популярний місячник, присвячений вивченню української мови та теорії літератури”. Нинішніх теоретиків літератури, безумовно, може зацікавити глибоко професійний аналіз творчості В. Стефаника, М. Черемшини, В. Самійленка та інших, зроблених і авторами “Рідної мови”.

На момент закриття німецькими властями “Рідної мови” у науковому і видавничому світі часопис мав репутацію не лише солідного періодичного друкованого органу, а й *своєрідної українознавчої наукової інституції*, на авторитет якої зважали, скажімо, видавці як українськомовних, так й іншомовних періодичних видань з усіх континентів. Саме з метою обміну інформацією, а також із бажання одержати фаховий аналіз мови свого видання видавці систематично надсилали свою продукцію на вулицю Сталову, 25 у Варшаву, де протягом усіх цих важких років містилася редакція “Рідної мови”, а заодно й помешкання її незмінного редактора та видавця Івана Огієнка.

Перелік видань, з якими працювала “Рідна мова”, варто навести у цьому контексті повністю, адже й сьогодні український читач практично нічого про них не знає. А це значний пласт української культури, який ще й досі чекає свого дослідника. Без його вивчення й достойного поцінування годі говорити про створення повноцінного курсу з історії української журналістики, видавничої справи та й національної культури в цілому:

“Наша Батьківщина”, “Богослов”, “Будівничий церкви”, “Відродження”, “Віра й Патріотизм”, “Вісті Українського Наукового Інституту в Берліні”, “Український Вістник”, “Український Агрономічний Вістник”, “Вістник”, “Вогні”, “Говерла”, “Учительський Голос”, “Сільський Господар”, “Громадянка”, “Дзвіночок”, “Дзвони”, “Дитина”, “Жіноча Доля”, “Українське дошкілля”, “Єдність”, “Життя й шаня”, “Жінка”, “Зоря”, “Українська Книжка”, “Комар”, “Український Інвалід”, “Наш Лемко”, “Літопис Бойківщини”, “Літопис Червоної Калини”, “Місіонер пресв. Ісусового Серця”, “Хліборобська Молодь”, “Українська Музика”, “Напередодні”,

“Нива”, “Добрий Пастир”, “Посланець Правди”, “Плуг та Меч”, “Пробоем”, “Кооперативна Республіка”, “Сад і Город”, “Самоосвітник”, “Світло й Тінь”, “Світ Молоді”, “На сліді”, “Слово”, “Живе Слово”, “Сонечко”, “Сторож Правди”, “Сьогочасне й Минуле”, “Табор”, “Точило”, “Тризуб”, “За Україну”, “Український Філателіст”, “Нова Хата”, “Рідна школа”, “Шлях”, “Шлях Юнацтва”, “Виховання й Навчання”, “Українське Юнацтво”.

До цього списку варто додати ще й російськомовні періодичні часописи — “Воскресное чтение”, “Вестник Братства Православных Богословов в Польше”, “Гость”, “Наш язык”, а також десятки видань польською, чеською, німецькою, сербською мовами.

Показовою є висока оцінка діяльності часопису Івана Огієнка “Рідна мова” зарубіжними науковцями. Зокрема, чеський науковий місячник “Slovansky Pzehled” (“Слов’янський погляд”) зазначав:

“Це взагалі перший такий український часопис і було б зайве доводити потребу його для українців, розшматованих політично і поневолених національно на цілій своїй етнографічній території... “Рідна мова” — то місячник не тільки високого наукового рівня, але й повчаючий та цікавий, цінний причинок до української культури й добрий засіб для ушляхетнювання живої української мови”¹⁷.

Таким чином, у підсумку аналізу діяльності І. Огієнка щодо організації й випуску щомісячника “Рідна мова” та його головних тематичних напрямків варто наголосити на наступному.

1. Працюючи в тяжких еміграційних умовах, Іванові Огієнку вдалося створити й протягом се-

ми років випускати унікальний за своїм типом і змістом часопис для вивчення сучасної української мови, аналогів якому і за тривалістю випуску, і за широтою проблематики, і за результатами впливу на читача досі не було.

2. Зі сторінок часопису цілеспрямовано й аргументовано пропагувалися рідномовні обов'язки українців, незалежно від того, в якому державному утворенні вони перебували. Суть їх зводилася до двох головних засад: а) українська літературна мова мусить бути одна; б) вона мусить бути с о б о р н а для всіх українських гілок.

3. На початку суто філологічне гасло “Для одного народу — одна літературна мова, один правопис” поступово ставало одним із засобів утвердження і здійснення ідеї національної соборності, ідеї об'єднання української нації.

4. Під впливом публікацій часопису цілий ряд українськомовних періодичних друкованих органів, передусім Галичини, поступово переходили на загальноукраїнський літературний правопис.

5. Зініційоване часописом активне створення на місцях “Гуртків плекання рідної мови” сприяло пробудженню зацікавленості українців вивчати свою мову, знати її історію.

6. Авторами часопису створена унікальна “Бібліографія української мовознавчої бібліографії”, практичне значення якої й сьогодні важко переоцінити.

7. В активі авторів часопису — зібраний в усіх регіонах України величезний матеріал для створення різноманітних термінологічних словників, а також словників місцевих говірок.

8. Завдяки систематичним публікаціям кращих праць українського красного письменства, читачі

Галичини й діаспори мали можливість знайомитись як із творами української класики, так і новинками поточного літературного процесу в Україні.

9. З маркою заснованої при часописі «Бібліотеки “Рідної мови”» вийшов цілий ряд підручників, довідників, самовчителів української мови.

10. Протягом ряду років “Рідна мова” підтримувала тісні творчі контакти з провідними науковими центрами Європи, обмінюючись виданнями, поширюючи таким чином інформацію про українське мовознавство й літературознавство в усьому вільному світі.

Через багато літ після закриття німецькими властями “Рідної мови”, вже на канадській землі, оцінюючи роль цього часопису в національному пробудженні українців і свою роль у його творенні, Іван Огієнко наголосив: “Сьогодні, оглядаючись на цей тяжкий тернистий шлях “Рідної мови”, спокійно можна сказати: зроблено все, що було в силі людській, щоб чесно й достойно стояти на сторожі слова. Працю докінчить наступне покоління”¹⁸.

Святий обов’язок учених, учителів, просвітян, всієї національно свідомої інтелігенції сучасної України — продовжити цю працю так же чесно й достойно, як виконували її наші небайдужі попередники.

Микола ТИМОШИК,
доктор філологічних наук, професор,
лауреат премій ім. І. Огієнка та ім. І. Франка

¹⁸ Огієнко І. Історія української літературної мови. — Вінніпег, 1949. — С. 370.

НАУКА ПРО РІДНОМОВНІ ОБОВ'ЯЗКИ

Рідномовний Катехизис
для вчителів, робітників пера,
духовенства, адвокатів,
учнів і широкого громадянства

Передмова

Рідна мова — це найважливіша основа, що на ній зростає духовно й культурно кожний народ. У житті кожного народу, а особливо недержавного, рідна мова відіграє найголовнішу роль; рідна мова — то сила культури, а культура — сила народу. Тому зрозуміло, чому всі культурні народи ставляться до своєї рідної мови з найбільшою святістю, з найчулішою опікою. Рідна мова глибоко пересякає наше духове життя — приватне й державне. Давно вже стверджено, що тільки рідна мова приносить людині найбільше і найглибше особисте щастя, а державі найсильніші патріотичні характери. Без добре виробленої рідної мови нема всенародної свідомости, без такої свідомости нема нації, а без свідомої нації — нема державности, як найвищої громадської організації, в якій вона отримує найповнішу змогу свого всебічного розвитку й виявлення.

Кожний народ ділиться на багато племен, що говорять більш-менш відмінними говірками чи наріччями. Говіркова мова ніколи не може бути мовою всенародною — для цього кожний народ утворює собі особливу соборну літературну мову, спільну й обов'язкову для всіх його племен. Літературна мова — це найцінніше й найважливіше оруддя духовної культури та найміцніший цемент єдності нації, а тому всі народи оточують її найпильнішою опікою. У народів державних літературну мову береже й творить не тільки закон, але й ціле живе життя: церква, преса, школа, уряди, театр, кіно, радіо і т. ін. Навпаки, у народу недержавного літературна мова зростає дуже нерівно й дуже поволі,

головно в залежності від національної свідомости й карності його інтелігенції, його церкви, преси.

Племена, об'єднані загальною всенародною свідомістю та однією літературною мовою, складають *націю*. Нація — це найсильніша всенародна природна організація, що найповніше приносить народові користі політичні й духовні. Свідома нація — звичайно народ державний, і тільки як виняток — недержавний. Найголовніший і найміцніший цемент, що об'єднує етнографічний народ і перетворює його в свідому націю — то соборна літературна мова. Ось через що народ, що не мав соборної літературної мови, звичайно не є закінчена свідомою нацією й щастя бути державним не знає; такий народ і політично не сильний, чому легко попадав в залежність сильнішого сусіда.

Рідна й літературна мова — органи надзвичайно ніжні й чутливі — навіть найменші недостачі й потрясіння життя приватного чи всенародного помітно відбиваються й на них. Через це кожний народ виробляв собі певну реальну практику, щоб найвірніш забезпечити своїй рідній і літературній мові найкращий і найлегший розвиток, щоб не принести їм найменшої шкоди й найкоротшої заримки в їхнім розвою.

Збір державних і приватних практик найкращого розвою рідної й літературної мови, потрібних для скорішого духового поступу народу та його культури, зветься *рідномовною політикою* або *наукою про рідномовні обов'язки*. Через те, що рідна мова — найголовніший ґрунт, на якому духовно зростає й цвіте нація, рідномовна політика — це найважливіша політика всякого народу, яку конче мусить знати кожен інтелігент, якщо бажає бути свідомим членом своєї нації, якщо бажає своєму

народові стати сильною нацією. Знання рідномовних обов'язків сильно підносить національну свідомість, а вона — найкращий ґрунт для знання й розвитку соборної літературної мови. Ось через що корисно, щоб наука про рідномовні обов'язки стала наукою всенародною.

Рідномовна політика — стара, як сам світ, бо постала вона ще відтоді, коли люди вперше зачали творити організовані громади. Але наука про рідномовну політику чи про рідномовні обов'язки — наука наймолодша, створена головно за останній час. Через те, що в цій науці я не мав попередників, читачі вибачать мені і неповноту цього курсу, і його недостачі, бо тут кожний крок довелося прокладати самостійно й самотужки.

Курс мій не прив'язаний конче до якоїсь окремої мови, чи до якогось окремого народу, — він може придатися кожному народові, особливо ж недержавному, що прагне стати державним.

Автор
Радість коло Варшави
11–13. VII. 1935

I. Рідна мова й народ

1. Рідна мова — то мова наших батьків і мова народу, до якого належимо.

2. Рідна мова — то найголовніший наріжний камінь існування народу, як окремої нації: без окремої мови нема самостійного народу.

3. Ступінь виродженості рідної мови — то ступінь зрілості народу й ступінь глибини його духової культури. Сила нації — в силі її культури, тому треба конче дбати про розвиток і рідної мови.

4. Культура рідної мови зростає разом із національною свідомістю народу. Працюймо ж для розвитку цієї свідомості нашого народу!

5. Народ, що не розуміє сили й значення рідної мови й не працює для збільшення культури її, не скоро стане свідомою нацією й не стоїть на дорозі до державности.

II. Держава й рідна мова

1. Найголовніший обов'язок кожної держави — всіма можливими силами дбати про якнайкращий розвиток спільної для всіх племен її народу літературної мови, як найміцнішої основи для його духового об'єднання.

2. Свої рідномовні обов'язки супроти своєї літературної мови держава виконує через церкву, школу, пресу, письменників, уряди, судівництво, інтелігенцію, театр, кіно, радіо й т. ін., що зобов'язані вживати доброї соборної літературної мови.

3. Держава зобов'язана нильно й безперестанно дбати про мову своєї еміграції, змушуючи її вжива-

ти тільки соборної літературної мови й вимови та соборного правопису й не допускаючи її до мовного винародовлення.

4. Держава, що не об'єднує всіх племен свого народу спільною соборною літературною мовою, завжди наражена й на політичне роз'єднання цих племен.

5. Кожна держава, що дбає про своє майбутнє, мусить давати своїм меншинам повну змогу нормально розвивати свої літературні мови.

6. Мовне винародовлення завжди й конче провадить до морального каліцтва, а воно — найродючіший ґрунт для різних злочинів. Через це для власного добра держава мусить недопроваджувати своїх меншин до мовного винародовлення.

7. Тільки держава, що мало дбає про своє будуче, не дає літературним мовам своїх меншин повної змоги нормального розвитку.

8. Жодні урядові перешкоди не в силі спинити розвитку літературної мови меншини-нації, — вони можуть тільки часово задержати цей розвиток.

9. Держава, що не дає своїм меншинам змоги нормально розвивати свої літературні мови, робить із них своїх неприхильників, що завжди загрожуватимуть політичній силі її.

III. Найперші рідномовні обов'язки кожного громадянина

1. На кожному кроці й кожної хвилини охороняй честь своєї рідної мови, як свою власну, більше того — як честь своєї нації. Хто не береже чести своєї рідної мови, той підкопує основи своєї нації.

2. Розмовляй у родині своїй тільки рідною мовою. Це принесе тобі правдиву насолоду шляхетного почуття сповнення найбільшого обов'язку супроти свого народу.

3. Хто в родині своїй розмовляє не рідною мовою, той стоїть на дорозі до мовного винародовлення — найбільшого непростенного гріху супроти свого народу.

4. Бережи своє особове ім'я й родове прізвище в повній національній формі й ніколи не змінй їх на чужі. Найменша тут зміна, — то вже крок до винародовлення.

5. Кожний, хто вважає себе свідомим членом свого народу, мусить пильно навчатися своєї соборної літературної мови.

6. Кожний свідомий член народу мусить завжди допомагати всіма доступними йому способами розвитку культури своєї літературної мови.

7. Кожний свідомий член народу мусить добре розуміти й ширити головне рідномовне гасло: "Для одного народу — одна літературна мова й вимова, один правопис".

8. Кожний свідомий член нації мусить добре знати й завжди виконувати рідномовні обов'язки свого народу.

9. Де б ти не жив — чи в своїм ріднім краї, чи на чужині, — скрізь і завжди мусиш уживати тільки однієї соборної літературної мови й вимови, тільки одного спільного правопису. Тим ти покажеш, що ти свідомий син своєї об'єднаної нації.

10. Кожний свідомий громадянин, живу-чи серед чужого народу, мусить конче вживати своєї рідної мови не тільки вдома, але й скрізь, де можливо.

11. Кожний громадянин мусить добре пам'ятати й дітей своїх того навчати, що наймиліша мова в цілому світі — то мова рідна.

12. Кожний свідомий громадянин мусить щедро підтримувати свої національні періодичні й неперіодичні видання, даючи їм тим змогу нормальніш розвиватися. Добрий стан національних видань — то могутча сила народу й запевнення розвою рідної мови, а висота їх накладу — то ступінь національної свідомости народу.

13. В справах рідномовної політики свого народу мусить бути серед цілого громадянства за всяких обставин тільки однодушний міцний фронт.

14. Рідномовна політика — то найцінніша й найважливіша частина національної політики взагалі; недотримання її нормальних практик сильно шкодить культурі народу й його політичному станові.

15. Кожний свідомий громадянин мусить матеріально й духовно підтримувати свої рідномовні журнали, як головні двигуни наукового вивчення й збільшення культури своєї рідної мови.

16. Кожний свідомий громадянин мусить дбати, щоб навіть у найменших оселях закладалися Гуртки плекання рідної мови (повний Статут таких Гуртоків подано в “Рідній Мові” 1934 р. ч. на с. 465–474).

IV. Десять найголовніших мовних заповідей свідомого громадянина

1. Мова — то серце народу: гине мова — гине народ.

2. Хто цурається рідної мови, той у саме серце ранив свій народ.

3. Літературна мова — то головний двигун розвитку духової культури народу, то найміцніша основа її.

4 Уживання в літературі тільки говіркових мов сильно шкодить культурному об'єднанню нації.

5. Народ, що не створив собі соборної літературної мови, не може зватися свідомою нацією.

6. Для одного народу мусить бути тільки одна літературна мова й вимова, тільки один правопис.

7. Головний рідномовний обов'язок кожного свідомого громадянина — працювати для збільшення культури своєї літературної мови.

8. Стан літературної мови — то ступінь культурного розвитку народу.

9. Як про духову зрілість окремої особи, так і про зрілість цілого народу судять найперше з культури його літературної мови.

10. Кожний свідомий громадянин мусить практично знати свою соборну літературну мову й вимову та свій соборний правопис, а також знати й виконувати рідномовні обов'язки свого народу.

V. Для одного народу — одна літературна мова

1. Мова, що нею говорить простий неписьменний народ, зветься *говірковою* або *місцевою*.

2. Кожний культурний народ пильнує створити собі одну мову, спільну для всіх своїх племен, щоб нею всі могли найлегше порозуміватися. Ця спільна чи соборна мова зветься *мовою літературною*.

3. Всенаціональна мова, що нею урядують, пишуть книжки, навчають по школах і говорить більшість інтелігенції, зветься мовою літературною.

4. Державний народ навчається своїй літературній мові на кожному кроці повсякденного життя, бо чує її в церкві, в школі; по урядах, на зборах і суді, театрі, в кіно, через радіо і ін. Недержавний народ має дуже мало нагоди навчатися своїй літературній мові, а тому використовуйте для цього кожную нагоду.

5. Книжки і періодичні видання треба писати тільки соборною літературною мовою, щоб вони ставали всенародним добром нації.

6. Книжка, написана місцевою чи говірковою мовою, стає добром тільки місцевим, а не всенародним.

7. Племена, об'єднані загальною всенародною свідомістю та однією соборною літературною мовою, складають *націю*.

8. Без соборної літературної мови жодний, навіть дуже численний, народ не може стати свідомою нацією.

9. Державним народом не може стати народ — несвідома нація, що не має соборної літературної мови, спільної для всіх його племен.

10. Найвища й найміцніша духовна організація єдності народу — то соборна літературна мова.

11. Соборна літературна мова дає своєму народові величезні користі політичні й духові, а саме:

а. Соборна літературна мова надає своєму народові глибокого почуття всенаціональної єдності, де б він не жив і до якої держави він не належав би.

б. Почуття ж єдності народу надає йому живу силу духову й політичну могутність, бо в

такого народу-нації всі боронять одного й один боронить усіх.

в. Ніякий уряд не відважиться забирати чи зменшувати волю народів-нації, зцементованому соборною літературною мовою

г. Нація, духовно об'єднана соборною глибоко розвиненою літературною мовою, конче стане державною.

г. Сила нації — в силі її культури. Соборна літературна мова — найміцніший ґрунт для зросту здорової духової культури, а тому кожний громадянин, що хоче щастя своєму народові, мусить повсякчасно працювати й для збільшення культури своєї літературної мови.

д. Усе, що написано соборною літературною мовою, стає всенациональним добром і збільшує всенациональну культуру.

е. Кожний громадянин мусить виховуватись тільки на всенациональних культурних надбаннях, бо вони дадуть йому найбільше духових цінностей.

є. Соборна літературна мова, збільшуючи всенародні культурні надбання нації, стає могутим орудям для виховання правдивих національних талантів і геніїв.

ж. Соборна літературна мова, заціплюючи народів шляхетне почуття одности, сильно допомагає йому творити національно міцну інтелігенцію й національно міцні характери.

з. Соборна літературна мова приносить величезні користі видавництвам, бо не треба витратити багато дорогого часу на виправлення рукописів, як то буває, коли письменники пишуть говірковими мовами.

12. Народ, що послуговується в своїх писаннях тільки місцевими говірковими мовами, а соборної

літературної мови не створив, тратить на тому надзвичайно багато політично і духовно. А саме:

а. Народ, що спільною літературною мовою не об'єднав своїх племен у свідому націю, звичайно має почуття принизливої самотності, безсилля й безпорадності.

б. Почуття самотності, безсилля й безпорадності витворює з народу раба, що покійно служить кожному сильнішому.

в. Народ, що не має соборної літературної мови, не має й всенародних завдань: свідомою нацією він не стане й державним не буде.

г. Творення тільки місцевих культур, без огляду на культуру всенациональну, веде до розбиття єдності народу.

г. Усе, що написано місцевою мовою без огляду на всенациональні завдання, поглиблює розбиття єдності народу.

д. Письменник, що знав тільки місцеву мову, а своєї соборної літературної мови не навчився, шкодить всенациональним завданням, бо веде до розбиття єдності народу.

е. Вихований тільки на місцевих інтересах і місцевих традиціях, без огляду на традиції всенациональні, ніколи не стане великим і для всенационального добра нічого помітного не зробить.

е. Таланти й генії звичайно не виховуються в народу, що не став свідомою нацією, цебто що не знає соборної літературної мови, найродючішого ґрунту для великих творців. А коли часом і виховуються, то звичайно пропадають для нього, йдучи на службу чужим.

ж. У народу, що не знає соборної літературної мови, а тим самим не знає й почуття всенацио-

нальної одности й карности, панує політична й культурна анархія, що приносить йому безсилля, ліпшезнайство, продажність, хрунівство, винародовлення, зраду.

3. Народ, що не створив собі соборної літературної мови, цебто не має почуття всенациональної одности, звичайно не визнає своїх авторитетів, і тим позбавляється доброго проводу й нидіє в анархії. Але чужих “авторитетів” такий народ визнає по-рабському й некритично й по-рабському клониться їм.

13. Ніхто не знатиме своєї літературної мови добре, відповідно не вчившись її. А знання місцевої мови — то не знання мови літературної.

14. Особа, що не навчилася своєї соборної літературної мови, не може зватися вповні інтелігентною, бо бракує їй найважливішої й найбільшої частини духовної культури.

15. Перша ознака правдивої інтелігентности людини — добре знання своєї літературної мови.

16. Сила духовної інтелігентности людини — в силі знання своєї літературної мови.

17. Хто не навчився своєї соборної літературної мови зі школи, той мусить конче навчитися її поза школою, якщо бажає бути свідомим і корисним членом своєї нації.

18. Нікому не вільно виправдовувати незнання своєї літературної мови нефаховістю або невивченням її в школі.

19. Хто не знає своєї соборної літературної мови, той не може вважатися за свідомого й корисного члена своєї нації.

20. Скільки книжних мов, стільки й народів. Не робімо з свого єдиного народу кількох народців!

21. Для одного народу мусить бути тільки одна літературна мова, що найсильніше зцементовує окремі його племена в одну свідому міцну націю.

22. Літературна мова в кожного народу постає однаково: за основу її стає одна історично найсильніша говірка, добираючи собі потрібне й цінне з інших говірок.

23. За основу української літературної мови стала київська говірка, почасти полтавська, взявши трохи з говірок і інших. За основу літературної російської мови стала головно говірка московська, а сучасної польської — говірки головно великопольські.

24. Літературна мова може бути для деяких своїх племен не зовсім зрозуміла, — це загальна доля кожної літературної мови, що до деякої міри завжди є витвір штучний.

25. Своє найміцніше коріння літературна мова завжди бере в мови живої народної, але вона завжди й далека від неї.

26. З бігом часу кожна літературна мова стає до певної міри штучною й ніби мертвою, далекою від своєї живої народної мови, а тому її треба відсвіжувати цією останньою.

VI. Для одного народу — одна літературна вимова

1. Кожна мова складається з багатьох говірок, кожна говірка знає свою власну вимову тих самих слів, свої власні форми.

2. Народ, що знає одну літературну мову, конче творить й одну літературну вимову.

3. Кожен інтелігент, що публічно промовляє зі сцени, в церкві, в суді, в школі, на зборах, на

підчитав і т. ін., зобов'язаний промовляти тільки соборною літературною мовою й вимовою.

4. Кожний інтелігент повинен виховувати в своїй родині не тільки соборну літературну мову, але й добру літературну вимову.

5. Добра літературна вимова — то ознака правдивої інтелігентности людини.

6. Церковні проповідники по містах повинні виголошувати свої казання тільки соборною літературною мовою з доброю літературною вимовою. Тільки по глухих сільських церквах можна проповідувати й місцевою мовою.

7. Соборна літературна вимова, як і соборні мова та правопис, зцементовує народ у свідому націю й надає йому почуття одности, де б він не жив і до якої держави він не належав би.

8. Літературний наголос — основа літературної вимови, а тому працюймо для набуття собі доброго літературного наголосу.

VII. Для одного народу — один правопис

1. Правопис — то необхідне важливе зовнішнє вбрання кожної літературної мови.

2. Правопис складають учені-мовознавці, а до життя запроваджує уряд.

3. Правопис сильно впливає на швидкість і легкість читання, якщо він держиться стільки часу, що до нього при звичаються.

4. Не вільно занадто скоро міняти правопис, бо це понижує загальну грамотність народу.

5. Кожна культурна свідома нація в даний момент має тільки один правопис, обов'язковий для всіх її племен.

6. Соборна літературна мова звичайно знає й один соборний правопис, як зовнішню ознаку своєї єдності.

7. Єдність правопису, як і єдність літературної мови й вимови, сильно впливає на вироблення всенціонального почуття єдності народу.

8. Коли народ — не свідомо нація, а тільки етнографічна маса, то він звичайно не знає соборного правопису, — в нього кожний письменник і кожне видання пишуть своїм “кращим” правописом, цебто в нього панує правописна анархія. Не наслідуймо їх!

9. У культурного свідомого народу-нації не провадиться більшої боротьби за правопис; цю справу спокійно вирішують йому вчені та уряд, а громадянство карно приймає урядовий правопис.

10. Коли ти не фаховий мовознавець, не мішайся до вироблення правопису, справи виключно фахової, а коли ж фахівець — працюй тільки для добра свого народу.

11. У народу, що не став іще свідомою нацією, звичайно провадиться запекла боротьба за правопис, і в цій боротьбі вчені-мовознавці мають найменший голос. Не наслідуймо їх!

12. Народ, що не став свідомою нацією, звичайно не має почуття виховувати й шанувати свої мовознавчі авторитети, а тому й не може дійти ані до соборного правопису, ані до соборної літературної мови. Не робім так і ми!

13. Для розвитку культури й всенціональної свідомости народу стократ корисніш мати один, хоч і недосконалий, але соборний правопис, аніж правописи індивідуальні (особисті), хоч би й ліпші.

14. У народу, що не створив собі одного соборного правопису й що провадить запеклу боротьбу за

правописи особисті, мовознавство стоїть на низькому рівні, бо вчені змушені займатися тільки яловими правописними питаннями. Не робім так і ми!

15. Кожна анархія — правописна, термінологічна чи мовна — тягне за собою й анархію духовну, найбільшого ворога недержавного народу.

16. Одність правопису приносить для народу великі політичні й духові користі, а саме:

а. Соборний правопис, як і соборна літературна мова й вимова, надає народові надзвичайно корисного почуття одности, де б він не жив, і до якої держави він не належав би.

б. Карність громадянства в правописній справі дає мовознавцям більшу змогу працювати в найціннішій ділянці — в творенні літературної мови.

в. Соборність правопису дає змогу кожному легше його знати й легше його навчитись, бо створюється корисна правописна традиція.

г. Соборний правопис привчає людину до сталості писемної форми й тим дає їй змогу скоріш читати й легше розуміти читане, бо в нашій зоровій пам'яті легко утворюються тоді знайомі форми, дуже корисні й потрібні при читанні.

д. Соборність і усталеність правопису мають змогу вимагати його знання від кожного грамотного, бо такий правопис дає всі засоби найширше й найглибше йти до мас і створювати правописну традицію.

е. Соборність і усталеність правопису сильно полегшує працю вчителям по школах, бо допомагає їм скоріш навчати дітей.

ж. Соборність та усталеність правопису дає кожному корисне почуття “грамотности” й певности в писанні, чого зовсім не буває при правопису певнорядкованим.

є. Соборність і усталеність правопису приносить величезні користі в найціннішій культурній ділянці — у видавництві, бо незмірно полегшує працю редакторам, коректорам і друкарським складачам.

VIII. Письменник і рідна мова

1. Найсильніші й найперші творці соборної літературної мови — то свої письменники.

2. Кожний письменник зобов'язаний не тільки найдосконаліше знати свою соборну літературну мову й вимову, як практично, так і теоретично, але й постійно й невпинно збільшувати це своє знання.

3. Письменник, що не знає своєї соборної літературної мови, тільки шкодить рідній культурі, бо для всенационального добра не працює.

4. Тільки лінивість та рідномовна політична несвідомість допроваджують письменника до незнання своєї соборної літературної мови й теоретично.

5. Кожний письменник мусить не тільки писати, але й говорити найкращою соборною літературною мовою й вимовою.

6. Письменник повинен добре пам'ятати й розуміти, що літературна мова, хоч і ґрунтується на мові народній, однак завжди далека від неї, а тому ніколи не можна доводити уживання певних слів, форм чи словосполучень тільки тим, що “так говорять у нашому-селі”.

7. Словник нашої мови буває активний — слова наших писань і розмов, і пасивний — слова, що ми їх розуміємо, але практично не вживаємо, як рідких чи малознаних. Письменник мусить пильнувати,

щоб його активний словник був якнайширший, а словник пасивний — якнайменший.

8. Цінність мови письменника — також і в багатстві його словника, щоб слова були небуденні, соковиті, промовисті, яскраві. Нехай кожний письменник завжди пильно дбає про багатство свого словника!

9. Багатство мови на синоніми свідчить про її виробленість. Письменник мусить глибоко знати й відчувати рідну синоніміку й не вживати синонімів невідповідно.

10. Кожний письменник мусить пильно дбати про багатство своєї мови на небуденні епітети, як прикметникові, так і прислівникові. Багатство прислівників — то багатство мови письменника.

11. Творення нових добрих слів — ознака талановитости письменника. Заохочуймо ж наших письменників до творення нових слів!

12. Кожний поет мусить пам'ятати, що його мова тільки тоді цінна, коли вона поетична, цеб-то коли в ній будуть небуденні й часті метафори, персоніфікації, порівняння, епітети прикметникові й прислівникові і т. ін. Хто не пише поетичною мовою, той не поет.

13. *Licentia poetica* чи т. зв. *поетична воля* — це воля поетові вживати якоїсь однієї форми з тих, що літературна мова допускає їх декілька. Коли ж поет уживає такої форми, наголосу чи слова, що літературна мова їх не допускає, то це не “поетична воля”, але недозволений прогріх супроти своєї літературної мови.

14. Кожний поет у своїх віршах мусить уживати тільки загальноприйнятих у соборній літературній мові *наголосів*; коли ж він цього не дотримується й уживає говіркових наголосів, то це не “поетич-

на воля”, але недозволений прогріх супроти своєї літературної мови.

15. Добрі поети, досконалі знавці своєї соборної літературної мови й вимови, звичайно в своїх творах не знають т. зв. поетичної волі.

16. Поети, що не знають своєї соборної літературної мови й вимови, звичайно оправдують своє соромливе незнання мови ніби правом “поетичної волі”. Це сильно шкодить культурі літературної мови.

17. Письменник, що пише говірковою мовою, а своєї соборної літературної мови не знає, шкодить єдності свого народу й для всенаціонального культурного добра не працює.

18. Письменники повинні добре пам’ятати, що твори, писані чисто говірковою мовою, мають свою окрему ціль: артистичну або ілюстраційно-наукову. Такі твори повинні мати заувагу, що писані такою-то говіркою, й мати пояснення говіркових слів літературною мовою.

19. *Місцевої мови* вільно вживати письменникові тільки свідомо: 1. в розмові дієвих осіб (*couleur local*) і 2. в творах, навмисне написаних для місцевих потреб. Наукові праці ніколи не пишуться говірковою мовою.

20. *Архаїзми* вільно вживати письменникові тільки в розмові давніх дієвих осіб і з метою артистичною або ілюстраційно-науковою. Архаїзми, не прийняті в літературній мові, стають локалізмами.

21. Літературний *критик* мусить глибоко знати свою літературну мову і звертати увагу письменникам на нечистість їхньої мови. Коли ж критик глибоко не знає цієї мови, то нехай оминає питання мови в своїх писаннях.

22. Кожний письменник у своїх творах мусить конче плекати й ідею всенаціональної одности, як представу одности мовної, й подавати її так, щоб на них творах духовно зростали і молодь, студентство й ціле громадянство взагалі.

23. Кожний письменник повинен пильно дбати про чистоту своєї літературної мови й не вживати ялових чужих слів та кальок (пор. XXXIII, 5), пильнуючи заступати їх словами своїми, а також без потреби не вживати місцевих слів і форм та архаїзмів.

24. Письменники зобов'язані обробляти в своїх творах і патріотичні всенаціональні теми, що виховують у народі почуття всенаціональної гордості й чести, бо ці почуття сильно впливають на розвиток національної культури, а разом із тим і на розвиток літературної мови. Цей обов'язок багатократно збільшується для письменників і поетів недержавного народу, — тут вони мусять не забувати й тем рідномовних взагалі.

25. Письменники й поети недержавного народу, що служать виключно “чистому мистецтву”, а свої національно-громадські мотиви оминають, чужі й некорисні для свого народу, і на розвиток літературної мови мало впливають.

26. Кожний письменник зобов'язаний виробити собі національний світогляд, найкорисніший для розвитку свого народу, а тим самим і для розвитку своєї літературної мови.

27. Кожний письменник, особливо народу недержавного, мусить добре пам'ятати, що сама форма твору, навіть найкраща, не задовольнить національних потреб його народу — в його творі мусить бути, крім досконалої форми, ще й відповідна ідея.

Тільки глибока ідея, вкупі з досконалою формою, роблять твір великим і нестаріючим.

28. Кожний письменник повинен сам найпильніше дбати про поправне видання своїх творів без мовних і друкарських помилок, завжди пам'ятаючи, що з їхніх творів широкий загал навчається рідної мови.

ІХ. Преса й рідна мова

1. Преса — то головний двигун розвитку рідної мови.

2. Кожне видання, якого б фаху не було воно, мусить видаватися тільки зразковою соборною літературною мовою й соборним правописом.

3. Преса недержавного народу, позбавленого рідномовних шкіл, мусить стати головною школою навчання соборної літературної мови і соборного правопису.

4. Преса й взагалі всі видання мусять плекати ідею всенациональної одности народу як підставу його сили й одности літературної мови.

5. Ціла преса мусить матеріяльно й духовно підтримувати свої рідномовні видання, бо звичайно вони самостійно існувати не можуть. Не можна забувати, що рідномовні видання існують зразком для преси й для всіх робітників пера.

6. Мовним редактором, як і коректором, при виданні мусить бути тільки особа, що досконало знає свою соборну літературну мову й вимову та свій соборний правопис, як також глибоко розуміє свої рідномовні обов'язки.

7. Кожне поважне видання конче мусить мати доброго мовного редактора й коректора. Не вільно

випускати ніяких видань без відповідної доброї мовної редакції.

8. Особа, що не знає добре своєї соборної літературної мови та своїх рідномовних обов'язків, не може бути робітником пера.

9. Усі працівники пера, як і письменники, мусять постійно й невпинно збільшувати свої знання літературної мови.

10. Усі видавці мусять насамперед дбати про збільшення всенационального культурного добра, щобто видавати твори тільки соборною літературною мовою й соборним правописом.

11. Преса, що видається тільки говірковими мовами й місцевим правописом, сильно шкодить єдності свого народу й спиняє розвиток соборної літературної мови.

12. Кожний свідомий громадянин не візьме до рук видання, писаного без потреби говірковою мовою або місцевим правописом, бо вони шкодять його народові, розбиваючи його єдність.

13. Видання для селян треба писати не говірковою мовою, але літературною, тільки простою й зрозумілою.

Х. Церква й рідна мова

1. Кожна віра найміцніше зв'язана з рідною мовою народу, бо рідна мова — то основний родючий ґрунт кожної віри. Рідна мова — шлях до Бога.

2. Християнська церква ще від свого постановня була й є наймогучішим консерватором і твердинею рідної мови.

3. Усі церковні Богослужіння мусять відправлятися тільки живою мовою свого народу, як то було й у давнину.

4. Богослужіння незрозумілою мовою не приносять вірним усієї тієї духової користі, що є його ціллю.

5. Народ, що в церкві не чує своєї рідної мови, звичайно не шанує й не береже її як скарбу свого найдорожчого.

6. Народ, що слухає служби Божі в нерідній йому мові, подібний до в'язня, що любується світом Божим через в'язничні ґрати.

7. Служби Божі в нерідній мові виховують у народі шкідливу байдужість до своєї мови й віри.

8. За мовне винародовлення народу церква несе найбільшу відповідальність.

9. Пам'ятаймо: хто міцний у рідній мові, той міцний і в батьківській вірі.

10. Церковні проповіді треба виголошувати тільки рідною мовою вірних, бо тільки вона найглибше промовляє до душі слухачів і найкраще будує їх для добра. Рідна мова — шлях до Бога.

11. Священик, що промовляє в церкві нерідною мовою вірних, приносить їй найбільшу кривду, бо не промовляє до душ вірних і не будує їх.

12. Церква, що допускає мовне винародовлення своїх вірних, тратить у них свій авторитет, цебто шкодить сама собі.

13. Церква мусить пильно дбати, щоб дати своїм вірним переклад цілої Біблії на таку зразкову соборну літературну мову, щоб на ній мовно виховувався цілий народ. Переклади мішаною мовою шкодять розвиткові соборної літературної мови, а тим самим і єдності народу.

14. За переклади Св. Письма чи Богослужбових книг мусять братися тільки особи, що досконало знають спільну літературну мову народу.

15. Церква мусить добре пильнувати, щоб усі її популярні видання — Життя Святих, Молитовники і т. ін. видавалися тільки соборною літературною мовою, але легкозрозумілою й простою.

16. Конечний обов'язок церкви — подбати, щоб усі підручники з релігії для всіх шкіл були написані такою зразковою літературною мовою, щоб на них мовно виховувалась наша молодь.

17. Взагалі церква мусить пильно дбати, щоб усе, що виходить від неї, було описане зразковою літературною мовою. Це сильно збільшить її авторитет і прихилить читача до її видань.

18. Кожний, хто пише церковні твори, мусить добре розуміти роль архаїзмів (давніх слів чи виразів) у мові, — вони добрі тільки на відповіднім місці (див. VIII, 20) і не в великій кількості. Невміле нагромадження архаїзмів тільки забруднює мову, роблячи її “язичієм”.

19. Церква недержавного народу мусить свідомо взяти на себе й обов'язки різномовного виховання вірних, бо ж хто не міцний у рідній мові, той не міцний і в вірі батьків своїх.

20. Церква мусить пильнувати, щоб її духовенство мовою було рідне своїм вірним.

XI. Духовенство й рідна мова

1. Духовенство, як авторитетний опікун і виховник душі народу, має в рідномовному житті надзвичайно велике значення.

2. Вплив духовенства на вироблення літературної мови завжди надзвичайно великий, а тому кожний священик повинен добре знати літературну мову й вимову народу, якому служить.

3. Святий обов'язок кожного священика — пильно дбати про кращий стан рідної мови своїх вірних, як головної основи їхньої національної культури й міцної твердині для віри.

4. В своєму родинному житті кожний священик мусить уживати тільки соборної літературної мови, щоб власним прикладом впливати на вірних.

5. В розмові зі своїми вірними в місті священик мусить уживати тільки соборної літературної мови, і тільки по селах мови місцевої.

6. Священик, що вживав в родинному житті або в розмові з вірними чужої їм мови, чинить тим непрощений гріх перед ними й церквою.

7. Кожний священик мусить пам'ятати, що малосвідомі його парафіяни будуть пильнувати наслідувати його мову.

8. Священик мусить працювати тільки в парафії, мовно йому рідній. Коли ж він не знає мови своїх вірних, не принесе їм духової користи, а самій церкві пошкодить.

9. Священик, що виголошує проповіді нерідною вірним мовою, чинить непрощений гріх проти добра церкви, бо не промовляє до душі їхньої, цебто не будує їх.

10. Кожний священик мусить виголошувати свої проповіді в містах — зразковою соборною літературною мовою, і тільки по селах — і мовою місцевою.

11. Збірники проповідей, як і інші духовні писання, треба видавати тільки зразковою літературною мовою, щоб вони ставали всенаціональним добром.

12. Священик несе найбільшу відповідальність за мовне винародовлення своєї пастви, бо хто винародовлюється, той легко кидає й віру батьків.

13. Священик, помітивши, що хтось із його духовних дітей мовно винародовлюється, мусить всіма доступними йому силами не допустити до його.

14. Священик мусить добре усвідомити, що мати — то найміцніша твердиня збереження рідної мови, а тому повинен при кожній нагоді, особливо ж на проповіді, нагадувати жінкам про їхні рідномовні обов'язки.

15. Священик мусить виголошувати проповіді й на теми рідномовного виховання, пам'ятаючи, що хто твердий у рідній мові, той твердий і в батьківській вірі, і що рідна мова — шлях до Бога.

16. Кожний священик мусить пильно дбати, щоб у його парафії не було дітей, що не вчать рідної мови або не вміють читати по-рідномовному.

17. Кожний священик зобов'язаний якнайкраще знати науку про рідномовні обов'язки й ширити ці знання поміж своїми вірними.

18. Для домашнього т. зв. моралізуючого читання священик має поручати своїм вірним тільки книжки й часописи, що писані чистою літературною мовою.

19. До своїх парафіяльних бібліотек священики набувають тільки книжки й журнали, що писані чистою літературною мовою.

20. Кожний священик мусить збирати діалектологічний матеріал для вивчення своєї рідної мови.

21. Кожний священик мусить дбати, щоб у його парафії конче працював "Гурток плекання рідної мови".

ХІІ. Школа й рідна мова

1. Рідна школа — то найсильніше джерело вивчення й консервації своєї рідної мови взагалі, а літературної зокрема.

2. Цілий народ мусить пильно дбати, щоб усі його школи були тільки рідномовні, бо тільки вони виховують свідому націю.

3. Ціле громадянство мусить пильнувати, щоб усі підручники по його школах були писані тільки соборною літературною мовою, і то такою зразковою мовою, щоб на ній мовно виховувалась молодь.

4. Ціле громадянство мусить пильнувати, щоб навчання в його школах провадилось не місцевою, а тільки соборною літературною мовою, бо тільки воно забезпечує народові всі користі від школи.

5. Ціле громадянство мусить добре пам'ятати, що тільки рідна школа виховує національно сильні одиниці й морально міцні характери.

6. Народ, позбавлений рідних шкіл, позбавляється тим найсильнішого двигуна свого духового розвитку й засуджується на культурне й національне каліцтво.

7 Кожна школа мусить закладати серед учнів “Гуртки плекання рідної мови”.

8. Кожна школа мусить навчати своїх учнів і рідномовних обов'язків.

9. Кожна школа повинна подбати про зразковий добір книжок для шкільної бібліотеки, оминаючи все, що писане не чистою літературною мовою.

10. Кожна школа мусить конче мати підручну бібліотечку для вивчення рідної літературної мови з необхідними граматиками, словниками, довідковими книжками й мовними журналами.

11. Шкільне діловодство треба вести тільки літературною мовою.

12. Кожна рідна школа на еміграції або на національно загроженій території мусить щороку уряджувати “Свято рідної мови”.

XIII. Учитель і рідна мова

1. Кожний учитель — якого б фаху не був він — мусить досконало знати свою соборну літературну мову й вимову та соборний правопис. Не вільно вчителеві оправдувати свого незнання рідної мови не фаховістю.

2. Як у школі, так і поза нею, учитель повинен говорити тільки взірцевою рідною соборною літературною мовою й вимовою, щоб власним прикладом впливати на учнів і на оточення.

3. Учитель, що навчає тільки місцевою мовою, приносить тим велику шкоду єдності свого народу й своєї літературної мови.

4. Кожний учитель, що навчає й мови, мусить конче працювати для наукового вивчення своєї рідної мови.

5. Кожний учитель, особливо ж провінціяльної школи, мусить конче збирати діалектологічний матеріал для вивчення своєї рідної мови.

6. Кожний учитель мусить найдокладніше знати науку про рідномовні обов'язки.

7. Учитель рідної мови в школі мусить навчати тільки сучасної соборної літературної мови.

8. Учитель рідної мови в школі мусить конче навчати своїх учнів про найголовніші рідномовні обов'язки, щонайменше подані тут у розділах I, III, IV, XXII, XXIV і XXXIII для початкової школи,

а для середньої додаючи ще розділи V – VIII, XXIV і XXXIII.

9. Учитель рідної мови мусить бути душею “Гуртка плекання рідної мови” в його школі. Він же уряджує “Свято рідної мови”.

10. Учитель рідної мови мусить пильнувати викликати в своїх учнів любов, пошану та зацікавлення до рідної мови, а це приведе їх до глибшого вивчення її.

11. Всі вчителі інших предметів мусять завжди звертати пильну увагу, щоб і на їхніх годинах панувала чиста літературна мова. Бо мало зробить сам учитель рідної мови, якщо його не підтримають і вчителі інших предметів.

XIV. Батьки й рідна мова

1. Виховуйте своїх дітей тільки рідною мовою, бо тільки вона принесе їм найбільше духових цінностей.

2. Пам'ятайте, що діти вважатимуть за рідну тільки ту мову, що панує в вашій родині.

3. Найцінніший ґрунт для духового виховання сильного характеру — то рідна мова. Пильнуйте ж виховувати такі потрібні для нації сильні характери, виховуючи дітей своїх тільки рідною мовою.

4. Особа, що не зросла на рідній мові, загублена для нації, бо ціле життя буде безбатченком, і справи рідної нації будуть їй чужі.

5. Коли батьки соромляться своєї рідної мови, будуть її ціле життя соромитись і їхні діти, а тим стануть чужі для свого народу.

6. Соромлення рідної мови батьками — дошкульна зрада свого народу та найбільший гріх супроти дітей і своєї нації.

7. Коли маєте змогу, виховуйте дітей своїх тільки соборною літературною мовою, бо вона відразу прищеплює їм почуття одности народу й дає найбільше духових цінностей.

8. Пильнуйте, щоб діти ваші читали книжки, писані тільки соборною літературною мовою.

9. Пильнуйте всіма силами, щоб перша мова вашої дитини була справді матірня — своя рідна.

10. Не забувайте, що дитина вважатиме тільки ту мову за рідну, якою говоритиме перші п'ять років свого життя.

11. Хто не говорить рідною мовою й не знає своєї соборної літературної мови, той ніколи не буде правдивим патріотом для свого народу.

12. Дитина, вихована не рідною мовою, ніколи не буде для свого народу національно сильною й морально міцною.

13. Кожний батько, особливо ж інтелігент, мусить говорити в своїй родині тільки літературною мовою, мусить вияснювати рідномовні гасла та обов'язки, завжди даючи добрий приклад своїй дружині та дітям, і завжди вимагаючи від них уживати чистої мови.

14. Кожний батько, свідомий своїх національних обов'язків, повинен скласти для своєї родини бібліотечку з найкращих творів українського письменства. У цій бібліотечці конче мусить бути й рідномовний журнал.

15. Кожний батько повинен завжди пам'ятати, що найголовніший учитель рідної мови для своїх дітей — то він сам із своєю дружиною.

XV. Мати й рідна мова

1. Жінка завжди чуліша до рідної мови, а тому й сильніше впливає на мовне виховання дітей.

2. Найсвятіший і найперший обов'язок кожної матері — навчати своїх дітей рідної мови й прищепити їм правдиву любов до неї.

3. Кожна мати перші п'ять літ віку дитини повинна розмовляти з нею не інакше, як тільки своєю рідною мовою.

4. Пам'ятаймо, що в недержавного народу мати — найміцніша твердиня зберігання та плекання рідної мови. Працюймо ж усі, щоб наші матері були свідомі своїх рідномовних обов'язків.

5. Кожна свідома мати мусить пам'ятати, що та мова, яку вона прищепить дитині з молоком своїх перс, позостанеться в неї на ціле життя за мову “матірню” — за наймилішу мову цілого світу.

6. Мати, що не навчить своєї дитини рідної мови й не защепить їй правдивої любови до неї, зрадниця своєї нації. Цей найбільший гріх супроти свого народу непокоїтиме таку матір ціле життя, й вона не зазнає правдивого щастя до могили.

7. Кожна інтелігентна мати, особливо недержавного народу, конче мусить добре знати науку про рідномовні обов'язки.

8. Дбайлива інтелігентна мати вияснить своїй дитині різницю між її мовою літературною й говірковою їхньої домової служби.

9. Кожна свідома мати подбає, щоб у неї в хаті на почесному місці була таблиця: “Шануйте рідну мову!” з десятьма рідномовними заповітами.

XVI. Молодь і рідна мова

1. Цілий народ мусить дбати, щоб його молодь правильно й своєчасно навчалася соборної літературної мови, цебто виховувалась на почутті всенарціональної єдності.

2. Кожний свідомий громадянин мусить подбати, щоб його дитина навчалася вдома соборної літературної мови, якщо вона не навчається її в школі.

3. Вся молодь мусить добре усвідомити собі, що її найперший обов'язок перед своїм народом — навчитися соборної літературної мови й вимови й тим прищепити собі почуття національної єдності.

4. Юнак чи юнка, що не знають своєї соборної літературної мови, стають зайві для свого народу як нації.

5. Кожен юнак чи юнка, що не знають бодай найголовніших рідномовних обов'язків, не є свідомі члени нації.

6. Кожний юнак і кожна юнка мусять конче працювати в “Гуртку плекання рідної мови”.

XVII. Спортові організації й рідна мова

1. Усі спортові організації недержавного народу мусять брати на себе й обов'язки плекання соборної літературної мови й вимови.

2. Кожний член спортових організацій мусить виказатись перед своєю владою відповідним свідомством, що знає соборну літературну мову й вимову та соборний правопис.

3. Кожний член спортових організацій мусить добре знати науку про рідномовні обов'язки й віддано працювати за її наказами.

4. Усі спортові організації мусять пильно дбати про добрий розвиток своєї фахової рідномовної термінології.

5. В здоровому тілі — здоровий дух. Але нехай кожний спортсмен пильнує, щоб дух цей був національний, найкорисніший для служби своєму народові, а для цього добре знання своєї літературної мови — найперша умова.

6. Спортові організації мусять встановити відзнаку для своїх членів за добре знання своєї соборної літературної мови і вимови та соборного правопису.

XVIII. Молодь початкових шкіл і рідна мова

1. Початкова школа від першого року мусить провадити своє навчання соборною літературною мовою. Тією ж мовою провадиться праця й у дитячих садках.

2. Головне завдання початкової школи у рідномовній ділянці — практично навчити своїх учнів соборної літературної мови та соборного правопису.

3. Ціле суспільство мусить пильнувати, щоб усім учням початкових шкіл прищеплювалося почуття одности народу як основи соборної літературної мови.

4. Цілий народ мусить дбати, щоб усі без винятку діти навчалися в початкових рідномовних школах

5. Народ, що не всі його діти навчаються в рідномовних початкових школах, тим самим признається на недержавність та на національне й культурне нидіння.

6. Ціле громадянство мусить дбати, щоб учні початкових шкіл мали відповідну здорову літературу для свого національного розвитку й для виховання почуття єдності народу.

7. Коли в недержавного народу не всі діти мають змогу навчатися в початкових рідномовних школах, то цілий народ мусить карно дбати, щоб такі діти одержали початкову рідномовну науку поза школою.

8. Кожна дитина, що закінчила чужу школу, але не вмє читати й писати рідною мовою, втрачена для народу.

XIX. Середньошкільна молодь і рідна мова

1. Кожний учень середньої школи, якого б фаху не була вона, якщо хоче стати свідомим громадянином свого народу, мусить пильно працювати, щоб добре вивчити свою соборну літературну мову і вимову та свій соборний правопис.

2. Громадянство мусить пильнувати, щоб його середньошкільна молодь конче виховувалась у почутті всенациональної єдності як основи соборної літературної мови.

3. Середньошкільна молодь мусить виховувати себе на творах рідної літератури, особливо ж таких, що змальовують ідею всенационального почуття.

4. Середньошкільна молодь недержавного народу, поділеного поміж кількох чужомовних держав, мусить не забувати великого зла його культури — існування двох чи кількох правописів: свого соборного й місцевого шкільного. Уживай приписового правопису в твоїх шкільних працях тільки з наказу, а поза тим пильнуй одного соборного правопису.

5. Батьки мусять своїх середньошкільних учнів навчати соборної літературної мови вдома, якщо того не навчає їх школа.

6. Учень середньої школи, що не навчається соборної рідної мови й вимови та соборного правопису, дошкульно шкодить об'єднанню свого народу.

7. Учні двох останніх середньошкільних класів мусять знати головні рідномовні обов'язки.

8. Учні старших класів середньої школи, особливо ж ті, що живуть на провінції, мусять збирати діалектологічний матеріал для вивчення рідної мови (як це робити, див. "Рідна Мова", 1934 р., ч. 4—7).

9. Учні вчительських шкіл мусять навчатися своєї соборної літературної мови з подвоєною пильністю.

10. Учні всіх шкіл мусять твердо пам'ятати, що рідна мова — то найголовніший предмет їхньої науки, а тому повинні навчатися її зі щирою любов'ю та захопленням.

11. Учні всіх середніх шкіл мусять уживати як на лекціях, так і на перервах і вдома тільки чистої літературної мови, завжди пильно слідкуючи за своєю мовою й вимовою.

12. Учні при розмовах у школі й поза нею конче виправляють один одному помилки супроти літературної мови. Ображатися за ці поправки невільно.

13. Кожний середньошкільник мусить діяльно працювати в своїм "Гуртку плекання рідної мови".

XX. Вища школа й рідна мова

1. Завершенням перетворення етнографічного народу в культурну націю є створення вищих національних рідномовних шкіл.

2. Тільки вищі рідномовні школи дають завершення соборній літературній мові.

3. Недержавний народ, що чується нацією, але своїх вищих рідномовних шкіл не має, все ж таки мусить мати необхідні підручники рідною мовою для всіх ділянок вищої науки.

4. Гуманітарні, педагогічні, правничі й богословські відділи вищих шкіл мусять конче викладати своїм слухачам і науку про рідномовні обов'язки.

XXI. Студенти вищих шкіл і рідна мова

1. Студентство вищих шкіл — то найкращий цвіт нації, то найміцніший її ґрунт, на якому вона зростає.

2. Студентство вищих шкіл мусить бути одним із найсильніших двигунів розвою й консервації своєї соборної літературної мови.

3. Кожний студент вищої школи, якого б фаху він не навчався, мусить добре знати найперше свою соборну літературну мову й вимову, свій соборний правопис. Особливо ж мусять вони плекати вивчення складні своєї мови й пишатися її добрим знанням.

4. Конечний обов'язок кожного студента — добре знати науку про рідномовні обов'язки й віддано працювати за її наказами та для втілення її в життя.

5. Студент вищої школи, де б він не вчився, мусить конче вчитися й зі своїх рідномовних підручників.

6. Студент вищої школи, де б він не вчився, мусить добре знати й рідномовну термінологію свого фаху.

7. Студент, що не знає своєї соборної літературної мови, чинить тим злочин супроти свого народу й стає йому зайвий, бо не має найсвятішого почуття — почуття одности нації.

8. Громадянство мусить уживати всіх заходів, щоб виховувати серед свого студентства глибоке й міцне почуття всенціональної одности як основи соборної літературної мови.

9. Студенти вищих шкіл, особливою гуманітарних та богословських відділів, мусять збирати діалектологічний матеріал для вивчення своєї рідної мови.

10. Кожний студент вищої школи, якого б фаху він не був, мусить конче працювати в “Гуртку плекання рідної мови” бодай два роки.

11. Кожний студент вищої школи мусить поставити собі за святий обов’язок заснувати в своїй місцевості “Гурток плекання рідної мови”.

12. Студенти вищих шкіл зобов’язані щорічно уряджувати врочисте “Свято рідної мови”.

XXII. Учні чужомовних шкіл і рідна мова

1. Учні всіх чужомовних шкіл у своїй рідномовній практиці мусять виконувати в себе вдома все те, що мусіли б виконувати в школі рідномовній.

2. Батьки мусять завжди пам’ятати, що кожна дитина в чужомовній школі сильно наражена на

шинародовлення, а тому мусять поза школою створити їй усе для рідномовного виховання.

3. Кожен учень чужомовної школи не повинен ховати свого національного походження й мусить публічно шанувати і боронити свою рідну мову.

4. Коли в чужомовній школі є вас кілька, розмовляйте між собою на перервах тільки рідною мовою.

5. Кожний юнак, що покінчить чужомовну школу, а вдома не надбає собі всього, що мусів би виконувати в школі рідномовній, такий юнак утрачений для нації.

XXIII. Позашкільна освіта й рідна мова

1. Добре організована позашкільна освіта — то один із могутніх двигунів розвитку рідної мови.

2. Ціла інтелігенція мусить найпильніше дбати, щоб зорганізувати добру позашкільну освіту для свого народу

3. Усі позашкільні курси для народу як і ціла діяльність таких товариств, як “Просвіта” й т. ін., мусять провадитись тільки соборною літературною мовою.

4. Товариства позашкільної освіти конче мусять організовувати популярні курси літературної мови для широкого громадянства.

5. Товариства позашкільної освіти конче мусять засновувати й підтримувати “Гуртки плекання рідної мови”.

6. Усі товариства позашкільної освіти конче мусять ширити й плекати в своїй діяльності й головне рідномовне гасло: “Для одного народу — одна літературна мова й вимова, один правопис”.

7. Товариства позашкільної освіти, що видають і ширять книжки, написані не літературною мовою, спиняють тим розвиток всенаціональної свідомости народу.

8. Усі товариства позашкільної освіти мусять конче ширити поміж народом і знання найголовніших рідномовних обов'язків.

XXIV. Театр і рідна мова

1. Театр — то один із могутніх двигунів розвитку соборної літературної мови, а особливо літературної вимови.

2. Ціле громадянство, бажаючи розвитку культури своєї соборної літературної мови й вимови, мусить пильно й однодушно дбати про розвиток свого національного театру. Цей обов'язок багатократно збільшується для народу недержавного.

3. Кожний національний театр мусить конче дбати стати для свого народу найкращою практичною школою зразкової соборної літературної мови й вимови.

4. Театр, що не культивує своєї соборної літературної мови й вимови, чужий і некорисний для свого народу.

5. Місцева вимова не допускається на сцені в театрі.

6. Хто не має досконалої соборної літературної вимови, тому не місце серед артистів на сцені.

7. Театр недержавного народу, що служить виключно інтернаціональному “чистому мистецтву”, а національногромадські п'єси оминає, і про мову та вимову не дбає, чужий і некорисний для свого народу.

8. Готуючи перекладні п'єси для сцени, театр мусить дбати, щоб мова цих перекладів була зразкова літературна мова.

9. Вибираючи для сцени старші п'єси, що писані ювсім не літературною мовою, театр мусить у таких п'єсах переробляти мову на взірцеву сучасну.

10. Театр, що ставить п'єси з нечистою літературною мовою, сильно шкодить тим культурі своєї рідної мови.

XXV. Учений і рідна мова

1. Кожний учений мусить якнайкраще знати свою соборну літературну мову й вимову та соборний правопис, а також науку про рідномовні обов'язки.

2. Кожний учений мусить бути зразком доброго знавця своєї літературної мови.

3. Учений-мовознавець мусить усі сили свої віддавати найперш на створення всенациональної літературної мови.

4. Учений-мовознавець мусить завжди пам'ятати, що цариця мовознавчих наук — то складня, основа доброго розвою літературної мови.

5. Кожний учений мусить писати свої праці, особливо ж шкільні підручники, тільки соборною літературною мовою, щоб вони тим самим ставали всенациональним добром. Писати наукові праці місцевою мовою недопустимо.

6. Кожний учений мусить працювати для вироблення й усталення найкращої наукової термінології з свого фаху.

7. Кожний учений мусить непохитно дотримуватися засади: для одного народу — одна наукова термінологія.

8. Кожний учений, пишучи в чужомовних виданнях мусить конче дотримуватись правд своєї національної науки.

9. Кожний учений, розмовляючи з ученим чужонаціональним, обов'язаний боронити правд своєї національної науки.

10. Мова “наукова” — це та ж сама соборна літературна мова, тільки без ознак “поетичної мови”.

11. Кожен учений мусить пам'ятати, що ясний і простий стиль — то найкращий стиль, а “популярний” виклад — то найцінніший виклад.

12. Учений, що пише неясно й “непопулярно”, працює тільки для небагатьох вибраних.

13. Недержавний народ мусить пильнувати, щоб його вчені спеціалізувалися головню в науках національних, що підносять свідомість народу й що ними чужа наука, відповідно, займатися не буде.

14. Звичайно цитуємо дослівно. Але цитуючи письменника, що не додержувався соборної літературної мови й одного правопису, можна в цитаті змінити правопис на сучасний, а то й повиправляти локалізми, якщо від того не змінюється зміст цитати.

15. Цитуючи з чужої мови, не зловживайте довгими цитатами з оригіналу, — перекладайте їх на свою мову.

16. Оголосивши якусь працю чужою мовою, учений мусить подбати, щоб вона була оголошена й мовою рідно.

17. Кожний учений мусить добре знати десять заповідей простого писання (див. розд. XXVI).

XXVI. Десять заповідей простого писання

1. Ясний і простий стиль — то найкращий стиль.
2. Пильнуймо писати так, щоб нас усі розуміли; думаймо про це, починаючи писати.
3. Ніколи не забуваймо про те, що наше писання може читати й селянин.
4. “Популярний” виклад корисніший за виклад “науковий”.
5. Нема стилю “наукового” й “ненаукового” — є тільки стиль ясний і неясний.
6. Хто пише неясно, той проповідує в пустині й мало допомагає розвиткові культури свого народу.
7. Є два способи думати: складний спосіб “інтелігентський” і простий народний. Таке розбиття надзвичайно шкідливе народові й нації.
8. Складного “інтелігентського” способу думати широка маса мало розуміє. Пам’ятаймо це, пишучи.
9. Складний “інтелігентський” спосіб думати сильно шкодить розвиткові нашої загальної культури, бо його розуміє тільки обмежений круг інтелігентних читачів.
10. Кожний працівник пера мусить дбати, щоб у його писаннях запанував тільки народний спосіб думати, цебто спосіб простий і ясний, легко зрозумілий для широких мас.

XXVII. Для одного народу — одна наукова термінологія

1. Як єдність літературної мови, вимови й правопису, так і єдність наукової термінології конче

необхідна для кожного народу, бо допомагає розвиткові науки й витворює корисне почуття одности народу

2. Усі вчені в усіх своїх наукових працях, а надто в шкільних підручниках, мусять конче дотримуватися однієї для цілої нації спільної, наукової термінології.

3. Єдність наукової термінології — це сильний двигун розвитку науки, а тим самим і культури народу.

4. Єдність шкільної термінології граматичної, математичної, природничої і т. ін. по школах, у підручниках і в наукових статтях необхідна насамперед; недотримання цієї вимоги сильно шкодить моральному розвитку літературної мови.

5. Шкільну термінологію складають учені-мовознавці, до життя запроваджує уряд, а громадянство карно приймає її.

6. Найкорисніша для народу наукова термінологія — своя, рідномовна, на засадах своєї мови оперта.

7. Своя, добре створена й усталена, національна наукова термінологія сильно збільшує цінність культури народу.

8. Кожний науковий термін мусить відповідати таким засадам: 1. мусить бути створений на рідномовній основі; 2. мусить найповніш віддавати вложену в нього думку; 3. не мусить викликати ще й іншого розуміння.

9. Цілий народ мусить пильно дбати, щоб його шкільна термінологія: граматична, математична, природнича й ін. конче міцно усталилася й тим стала культурним дорібком усієї нації. Без найконечнішої потреби не вільно міняти шкільної термінології.

10. З бігом часу можна міняти тільки другорядні невдалі шкільні терміни, завжди пам'ятаючи, що для розвитку культури й всенаціональної свідомості народу стократ корисніше мати одну, хоч і недосконалу, але соборну термінологію, аніж термінології індивідуальні (особисті), хоч би й ліпші.

11. Недержавний народ, що прагне стати державним, мусить заздалегідь пильно виробляти собі й найрізнішу технічну термінологію цілого державного життя: комунікаційну, військову, правничу, урядову, канцелярійну, шкільну й т. ін. У народі державного всю цю термінологію творить ціле урядове життя, а в недержавного — державна свідомість інтелігенції.

XXVIII. Інтелігенти вільних професій і рідна мова

1. Кожний інтелігент вільної професії: лікар, адвокат, інженер, дантист, кооператор, купець, агроном, ветеринар, землемір, нотар, артист, маляр і т. ін. зобов'язаний знати свою літературну мову й розмовляти тільки нею зі своїми клієнтами й тим самим ширити знання цієї мови й підносити повагу до неї.

2. Свої судові промови адвокати мусять виголошувати, де того закон не забороняє їм, тільки своєю соборною літературною мовою.

3. Усі інтелігенти вільних професій мусять дбати про добрий розвиток своєї фахової термінології.

4. Кожний інтелігент, що виправдовує своє ненання соборної літературної мови нефаховістю, прикриває тим тільки своє мовне лінивство та рідномовну політичну несвідомість.

5. Маляри-артисти, скульптори, композитори й т. ін. недержавного народу, що служать виключно "чистому мистецтву", а свої національно-громадські мотиви оминають, чужі й некорисні для свого народу.

6. Усі інтелігенти вільних професій у своїм рідному житті зобов'язані вживати тільки соборної літературної мови, щоб своїм прикладом заохочувати до того й інших.

7. Інтелігент, що не знає науки про рідномовні обов'язки, не є свідомий член нації.

8. Кожний інтелігент, виступаючи з публічною промовою, мусить виголошувати її тільки соборною літературною мовою.

9. Усе громадянство мусить конче вимагати від своїх промовців-інтелігентів уживати в публічних промовах тільки соборної літературної мови.

10. Кожний інтелігент, говорячи з селянами нехай уживає тільки літературної мови, підносячи тим повагу до неї й заохочуючи й селян знати свою книжну мову.

XXIX. Державна служба й рідна мова

1. Урядники на державній та громадській службі мусять добре знати свою соборну літературну мову й вимову й свій соборний правопис.

2. В урядовім листуванні, а також у зносінах із патентами, урядовці вживають соборної літературної мови й вимови й соборного правопису.

3. Коли урядник служить на чужонаціональній службі, то в своїм приватнім житті мусить конче виконувати всі рідномовні обов'язки свого народу.

4. Якщо урядник служить на чужонаціональній службі, а в своїм приватнім житті не виконує всіх

рідномовних обов'язків свого народу, то він дошкульно зраджує свою націю й уже не є її членом.

XXX. Десять рідномовних заповідей для емігранта

1. Тільки рідна мова найсильніше в'яже тебе з Батьківщиною, а тому вживай цієї мови скрізь, де можливо й де того не забороняє тобі місцеве право.

2. Хто забуває чи не шанує рідну мову, той рве зв'язок із Батьківщиною й тим дошкульно зраджує її.

3. У себе вдома розмовляй тільки рідною мовою. Це принесе тобі душевний спокій і насолоду в житті.

4. Шануй земляка свого й розмовляй із ним та пиши до нього тільки рідною мовою.

5. Зберігай своє особове ім'я й родове прізвище в національній формі й ніколи не міняй їх на чужі. Найменша зміна їх — то вже крок до винародовлення.

6. Сумлінно навчай дітей своїх рідної мови й рідномовних обов'язків. Пам'ятай, що невиконання цієї заповіді стане найбільшим непростим гріхом твоїм супроти Батьківщини.

7. Сумлінно подбай, щоб закласти рідну школу для дітей твоїх, яка навчила б їх не тільки рідної мови, але й рідномовних обов'язків.

8. Пам'ятай, що побратися з чужинкою чи з чужинцем — це початок забування рідної мови, непростеної зради Батьківщини.

9. Закладай “Гуртки плекання рідної мови” й сам діяльно працюй у них. Кожного року конче уряджуй “Свято рідної мови”.

10. Завжди пам'ятай, що наймиліша мова в цілому світі — це твоя рідна мова.

XXXI. Рідномовні обов'язки в стосунку до чужинців

1. Шануй чужу мову, але вимагай і від чужинців так само шанувати й твою мову.

2. Перед впливовим чужинцем ніколи не ховай своєї народности й сміло борони свою рідну мову.

3. Живучи серед чужинців, сміло розмовляй зі своїми скрізь: на вулиці, в публічних домах, в вагоні, в трамваї й т. ін тільки своєю рідною мовою. Тільки національно несвідомий ховається перед чужинцями з своєю рідною мовою.

4. Приходячи додому чужинця, говори його мовою. Але коли до тебе приходить чужинець, що розуміє твою мову, він мусить ушанувати твій дім, й ти розмовляй із ним своєю рідною мовою.

5. Заходячи до чужого склепу на твоїй землі, говори тільки своєю рідною мовою. Як тебе не зрозуміють, піди до іншого склепу й купи там, де тебе зрозуміють. Це право твоє.

6. Продаючи речі своєї праці на своїй землі, розмовляй з покупцями тільки своєю рідною мовою. Якщо тебе не зрозуміють, продай тому, хто тебе зрозуміє. Це право твоє.

7. Коли до тебе на твоїй землі звертається хто з запитом чужою мовою, а ти не маєш переконання, що він твоєї мови не розуміє, відповідай йому своєю рідною мовою.

8. Кожний свідомий громадянин, говорячи з чужинцем або пишучи в чужомовних виданнях, мусить боронити правди й добра свого народу.

XXXII. Рідномовні обов'язки в мішаних подружжях

1. Ціле громадянство мусить пильнувати, щоб його члени не входили в мішані подружжя.

2. Мішане подружжя звичайно провадить до мовного винародовлення, найбільшого гріху супроти своєї нації.

3. Кожний член мішаного подружжя, коли не хоче винародовитися, мусить виконувати всі рідномовні обов'язки свого народу.

4. Коли дружина твоя чужомовна, ти мусиш пильно подбати, щоб у родині панувала твоя рідна мова й щоб діти твої навчалися рідної мови ще з першого року життя. Без цього — діти твої страчені для нації.

XXXIII. Чужі слова в рідній мові

1. В кожній мові, особливо в літературній, багато чужомовних слів.

2. Чужі слова діляться на дві групи: а. Слова давнопозичені, сильно в мові засвоєні й загальнопознані, — це *активні* чужомовні слова; б. Слова нові, в мові малознані й легко заступлювані своїми словами, — це слова *ялові*.

2. Кожна літературна мова пильнує не вживати ялових чужомовних слів, усе замінюючи їх своїми відповідниками. Збагачайте свою літературну мову й не вживайте чужих ялових слів

4. Хто легковажно вживає чужих ялових слів, той сильно шкодить нормальному розвоєві своєї літературної мови.

5. Механічний переклад слів чи виразів із чужої мови зветься калька. Не вживайте в вашій мові

кальок, бо вони сильно й глибоко забруднюють літературну мову.

6. У виданнях, призначених для широкого вжитку, а особливо в часописах та журналах, конче оминайте ялові чужі слова, заступаючи їх своїми рідними. Коли ж такого слова вживаєте, конче поясніть його коротко й зрозуміло, як що це в виданні популярнім.

XXXIV. Мовне винародовлення

1. Мова — то серце народу: гине мова— гине народ.

2. Найбільша язва кожного недержавного народу, що дошкульно нищить його національне тіло, то мовне винародовлення його членів.

3. Найдошкульніша зрада свого народу й найбільший ніколи непростений гріх супроти своєї нації — то мовне винародовлення.

4. Уживання в родиннім житті чужої мови, мішані подружжя, чужомовна школа й чужонаціональна служба — це початок мовного винародовлення.

5 Народ, що свідомо плекає почуття всенациональної єдності, цебто плекає свою соборну літературну мову й вимову та соборний правопис, забезпечений від мовного винародовлення.

6. На сторожі мовної цілоти народу стоїть його наука про рідномовні обов'язки, а тому всі свідомі члени нації мусять досконало її знати й віддано працювати за її вказівками.

7. Мовне винародовлення завжди приводить до морального каліцтва, а воно — найродючіший ґрунт для різних злочинів. Через це мовно винародовленого уважай за духовно прокаженного, не май із ним жодних стосунків, як із заразливо хворим.

XXXV. Статут “Гуртка плекання рідної мови”

1. У кожній місцевості окремо або при освітніх чи інших установах та товариствах, якщо їхні Статути дозволяють на те, закладається “Гурток плекання рідної мови”.

2. Гурток, якщо не є він установа самостійна, керується загальним Статутом інституції, до якої належить, додержуючись іще й оцього свого Статуту.

3. Головні цілі гуртка: вивчення й плекання рідної літературної мови.

4. До гуртка можуть належати громадяни й громадянки без обмеження віку.

5. Всі члени гуртка діляться на дві групи: а. Рідномовна молодь і б. Прихильники рідної мови. Рідномовна молодь, коли не має статутowego віку, не вважається правним членом гуртка.

6. Головні завдання рідномовної молоді: навчатися рідної мови взагалі, а літературної зокрема.

7. Головне завдання прихильників рідної мови: а. Навчатися рідної літературної мови і б. Плекати рідну літературну мову.

8. Кожний член гуртка при вступі може скласти на руки свого голови таку урочисту рідномовну обітницю: “Я, такий-то, урочисто зобов’язуюся скрізь шанувати свою рідну мову, як найбільший свій скарб, пильно навчатися своєї соборної літературної мови і завжди пам’ятати, що для одного народу потрібна тільки одна літературна мова і вимова”.

9. Гуртком керує президія з п’яти членів: голова, його заступник, мовний дорадник, скарбник і секретар. В малих гуртках президія складається з голови та мовного дорадника.

10. Президію вибирають загальні збори гуртка на один рік. Як того потрібно, то президія може й сама запросити на працю фахового мовного дорадника.

11. Кожний член гуртка платить добровільну щомісячну членську вкладку; розмір її встановлюють річні загальні збори.

12. Кожний член гуртка носить відзнаку з буквами РМ, цебто: Рідна Мова. Ця відзнака завжди нагадує членові про його рідномовні обов'язки.

13. Збори гуртка відбуваються в часі, що його встановить президія, але не менше двох раз на місяць. Кожні збори гуртка розпочинаються й закінчуються відспіванням рідномовного гімну.

14. Щоб виконати головне своє завдання, президія гуртка повинна:

а. Організувати навчання рідної мови рідномовної молоді;

б. Організувати навчання соборної літературної мови для всіх членів гуртка;

в. Уряджувати прилюдні виклади на теми мовознавчі, а головне за життя рідної мови;

г. Уряджувати гурткове читання мовознавчої літератури й дискусію над прочитаним;

ґ. Уряджувати гурткове читання творів кращих рідних письменників і дискусію над мовою й стилем того письменника. При такім читанні мовний дорадник навчає літературної вимови;

д. Уряджувати товариські сходини з обов'язком говорити на них тільки соборною літературною мовою;

е. Уряджувати такі театральні вистави й літературні вечори, щоб їх учасники вживали зразкової літературної мови й вимови;

є. Розповсюджувати серед широкого громадянства мовознавчу літературу;

ж. Досліджувати свою місцеву говірку (як це робити — див. “Рідна Мова”, чч. 16, 18 і 19);

з. Тримати живий науковий зв'язок із рідномовним місячником;

и. Дбати, щоб у кожній місцевій школі конче працював “Гурток плекання рідної мови”;

і. Звертати особливу увагу на навчання рідної мови молоді з чужомовних шкіл;

й. Уряджувати врочисті. “Свята Рідної Мови” (лекламації, співи, відчити).

15. Кожний член гуртка мусить добре й глибоко знати цілу “Науку про рідномовні обов'язки”.

16. Кожний член гуртка мусить завжди пам'ятати й ширити серед громадянства оці головні рідномовні гасла:

а. Для одного народу — одна літературна мова й вимова, один правопис;

б. Ніхто не може знати своєї літературної мови, не вчившись її;

в. Всі працюймо для збільшення культури своєї літературної мови;

г. Говорім і пишім тільки соборною літературною мовою;

ґ. Тільки той свідомий громадянин, хто добре знає свою літературну мову й допомагає її розвиткові.

17. Кожний член гуртка конче пильно читає, а по можливості й передплачує свій рідномовний орган та всі його видання, а також заохочує до того всіх своїх знайомих.

18. Кожний член гуртка міцно й свято оберігає рідномовну карність, цебто сумлінно виконує всі приписи “Науки про рідномовні обов'язки”.

19. Кожний член гуртка зобов'язаний уживати в розмовах і на письмі тільки соборної літературної мови й заохочувати до того й своїх знайомих.

20. Члени гуртка при розмовах конче виправляють один одному помилки супроти своєї соборної літературної мови. Ображатися за ці поправки невільно.

21. Мовний дорадник за дорученням президії, керує мовознавчою працею гуртка або і кожного члена зокрема

22. Мовний дорадник раз на півроку перевіряє успіхи рідномовної молоді, а про наслідки цієї перевірки доповідає президії та річним загальним зборам.

23. В разі потреби й можливости загальні збори або президія можуть установити платню мовному дорадникові за його працю.

24. Президія гуртка дбає, щоб у гуртку конче відбулися виклади або дискусії на головніші рідномовні теми.

25. Президія гуртка дбає, щоб кожний свідомий юнак чи юнка бодай два роки попрацювали в гуртку.

26. Президія гуртка дбає, щоб при гурткові конче існувала бібліотечка рідномовних мовознавчих праць.

27. Кожний член гуртка дбає, щоб уся його родина читала доступну мовознавчу літературу й говорила тільки своєю літературною мовою.

28. Кожний член гуртка повинен навчати дітей своїх рідної літературної мови.

29. Кожний член гуртка зобов'язаний перечитати й передумати головнішу мовознавчу літературу, що її вкаже мовний дорадник.

30. Кожний член гуртка повинен мати в себе найпотрібніші підручні й довідкові рідномовні мовознавчі праці.

31. Кожний член гуртка повинен мати в себе свій статут і добре його знати й виконувати.

XXXVI. Свято рідної мови

1. Ціле суспільство, особливо вчительство й духовенство, мусить пильнувати, щоб в кожній місцевості щороку уряджувалось найурочистіше свято рідної мови.

2. Головні завдання “Свята рідної мови”: а) вияснення громадянству величезного значення для нації рідної мови; б) звеличення рідної мови; в) пропаганда головних рідномовних гасел і науки про рідномовні обов'язки.

3. Програма “Свята рідної мови”: а) доповіді про значення рідної мови; б) вияснення головних рідномовних гасел і обов'язків; в) декламації й співи для звеличення рідної мови.

4. “Свято рідної мови” розпочинається і закінчується рідномовним гімном.

5. “Свято рідної мови” уряджується в день пам'яті якогось видатного нашого письменника або 11 (24) травня — день пам'яті апостолів рідної мови Св. Кирила й Методія.

6. Впорядчики “Свята рідної мови” пильнують, щоб на святі були присутні всі кола громадянства, а найчисленніш — шкільна молодь.

7. Учні старших класів середніх шкіл та всі студенти класів вищих зобов'язані стати до впорядчиків “Свята рідної мови”.

8. Прибутки від “Свята рідної мови” йдуть виключно на рідномовні потреби даної місцевості: а) на поповнення рідномовної бібліотеки місцевих культурно-освітніх товариств; б) на передплату рідномовних журналів для них; в) на безплатну

роздачу незаможним дітям, особливо ж чужонаціональних шкіл, рідномовної літератури.

XXXVII. Рідномовний гімн

1. Кожний народ, як державний так і недержавний, мусить мати свого рідномовного гімну.

2. В рідномовному гімні ясно змальовується ставлення до своєї рідної мови й вогненно закликається цілий народ шанувати й кохати свою рідну мову, як найбільший всенаціональний скарб.

3. Ось рідномовний гімн українських емігрантів, що його написав Спиридон Черкасенко:

*О рідна мово, скарбе мій!
В мертвотних напастях чужини
Ти — мій цілющий, мій єдиний
Душі підбитої напій...*

*Нехай гнобить за роком рік
Надій нездійснених наруга, —
В тобі міцна моя потуга,
На всі скорботи певний лік.*

*І в краї рідному терпінь —
Путі невідомі Божі! —
Стоїш ти гордо на сторожі
Народних прагнень і святинь.*

*Плюндрує все хижак лихий:
Мій рідний край — сумна пустиня...
Лиш ти стоїш, як та твердиня,
О рідна мово, скарбе мій.*

**УКРАЇНСЬКОЇ
ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ
МУСИМО ВЧИТИСЯ,
ЩОБ ЗНАТИ**

Ми не знаємо своєї літературної мови. Багато причин зложилися на те, але й не остання з них: ми не вчимося своєї літературної мови. Не вчимося так, як вчимося інших наук: пильно й постійно.

Гірше того: ми звичайно й не відчуваємо природної потреби вчитися своєї літературної мови, бо все і всі вважаємо, що добре її знаємо й без науки. Інших мов — вчимося. Свою й без науки знаємо...

* * *

Такий стан нашої інтелігенції супроти своєї літературної мови не тільки ненормальний, але більше того — він нам глибоко шкідливий...

Ще раз: українське громадянство своєї літературної мови добре не знає.

Не є то парадокс, не є то пересада. Кожний український інтелігент, чи то з освітою середньою чи з вищою, звичайно має певний мінімум знань з різних наук: гуманітарних, природничих, математичних. Цебто, духовно орієнтується в тім житті, що його оточує, не зле. А часом із самопевненістю говоримо “від науки” про найрізніші речі, але знову — тільки не з обсягу рідної мови.

Хоч наукові працівники не користуються в нас більшою повагою, проте, “йдучи за Європою”, ми любимо покликатися на наукові авторитети, особливо чужинецькі, для доказу своїх поглядів чи тверджень. Але признаних авторитетів з рідної мови в нас нема, таких ми рішуче не визнаємо, бо кожний із нас “знає ліпше” всі питання рідної мови... Знає і не вчившись. Думка фахівця йому не потрібна.

Коли дитина — боронь Боже — захорує хоча б легко на шлуночок, погляньте, з якою увагою бать-

ки припадають коло лікаря, як вони вислуховують усіх його порад, як пильно до них застосовуються як вони дякують (навіть публічно в часописах!) своєму “лікарєві-збавителеві”, хоч він їм найпростіші речі говорив...

Чи бачили ж ви щось подібне в ставленні до лікаря рідної мови? Гірше того: ми й лікарів таких не визнаємо й обходимося без них. “Самі добре знаємо...”

Існують найрізніші науки, громадянство наше в міру своєї можливости знає їх, цікавиться ними, хоч і не є то з їхнього фаху, часом навіть відповідну книжку дістане. А чи існує в нас наука рідної мови? Чи є в нас мовознавча література для широкого громадянства й для шкільної молоді поза звичайною граматикую? Нема такої, бо громадянство не потребує її.

І не тільки нема, — нема зрозуміння потреби того. “Наука рідної мови — та хіба ж то наука? Що ж у тих читанках із “рідної мови” було наукового?”. “Наука рідної мови? — ага, то правопис, шкільна граMATика, читанка. Ну, знаєте, — нудота то пекельна, — яка ж то вам наука? Дайте мені спокій...”

Ще раз кажу: наше широке, навіть інтелігентне громадянство не знає своєї літературної мови. Більше того: зовсім мало нею цікавиться, а коли й цікавиться, то злегенька, поверхово, по-дилетанському, бо не визнає її за науку, не знає її змісту, не при звичаєне ставитися до неї поважно...

І гіркі наслідки всього того перед очима кожного, хто працює в цій ділянці: літературна мова наша, хоч має невичерпне джерело перлин у живій своїй мові, — невироблена, стан навчання її по школах ненормально низький, сама наука її не може похвалитися поважними працями, бо громадянство не заохочує своїх учених українців до праці.

Своєї літературної мови треба вчитися, якщо хочемо її знати, треба вчитися пильно й постійно, вчитися так само, як учимося всяких інших предметів. Мусимо раз уже позбутися того шкідливого погляду, ніби кожний із нас від самого народження вже знає свою мову, а особливої науки її не потребує.

Кожен інтелігент, кожна письменна людина, кожний український громадянин мусить добре собі усвідомити й запам'ятати, що в культурного народу, а так само і в нас, існує дві мови: мова жива народна й мова літературна.

Живу свою мову кожний із тих, хто народився на селі й виріс у сільській оточенні, знає справді, знає, може, й не зле. Але справа в тім, що простір цілої української мови надзвичайно широкий, мова наша ділиться на багато наріч, а кожне наріччя — на велике число говірок. Не тільки наріччя від наріччя, але й говірка від говірки часом значно відрізняються. Що ж тоді ми знаємо, знаючи “живу мову”? Знаємо лише одну якусь говірку, поминаючи безконечне число інших, може й ліпших від нашої... Отож виходить, що хто навіть знає “живу мову”, цебто одну свою говірку, той ще не знає цілої української мови.

Мусимо добре пам'ятати ще одну річ — ми звичайно недокладно розуміємо вираз “народна мова”. Народна мова — це справді селянська мова, що вистачає селянинові для його вузького духового кругозору. Але для мислення широко освіченої інтелігентної людини ця мова завузька, бідна, невироблена. Отож, народно-селянську мову кладемо в основу потрібної нам мови, але до неї ще “доробляємо” багато-багато іншого.

Та є багато й таких, що не родилися на селі й не зростали там, — вирости в місті, в робітничих, міщанських чи інших родин. А тут уже звичайно говорять мішаною мовою, забрудненою додатками чужої, пануючої. Цебто, і тут не було змоги набути доброї мови.

Не ліпше й тим, хто вийшов із родини інтелегентної, бо й тут звичайно панує так само дуже мішана мова. Доброї літературної мови не навчишся й тут.

Отож бачимо, що навчитися своєї доброї мови без особливої науки ніяк не можна. Сама приналежність до українського народу не дає ще доброго шаня для праці потрібної мови.

Кожний культурний народ, крім великого числа живих говірок, має ще одну мову — мову літературну. Це мова його книжок, часописів. Це мова його державних установ, церкви, суду, школи. Мова вироблена, культурна, до певної міри штучна. У кожного народу, який би великий не був він, літературна мова все одна, соборна, спільна для всіх. І там кожний школяр від першого класу вже добре собі знає, що є мова жива, матірня (якщо його мати не говорила мовою літературною), і є мова літературна, мова книжкова, трохи відмінна від його мови буденної.

У кожного культурного народу літературна мова однаково постає й однаково живе. Звичайно буває так, що одне якесь сильніше наріччя з відомих причин бере гору над іншими, з часом зростає, переймаючи ліпші вирази з різних говірок і так стає мовою літературною. У нас таким наріччям є мова наддніпрянська, киево-полтавська, мова наших перших новочасних письменників, — вона лягла в основу літературної української мови ще від кінця

XVIII віку. І з цим мусимо раз уже погодитися, бо це ж звичайний процес в житті кожного народу. Київ і Дніпро — ото центр української літературної мови. Цієї мови мусимо навчати й навчатися, бо тільки вона є основа нашої літературної мови. Ми ніколи не матимемо доброї літературної мови, якщо не погодимось про одну спільну основу її. Бо це ж азбука постання кожної літературної мови.

Сьогоднішній стан наддніпрянської літературної мови надзвичайно високий, і треба відверто сказати, що в ділянці мови там просто чуда dokonали. Працюючи часто в голоді й холоді, часом в нелюдських умовах, наддніпрянські письменники й робітники пера та вчені-патріоти, віддавши всі сили свої найціннішому скарбові рідної культури, за 15 останніх літ створили літературну мову такої величної якості, що вона вже тепер сміло конкурує за першість серед культурніших слов'янських мов.

Але “українці в натурі народ анархічний”, як ми самі про себе не раз із задоволенням кажемо, а тому й не хочемо визнати й прийняти для себе однієї спільної “соборної” літературної мови. Почитайте хоча б наші часописи галицькі, румунські, підкарпатські й американські, і ви відразу переконаєтесь, що всі вони мають до певної міри свою окрему літературну мову, цебто маємо аж п'ять літературних мов... Більше того: навіть у малій місцевості не маємо справді однієї літературної мови; скажімо, в Галичині часописи світські й духовні (пор. “Діло” й “Нову Зорю” чи “Бескид”) дуже відрізняються мовою. Не буде перебільшенням, коли скажу, що кожний наш часопис — то окрема літературна мова, зі своїми власними виразами й правописом... Замість пильно рівнятися на мову

І. Котляревського, Квітки-Основ'яненка, Марки Вовчка й Т. Шевченка, ми все рівняємось на "матірню" мову рідних нам Кобиляк ... "Бо в нас так говорять" — найавторитетніше джерело нашого шанання літературної мови...

***

Це глибоко шкідливий стан, і ми раз на все мусимо з ним покінчити. Найважлишим чинником для створення спільної літературної мови все є власна держава з рідними школами, церквою, урядами, судом. Цього чинника ми здавна не маємо, але ж нам ніхто не заступає висококультурної праці — надолужити цю недостачу й таки створити показну літературну мову. Показну, бо ж розвиток літературної мови — показчик розвитку нації. Така літературна мова віддавна вже є в нас — це мова нашої митрополії, придніпрянська літературна мова. Іншим землям позостається одне: відкрито, широко й до останку прийняти її, визнати її єдину за свою "матірню" мову, а тоді станеться в нас подія величезної ваги, може своїми наслідками найбільша за всі останні події: цілий український народ об'єднається спільною літературною мовою... Об'єднається духовно в найціннішій скарбі своїм — у своїй літературній мові.

***

Але ми мусимо вчитися своєї літературної мови, коли хочемо знати її. Мусимо вчитися всі, міцно пам'ятаючи, що без пильної науки знати її не будемо. Бо нема знання без науки.

Професори й учителі всіх шкіл в першу чергу мусять знати свою літературну мову якнайкраще, знати глибоко й всебічно, бо ж то їм випало на долю найвідповідальніше, але й найпочесніше завдання: дати своєму народові потрібне перше знання її. Що вони прищеплять, те й понесуть до життя їхні слухачі.

Духовенство наше так само мусить добре й глибоко знати свою літературну мову, бо ж воно з природи своєї — всенародний учитель, повсякчасний оратор. Священик постійно навчає і в церкві, і в школі, — нехай же він скрізь привчає свою паству до доброї літературної мови. Нехай духовенство ніколи не забуває, що й воно постійно творить свою літературну мову й має за неї відповідати.

Нехай не забуває, що добра, вміла, милозвучна мова — то найперший ключ до серця вірних. По духовних школах, зачинаючи від академії, мусять навчати української літературної мови як найважливішого предмету, коли хочуть іти врівень із життям.

А погляньте-но до фахових духовних видань або до їхніх часописів: змилуйся, Боже, що там за мова ще з XVIII віку!... А такий стан для нашої культури — глибоко шкідливий.

Наші адвокати так само мусять пильно навчатися доброї літературної мови й уживати її скрізь — і в суді, і в громадському житті. Адвокатура — то все дуже цінний і важливий чинник в творенні літературної мови. Адвокат — то теж наш учитель мови й вимови, і велику кривду й дошкульну шкоду рідній культурі чинять наші адвокати, коли не вчаться як слід доброї літературної мови, — вони ж бо мають безсумнівний великий вплив у громадському житті і несуть відповідальність за стан своєї літературної мови. А послухайте-но, як публічно

говорять вони — наслідники Цицерона по праці — або почитайте їхні подання до суду чи їхню фахову літературу... Ліпше про те красномовно й голосно змовчати...

Лікарі, політичні діячі, інженери, працівники кооперації й т. п. — всі мусять пильно вчитися своєї літературної мови. Бо без науки нема знання. Маючи ж постійні й близькі зв'язки зі своїм народом, якраз вони могли б дати до своєї літературної мови так їй потрібних цілющих соків. А чи ж так у нас робиться? Чи ці працівники свідомі своєї відповідальності перед рідною культурою?

Українська інтелігентна жінка, дбала мати своїх дітей, повновласна господиня хати — вона в першу чергу мусить учитися літературної мови. В своїй хаті — то вона найперший і найлюбіший професор своїм дітям. Не вільно жінкам забувати ані на хвилину, що то ж вони творці “матірньої мови”, що то від них перших усі ми переймаємо свою початкову мову. Чого навчить нас мати, те й понесемо з собою у світ на ціле своє життя. Мати — то найглибший і найреальніший творець літературної мови. Нехай же українська жінка ніколи не забуває про цю свою таку важливу, а разом із тим і таку почесну, але й відповідальну роль в українській культурі. Інтелігентна українська мати мусить досконало знати свою літературну мову, мусить постійно її вчитися, а все своє знання разом із матірньою теплою ласкою переливати в серця своїх дітей. Пам'ятати, що, власне, цього всі ми не забуваємо до кінця віку свого.

На кінець, всі наші письменники, поети, всі робітники сцени й пера — а їх у нас зовсім не мало — вони в першу річ мусять учитися своєї літературної мови, вони ж бо її офіційні творці. Але мусять

учитися глибоко й найпильніше, учитися не з легенького тільки читання, але вчитися поважно, роками, вчитися ціле своє життя, студіюючи потрібну літературу. Мусять учитися, і навчати громадянство своїми творами. Ніколи не забувати, що то вони той світ, що горить на горі, — всі бо його бачать і до нього хрестяться... Зате й відповідальність за стан культури рідної мови найперше несуть вони.

Але треба правду сказати: більшість сучасних придністрянських письменників щиро й відкрито визнали ідею спільної літературної мови й пильнують писати по-придніпрянському. Тільки треба вчитися тієї мови поважно й якнайбільше. Помалу те саме роблять і деякі наші часописи, а серед них на чолі стоїть “Діло”. От уже десять літ минає, як “Діло” зрозуміло всю величезну вагу однієї спільної літературної мови для цілого українського народу й сміло до неї прямує. Цієї мужности “Діла”, такої корисної для культури нашої мови, ніколи не забуде історія української літературної мови.

На цей же шлях мусять рішуче стати й усі наші позакрайові часописи — на Буковині, на Підкарпатті і в Америці. А особливо ці останні. Брати робітники пера з Канади й Америки! Ви робите велику кривду й шкоду рідній культурі нашій, пишучи мовою “свого села”, а правдивіше — “своєю”... Ви правдиві навчителі громадянства, ви його найперші провідники — привчайте ж свій народ до чистої літературної мови, а не до мови місцевої. Бо й народ мусить звикати до своєї книжної мови.

Не говорю тут про те, що наші часописи мусять багато попрацювати над створенням доброї мови. Такої мови, щоб її — чисто літературної в основі своїй — легко зрозумів кожний селянин. Скаржимося, що преса наша матеріально нидіє, бо народ її

маю підтримує. А що ми зробили, щоби й широкі селянські маси добре розуміли часописну мову? Чи не засмічуємо ми її без потреби чужими словами, чужою фразеологією та занадто вже інтелігентським, чужим народові способом нашого мислення? Але про це я не раз іще буду окремо писати.

Два слова на останку нашим видавництвам.

Українське широке громадянство вже давно пробудилося й сильно тягнеться до книжки. Доброї, корисної, милозвучною мовою написаної книжки. Книжки, що чогось би навчила або розраду подала. Деякі видавництва наші добре це підмітили й повним до вінців кошом несуть свої видання спрагненому читачеві. Тільки... змилуйся, Боже, що вони йому часом подають!.. Мусимо тут голосно й рішуче кричати від болю — аж занадто часто дають йому камінь замість хліба, змію замість риби... Видається непотріб, твори ліпших письменників оминаються (бо їм заплатити треба)... Мова видань — жахлива, видаються переклади не підписані, цебто їх робить хто-будь, робить похапцем, “на коліні”, не знаючи мови. Часом прикриваючись оборонним плашиком патріотизму чи елейности, виставляючи звучні гасла корисної книжки, видання такі тисячами вриваються до наших, на добру книжку справді спрагнених родин, і роблять там хаос та руїну літературної нашої мови. Цьому вже раз належить покласти край. Нехай би тим зайнялося “Товариство українських письменників”.

Отож, усі ми мусимо вчитися рідної мови. Усі ми мусимо пам’ятати, що стан культури літературної мови — то красномовний показчик розвою нації. Цебто — хочеш добра своїй нації — не хестьуй рідною мовою, вчися її пильно. Кожне більше місто мусить закласти своє “Товариство Прихильників

чистоти й правильности Рідної Мови” або “Товариство Плекання Рідної Мови”. Нехай не буде в нас ані однієї філії “Просвіти”, “Союзу Українок” чи “Гуртка Рідної Школи”, без “Гуртка Плекання Рідної Мови” (про них див. ч. 1 «Рідної мови», с. 30-32, 1933). “Гурток Плекання Рідної Мови” — це й буде те перше народне джерельце, що подасть цілющих соків нашій літературній мові.

* * *

Спільна для всіх земель українська літературна мова якраз тепер всевладно витворюється. Основа її придніпрянська, але багатенько ввійде до неї й придністрянських перлин. Доложимо ж усіх сил своїх, щоби з гордістю й певністю передати наступному поколінню справді найкраще вироблену соборну мову, що духовно міцно об’єднає в собі цілий український народ, де б він не проживав.

Пам’ятаймо, що перший ступінь до тієї світлої й величної днини — всі мусимо вчитися своєї літературної мови, бо без доброї науки знати її не будемо.

НАВЧАЙМО ДІТЕЙ СВОЇХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

I. Бережімо українські звичаї

Як тільки приходять більші українські свята, ми зараз таки згадуємо про свої окремі народні звичаї, зв'язані з їхнім святкуванням. Протягом нашої багатомісячної духової історії ми набули собі або склали різні народні церковні й домашні звичаї, і завжди бережемо їх і пильно виконуємо, як свої рідні, як близькі нашій душі.

Церковні звичаї в українського народу сильно й міцно ідеологічно пов'язалися з самими святами, і по всій Україні, так само і по всьому нашому розсіянні за межами Батьківщини, ми пильно й свято бережемо ці свої звичаї, як притаманну ознаку нашої нації.

Ці народні віковічні звичаї виразно охороняють нас від винародовлення, коли ми знаходимось за границями своєї Батьківщини, нагадують нам про неї і допомагають любити її. Нагадують нам про все своє рідне!

Деякі свята особливо сильно пов'язані з різними домашніми й церковними звичаями. Наприклад, Різдво Христове святкує весь християнський світ, і кожен народ, кожна окрема нація святкує його по-своєму. І всі народи пильно бережуть ці святкові звичаї, як своє рідне, як своє святе, як своє матірне.

Звичаї ще від дитинства надають нам духових сил міцно пам'ятати про свій народ, про свою націю, і не відриватися від нього. З різних причин, буває, ми змушені кидати свою Батьківщину, — лишаємо її, виїздимо за далекі й широкі моря й океани, і там зостаємося на все життя. Але вікова історія та вікові приклади всього світу навчають нас, що і в такому випадку ми зобов'язані конче берегти все своє рідне, ми зобов'язані не поривати звичаєвих і

духових зв'язків зі своєю Батьківщиною, зі своєю родиною.

Навіть тоді, коли ти набув інше громадянство!

Таки треба бути рідним сином своєї Батьківщини, де б ти не жив! Тоді ти духовно будеш щасливий, і не будеш самотнім на чужині.

II. Любімо свій український народ

1. Служімо українському народові найперше

Ісус Христос, Син Божий, з передвічного опреділення Бога Отця на землю зійшов і жив між нами, щоб спасти нас, і щоб показати, як нам належить жити на нашому світі. Тому й тут взоруємось на житті Сина Божого, бо це нам Заповідь, як треба жити.

Ісус Христос самовіддано любив свій рідний народ і все життя вірно служив йому. Посилаючи своїх учнів на проповідь, Христос їм наказав: "На путь до поган не ходіть, і до Самарянського міста не входьте, але йдіте радніш до овечок загинулих дому Ізраїлевого!" (Матвія 10.5–6).

Отже, Христос дбає найперше про свій рідний народ, його спасіння – найближче йому. Це глибокий навчальний приклад і всім нам, щоб ми теж не занедбували служити найперше своєму рідному українському народові, щоб потреби свого народу були найближчі для нас. Ти українець – то й оставайся ним ти й усі твої покоління на віки вічні!

Такий же дуже повчальний приклад цього самого бачимо й при uzдоровленні дочки хананеянки (Матвія 15.21–28). Одна хананеянка йшла за Христом і кликала до нього й благала: "Змилуйся

надо мною, Господи, Сину Давидів, – демон тяжко дочку мою мучить!” А Він їй не відповів ані слова. Тоді учні його, підійшовши, благали його та казали: “Відпусти Ти її, бо кричить вслід за нами!” А він відповів і сказав: “Я посланий тільки до загинулих овечок дому Ізраїлевого. Не годиться взять хліб у дітей, і кинуть щенятam”... І тільки за велику віру цієї чужинки-хананеянки Христос уздоровив дочку її.

Який це глибокий приклад для всіх нас, як треба служити своєму українському народові!

2. Служити народові – то служити Богові

Отже, Христос любив усіх людей світу, але найбільше й найперше – свій рідний народ! Це для всіх нас великий показний приклад, – робімо так і ми! Інтереси й потреби свого рідного народу ставмо на перше місце, як це робив і Христос!

Не годиться брати хліб у рідних дітей, у свого народу і віддавати його чужим. Бо то гріх і сором найперше служити чужому, забуваючи за свого, коли свій тут же потребує твоєї допомоги.

А що то є любити свій народ? Любити – то служити. Хто любить свій народ, той йому служить, служить любовно й самовіддано, ні на що не оглядаючись. Служімо ж і ми своєму рідному народові, як “служив Своему народові все життя Своє Сам Христос, – служив повсякчасно аж до кінця, аж до Хреста! Служімо зо щирим серцем та з палкою любов’ю, міцно пам’ятаючи віковічну неписану заповідь, що “Служити народові – то служити Богові!” (пор. Матвія 22.34–40, особливо 22.39).

З болем треба сказати, що тепер є багато й таких українців, що не дбають найперше служити своєму

рідному народові, але служать чужому. Свій народ на Батьківщині розбитий, поневолений, розіп'ятий, а є й такі на чужині, що служать власне поневольникам нашим...

3. Людина – це витвір довгої історії

Ніколи не забуваймо, що кожен плід виявляє в собі все попереднє довге плекання, яке одержало дерево, доки зродило його. Так і кожна людина виявляє на собі і в собі все, що складає культурне вікове багатство народу, який його породив.

За кожною людиною стоять усі покоління його предків, увесь запас їхнього знання, увесь досвід, зібраний віками його оточенням. Людина втягає в себе все, що складає душу її народу, славу його перемог, сором його поразок, гіркоту його рабства, скорботу й радість усіх попередніх поколінь.

Мова, релігія, обряди, епос, народні пісні, мудрість попередніх віків, передання, казки, повір'я, пережитки довгих століть, – усе це склало людину, у нас – українця. І людина виявляє й відбиває все це, лише ним і живе ним. Це її рідна стихія, її рідна кров, що дзюркоче в її жилах, і це все сприймається нею з молоком матері.¹

Це саме підкреслював і наш письменник й історик П. Куліш: “Минуле зв’язане з сучасним органічно, і нема нічого в сучасному, що не мало б свого коріння в минулому”. Ось тому українець юбов’язаний зоставатися українцем, коли хоче бути людиною повновартісною, – правдивим образом і подобою Божою!

¹ Проф. Архимандрит Кипріан. Антропология. – Париж, 1950. – С. 7.

Тяжкі історичні умови розкидали український народ по всьому світі, але українець скрізь повинен зостатися тільки українцем.

В Європі й за морем нема насильного державного винародовлення, — навпаки, тут плекаються різні національні культури. Усі рівні, усі шановані, усі корисні. Але може легко винародовити саме життя, а воно сильніше за державу.

III. Бережімо свою українську мову

1. Мова сильно пов'язана зі звичаями

Рідні звичаї на чужині — це євшан, зілля, яке нагадує нам про все своє, про все рідне, про родину, про свою Батьківщину, і в'яже з нею, й оберігає від забуття її.

Українська мова невідривна від своїх українських звичаїв. Де свій звичай, там і своя рідна мова. А де українська мова, там буде і український звичай. Звичай і мова — це одне ціле, нерозривне.

Коли ми святкуємо Різдвяний Свят-Вечір, то він буде українським тільки тоді, коли ми всі в родині говоримо українською мовою. Коли ж ми української мови не вживаємо, то такий Різдвяний Вечір не буде святим, а тільки штучним. Кутя без української мови зовсім не смачна!

Наш український рідний звичай потребує для себе й української мови. Великодня паска не буде солодкою й пахучою, коли ми не заговоримо по-українському. Великодня писанка втрачає свою красу без української мови. Бо душею свого рідного звичаю є українська мова.

Хто забуває свої рідні українські звичаї, той помалу забуває й українську мову! І навпаки, — хто забуває українську мову, той конче забуває й українські

звичаї. Бо вони стають німі для нього! А хто забуває звичаї й мову, той забуває і свою націю, — свою віру, свій народ.

Ось тому, коли ми живемо поза межами своєї першої всенациональної Батьківщини, звідки походять наші діди-прадіди, ми зобов'язані найперше любити свою українську мову і ніколи не забувати її!

Життя в іншій державі змушує нас конче знати дві мови — державну і свою, але своя — всенациональна, українська. А покинеш свою українську мову, то помалу перестанеш любити й свою Україну, а згодом станеш до неї зовсім байдужий. Цебто, відірвешся від своєї нації і станеш людиною порожньою...

Українська нація — це український народ, Українська православна віра, Українська православна церква, українські Святі, українська мова, українська історія, українська культура, українські звичаї. Українська нація самостійна, окрема, у багато чому зовсім відмінна від інших націй.

Людина може бути повновартісним членом своєї нації тільки тоді, коли має в собі повно ознак своєї нації. Повновартісний українець свідомий своєї нації і нерозривно пов'язаний з нею. Бо правдиве життя і правдиве щастя людини — тільки серед своєї рідної нації!

Доля може занести нас і в іншу державу і ми повинні бути її лояльними горожанами, але повинні неодмінно зоставатися членами своєї віковичної української нації.

2. Мова — це серце народу, це жива душа його

Рідна мова — це мова наших батьків і прабабків, дідів і прадідів, це мова того народу, з якого ми

колись вийшли. Того народу, що породив нашу родину.

Рідна мова – це найголовніша основа існування народу, як окремої нації: без окремої своєї мови нема самостійного народу, нема самостійної нації, нема самостійної церкви, нема самостійної культури. Бо рідна мова – то основа нашої віри, нашої історії, нашої культури, нашої церкви, як жива душа народу, як жива душа нації.

Мова – то серце народу: гине мова, гине й народ!

Мова – то як у дерева корінь: усихає корінь, то всихає й воно!

Гине мова – гине й історія, культура, церква як чинники окремішности народу, як чинники, що складають твою націю.

Хто цурається своєї рідної мови, той у саме серце ранить свій народ! Той веде його до смерті!

У кожного народу в його живій мові ховається найсвятіше: його віра, його серце, його душа, його культура, його філософія.

Розумні вікові приказки, виховні приповідки віками складає народ тільки своєю рідною мовою. Приповідки хороші й мудрі тільки в рідній мові.

Чарівна українська пісня тільки тоді жива, коли ми співаємо її своєю українською мовою. Пісня й мова пов'язані нерозривно, бо і в пісні, і в вимові її – дух народний.

Шевченкова поезія чарівна нам особливо тому, що вона міцно пов'язана з українською піснею, з українською мовою.

Різдвяна колядка теплою ласкою проймає тобі душу й серце тільки тоді, коли ти колядуєш своєю рідною українською мовою! Колядка іншою мовою не голубить серця твого!

Святкові привіти: “Христос Рождається!”, “Христос Воскрес!” радісні тільки тоді, коли ми їх проказуємо своєю українською мовою. А сказані чужою мовою, вони порожні й холодні для нашої душі й серця!

Рідна мова — це вся основа духового життя нації, а також і твого власного.

*Душа народу — Рідна Мова,
Всьому живому — рідна мати,
Найперша нації основа,
Ясні людського серця шати!*

*Предвічний воїн Бога-Слова
З Небес народів на чати,
Рука мамусина шовкова
Спокою з нею заживати!*

*У ній розради всім безодня,
Як квітці ранішня роса,
Вона — троянда всенародна,
Усім надзоряна краса,*

*Вона — всім пісня Великодня,
Що вабить серце в Небеса!*

Українська мова — це найбільша духовна сила українця, а коли духовна, то й всеістотна, бо вона зростає від духової. Без цієї сили, цебто без української мови, українець порожній, і безвартісний, як вицвілий горіх. І не творчий, як людина бездушна...

І міцно знаймо: без української мови ми українцями не будемо!

3. Це Господь поблагословив розвій різних мов

Світ Божий – різноманітний!

Погляньте в літі на квітучу луку: яка вона різноманітна! Десятки родів квіток, – усі різні, усі по-різному пахнуть! Але всі вони разом складають одне живе ціле, – прекрасне як небо, пахуче, як лоно матері!

Так і мови світу: вони найрізніші, а всі разом – найкращий світовий сносіб для легкого порозуміння людей між собою, найперша основа духового зросту людини й народів.

Це Господь у Новому Заповіті поблагословив розвій найрізніших мов. Коли Ісус Христос прощався зі своїми учнями, він настановив їх апостолами й наказав їм: “Ідіть і навчіть усі народи, хрестячи їх у Ім’я Отця, і Сина, і Святого Духа, навчаючи їх зберігати все те, що Я вам заповів був!” (Матвія, 28.19, 20).

Отже, Ісус послав своїх апостолів до всіх народів – цебто *всі* народи згадав, нікого не оминув. А кожен же народ має свою рідну мову, свою окрему мову.

Щоб апостоли змогли виконати цю велику основну заповідь християнізації всього світу, Господь послав їм Духа Святого, який навчив їх різних мов. Їх навчив, а мови освятив.

Святе Писання розповідає: “Коли сповнився день П’ятдесятниці, всі вони (учні Ісусові) однодушно знаходились вкупі. І нагло вчинивсь шум із Неба, ніби буря гвалтовна зірвалася, і переповнила весь той дім, де сиділи вони. І явилися їм язики поділені, немов би огненні, та й на кожному з них по одному осів. Всі ж вони переповнились Духа Свя-

того, й почали говорити іншими мовами, як їм Дух промовляти давав!” (Дії, 2.1–4).

Це величезна й глибока світова історична подія: Ісус Христос поблагословив Духом Святим християнізацію всього різномовного світу.

І Господь не зробив так, щоб увесь світ заговорив однією спільною мовою, мовою його учнів-апостолів. Ні, він учинив, щоб його учні заговорили різними мовами, живими мовами світу! Цим Господь поблагословив різноманітність мов усього світу, поблагословив розвій кожної мови у світі.

Як ми любимо кожну людину, як брата свого, так шануємо і кожну мову, як витвір духа народного. І нема мов видатніших або малих, усі мови поблагословенні на розвій, усі мови — глаголи (слова) Божі, усі вони — для життя та на щастя людям, та для славлення Бога:

*Глаголе Вишній, Рідна Мово,
Ти серце і душа народу,
Ти споконвічне Боже Слово,
Що всіх освічує в рід з роду!*

*Ти вічний Голос нам Господній,
Ти пісня райська херувима,
Ти Дзвін величний всенародний,
Стіна Святині незборима!*

*Ти Духа Божого краплина,
Велична наша Рідна Мова:
Душі троянда ти єдина,
Лелія серцеві шовкова!*

Українська мова — це віковічний витвір усього українського народу, тому це жива збірна душа його, живе збірене серце українського народу!

4. Святі Отці визнавали рідну мову в церкві

Святі Отці глибоко розуміли наказа Христа про рідну мову та оповідання про зішестя Св. Духа на апостолів і дали вислів свого розуміння в церковній службі на П'ятдесятницю в день Святої Тройці.

Так, у другій коліноприклонній молитві Св. Василія Великого на Зелені Свята глибоко вияснено про рідну мову в церкві: “Господи, Ісусе Христе, Боже наш! Ти людям подав мир Свій і Дар Найсвятішого Духа... Ти сьогодні цю Благодать відкрито подав Своїм Учням і Апостолам, і уста їхні язиками огненними зміцнив, і через них увесь людський рід почув Богопізнавня на рідній мові своїй!”

Чи можна ще ясніше говорити про рідну мову в церкві та про рідну мову в домі, в родині? Цими словами Св. Василій Великий, вселенський наш Учитель, поблагословив українцям молитися українською мовою!

А ось Стихира на великій вечірні Зелених Свят: “Ти рідними мовами, Христе, оновив Своїх Учнів, щоб ними вони прославляли Тебе, Слово Безсмертне, Бога, що подає душам нашим милість велику”.

Стихира на Стиховних тоді ж: “Господи, Дух Святий, наповнивши Апостолів Твоїх, навчив їх говорити рідними мовами. Тим і сталося чудо, невірам ніби п'янство, а для вірних найславніший спосіб спасіння. Благаємо Тебе, Чоловіколюбче, і нас учини достойними Сяйва Його!”

Звідти ж: “Господи, народи, не розуміючи сили Найсвятішого Духа, що зійшов на Апостолів Твоїх,

уважали переміну мов за п'янство. Але ми, мовою рідною зміцнившись, невпинно говоримо так: Благаємо Тебе, Чоловіколюбче, – Духа Свого Святого не відбери від нас!”

Сідальний на утрені в понеділок Святого Духа: “Дух найсвятіший, огнем зійшовши сьогодні на Апостолів, жахом наповнив збори людей: коли бо Апостоли заговорили язиками огненними, кожен почув свою рідну мову. Тим і сталося чудо, невірам ніби п'янство, а для вірних по правді спасенне. Тому прославляємо Силу Твою, Христе, Боже, благаючи послати милосердяво слугам Своїм прощення провин”.

Оце свідчення нашої церкви, що читаються або співаються на Зелені Свята. Тут ясно показано, що рідна мова в церкві чи в родині – це наказ їй, який має величезне значення. Церква наша тут свідчить, що рідна мова:

1. Це Благодать Божа для Богопізнання всім.
2. Схід Духа Святого на апостолів і відкриття їм інших мав – це чудо Боже, спосіб спасіння для всіх.
3. Це спосіб, щоб усім розуміти й славити Бога.
4. Це дія Святого Духа в людині.

Родина – домова церква, тому й вона повинна вживати тільки свою українську мову, бо дар Духа Святого зійшов на неї. І це Дух Святий поблагословив і нашу українську мову бути мовою богослужбовою, як поблагословив і всі інші мови!

Нема мов великих і малих. Усі вони – дар Духа Святого для людини.

5. Ісус Христос говорив своєю рідною мовою

Ісус Христос, Спаситель світові, народився в Палестині, і проживав у м. Назареті в Галилеї. Рідною його мовою була мова гебрійська. Вона зос-

талася в книгах Старого Заповіту, а в живому житті сильно змінилася, набрала в себе різних живих та іншомовних ознак. Жива ця мова зветься мовою арамейською.

Ісус Христос говорив власне цією живою арамейською мовою, бо вона була рідна йому.

Чулися в Палестині і в Галилеї й інші мови, які тоді були поширені в світі. Найперше мова грецька – мова тодішньої світової культури. Грецьку мову знали й вивчали широко, хто хотів познайомитися з найбільшою культурою та літературою того часу.

Деякі учні Христові добре знали грецьку мову, наприклад, Іван, Яків і ін.

Коли Ісус Христос був розп'ятий, то “був і напис над Ним письмом грецьким, латинським і єврейським написаний” (Луки, 23.38) – ця табличка показує ті мови, які тоді вживалися в Палестині.

Тут згадана й мова латинська. Це була мова окупантів Палестини, які тоді були захопили під себе гебрійський народ. Вона не була поширена, бо її ненавиділи, але мусіли її хоч трохи знати.

Ісус Христос говорив живою тодішньою мовою свого народу – мовою арамейською. Цією мовою він молився, цією мовою й навчався та навчав. Може навіть говорив з галилейською вимовою, як говорив апостол Петро (Матвія, 26.73).

6. Ісус Христос – приклад для нас і в мові

Ісус Христос приніс світові Нового Заповіта, дав нам нові заповіді для життя. Він же подав нам приклад любити свою рідну мову і завжди говорити нею, бо ж сам так робив. Цебто, він освятив говорити мовою своєї віковичної нації.

Свята родина, Марія й Йосип, говорили тільки своєю рідною живою мовою, так говорити навчили й малого Ісуса. І цим подали віковичний приклад всім родинам робити так.

Коли Ісус мав 12 літ, він був на святі Пасхи в Єрусалимі і залишився там на деякий час серед учителів Закону Божого.

Мати Марія шукала його і знайшла у Храмі – “Ісус сидів серед учителів, і вислуховував їх, і запитував їх” (Луки, 2. 47). Звичайно, все це відбувалося рідною мовою, бо єврейські учителі сильно трималися своєї рідної мови, того навчали і всіх євреїв. Бо добре знали, що рідна мова – душа народу, а хто її втрачає, той душу виймає з свого народу.

А коли Ісус “вислуховував їх (учителів) і запитував їх”, то Він добре знав цю свою мову! Добре знав у юнацтві, і поніс її з собою на все життя.

Ісус Христос – святий і ясний приклад для нас у всьому, у тому і в уживанні рідної мови.

Говорімо ж і ми всі своєю українською мовою, як говорив Ісус своєю рідною!

Усе, чого навчав Ісус Христос, і все, що він показав нам своїм прикладом, усе це повно сприйняла Свята Церква. І тому наша церква й навчає всіх своїх вірних: “Усі говоріть своєю рідною українською мовою! Говоріть так у родині, у школі, у церкві! І конче говоріть так один з одним!”

7. Біблія наказує говорити рідною мовою

Ісус Христос ще з малих літ пильно вивчав Святе Писання і глибоко його знав. Він виховувався на заповідях Біблії, любив її і дуже часто покликався на неї у своїй ціложиттєвій науці. Євангелія переповнена цитатами з Старого

Заповіту – свідчення, що Ісус його знав і постійно вживав його.

А Святе Писання виразно й ясно навчає, що кожен зобов'язаний говорити своєю рідною мовою, особливо в домі своїм, цебто в своїй родині.

У біблійній книзі “Есфир” (чи Естер) 1.22 на-казується так: “Щоб кожен чоловік був паном у домі своїм, і говорив мовою свого народу!”

Це глибоке й животворяще нагадування для всього світу! Це вічний приклад для всіх народів світу!

Говорити мовою “свого народу”, цебто – мовою своєї нації! Це Заповідь і нам, українцям: “Щоб кожен чоловік був паном у домі своїм, і говорив українською мовою!”

Ми це біблійне нагадування помалу забуваємо, не виконуємо, тому ми часто й не “пани у домі своєму”...

А Біблія ж – найсвятіша книга світу і вона навчає конче говорити мовою своєї нації. Мало цього: вона навчає, що як будеш говорити українською мовою, то будеш і паном у домі своїм!

Яке це глибоке пророцтво для українців: хочете бути паном у домі своїм, то говоріть українською мовою!

І це Божа заповідь українцям!

А Ісус Христос міцно знав цю біблійну заповідь, і говорив тільки своєю рідною мовою.

Христос виховувався на Св. Писанні, тому вважав своїм основним обов'язком говорити тільки рідною мовою.

Апостоли так само говорили своєю рідною арамейською мовою, а Св. Петро говорив навіть з галілейською вимовою. Так, коли Петро у час суду над Христом був на підвір'ї Кайяфи, то присутні казали

йому: “І ти справді з отих, — та й мова твоя виявляє тебе!” (Матвія, 26.73; пор. Марка, 14.70; Луки, 22.59). Цебто, апостол Петро говорив з такою вимовою, що відразу було знати, що він — галилеянин. Як бачимо, він не цурався своєї рідної мови і перед людьми! Він не ховав її і перед ворогами!

Мова зв’язана нерозривно з народом та його історією, і коли ми, за Христовим прикладом, повинні любити свій народ, то тим самим мусимо любити й берегти й душу його — свою рідну мову, бо без мови народ не може існувати. Безмовний народ — не нація. Це м’ясо й раби для народу рідномовного.

У Святому Писанні розповідається, як славний Неемія (V вік до Христа), що багато дбав про відродження свого народу, суворо наказував не забувати своєї рідної мови, бо знав її силу й значення для збереження окремішності народу.

По Вавилонському полоні (597—538 до Хр.) юдеї сильно єдналися з своїми сусідами, а тому “їхні сини говорили наполовину по-ашдодському й не вмiли говорити по-юдейському, а говорили мовою того чи того народу”.

Це лютило Неемію, про що він розповідає: “І докоряв я їм, і проклинав їх, і бив декого з них, і рвав їм волосся, і запрягавав їх Богом”, щоб не робили такого...” (Неемія, 13.24—25).

Це й до тебе, український народе в розсіянні, оце Святе Слово!

Ми тепер у розсіянні по всьому широкому світові й нам легко забути свою українську мову. Ми маємо десятки спокус проти вживання її, але ми зобов’язані виконувати заповіді, приклади і поради Св. Писання, і таки говорити своєю рідною, українською мовою, де тільки можемо, а в родині своїй — неодмінно! Щоб зберігати свою націю, щоб

духовно не рвати з нею, щоб одне спільне серце билося в нас і в нашій Батьківщині!

Український священику! Послухай цих слів Неємії (13.24–25), бо це найперше до тебе його слово! Слово Біблії, слово Святого Писання, щоб ти, священику, ходив від хати до хати, і всіх навчав про конечність знання мови своєї нації, мови української! Щоб у кожній родині говорили всі тільки українською мовою!

Без цього, священику, ти не виконуєш Господньої заповіді — рятувати найперше свій рідний український народ! (Матвія, 10.5–6, 15.21–28).

Як бачимо, уже з глибокої давнини народ може, а то й мусить бути двомовним: знає мову державну, але при цьому не повинен забувати своєї рідної мови! Так навчав і славний Неємія!

8. Ісус Христос молився своєю рідною мовою

Христос говорив своєю рідною арамейською мовою, цією мовою й молився. І в останню хвилину, віддаючи свого Духа Отцеві, Христос скрикнув на Хресті вірша з Псалтиря (22.2) таки своєю рідною мовою: “Елі, Елі, — лама савахтані?” (Мт. 27.46; Мр. 15.34), цебто: “Боже мій, Боже мій, — нащо мене Ти покинув?”

І кожна людина, які б мови не знала вона, в останню хвилину, покидаючи цей зрадливий світ, прокаже останнє слово таки своєю наймилішою мовою — мовою рідною...

Ісус Христос молився вдома, ходив на свята в Єрусалим. І скрізь, і кожного разу молився тільки своєю рідною мовою. Бо рідна мова глибше досягає до серця й до душі людини! Бо рідна мова сильно гріє душу й серце людини, і голосно кличе Бога в

них! Бо рідною мовою можна глибше пізнати свого Творця! Мовою матері — найтеплішою мовою в світі. Бо з Богом, як з рідним Отцем своїм, людина може говорити головно своєю рідною мовою, а не мовою чужою!

Найперші молитви всі були рідною мовою. Найперше говорили з Богом, цебто молилися йому, тільки серцем чи душею, а в них мова — тільки рідна!

І треба завжди пам'ятати: для українця рідною мовою є тільки одна мова, мова його нації, цебто мова українська!

9. Ісус Христос кличе нас своїм прикладом говорити тільки рідною мовою

Отже, Ісус Христос усе життя своє говорив своєю рідною живою арамейською мовою. У хаті своїй увесь час він чув тільки свою рідну мову.

Мова матірня була йому мовою найсолодшою. Навчався тільки своєю рідною мовою. Молився тільки своєю рідною мовою, і Богові духа свого віддав з рідною мовою на устах! (МТ, 27.46).

Є передання, та й науковий досвід каже, що Євангелії від Матвія та Марка були спочатку написані арамейською мовою, і тільки пізніше вони перекладені на мову світову — мову грецьку.

Отже, своїм власним прикладом син Божий Ісус Христос навчає нас і наказує нам говорити, навчатися, співати, молитися тільки українською мовою!

Це сам Господь Бог наказує нам берегти свою рідну, цебто українську, мову!

IV. Батьки зобов'язані навчати своїх дітей української мови

1. Родина найперша навчає української мови

Свята родина жила в Назареті в Галилеї, а Ісус виховувався в домі. Виховувався так, як навчає Святе Писання.

Євангелія Луки 2. 57 свідчить, що Ісус Христос “був їм (своїм батькам) слухняний”.

Щебто, слухався батька та матері, шанував і любив їх.

У Святій Родині панувала тільки своя рідна арамейська мова, якою говорили і Йосип, і Марія. Звичайно, з галилейською вимовою її.

І Христос виховувався весь час тільки своєю рідною мовою, постійно чув її в своїй родині, тому й легко навчався її. Бо яку мову чуєш у родині, такої й навчаєшся.

Життя Христове — це й нам усім вічна прикладова наука. Так само й наші українські родини повинні навчати своїх дітей української мови, говорити до дітей своїх тільки по-українському, тоді й вони робитимуть те саме.

Перше слово, яке чує дитина в українській родині своїй — це українське слово своєї матері. Перша пісня, яку почує дитина — це пісня її матері, яку вона співає українською мовою над колискою улюбленої дитини своєї.

Тому й зветься рідна мова — матірньою мовою!

Співала з цілунками мати,
 Колишучи сина до сну:
 “Ой люлі, пора, квітко, спати
 Під матірну пісню ясну!
 Ой люлі, синочку, ой люлі.
 Як виростеш, підеш між люди,
 Пісні ж колискові минулі
 У серці бринітимуть всюди”...
 Пісні ті глибоко запали
 У душу дитині повік,
 А з ними святі ідеали,
 В життя оживляючий лік.
 І матірня пісня зродила
 Кохання до Рідної Мови:
 Від неї ростуть орлі крила
 Для Віри, Надії й Любови!
 Як тужать вечірні дзвони,
 Для мене – то мати співа,
 То Рідної Мови корони,
 Небесні на світі слова!

Колискова матірня пісня все наше життя не забувається, тому не вільно забувати своєї матірньої української мови! Хто забуває українську мову, той усе забуває, навіть матір свою!

Українська мамо, роби неодмінно так, щоб рідною мовою твоєї дитини була мова українська! Тоді твоя дитина запам'ятає цю мову на все життя своє, і матиме в серці й душі своїй найсолодше – матірню мову!..

Ось тому нехай кожна українка співає над колискою своєї дитини тільки по-українському, нехай говорить до неї тільки по-українському!

Інакше – ти скривдиш дитину на все життя її!..

2. Родина – це домашня церква

Родина – це початкова домашня церква, про яку згадує Св. апостол Павло аж чотири рази (Рим. 16.4, 1 Кор. 16.19, Кол. 4.15, Филип. 1.2). А Святий наш отець і вселенський учитель Іван Золотоустий († 407) навчав, що родина – це мала церква.

Яка це велика ідея, яка це глибока наука: родина – то домашня церква!

Родина, як початкова домашня (чи мала) церква зобов'язана навчати дітей своїх найперше української мови, як головної основи духового життя дитини. І вже з українською мовою матері та батька дитина сприйме українські звичаї, українську пісню, українську віру, українські приказки та приповістки.

Родина, як домашня церква, зобов'язана йти за церквою соборною, цебто спільною, де так само все чуємо українською мовою. І всього цього нехай не забуває кожна українська родина, бо це її перший найважливіший обов'язок – навчати свою дитину української мови. І це обов'язок конечний, неомінальний, невідкладний, незабувальний!

Чого батько-мати навчать у родині, з тим і в світ піде дитина! Батько-мати зобов'язані навчити свою дитину української мови, а пізніше церква та школа допоможуть у цій справі. Допоможуть у тому, що батьки почали.

А коли батько-мати не навчать своєї дитини української мови, вони тяжко кривдять її на все життя... Вони цим відривають свою дитину від своєї нації! І коли батько-мати не навчать свою дитину української мови, то така дитина і в світ піде без мови своєї української нації, і відірветься від цієї нації...

3. Мішані шлюби ведуть до винародовлення

Батько й мати повинні чуйно дбати, щоб їхні діти побиралися тільки з членами своєї української нації — у жодному разі не з членами інших націй. Це високо-важлива справа, це справа для нації першорядна. Тому батько й мати зобов'язані пильно доглядати за своїми дітьми й остерігати їх від помилок у цій справі.

Бо помилки ці мстяться на родині і на дітях! Бо мішані подружжя звичайно ведуть до винародовлення нації!

Діти по мішаних подружжях часто українською мовою вже не говорять, українських книжок уже не читають, українських звичаїв уже не бережуть... Цебто, кидають свою українську націю...

Мішані подружжя швидко відходять від своєї нації, від свого рідного берега, і припливають до берега чужого, покинувши свою українську націю...

4. Мішане подружжя приносить нещастя

Пам'ятаючи про свій рідний український народ та свою рідну українську культуру, не вступаймо в мішані подружжя. Коли чоловік і жінка різної віри, а до того ще й різної нації, така родина ніколи щасливою не буде. У такій родині не буде ідейної спільноти, яка одна цементує її.

Для чоловіка й жінки в мішаній родині все буде різне: різні обряди, різні звичаї, різна мова, різні пісні, різні свята, різний календар... А це все веде до некла в хаті, яке й бачимо звичайно по всіх мішаних родинях. І нещасливі не тільки батьки, нещасливі й діти і діти дітей...

І ще в давнину, року 1587-го, відомий наш український письменник Герасим Смотрицький, пер-

ший ректор славної Острозької академії, у своєму творі “Ключ Царства Небесного” яскравими фарбами малював те пекло, яке постає в родині мішаного подружжя на основі різниці хоча б одного календаря. Він писав:

“Ось вам чоловік та жінка мішаного подружжя. Сам Бог звелів першому наказувати, а другій слухатися та коритися. У Божих молитвах, у постах та Святих вони мають бути, як одне серце й одні уста. А новий календар залізає туди, де побралися православний та католичка. Бо ж коли одному з них буває середопістя, то другому – запусти. А потім одному Страсті Христові, а другому веселий Великдень... Так само й усі свята рокові треба б святкувати радісно з дітками та з слугами на хвалу Божу, а в мішаному подружжі мусять святкувати різно, від чого певно одному буває маркотно, а другому немило”...

Статистика розводів показує, що при мішаних подружжях їх буває до 20 відсотків, а при однонаціональних – тільки 4. Цебто, при мішаних подружжях розводів буває вп'ятеро більше, як у подружжях однонаціональних!

Ні, сильно остерігаймося всі мішаних подружжів, бо вони – зрада своєму народові! Мішані подружжя звичайно ведуть до винародовлення. Стома дорогами лізе розбиття в мішані подружжя, – і несе їм нещастя...

Батьку і мамо, твій великий обов'язок пильно доглядати, щоб з твоїми дітьми такого не сталося!.. Бо ти тільки щастя бажаєш їм!

V. Без знання української мови українцем не будеш

Правдивий українець тільки той, який добре говорить своєю українською мовою, – без знання української мови ти українцем не будеш!

Повновартісний українець тільки той, хто належно свідомий своєї нації, – України. Цебто той, хто знає історію України, її літературу, який держиться її віри. А найперше, – який свою українську мову знає, говорить нею і любить її всією істотою своєю!

Українська нація мусить пильнувати, щоб дати якнайбільше інтелігенції, і то інтелігенції свідомо української: адвокатів, лікарів, учителів, професорів, інженерів, священників і т. ін. І щоб кожен наш інтелігент добре знав українську мову, – тоді він буде висококорисний член своєї нації! Що більше свідомої інтелігенції, яку нація має, то вона сильніша!

Щоб бути правдивим і повновартісним українцем, треба зростати й виховуватися в українській ідеології – на українських книжках, в українському оточенні. Правдивий українець повинен правдиво шанувати свою українську мову й добре знати, що вона зростала в нашій тяжкій історії з великими перешкодами та заборонами. Що нашу українську мову забороняли й переслідували всі ті держави, де ми жили: Росія, Польща, Австрія, Угорщина, Румунія, Чехословаччина...

Бо українська мова – то душа свідомої нації, а ці держави, що насиллям захопили й поділили наш народ, хотіли, щоб ми не розвивалися й не стали незалежною свідомою нацією!..

Ось вірш “Тернистим шляхом”, в якому малюється розвій нашої української мови:

*Творилась віки Українська мова
І потом, і кров'ю народу,
Як дар найсвятіший від вічного Слова
На зоряне щастя та згоду.*

*А ворог лукавий все клав перешкоди,
Все ставив розвоєві тамі, —
Позбавив він Слово плідної свободи
І сів незгоду між нами.*

*Та вільної річки не спинять тирані,
І мчить вона, чиста й весела, —
Зламала кайдани, загоїла рани,
І спала із Слова омела!*

*А Рідная Мова, як сонце пречиста,
Як перли ясні та коштовні,
Величю всміхнулась разками намиста,
Зійшла нам, як місяць у повні!*

*Віками горіли полум'яні горна,
Народ чатував при ковалі,
Й скувалася Мова, державна й соборна,
В шоломі з крицевої сталі!*

*І доки бринітиме Рідная Мова
У творчій розвої та в силі,
Ростиме нам доля, трава мов шовкова,
Мов наші пісні орлокрилі!*

126 Коли хочеш бути повним і правдивим українцем, ти повинен якнайбільше читати по-українсь-

кому – українські книжки, українські часописи, українські журнали. І конче мати вдома хоч маленьку свою бібліотечку, але конче українську!

Ти зобов'язаний читати часописи і конче передплачувати їх! Читати книжки і конче купувати їх! І допомагати їм усім, чим можеш, аби вони неодмінно виходили. Бо ж український часопис чи українська книжка – це показник, що українська нація жива в цій країні, де ти живеш. А ти допомагай, щоб ця нація була сильна!

Наші українські часописи та українські книжки друкуються в дуже малому накладі, у такому накладі, що не оплачують себе...

Мій Читачу, так не може бути! Справу поширення українських друків треба вважати за справу першорядну, й за неї мусить узятися увесь український народ у Канаді, увесь український народ у розсіянні! Число проданих українських книжок – це показник сили української нації в тій державі, де ми живемо!

Читаючи по-українському, ти викохуєш українську душу, ти стаєш повновартісним, а без цього ти українцем не будеш.

Безмовний українець – це порожній горіх! Українець, який не кохається в українських книжках, не набуває їх, не читає їх, не підтримує їхньої появи, такий українець свою націю не підтримує для зросту її!

У викоханні повновартісної душі твоєї величезний вплив має українська мова:

*Глаголе Божий незабутній,
Предвічна наша Рідна Мово, –
В розвої ти двигун могутній,
Для серця людського Бог – Слово!*

*Зближає з небом Мова Рідна,
Що з пелюшок навчала мати:
У ній надзоряність погідна
І спокій батьківської хати!*

*Людина тільки в Рідній Мові
Стає Людиною довіку:
Шляхи постеляться шовкові
І Щастя попливе без ліку!*

*Із серця Божого краплина,
Міцна, як сталь ти, Мово Рідна,
Тобою вишиться людина
Й вперед іде в житті побідна!*

VI. Перехід нашої церкви на іншу мову уб'є її й знищить українську націю

Тепер появилися серед вас і такі, що часом радять, щоб до нашої Української церкви завести іншу мову, головно англійську. Замінити нею мову українську, бо молодь ніби не знає її.

Тоді – кажуть такі – наша молодь, що не знає української мови, пристане до нашої церкви, і церква зміцніє й побільшиться.

Це не відповідає дійсності!

По-перше, коли в нашій Українській церкві ми заступимо українську мову якою іншою, то наша церква своєю істотою, своєю душею перестане бути українською. І ми самі перестанемо бути українцями, бо ж не можна вважати українцем того, хто говорить тільки однією іншою нації мовою. Він буде українцем тільки часово!

І церква без української мови не може зватися українською.

По-друге, без української мови, як душі нації, наша церква конче стане навіть вірою інша, бо ж перехід їй на інше значно полегшає. Без своєї української мови наша церква помалу стратить свою віковичну віру, і ми в другому чи в третьому поколінні пристанемо до віри свого оточення, – бо його ж значна більшість!... І церква перестане бути церквою своєї нації.

Православна віра іншою мовою проіснувала б одне-два покоління і була б захоплена вірою більшости...

Це історичний закон: втрата своєї національної мови помалу веде до втрати своєї віри й своєї нації.

Православна церква в істоті своїй національна: грецька, арабська, грузинська, болгарська, сербська, українська, російська, білоруська. Звичайно, може бути й православна церква англійська, але логічно – тільки для англічан. Православна англійська церква для українців – чистий нонсенс, який вічно вказував би, що в цій церкві українці не на місці. Бо з утратою мови ти втрадиш і свою націю, і пристанеш до тієї, якою мовою ти говориш.

Українську мову, як мову богослужбову, український народ здобув для своєї православної церкви величезними зусиллями та великими жертвами, поклавши за це сотні тисяч мучеників: архієреїв, священників та вірних.

Це величезне досягнення в нашій церкві та в нашій культурі, досягнення історичне, якого окупант в Україні тепер не допускає. А ми у вільному світі легко відкинули б її самі?.. Таж нас тоді історія і осудить, і засміє!.. Нам історія такого ніколи не

простить! Бо згубивши рідну мову в церкві, легко згубимо й націю!

І не забуваймо, що процес переходу богослужбової й церковної мови на іншу розтягнувся б на яких один-два-три покоління, і проходив би бурливо та шумно. Бо ще довго в нашій Українській православної церкві більшість вірних буде стояти таки за мову українську, буде стояти й ревно обороняти її!

Нова боротьба за богослужбову мову – буревійна боротьба, як то відбувалося в Україні в парафіях, де запроваджувалася жива українська мова. В умовах вільного світу боротьба за іншу богослужбову мову скоро довела б до... зруйнування самої істоти церкви або до переходу її на іншу, цебто до зміни віри.

Цебто, при зміні своєї богослужбової мови українець утратив би душу свою, і українська нація загинула б!

Коли сьогодні помічається, що часом хто з молоді не хоче вчашати до церкви, то це пояснюють: він української мови не знає! Дайте англійську мову, то він піде!

Сумнівно! Хто звик уже більше вчашати до кіно та довгі години висиджувати біля телевізора, того церква не задовольнить, хоча б у ній він чув і англійську мову!

Правдивий католик ревно ходить на свої Богослуження, хоч вони правляться мовою латинською, якої він зовсім не розуміє.

Скажімо, сила жидівства в його житті в розсіянні – власне в міцному додержанні своєї віри та своєї мови. І власне цим вони довгі віки зберігаються в розсіянні, як окрема нація. А хто з них покинув свою віру й свою мову, той давно вже перестав бути жидом, або поволі перестає ним бути.

Своєю двомовністю жиди найкраще показують велику силу двомовності: добре знати мову державну, але ніколи не забувати й своєї рідної мови, як основи нації.

VII. Хто цурається української мови, той руйнує українську націю

Коли ми не відновимо повного знання української мови, ми тим завалимо українську націю там, де ми живемо.

Без знання української мови ми не будемо читати українських часописів, і вони позакриваються. Без знання української мови ми не будемо читати українських книжок і вони перестануть виходити. А через це спиниться розвій української культури, спиниться й існування нації там, де ми живемо. Спиниться українська культура. І до загального культурного добра, скажімо, в Канаді, ми тоді не внесемо нічого свого оригінального. Ми станемо яловими!

А наша ж політична, духовна й культурна сила, наша честь, наша слава — щоб ми були окремою видатною родючою нацією там, де ми живемо. Щоб ми до спільного культурного добра дали і свого власного добра!

А коли ми свою мову забудемо, то ми українською нацією не будемо, ми іншим нічого не додамо, ми творцями спільної культури не станемо. Ми розлінемося серед іншої нації, як розстає цукор у воді!..

А коли б перестала існувати українська нація, скажімо, в Канаді, то це сильно вдарило б і нашу магір Україну на сході: не стало б вільної вітки її, не стало б кому допомагати їй у найтяжчий час її поневолення...

Ми б цим тяжко вдарили свою історичну Батьківщину-Україну... Ми б її ударили і фізично, і духовно!

Ми не кажемо: вся наша молодь не знає української мови, бо так не є. Направду, багато з нашої молоді вже не знають української мови, але багато є молоді й свідомої, яка добре знає українську мову. Власне вони стануть нашими наступниками, вони переберуть усю нашу національну справу в свої руки і належно поведуть її далі. І нація наша буде невмируща!

Але нехай уже тепер це нове молоде покоління належно дбає, щоб їхні діти таки добре знали свою українську мову і виховувалися на повновартісних українців. Коли так станеться, то ми ще затамуємо винародовлення нашої нації в розсіянні.

Коли б направду наша молодь перестала знати свою українську мову, то від цього сталася б велика й страшна трагедія: українські книжки й українська преса перестали б виходити, українські церкви позакривалися б, українські традиції-звичаї спинилися б...

Одним словом: перестала б існувати українська нація там, де ми живемо...

Бо смерть мови — то смерть і нації...

Глибоко віримо всі: так не буде!

VIII. Усі мусять пильнувати, щоб наші діти говорили українською мовою

Це наше величезне історичне завдання — допильнувати, щоб усі наші діти таки definitely говорили українською мовою.

Ми всі добре знаємо, що частина наших родин не виконала свого найбільшого обов'язку й недо-

пильнувала, щоб їхні діти знали українську мову й говорили нею. Треба тепер це виправити, але зробимо, скільки можемо, і вживмо всіх заходів, щоб надалі цього не було, — щоб молодше покоління зрозуміло свою трагедію й виправило її.

Бо виправити ще можна! І найперше у всій цій справі нехай стає церква, — нехай засновує недільні та українські школи, де їх ще нема, і нехай подбає, щоб уся молодь перейшла через ці школи. Це велике й конечне завдання церкви!

Кожен священик повинен усі сили свої віддати на те, щоб уся молодь таки говорила українською мовою! До недільної школи хай ходять всі діти, — священик повинен знайти їх і допильнувати, щоб вони таки навчалися української мови. Священик повинен частіше виголошувати сильні заохотливі проповіді, щоб самі родини навчали своїх дітей української мови. Щоб родини неодмінно робили це! У всіх своїх викладах та проповідях, у всіх своїх різних розмовах священик повинен завжди нагадувати родинам конче навчати дітей української мови. Навчати, скільки можуть і як можуть!

Усі наші учителі, що навчають по недільних та українських школах, повинні збільшити свою працю, і таки конче навчати дітей української мови. І зробити їх свідомими українцями! Уся українська інтелігенція, усі наші організації, усі наші партії, особливо жінки-матері, — усі зобов'язані стати до цієї великої й першорядної праці, і допомагати родинам та духовенству в ділі навчання української молоді української мови.

Усі наші жіночі організації, усі церковні сестринства, усі відділи Союзу Українок Канади — усі вони повинні міцно й організовано взятися за працю, щоб усі родини навчали своїх дітей української мови!

І всі переконаймося, що тим виселенцям з Рідного Краю, які хочуть на іншій землі zostатися окремою організованою нацією, таки неодмінно треба знати дві мови: мову державну і свою, національну.

І ця тема — обов'язкове навчання нашої молоді української мови в рідинах — не повинна сходити зі сторінок усієї української преси.

Кличу до всієї української нації: усі ставаймо до негайної справи нашої великої провини, яку ми допустили своїй молоді, не навчивши її своєчасно української мови!

Усі ставаймо до справи нашої найбільшої провини перед своїм народом, своєчасно не навчивши дітей наших української мови, бо цим ми найсильніше провинилися перед своєю нацією!...

Усі сили віддаймо, щоб поправити цю величезну нашу провину перед Богом, і перед своїм народом, як нацією!

Ще є змога все це належно направити, — тільки ставаймо негайно до цієї справи!

Бути двомовними в тому краї, де живемо, це наш конечний обов'язок!

***

Всі ми глибоко віримо, що й наша держава допоможе нам, і запровадить вивчення української мови по наших державних школах. Це конечний її обов'язок, який вона вже розпочала виконувати!

У Канаді є дуже багато шкіл, у яких навчається багато українських дітей. По таких школах держава мусить навчати наших дітей української мови та української літератури. Українці люблять свою Канаду, платять всі податки, а тому мають право і на свою національну українську школу!

Наші послы по парламентах мусять про це завжди пам'ятати, а ми обираймо тільки таких послів, що будуть домагатися в парламенті запровадження української мови по державних школах.

Це наше право у вільній демократичній державі!

Українська нація багато корисного зробила для розвою Канади за останні 70 літ, тому має право на допомогу держави по школах.

Запровадження українських шкіл у Канаді — це невідкладний обов'язок канадського уряду, коли він хоче служити всім тим націям, що її складають.

ІХ. Закінчення

Я пильнував показати, що саме Св. Писання наказує нам берегти свою рідну мову, належно навчатися української мови.

Навчаймося всі: усі батьки, усі матері, а за ними легко підуть і наші діти.

До нашого всесвітнього невідкладного завдання — повернути нашу молодь до української мови — ставаймо всі: церква зі всім духовенством, усе вчительство, уся інтелігенція, усі наші організації, уся наша преса!

Це першорядне й невідкладне велике наше завдання. Ми його ще виграємо й повернемо нашу молодь до української мови, а тим і до української нації, коли за цю велику всенаціональну справу справді ревно візьмемося всі!

Візьмімося об'єднано, у повній згоді, ревно й невідкладно! Бо йде нам про найбільшу нашу справу — про збереження себе, як нації!

На закінчення ще раз: не цураймося своєї рідної мови української, як не цурався своєї рідної мови Христос, як не цурались її й апостоли.

Цуратися рідної мови – то цуратися рідного народу, а цуратися народу – то кидати свою віру та церкву! Хто свою рідну мову забуває, той у серці Бога не має! Зрадник рідної матерньої української мови – то зрадник прабатьківської віри та церкви, який щастя й долі не матиме поміж людьми!...

Особливо тяжка й дошкульна зрада рідній мові там, де народ живе серед зовсім іншого народу. Хто тут зраджує й кидає свою рідну українську мову та переходить на іншу, той легко зрадить і прабатьківській вірі й церкві, і вкінці стане безвірним і бездушним перекидьком. Хай Господь береже всіх від такого!

А щоб цього не сталося, ми повинні знати дві мови: державну і свою, українську. Для молоді двомовність – це справа більшої культури, і справа легко здійснима. Та й світ сьогодні уже скрізь двомовний!

Отож, бережімо й любімо свою українську мову! Любімо її в усьому: у книжці, у пісні, у розмові, у пресі. Ніколи не цураймося своєї рідної мови, де б то не було: чи в себе вдома, чи серед чужих! І не вільно ніде ховатися з рідною мовою, заступаючи її без потреби іншою.

Рідна мова – то душа народу, і хто цурається її – той душі своєї цурається!

Рідна мова – то живе серце людини. Коли ти українець, але української мови не знаєш, ти українець мертвий!..

*Бринить до серця мова рідна,
Немов ті тихі срібні дзвони,
В розвої нашому всеплідна
Ще від колиски аж до згону.*

*Бо рідна мова – серце люду,
Без неї він – колода мертва,
Тому за неї в світі всюду
Несеться Богу більша жертва.*

*Вона, як дзвін той Великодній,
Бринить по-райськи в нашім серці,
Вона як голос нам Господній,
Як тихий легіт на озерці.*

*Бо рідна мова – пишна рожка,
Травнева райська лелія,
І нею молиться госпожа,
Пречиста Матінка Марія!*

*Й коли Господь наш на Голготі
Простер Свої пречисті длані,
По-рідному в тяжкій скорботі
Він плакав: “Лама савахтані!”...*

Українська мова близька й мила кожному свідомому українцеві. Тільки людина з порожнім серцем не чує її матернього тепла та небесної краси. Рідна українська мова гріє нашу душу божественним огнем, вона бринить для нас небесними звуками.

Ось тому то рідна мова зветься мовою *матерньою*: це та мова, якою рідна мати співала над нашою колискою наші перші пісні, що бринять нам ангельськими звуками, звуками, яких ми ніколи в житті не забуваємо й не забудемо!

Ці небесні звуки рідної української мови бринять нам ціле життя неземною музикою, скрашуючи наше сіре життя й нагадуючи про небесне. І як любимо ми свою рідну матір, так само ми повинні любити й свою українську мову. Не тільки любити, але й шанувати та берегти її.

Блаженна людина, яка рідну мову свою береже та шанує! Жодна інша мова не бринить нам краще, як своя українська!..

І всі повно й глибоко зрозуміймо силу української мови в житті української нації:

*Найбільша наша сила,
Це наша Рідна Мова:
Вона нам мати мила,
Народові основа!*

*І поки Мова в силі,
Живе міцна держава,
І ми їй діти милі,
Й вона вся наша слава!
Любімо ж Рідну Мову,
Як матір нашу Рідну:
Поставим тим Будову
На долю всепобідну!
Й хвалімо нею Бога,
Могутнього творця, —
Вона у рай дорога
До рідного Отця!*

Українська мова — душа української нації.
Коли згубимо мову — загине й українська нація...

8. I. 1961

**НАША
ЛІТЕРАТУРНА
МОВА**

І. Наша літературна мова

1. Український народ має вже свою літературну мову

Усталення української літературної мови відбувається в нас швидко, і вже тепер можемо науково ствердити, що літературну українську мову ми таки маємо. Маємо соборну, фонетично гнучку, формами розвинену, на слова й фразеологію докладну й багату українську літературну мову.

Це найбільший здобуток українського народу! Це найбільший здобуток української культури за останнє століття!

Це найбільше свято українського народу, коли ми привселюдно можемо ствердити: є вже в нас підстава невмирушости нації — своя літературна мова!

Підстава головна, підстава нерушима! Підстава віковична!

Підстава, яка найголосніше промовляє до наших ворогів! Хотять вони чи не хотять, а вироблена українська літературна мова існує!

Не говірка, не наріччя, а таки о к р е м а літературна мова!

Витворили цю мову довгі покоління письменників, а докінчили головню письменники пореволюційної доби, поклавши в основу мову старших письменників, наших класиків: Шевченка, Куліша, Старицького, Мирного, Нечуя, Грінченка, Лесі Українки, Марка Вовчка й інших.

Із багатьох українських говорів за основу літературної мови ліг головню говорів південнокиївський,

шевченківський, і в меншій мірі – полтавський та харківський.¹

Українська літературна мова творилася довгі віки, довгі віки йшла вона тернистим шляхом. Вороги України добре знали, що літературна мова – то душа нації, і тому довгі віки задержували нам розвій нашої літературної мови, щоб тим самим задержати розвій української нації.

“Хай собі буде мова говіркова, а до вироблення мови літературної, та ще єдиної для всього українського народу, не допустимо!”

Але нічого ворогам не вдалося: Слово, як породіння Духа, безсмертне, і немає сили на його знищення. Можна задержати розвій літературної мови, але вбити його не можна.

Почалася українська літературна мова в X столітті, відновилася в половині XVI віку творчим джерелом, полохливо вийшла на рівне за Котляревського.

А далі все зростала й більшала, і за наших часів перетворилася в могутню річку, яка, немов плідна та повінь весною, прибравши на силах, родюче заливає наше духове життя!...

І немає вже сили спинити цю повноводну тисячолітню річку в її радісотворчому весняному бігові й розливі!

¹ Тисячолітню путь розвою нашої мови див. у моїй праці “Історія української літературної мови”, 1950 р. Див. також “Основи української літературної мови” (Саскатун, 1951, 347 с.) Див. також праці: В. Чапленко. Українська літературна мова, її виникнення й розвиток (XVII ст. – 1917 р.). – Нью-Йорк, 1917; Л. А. Булаховський. Питання походження української мови. – К., 1956; Проф. Ів. Огієнко. Українська літературна мова XVI ст., томи I-II. – Варшава, 1930; Ф. Медведєв. Історична граматики української мови. – Харків, 1955; Полтавсько-київський діалект – основа української національної мови: Збірник статей. – К., 1956.

Про розвій нашої української мови, розвій багатівіковий, я писав у поезії «Тернистим шляхом»:

*Творилась віки Українська Мова
І потом, і кров'ю народу,
Як дар найсвятіший від Вічного Слова.
На зоряне щастя та згоду.*

*А ворог лукавий все клав перешкоди,
Все ставив розвоєві тами, —
Позбавив він Слово плідної свободи
І сіяв незгоду між нами.*

*Та вільної річки не спинять тирани,
І мчить вона, чиста й весела, —
Зламала кайдани, загоїла рани,
І спала із Слова омела!*

*І Рідная Мова, як сонце, пречиста,
Як перли ясні та коштовні,
Велично всміхнулась разками намиста,
Зійшла нам, як місяць у повні!*

*Віками горіли полум'яні горна,
Народ чатував при ковалі, —
Й скувалася Мова, державна й соборна,
В шоломі з крицевої сталі!*

*І доки бринітиме Рідная Мова
У творчій розвої та в силі,
Ростиме нам доля, трава мов шовкова,
Мов наші пісні орлокрилі!*

2. Для одного народу – одна літературна мова й вимова, один правопис

Самостійне українське життя з 1917 року послідовно допровадило до конечности внормувати нашу, тоді пливку, літературну мову, а до того – витворити тільки одну для всього українського народу, цебто мову соборну. Це звичайний процес, якого бачимо в кожного культурного народу в світі.

Процес злуки мов, силою відірваних, з однією матерньою літературною мовою почався в нас ще з революції, зокрема з 1918 року, коли стало аж надто ясно, що двох чи кількох літературних мов українському народові не тільки зайво, але й шкідливо мати. Відтоді велетенськими кроками пішло усталення (стабілізація) нашої української мови на сході, а західні землі такими ж кроками стали доганяти цей історичний процес. Бо нація мусить мати одну – спільну та удосконалену – літературну мову.

Західноукраїнська мова за 1918–1950 рр., а також мова всіх місць розсіяння поза межами рідного краю, проробила вже справді велетенську працю, наближаючи свою місцеву мову до літературної наддніпрянської.

За цей же час відбулася найвидатніша подія мовного духового життя: наше громадянство глибоко відчуло та прийняло епохове гасло:

“Для одного народу – одна літературна мова й вимова, один правопис!”

Це цемент соборности нації.

Це і с т о р и ч н е гасло в житті нашого народу. І хто його не приймає, той свідомо шкодить розв'язанню української культури, а тим самим шкодить силі українського народу в його прямуванні до незалежности.

Нехай не буде таких ворогів розвою літературної мови між нами!

Довести культуру мови так далеко, щоб бодай усі письменні говорили однією літературною мовою, ще ніде не вдалося. Але всі культурні народи книжки пишуть і часописи видають тільки однією літературною мовою, тільки одним правописом.

На жаль, ми до цього ще не доросли, але йдемо до того велетенськими кроками.

3. Без відповідної науки ніхто літературної мови знати не може

Але, прийнявши таке гасло, послідовно мусимо прийняти й друге: «Без відповідної науки ніхто літературної мови знати не може!»

Своєї літературної мови треба навчатися пильно й ретельно, як навчаємося й інших мов, навчатися довго, бо без того ніхто її знати не може.

У нас дуже поширена думка, ніби в нас літературна мова — це мова мого села, це мова моєї бабці. Це велика помилка! Кожна літературна мова має багато такого, чого моє село не знає, бо вона — спільна мова для всієї нації. Назва окремих речей по широкій Україні часто різна, але літературна вимова завжди одна для всієї нації. Тільки руйнівники можуть казати на літературну мову: у нас не так говорять! Тільки той, хто не навчається своїй літературній мові, тільки той думає, що літературна мова — то мова його села. Отже, всі навчаймося своїй літературній мові! А вона — далеко вже відбігла від мови мого чи твого села.

Так, по селах можете почути вимову хвакт, ліворвер і т. ін., але в літературній мові така вимова недопустима, бо вона тільки осмішує нас. Це вимова неписьменної людини.

Щиро й відкрито спитаймо себе: де ми глибоко навчалися своєї літературної мови? Н і д е. А без мови ж уся культура — будова на піску... Це хіба кожному навбач ясне. Велика мовна культура конче веде й до великої сили політичної. Візьмімо за приклад хоча б чехів.

І пам'ятаймо всі: нормальну ш к о л у своєї літературної мови у нас аж надто мало хто пройшов. С и л ь н и х катедр літературної української мови ми не маємо! Цебто, ми мусимо навчатися самі.

Досліджуючи твори письменників, переконуємося навіч, як багато й уперто дехто з них працює, удосконалюючи свою мову. Один із найкращих сучасних поетів і стилістів, Максим Рильський, невпинно працює над удосконаленням своєї мови — кожна нова його праця має все ліпшу й величнішу мову (справи змісту я не торкаюсь). Порівнюючи, наприклад, видання його збірки 1926 року “Під осінніми зорями” з першим 1918 року, наочно переконуємось, як глибоко й невпинно працює поет над своєю мовою, і водночас із тим зростає сила й гарт нашої літературної мови.¹

Творці літературної мови — то насамперед наші письменники, а тому горе тій літературній мові, що над нею не працюють вони! А в нас нерідко власне так. Мало можна вказати тепер письменників, що поважно, невпинно й завзято працюють над культурою своєї мови. Це значить: знали б її глибоко, і власними творами показали б нам своє велике знання, так що їхню мову можна б назвати зразковою.

Провідником доброї літературної мови в народ мусить бути і наша Українська православна церква.

¹ Про мову *М. Рильського* див. мою монографію “Сучасна українська літературна мова. Мова *М. Рильського*” (Львів, 1935. Відбитка з “Нашої Культури” за 1935 рік).

Усі переклади богослужбових книг мусять бути зразком нашої літературної мови. Усі проповіді в церкві мусять виголошуватися хорошою літературною мовою. Взагалі, треба пам'ятати, що церква — основа культури літературної мови!

Треба свідомо знати й міцно пам'ятати, що коли церква відкидає живу мову, як мову богослужбову, то вона тим самим кидає тяжкі колоди на дорогу розвою її. Бо вона своїм відкиданням показує, що наша мова ніби ще недозріла! І навпаки, коли народ бачить, що його мова освячується в церкві, як мова богослужбова, тоді тільки він належно зрозуміє, що мова — душа його.

Святе Письмо, Біблію кожен народ, а в тому й український, мусить мати в своїй з р а з к о в і й літературній мові. Біблію читають усі, і нехай і з неї всі свідомо навчаються своєї літературної мови. І такий переклад Біблії ми вже маємо.

Добре вироблена літературна мова завжди підносить духа, повищує честь свого народу, повищує культуру його. Той народ культурний, який має добре вироблену літературну мову. Вироблена й усталена літературна мова перетворює етнографічний народ на націю! Ось тому всі підтримуймо тільки мову літературну, всі навчаймося її!

Не забуваймо, що чужі впливи чіпляються звичайно мови не виробленої, мови не усталеної. Вироблена літературна мова не приймає чужих впливів, бо вона має все своє. А чужі впливи завжди засмічують чистоту літературної мови. Ось тому всі держімося тільки своєї мови літературної.¹

¹ Див.: *Іван Огієнко. Учімося рідної мови!* // Рада (Київ). — 1909. — Ч. 197, 198, 200 і 202.

4. Навчаймося української мови, як навчалася Марко Вовчок

Добрим прикладом, як треба навчатися своєї мови, служить нам наша найбільша письменниця Марія Вилинська-Марковичка, у літературі — Марко Вовчок (1834—1907). З походження була вона литовсько-українського роду, але молоді роки прожила на Орловщині й української мови не знала. Року 1850-го вона познайомилася й незабаром вийшла заміж за свідомого українського етнографа Опанаса Маркевича й почала пильно навчатися української мови. Навчалася вона не тільки з книжок, але головно від самого народу, проживавши на Чернігівщині, Київщині й Поділлі.

Другий чоловік її розповідає: “Живши на селі біля Києва, Марія Марковичка цілі дні проводила на базарах, серед жінок-молодиць, усе розпитуючи, до всього придивляючись та прислухаючись, — до мови, до убрання, і все те собі занотувувала”.

Про це писав 1861 року й П. Куліш: “Наша Марко Вовчок, як бджола Божа, випила найкращу росу із квітів нашої мови, бо покохала її”. І М. Вовчок набула собі мову, якої й досі ще ніхто не перевищив красою та щирою народністю.¹

Марко Вовчок мала глибоке чуття літературної мови. Хоч вона навчалася мови від самого народу, але відразу захопила чуттям, що для доброї літературної мови не все з мови народної може годитися.

¹ Як треба навчатися української мови, докладно розповідаю в своїй “Історії української літературної мови” (1950, с. 354—364). Складню Вовчкової мови докладно описую у своїй праці “Основи української літературної мови” (Саскатун, 1951).

5. Мовний анархізм

У цій своїй праці хочу звернути увагу широко-го громадянства й письменників на деякі головні питання в розвії нашої сучасної літературної мови, щоб таким чином ширше спопуляризувати їх, і вже й тим дати змогу всім, хто того бажає, глибше й докладніш пізнати цю мову, а пізнавши, – наслідувати її й допомагати її зростові. Бож над утворенням своєї літературної мови працюємо всі, хто розуміється на цій справі.

Свідомо кажу: “Хто розуміється на цій справі”. Бо виступи в справі питань розвою своєї літературної мови людей не фахових, які науково не досліджували свою літературну мову, завжди приносять їй тільки шкоду й витворюють у ній розбрат.

У нас є вчені фахівці літературної мови, які досліджують і встановлюють норми її, а ми всі, дисципліновані члени нації, мусимо спокійно сприймати ці норми і вживати їх у своїх писаннях. Бо хто цих норм не приймає, той спиняє розвій української культури. Хто української літературної мови не приймає, той відкидає соборність української нації. Той свідомо кидає колоди на дорогу зміцнення своєї нації.

На жаль, у нас іще й досі трапляються могики, які не тільки пишуть, але й книги видають “с в о є ю мовою”, “с в о ї м правописом”. У нас трапляється, що в одному місті видається кілька часописів і всі – “своєю мовою”, “своїм правописом”... Це покажчик малої солідарности нації, на жаль, добре відомий там, де вищого стриму нема...

І треба відкрито признатися, що в нас ще й тепер трапляються такі, що зовсім не визнають нашої загальної літературної мови. Це м о в н і а н а р х і с т и. Вони не визнають ані загальноприйнятої мови, ані

загальноприйнятого правопису, бо все мають своє власне. Для них найбільший доказ — “так моя бабуся говорила”. І ніяк не можуть зрозуміти, що і в інших була бабуся, яка “так” не говорила, і що ця інша бабуся нічим не гірша від їхньої...

Дискутувати з такими запеклими “мовними анархістами” про мову, — це дискутувати з жінками про їхню вроду: нікого ні в чому не переконаєте... Це тільки ясно виявляє нашу споконвічну недисциплінованість у головних справах державного життя!

Ці “мовні анархісти” — притаманне віковичне українське лихо: нікого не слухатися, і все знати краще. Бессервісерство, — казав Іван Франко. Це ті, що знають мову тільки свого закутка, а поглянути ширше — не можуть, а вчитися — лінь...

У Соломонових приповідях (29.19) читаємо про таких:

*Раб словами не буде покараний, —
Хоч він розуміє, але не послухає...*

Мовний анархізм — глибоко шкідливий. Він помітно спиняє загальну грамотність народу, а цим б’є українську культуру. Він розкладає народ, він пхає його на лінощі: “Нащо мені вчитися, коли мене і так видрукують...” Він баламутить дисципліну нації перед ворогом і цим пхає її в ворожу неволю сильнішого!..

6. Вивчаймо головні питання нашої літературної мови

Іще раз: навчаймося своєї літературної мови, і будемо знати її. І вже тим допоможемо розросту культури її. Культура мови — то культура народу!

Хто ж не навчається своєї літературної мови, той спиняє культуру її, а тим самим спиняє й розріст української культури взагалі й ставить її на заднє місце серед культур інших слов'янських народів.

Ось тому в кожному числі "Віри й Культури" дається й стаття для глибшого вивчення нашої літературної мови. Бо православна віра й українська свідомість історично міцно пов'язані.

Головне моє завдання тут — подати більше доброго ілюстраційного матеріалу, щоб він сам проречисто говорив і свідчив за себе, щоб він сам і навчав. Через це ж мої розділи будуть короткі й доступні кожному.

Пишу ці розділи простою, усім зрозумілою, літературною мовою. І роблю це тому, щоб дати змогу всім, хто хоче навчатися своєї літературної мови, легко досягти цього.

Описую тут головніші питання в розвої сучасної літературної мови, цебто самої живої душі нашої мови. Ці питання кожен письменник і кожен свідомий українець мусить знати якнайглибше.

На жаль тільки, українське мовознавство всі свої найкращі творчі 50 останніх літ уперто сперечається за правопис та апострофа, а основні питання стоять облогодом, чому й широке наше громадянство науково так мало знає свою мову, а особливо складню її.¹

Останнього часу для глибшого вивчення української літературної мови я видав оці три основні праці свої:

1. Історія української літературної мови. (Вінніпег, 1950, 382 с.)

¹ Із моєї шеститомової "Складні української мови" вийшли тільки три перші томи. А три останні загинули в військовій завірюсі.

2. Граматичні основи української літературної мови. (Саскатун, 1951, 347 с.).

3. Український літературний наголос: мовознавча монографія. (Вінніпег, 1952, 304 с.).

Хто хоче глибше вивчати українську літературну мову, той у вищеподаних трьох працях знайде весь потрібний для цього матеріал, знайде його в науково-популярному викладі, доступному всім.

Але нехай кожен завжди добре пам'ятає: літературної мови мусимо пильно навчатися, щоб знати її!

7. Літературна мова не може бути штучною

“Українська мова милозвучна” – так здавна хвалять нашу українську мову, головню живу народну. Це треба розуміти так, що наша мова і фонетично, і морфологічно, і словниково – мова звучна й мова плинна, мова ясна в своїй вимові. І мова не одноманітна.

Українська мова вже виробилася в усталену мову літературну, але при тому не втратила своєї милозвучности, своєї живої різнобарвности. Творячи закони літературної мови, не вільно перетворювати її в мову штучну, заковану в застигли правила. Так, більшість правил нашої літературної мови вже міцно усталені на одну форму, але при цьому маємо також і певне число живих подвійних форм. Це закон для кожної літературної мови.

Цих подвійних форм у нашій літературній мові не вільно викидати, бо їх знає й наша жива народна мова. Ці подвійні форми виявляють гнучкість української мови, таку притаманну живій народній мові. Й цю гнучкість не можна цілком затирати в мові літературній.

Хто ж не навчається своєї літературної мови, той спиняє культуру її, а тим самим спиняє й розріст української культури взагалі й ставить її на заднє місце серед культур інших слов'янських народів.

Ось тому в кожному числі “Віри й Культури” дається й стаття для глибшого вивчення нашої літературної мови. Бо православна віра й українська свідомість історично міцно пов'язані.

Головне моє завдання тут – подати більше доброго ілюстраційного матеріалу, щоб він сам проречисто говорив і свідчив за себе, щоб він сам і навчав. Через це ж мої розділи будуть короткі й доступні кожному.

Пишу ці розділи простою, усім зрозумілою, літературною мовою. І роблю це тому, щоб дати змогу всім, хто хоче навчатися своєї літературної мови, легко досягти цього.

Описую тут головніші питання в розвої сучасної літературної мови, цебто самої живої душі нашої мови. Ці питання кожен письменник і кожен свідомий українець мусить знати якнайглибше.

На жаль тільки, українське мовознавство всі свої найкращі творчі 50 останніх літ уперто сперечається за правопис та апострофа, а основні питання стоять облогодом, чому й широке наше громадянство науково так мало знає свою мову, а особливо складню її.¹

Останнього часу для глибшого вивчення української літературної мови я видав оці три основні праці свої:

1. Історія української літературної мови. (Вінніпег, 1950, 382 с.)

¹ Із моєї шеститомової “Складні української мови” вийшли тільки три перші томи. А три останні загинули в військовій завірюсі.

2. Граматичні основи української літературної мови. (Саскатун, 1951, 347 с.).

3. Український літературний наголос: мовознавча монографія. (Вінніпег, 1952, 304 с.).

Хто хоче глибше вивчати українську літературну мову, той у вищеподаних трьох працях знайде весь потрібний для цього матеріял, знайде його в науково-популярному викладі, доступному всім.

Але нехай кожен завжди добре пам'ятає: літературної мови мусимо пильно навчатися, щоб знати її!

7. Літературна мова не може бути штучною

“Українська мова милозвучна” — так здавна хвалять нашу українську мову, головню живу народну. Це треба розуміти так, що наша мова і фонетично, і морфологічно, і словниково — мова звучна й мова плинна, мова ясна в своїй вимові. І мова не одноманітна.

Українська мова вже виробилася в усталену мову літературну, але при тому не втратила своєї милозвучности, своєї живої різнобарвности. Творячи закони літературної мови, не вільно перетворювати її в мову штучну, заковану в застигли правила. Так, більшість правил нашої літературної мови вже міцно усталені на одну форму, але при цьому маємо також і певне число живих подвійних форм. Це закон для кожної літературної мови.

Цих подвійних форм у нашій літературній мові не вільно викидати, бо їх знає й наша жива народна мова. Ці подвійні форми виявляють гнучкість української мови, таку притаманну живій народній мові. Й цю гнучкість не можна цілком затирати в мові літературній.

У цій своїй праці я нижче подаю огляд усіх подвійних форм — їх з літературної мови викидати і не треба, і не можна. Вони — ознака живого життя її. Вони — й окраса її. Наприклад, у найкращого нашого сучасного стиліста, стиліста-поета й письменника Максима Рильського я часто знаходжу подвійні форми: *у доброму — у добрім, по-людському — по-людськи, свогого — свого, своєму — своєму, ходить — ходити, сміятись — сміятися, і — й, у — в* і т. ін. З глибокої давнини обидві формі живі, обидві вживані, й обидві входять до мови літературної.

Ті, хто не має чуття гармонійності мови, хапаються за правила зміни *в, і* на *у, й*, і хочуть проводити це скрізь, “послідовно”. А між тим правило цієї зміни має десяток винятків! При цій зміні велику роль грає й звукова музикальність вимови.

Українська мова знає дуже багато й подвійних слів на одне й те значення: *слухняний — покірний, мідний — мідяний* і т. ін. Ці слова часом мають тонку синонімічну відміну.

Крім цього, кожна мова має свої *а р х а ї з м и*. Майже тисячу літ літературною нашою мовою була так звана церковнослов'янська мова, правильніше — староукраїнська мова. Від неї позосталося багато залишків. І їх викидати з нашої літературної мови — це калічити її. Скажімо, у добрих наших стилістів я часто знаходжу архаїзми: *сотворити, гряди, прях, десниця, істина, взивати, уповати* й т. ін. Добре, на своєму місці вжиті, ці наші тисячолітні слова окрашують нашу мову. І чому польське “пустеля” краще нашого тисячолітнього “пустиня”?

Оце 1957 року Максим Рильський випустив друге видання свого перекладу “Романа про Тристана та Ізольду”. Випускаючи, він змушений був “вилучати деякі елементи надмірної архаїзації мови” цього

стародавнього твору. Але тільки деякі. І написав відкрито: “Загалом же вважаю, що певна старовинність лексики, стилю, синтаксу в працях такого типу — не тільки право, але й обов’язок перекладача”.¹

Так написав Максим Рильський, не мігши видержати тих “критиків”, що виступають проти архаїзмів у мові взагалі. І він пише в своєму (прозаїчному) перекладі: *благословен, мир (спокій), раб, рабиня, волати, город (місто), вразити списом, ратна справа, посох, іноходець, хай воздасть тобі Господь, серед пустині, їхав по праву руку (праворуч), зрадувався, волосяниця, ум, з лівого боку (ліворуч), заспокойтеся, од, одсахнутися* (“від” він оминає), *достався, посланець, повідай, у цім морі* і т. ін. Така архаїчність мови особливо надається при перекладі богослужбових книг, Біблії й т. ін.

Знає українська мова немало й архаїчних наголосів, яких викидати у жодному разі не можна; навпаки, їх треба плекати в нашій мові. Ось деякі архаїзми, що панували в нашій мові: *божественний, морський, зёмний, Господёві, уста, нарòд, ім’я, милостівий, видимий, нўтро, свідомий, сподоби, кінці, хвåла* і десятки інших.

Є й подвійні живі наголоси, наприклад: *зёмний, царський, уста́, нўтро́, морський, пло́дї, в тру́дї, разòм, кі́нці́, вòякі́, н’яний, хвåла́* і т. ін. Ми їх подвійними і вживаємо.²

Звичайно, подвійними форми можуть бути тільки тоді, коли вони обидві вживаються в літературній мові. У число подвійності зовсім не входять ані слова, ані форми чисто місцеві. Наприклад, форми: *у питанню*, або наголоси: *бу́ла, булі́, будёте, людина́, середина́, часу́* і т. ін. Це форми й наголоси просто

¹ Роман про Трістана та Ізольду. — К., 1957. — С. 6.

² Іларіон. Український літературний наголос: Мовознавча монографія. 1952.

місцеві й у число подвійних входить до літературної мови не можуть.

Отже, не робімо своєї літературної мови надто штучною! Літературна мова також жива й не можна пхати її в надто тісну одягу. Цебто, творячи літературну мову, не обмежуймо її тільки до якогось одного словника, бо мова – ширша за всякі словники!

Мова – істота жива, і любить різноманітність, а не конче штучну єдність. Скажімо, у мові поетичній легко вкладаються різні форми, а разом вони творять одну літературну мову, мову високої краси.

Тільки мертва мова має навіки закам'янілі форми; мова ж жива творить їх невпинно під час усього свого життя. Правила мови йдуть за живою мовою, а не навпаки. Тому граматика кожної живої мови безперервно час від часу “підновлюється”.

Іншими словами: Для одного народу – одна літературна мова, один літературний правопис! Це основа розвою культурної нації. Але правила цієї єдності не треба доводити до мертвої штучності – в нашій літературній мові є певна кількість подвійних мовних форм, які не заважають літературній мові бути єдиною для всіх своїх земель.

II. Ознаки доброї літературної мови

Кожний народ звичайно ділиться на племена, що говорять більш-менш відмінними говірками чи наріччями. Говіркова мова ніколи не може бути мовою всенациональною, – для цього кожний народ утворив собі особливу соборну л і т е р а т у р н у мову, спільну й обов'язкову для всіх його племен, як найкраще оруддя для порозуміння між собою.

Літературна мова – це найважливіша основа, що на ній зростає духово й культурно кожний народ. У ду-

ховім житті кожного народу літературна мова відіграє важливу роль: вона бо — сила культури, а культура — сила народу. Тому зрозуміло, чому всі культурні народи ставляться до своєї літературної мови з найбільшою святістю, з найчулішою опікою.

Кожний народ пильно й безперестанно дбає, щоб його літературна мова була одна для всіх його племен, бо вона — найміцніший цемент для об'єднання всіх племен в одну свідому націю. Тому по всіх школах світу рідна літературна мова займає перше місце серед предметів науки.

Але літературна мова буває різної якості: стара й міцна, або — молода, добре розвинена чи мало-розвинена. Кожний народ дбає, щоб його мова була високорозвинена і щоб, по можливості, всі письменні знали її — чи з школи, чи з самонавчання, чи з преси й книжок.

Еміграція якогось народу завжди додержується правопису й літературної мови своєї Батьківщини.

Щоб літературна мова була добра, вона повинна бути:

1. правильна;
2. ясна;
3. чиста;
4. багата;
5. милозвучна.

Ці п'ять ознак — найголовніші вимоги до доброї літературної мови, а тому розповім про кожну з них окремо.

1. Правильність мови

Найперша вимога до кожної літературної мови, — щоб була вона правильна, цебто щоб не суперечила вимогам граматики своєї літературної мови. Хто

добре не знає їх, той не може правильно писати і робітником пера не може бути.¹

Правильність літературної мови часто порушується неправильним вживанням слів. Кожне слово нашого словника має своє значення, і ми повинні добре його знати. Плутати значення слів – часте в нас явище, особливо серед тих, що української мови не знають від дитинства й училися її несистематично.

Слово живе тільки в реченні й тільки в реченні набирає собі певного значення; у залежності від змісту речення часто вживаємо й різних слів. Наприклад, щоб підкреслити наше недовір'я до думки, вживаємо на початку пояснювального речення зв'язки *ніби*, *буцім*, а для довір'я – *що*; ось тому зовсім інший зміст у цих реченнях: “Казали, *що* він приїде” та: “Казали, *ніби* він приїде”.

Кожний, хто хоче глибше знати свою літературну мову, конче мусить звертатися до відповідних добрих словників. Читання доброго словника-довідника завжди приносить великі користі, а тому треба конче мати його на похваті під рукою й заглядати до нього при кожній потребі. Завжди треба перевірити себе, чи ми правильно розуміємо значення слова. Набудьмо звичку звертатись до словника!

Треба пам'ятати, що є немало таких слів, що мають різне значення в мові літературній і місцевій, наприклад, західноукраїнській. А це веде, хто того не знає, не тільки до неправильности, але частіш до неясности. Пор. хоч би такі слова: *проте* – це “однак” (а не “тому”, “через те”), *задля* – це “для” (а не “че-

¹ У моїй праці 1950 р. “Історія української літературної мови” див. XXIII розділ: «Як навчатися української літературної мови».

рез”), *перевести* — це “знищити” (а не “зробити”), *обходити* — “оминати” (а не “святкувати”), *насилу* — це “ледве” (а не “силою”), *гуляти* — це “нічого не робити”, “спочивати”, “проходжуватися” (а не “танцювати”), *завести* — це “відвести кого куди” (а не “обманути”), *розірватися* — “бути подертим” (а не “відпочити”), *значев’я* — від “нічого робити” (а не “несподівано”), *виповісти* — це “розповісти” (а не “оголосити” чи “відмовити”), *відмовити* — це “відказати” (а не “проказати”), *цей* — це “ближчий”, а *той* — “дальший” і т. ін.

Словник української мови багатий на найрізніші синоніми, цебто слова подібного значення, які різняться між собою тільки малими відтинками. Ці синоніми треба не тільки знати, але й головне відчувати: природному українцеві часто тільки чуття вказує, де якого слова вжити, пор., наприклад, значення слів: *балакати* (неповажно, про щобудь), *говорити* (про поточне життя, розповідати), *бесідувати* (про поважні чи святі речі). Кажемо: *налий молока*, але: *насил борщу*; *дощ іде* (а не “падає”) і т. ін.

Або такі слова ходження: *іти*, *швендяти*, *нишпорити*, *простувати*, *задкувати*, *сновигати*, *цибати*, *плетатись*, *волочитись*, *плетись*, *бігти*, *гнати*, *дребенути*, *тупцяти*, *податись*, *чимчикувати*, *шкандибати* й т. ін. — такі слова треба вміти вжити кожне якраз на своєму місці, бо вони синонімно різняться.

В українській мові дуже багата синоніміка для означення говорення, наприклад: *базікати*, *балакати*, *басити*, *бесідувати*, *бубоніти*, *бурмотіти*, *верзти*, *говорити*, *гомоніти*, *доповідати*, *казати*, *мимрити*, *мовити*, *ректи*, *цідити*, *шепотіти*, *шукати* й десятки т. ін. І знову таки треба добре відчувати, котрого саме слова коли вжити.

Так само ясна в нас фразеологія на зазначення розмови: *слово мовити; розмова точилася; мова текла; твердо мовив; веде своє; сипле словами; ронить слово; напучував сина; занімів; гримати; мову одібрало; йому заціпило; заткни пельку* й т. ін.

Синоніміка української мови багата й тонка, але вивчена ще дуже мало, чому часто наші письменники плутають її. Скажімо, різниця між словами *милосердя* — прощення провин, і *милість* — співчуття до людини в клопоті. Різниця ця дуже тонка й слова ці завжди плутають.

Або ще приклад. Слово *лишати* — це *кидати, відмовлятися*, тому кажемо: *позостав для себе, а не лиши для себе*. Взагалі, письменник мусить глибоко вивчати українську фразеологію, бо вона — душа нашої мови.

Невідповідні вирази — нерідкі в наших письменників, що часом пишуть по-місцевому. Наприклад, в одного письменника читаємо: “*Клали коновку з водою на землю*”, — коновку з водою не кладуть, а ставлять. “*Втворив грубезну книгу*”, — книгу розкривають чи розгортають. “*Почвалав отвореними воротами*”, — ворота відчиняють. Пор. у Т. Шевченка: “*Близько хата, де дівчина ворота одчинить*”. І т. ін.

Правильність мови дуже часто порушується не тільки вживанням невідповідних слів та граматичних форм. Часто вона порушується й у складні, де засмічення мови можуть бути глибокі й уперто міцні, бо менше знані. Помилки проти складні звуться *с о л е ц и з м а м и*. Складню своєї мови треба глибоко знати теоретично та практично і пильно вистерігатися солецизмів, що звичайно забруднюють самого духа нашої мови.

2. Ясність мови

Ясність мови — це дуже важлива вимога до кожного, хто пише. Мусимо дбати писати так, щоб читач докладно зрозумів усе, що хочемо сказати, і щоб зрозумів саме так, як ми розуміємо.

Ясність мови залежить головно від двох умовин:

- а) від ясності й простоти нашого думання;
- б) від граматичної правильності будови речень — від словолоаду.

Треба завжди пильнувати висловлювати свої думки якнайпростіш, і вже від того наше писання стане ясніше. Ніколи не забуваймо, що написане хтось буде читати, а для нього найперша вимога писання, — щоб усе було ясне, щоб написане можна було легко розуміти без більшої напруги думки.

Щоб мова наша була ясна, не вживаймо занадто довгих речень і не накопичуймо без потреби пояснювальних речень коло основного. Треба завжди пам'ятати, що підрядно-зложене речення, особливо з декількома пояснювальними, завжди трудне до зрозуміння; речення рівноряднозложене далеко ясніше. Взагалі ж українська мова з самого духа свого кохається в реченнях рівноряднозложених (бо вона — мова паратактична), і помітно оминає речення підряднозложені (мова гіпотактична, наприклад, старогрецька, російська й т. ін.).

Будуючи речення, завжди вважайте, щоб воно конче було ясне, цебто, щоб воно докладно передавало вашу думку, щоб воно її не скривлювало, бо часто людина не в силі належно передати своїх думок. Прогріхи супроти граматичної ясності мови найчастіш виникають від невідповідного вжиття з а й м е н н и к і в, а тому треба пильно дбати, щоб займенник стосувався й на письмі до

того саме йменника, до якого треба. Найчастіші прогріхи такі:

І. Добре пам'ятаймо, що займенник у реченні стосується тільки до останнього, до себе узгодженого найближчого йменника; порушення цього правила веде до плутанини й неясности мови; в одного письменника читаємо: “Мати складала на грудях руки та билась кулаком по них”. По чому билась мати кулаком? Граматично займенник “них” стосується тільки до найближчого йменника “руки”, цебто, ніби “билась кулаком по руках”, а це нісенітниця, бо молячись б'ються кулаком у груди. Отже, треба було так написати: “Мати складала руки на грудях та билась по них”.

Може бути й смислове чи логічне узгіднення займенника зі своїм іменником, цебто таке, коли воно занадто ясне й коли про узгіднення граматичне не думають. Але таке логічне узгіднення займенника зі своїм іменником допускається тільки в рідких випадках, та й варто пояснити його в дужках. Наприклад, П. Куліш у своїм перекладі Євангелії за Лукою (24.50) пише про учнів Ісусових: “І вивів їх геть аж до Віфанії, і, знявши руки свої, благословив їх”. Так перекладають це місце всі перекладачі; тут узгіднення логічне: “їх” — усім ясно, що учнів, а не граматичне “руки”. Логічне узгіднення ліпше оминати; коли ж не оминаємо, краще пояснити в дужках: “...благословив їх (учнів)”.

Ось іще приклади логічного узгіднення (взагалі частого в Євангелії за духом грецької мови) з того ж перекладу П. Куліша: в Євангелії Івана (2.6–7): “Стояло ж там шість кам'яних водників... рече їм Ісус” (звичайно, Ісус говорив до слуг, а не до посудин). (21. 11): “Уліз же Симон Петро та й витяг невід на землю, повен риби великої... Рече їм Ісус” (рече до учнів, а не до риби).

Д-р Я. Левицький Євангелію від Івана (19. 5) перекладає: “І вийшов Ісус у терновім вінці і багрянинній одежі. І сказав їм: Се чоловік» (а говорив не Ісус, а Пилат).

2. У побічній реченні замість *який, якого, якому* й т. д. звичайно вживаємо живої форми: *що, що його, що йому* й т. д. Пильнуймо, щоб тут не вийшло неясности. Наприклад, М. Коцюбинський у казці “Хо” пише: “І чого жахаються? Діда Хо, що світ прозвав страхом? А дід цілком і не страшний”. Тут для нас неясне це *що*: чи це *що він*, чи *що його*; з дальшого бачимо, що треба було написати *що його*: “Діда Хо, *що його* світ прозвав страхом”.

3. Пояснювальне беззв’язкове речення в реченні підряднозложенім може розпочинатися дієприслівником тільки тоді, коли воно має той самий підмет, що й речення основне. Дуже пильнуймо за цим, пишучи, бо вживання дієприслівникових речень при різних підметах веде до граматичної неясности мови. Наприклад, у Квітки-Основ’яненка (“Маруся”) читаємо: “Побачивши тебе учора, світ мені повернувся”. При різних підметах треба вживати речень тільки зв’язкових: “Як я побачив тебе вчора, то світ мені повернувся”. А то граматично виходить, ніби *світ* побачив і повернувся, тоді як насправду побачив *я*.

Ця недокладність супроти ясности мови нерідка в наших письменників, бо давніше на це менше вважали. Ось іще приклади, коли пояснювальне речення розпочинається дієприслівником, хоч має інший, ніж в основнім реченні підмет:

“Як стривожилось його *серце* тепер, *зобачивши* високу Лаврську дзвіницю” (Нечуй-Левицький).

“Здалека *дивлячись*, навіть *місто* не здавалося мені ділом людських рук” (Леся Українка).

“Чи мало старі люди такого розказують, так що, *наслухавшись*, цілу ніч дрижаки спати не дадуть” (“Конотопська відьма” Квітки-Основ’яненка).

“*Показавши* княжий знак, *сторожа* пропустила їх (бояр) у місто” (І. Филипчак, “Будівничий держави”).

А треба так:

“Як стривожилось серце тепер, коли він забачив *Лаврську дзвіницю*”.

“Як я дивилася здалека, навіть місто...”

“Чи мало старі люди такого розказують, так що, як ви *наслухаетесь*, цілу ніч дрижаки спати не дадуть”.

“Як я покидаю вас, серце моє наче *ріжеться* ножем”.

“Вони показали княжого знака, й *сторожа* пропустила їх у місто”.

4. Ясність мови вимагає, щоб іменникове пояснення не мало однакової зовнішньої форми з підметом, а то його можна приймати за підмета. Йменникове пояснення знахідного відмінка в чоловічій і ніякім роді однини часто має однакову форму з відмінком називним, цебто з підметом, — пильнуймо це оминати, бо буде неясність.

Ось приклад: “Вечір озеро *цілує*” (О. Олесь). Граматично неясно, хто кого цілує, та тут підмет займає перше місце, і це допомагає ясності. Але ось у Лесі Українки темніше речення: “Важке *побережне каміння* зриває розбурхане море”, бо тут на перше місце поставлено йменникове пояснення, а треба було поставити підмета.

Неясні граматично й оці речення: “Місяць *яснесенький* промінь *тихесенький* кинув на нас” (Леся Українка). “Там, де *верби* *хилють* віти” (О. Олесь). “Мороз *розум* *будить*” (Т. Шевченко). В одному ча-

сопису писали: “Стіл зіпсував ніж”, замість: “Ніж зіпсував стола”. “Мікроб перемагає атом”, а треба: “Мікроб перемагає атома”.

5. Дуже пильнуймо, коли треба вживати *свого*, а коли *його*. Наприклад, І. Филипчак в оповіданні “Іванко Берладник” пише: “Великий князь признав, що Ярослав далеко спритніший за *його* батька”. Тут мова про батька Ярославового, а не великого князя, а тому треба вжити *свого*.

6. Часом пропуск потрібного слова сильно затемнює зміст речення. Наприклад, у “Вічнім полум’ї” О. Ржепецької читаємо: “Марфа й Марія прикрашували барвінком блискучі голівки та кашкета Юрка”, — опущення слова *свої* перед *блискучі* накидає думку, ніби голівки були Юркові.

7. Правильний с л о в о л а д — душа ясности мови. Ось тому пильнуймо конче дотримуватись усіх правил словолоду, щоб кожне слово в реченні було на своєму місці.

Кожний член речення звичайно має в ньому своє стає місце, свій словолод. В українському словолоді панують ось ці чотири головні засади:

а) підмет ставиться перед присудком: *вітер завива*;

б) прикметникове пояснення ставиться перед іменником: *сердитий вітер*;

в) прислівникове пояснення ставиться перед присудком: *тихо прочитаєш*;

г) іменникове пояснення ставиться по присудку: *довбе ребра*.

Оцею словолодом тепер міцно запанував у нашій мові, і відступлення від нього в звичайній мові рідкі. Але є письменники, що кохаються в стародавньому словолоді, наприклад, С. Єфремов або В. Липинський, які в своїх творах люблять стави-

ти присудка на кінці речення (старий польсько-латинський словолад).

Не забуваймо, що і н е р с і я, цебто відступлення від правил словоладу, дозволяється тільки тоді, коли вона не затемнює нашої мови. Проти цього сильно грішать деякі поети. Так, один поет у своєму перекладі “Слова про Ігорів похід” написав так: “То торкаються Бояна віщі пальці струн живучих”. За правилами словоладу це треба сказати тільки так: “То віщі пальці Бояна торкаються струн живучих». Авторів же словолад зовсім темний і провадить до розуміння, ніби “пальці струн живучих торкаються Бояна”, а це — нісенітниця.

Взагалі, кожний член речення мусить стояти тільки на своєму місці. Один наш учений і письменник написав так: “Легенда про церкву, яка запалася після упадку козаччини під землю”, тоді як автор, звичайно, хотів сказати: “Легенда про церкву, що запалася під землю після упадку козаччини”.

Другий письменник пише: “Ходив руками, наче довжелезними веслами розмахуючи”, а треба: “Ходив, розмахуючи руками, наче довжелезними веслами”. А то виходить, ніби хтось ходить руками.

3. Чистота мови

Кожний, хто дбає про добрий розвиток своєї літературної мови, звичайно пильно дбає також і про чистоту її. Знаємо письменників, що довгими роками пишуть і виправляють навіть маленькі свої твори, бо все звертають пильну увагу й на саму їхню мову. Чиста, милозвучна мова притягає до себе читачів і сильно впливає на них.

Чистоті літературної мови завжди заважає неправильне вживання архаїзмів, локалізмів, варва-

ризмів, невдалих неологізмів і вульгаризмів, а тому кожен, хто пише, нехай пильно їх вистерігається.

І. А р х а ї з м і в, цебто старих виразів, у кожній мові багато, бо мова невинно росте, а слова народжуються, живуть і завмирають. Час від половини ХІХ віку був особливо родючий для розвитку нашої мови, бо за цей час сотні слів, що давніш вільно вживалися, вийшли зовсім з ужитку.

Отож, архаїзмами звемо слова та форми завмерлі, що давніш існували в мові, а тепер у мові літературній не вживаються. Наприклад, тепер кажемо *ховати*, а не *хоронити*, *благословити кого*, а не *кому й т. ін.*

Слова й форми не вмирають відразу в усій мові. Завмерши в мові літературній, вони звичайно довго ще живуть по різних говорах, особливо в лісах та на горах, а тому тільки літературна мова показує, що вважати за архаїзм.

У звичайній мові архаїзми псують чистоту літературної мови. Але добрий майстер слова може використати їх і для прикраси свого стилю. Так, описуючи давноминулі часи, письменники часто надають архаїчного забарвлення мові своїх героїв, а це тільки прикрашує мову та збільшує ціну твору. Так само в речах поважних архаїзм надає величності мові.

Архаїзми можуть бути в окремих словах (*метати*, *вергати*, *борзо* й т. ін.), у формах (*весь*, *правопись*, *отцеви*, *на кони*) і в складні (хто *суть* брати мої).

Ось трохи словних архаїзмів, тепер уже не вживаних у літературній мові (архаїзм у дужках, а поруч нього сучасна вживана літературна форма): (*борзо*) дуже, (*бодрий*) бадьорий, (*борше*) скоріш, (*братанич*) племінник, (*братанка*) племінниця, (*вергати*) кидати, (*весь*) весь, (*видіти*) бачити, (*власть*) влада, (*воздух*) повітря, (*воняти*) смердіти, (*воробець*) горобець, (*вош*) воша, вчити кого чого (*чому*), (*глибокий*) глибокий,

(*город*) місто, (*днесь*) сьогодні, (*завтра*) вавтра, (*звати*) кликати, (*звізда*) зоря, (*ковтки*) сережки, (*красота*) краса, (*критися*) ховатися, (*літопись*) літопис, (*месть*) помста, (*встид*) сором, стид, (*миш*) миша, (*много*) багато, (*но*) але, (*обижати*) кривдити, (*обичай*) звичай, (*ожидати*) чекати, (*окружати*) оточувати, (*оноді*) позавчора, (*освободити*) звільнити, (*отворити*) відкрити, відчинити, (*побіда*) перемога, (*побідити*) перемогти, (*случай*) випадок, сміятися з кого (*кому*), (*тишина*) тиша, (*царити*) панувати й т. ін.

2. Неологізмами звамо новостворені слова й вирази. Вони потроху, але невпинно заступають існуючі слова й вирази. Новоутворене слово перше довгий час живе поруч старого, точучи з ним завзяту боротьбу за існування. Добре створений неологізм таки приймається в літературній мові, а попереднє слово помалу старіє й переходить до архаїзмів. За останніх 50 літ життя української мови постали в нас, особливо ж від 1917 року, сотні нових слів і виразів; це не будуть чисті неологізми, бо багато з них й до того були знані в мові народній, тільки мало вживалися в мові літературній, а тепер стали загальнознані, наприклад: *водночас*, *воднораз*, *правити*, *за редакцією*, *призводить до незадоволення*, *змаг*, *задовільний*, *виховний*, *панівний*, *навчальний* і т. ін.

Найкраще вироблений неологізм напочатку здається нам дуже чудний; нема сильнішої консервативності (традиційності), як консервативність мовна: кожне нове слово чи вираз, поки до нього не звикли, все видається недобре й чудне. Але треба пам'ятати, що без неологізмів не було б поступу в мові, а тому добре створені неологізми ніколи не шкодять чистоті літературної мови. У творах П. Куліша, М. Старицького, Лесі Українки на свій час було багато новотворів, проти яких сильно виступали, а

сьогодні до них усі ми позивали й залюбки вживаємо їх.

3. В а р в а р и з м а м и звемо непотрібні в нашій мові чужі слова й чужі звороти (кальки). Вони сильно засмічують кожную літературну мову, чому кожна мова оминає їх. Не говоримо тут про ті чужі слова й вирази, що вже здавна в нас знані, загально прийнялися, поширилися, або такі, що не мають відповідних заступників нашими словами, — такі слова й форми збагачують літературну мову, особливо там, де мова своїх відповідних слів не має; такі слова не вважаємо за “варваризми”.

Але вживати чужих слів і виразів тоді, коли існують на те саме й свої добрі слова й вирази, — це шкодити чистоті своєї літературної мови. Для чого казати: *репарувати, дементувати, віднести побіду, уділити благословенства, інтересуватися* й т. ін. варваризми, коли наша мова знає на це зовсім добрі споконвічні свої: *поправити, спростувати, перемогти, поблагословити, цікавитися*.

В літературній мові допускаються тільки ті чужі слова, що їх справді нелегко замінити відповідними своїми, наприклад: *вулкан, критика, література, поет, проблема, політика, рецензія, термінологія, форма, цемент* і т. ін.

Довговікове сусідство українського народу з росіянами й поляками принесло до нашої мови немало русизмів та полонізмів не тільки в окремих словах, але й у цілих виразах (т. зв. кальки). Багато з них давно набули собі в нас усіх прав громадянства і не вважаються за варваризми, бо для заміни їх не маємо ліпших своїх.

Але чимало є й таких виразів, особливо полонізмів у мові західноукраїнської інтелігенції, що для нашої мови нічого нового не вносять, бо існують

рівнобіжні свої вирази. Правда, за останні 50 літ, коли стала творитися всеукраїнська літературна мова, одна для всього українського народу, процес очищення нашої мови від непотрібних русизмів та полонізмів сильно зріс і дав уже корисні наслідки.

Ось трохи найчастіших р у с и з м і в, у літературній мові не вживаних (русизми у дужках, а поруч нього вживана літературна форма): (*безпощадно*) без жалю, (*бойкий*) моторний, (*виключно*) тільки, (*водопровід*) водогін, (*Ворскла*) Ворскло, (*заниматися*) займатися, працювати, (*заставити*) змусити, (*Кременчук*) Кременчук, (*Лубни*) Лубен, (*морщина*) зморшка, (*неділя*) тиждень, (*отворити*) відчинити двері, (*очевидець*) самовидець, (*очки*) окуляри, (*Польша*) Польща, (*предсідник*) голова, (*Прилуки*) Прилука, (*Ровно*) Рівне, (*Ромен*) Ромен, (*слідуючий*) такий, наступний, дальший, (*тил*) запілля, (*лампа*) лямпа й т. ін.

Ось низка п о л о н і з м і в, у літературній мові не вживаних: (*бадати*) досліджувати, (*взглядно*) або, чи, докладніш, (*віддзеркалювати*) відбивати, (*вкоротці*) незабаром, (*второк*) вівторок, (*доптати*) топтати, (*жегнати*) прощати, (*живло*) сила природи, (*жичити*) зичити, (*запалка*) сірник, (*клякати*) ставати на коліна, (*лаба*) лапа, (*морд*) душогубство, (*мужатка*) молодиця, (*обоятний*) байдужий, (*пудло*) коробка, (*пукати*) стукасти, (*трутити*) кинути, (*слобувати*) присягати й т. ін.

Особливо пильно треба стерегтися чужих нам фразеологічних виразів, живцем перекладених із чужої мови, — це т. зв. к а л ь к и. Такі чужі вирази сильно в'їдаються в нашу мову, бо про їх чуже походження не всі знають, чому й не оминають. Чужі слова відразу пізнаємо, а чужі фразеологічні вирази знає тільки той, хто знає й мови чужі.

Ось приклади п о л ь с ь к и х виразів, сильно закоренілих у мові західній (їх подаємо в дужках, а

суспіль — вираз літературний): (*пересічний, przesi tny*) середній; (*не від речі, nie od rzeczy*) до речі; (*віднести побіду, odnieśc zwycięstwo*) перемогти; (*відніс рану, odniósł ranę*) ранений; (*обняти керівництво, objął kierownictwo*) стати керівником; (*викиди совісти, wyrzuty sumienia*) докори сумління; (*завісити виклади в школі, zawiesić wykłady w szkole*) припинити виклади в школі; (*надслухувати розмову, nadstuchiwać rozmowę*) прислухуватися до розмови; (*виповісти війну, wypowiedzieć wojnę*) оголосити війну; (*вложив шапку, капелюша, włożył szapkę, kapelusz*) зодягнув шапку, капелюха; (*з черги, z kolei*) потім, далі; (*доконано об'єднання, dokonano*) об'єдналися; (*обходити свято, obchodzić święto*) святкувати; (*рей вести, rej wodzić*) перед вести, передувати; (*улягає впливові, ulega wpływowi*) піддається впливові; (*перевести, przeprowadzić*) зробити діло й т. ін.

Занечищує нашу мову й чужа с л о в о з г о д а, цебто чуже нам словосполучення. Найчастіші помилки тут — неукраїнське вживання відмінків. Так, за російського мовою в нас говорять (у дужках подаю русизми): (*дякую вас*) дякую вам, (*вжити слово*) вжити слова, (*сміятися над бідою*) сміятися з біди, (*оженитися на кому*) оженилися з ким і т. ін.

Західна мова переповнена подібними п о л о н і з м а м и: (*боронити мови*) боронити мову, (*вбивство на людії*) вбивство злодія, (*шукати за чим*) шукати чого, (*вимагати на браті*) вимагати від брата, (*вітай нам, вітай нам*) вітаємо тебе, (*зробив враження на браті*) зробив враження на брата, (*Київ столицею*) Київ столиця й т. ін.

4. П р о в і н ц і я л і з м и чи локалізми, цебто місцеві слова, форми й вирази, незнані поза цією місцевістю.

Вони звичайно не допускаються до літературної мови, бо занечищують її. Боротьба з місцевими ви-

разами в нашій мові нелегка. Остаточних окреслених норм літературної мови ще не маємо, чи правильніші – не всі ще їх визнають, а це широка дорога до панування провінціалізмів у мові навіть там, де їх зовсім непотрібно. Довгі віки західноукраїнська мова була відірвана від мови східноукраїнської, а це й породило поміж ними глибокі мовні різниці. А між тим літературною мовою остаточно стала мова східноукраїнська, головно київо-полтавська, і таким чином наші буденні розмови й т. ін., усі західноукраїнські місцеві різниці перейшли до групи провінціалізмів. Але в Галичині та в Америці з 1917 року розпочався сильний процес створення такої однієї літературної мови, а місцеві вирази поволі зникають із літературної мови.

На своєму місці вжиті, як розмова селянська, провінціалізми стають стилістичною окрасою мови, як оце бачимо в творах Б. Стефаніка, М. Черемшини й інших. Але замінити літературну мову на мову мішану, провінціальну – це шкодити розвиткові нашої літературної мови й непотрібно затягувати її устійнення. Усі праці наукові, науково-популярні, публіцистичні, усі твори красного письменства, де нема потреби віддавати місцеву мову дійових осіб, усе це мусить бути зовсім чисте від місцевих виразів.

Ось трохи західноукраїнських локалізмів, у літературній мові не вживаних (локалізм у дужках, а поруч нього літературна форма): (*братчик*) братік, (*глядати*) шукати, (*горівка*) горілка, (*гуляти*) танцювати, (*дусити*) душити, (*жию, жиєш, жиє...*) живу, живеш, живе, заболіла мені (*мене*) голова, (*зazuля, зезуля*) зозуля, (*зимний*) холодний, (*когут*) півень, (*колисати*) колихати, (*кпиту*) насміхатися, (*ликати*) ковтати, (*лищати*) блищати, (*паде*) іде

дош, (*пиріг*) вареник, (*рабувати*) грабувати (*схнути*) сохнути, (*титонь*) тютюн, (*тямити*) пам'ятати, (*хосен*) користь, (*хосенний*) корисний і т. ін. Див. їх у моїм “Словнику місцевих слів” 1934 року.

5. В у л ь г а р и з м и, цебто простацькі вирази, особливо часті в тій мові, що має багато провінціалізмів. Їх мусимо геть уникати, бо вульгаризми не тільки забруднюють мову, але й псують її красу. Так, скажімо, в Галичині в літературній мові часті ще форми: *вженилися*, *вжесточитися* й т. ін. замість літературних *оженитися*, *ожесточитися* (архаїзм, частіш: *озвірити*). На Наддніпрянщині часом кажуть: *карасина*, *сош* замість загального *гас* чи *газ*, *шосе*. Звичайне в Галичині *пукати* (стукати) — вульгаризм для літературної мови. Уся Україна пише *гімн*, а не *гимн*, і не вважає цього напису за простацький. Правда, вульгаризми часом мають свою долю, бо ось, скажемо, слова *кумедний*, *яблуко* стали в нас літературною формою.

Свого часу Іван Котляревський кохався в простацькій фразеології, і переповнив нею всю свою “Енеїду”. Цей простацький стиль (щоб смішити читачів) довго тримався в нашій літературі, але вкінці цілком з неї вийшов, — тепер він у літературній мові не допускається.

Вульгаризувати чужі слова й писати: *хвакт*, *ліворвер*, *дирехтор* і т. ін. в літературній мові не прийнято, пишемо: *факт*, *револьвер*, *директор* і т. ін.

Особливо пильно треба вистерігатися вульгаризмів там, де вимагається найчистіша зразкова літературна мова: в усьому тому, що прилюдно читається (переклади Св. Письма, вірші), як і взагалі в прилюдних промовах.

Див. про це далі, в розділі “Народна вимова чужих слів”.

4. Багатство мови

Кожен, хто говорить і пише літературною мовою, конче мусить дбати про її багатство. Багатство мови — це найперша ознака високої культури письменника. Багатої мови вимагаємо не тільки від письменників, але й від кожного, хто мусить прилюдно говорити, — духовенства, вчителів, адвокатів, політичних промовців і т. ін.

Багатство мови найсильніше виявляється в багатстві нашого словника, а також і в багатстві форм, особливо складневих. Завжди пильнуймо, щоб словник наш був багатий на небуденні слова, а коли можна — то й на ясні новотвори.

Добрий письменник пильно дбає про чистоту й багатство своєї української ф р а з е о л о г і ї, бо наша мова має багато таких виразів, яких уживає тільки той, хто знає мову природно, а не з самих книжок. Наприклад: *смерть заподіяти, залягла ніч, звівся на ноги, знявся вітер, він на мене важить, насип борщу, але — налий води, дощ іде, йняти віри, на мою думку, зводити з розуму, брати гору, впало в око, завдати сорому, страх обгорнув, кладеться на дощ, і сотні т. ін.* У кого мова багата, в того найперш багата й чиста мовна фразеологія.

Дбаючи про чистоту й багатство літературної мови, треба пам'ятати, що слова й форми бувають:

— т в о р ч і, цебто такі, що без них мова обійтися не може,

— я л о в і, цебто такі, що нічого нового до існуючого не вносять, а тому мові непотрібні.

Ялових слів і форм у літературній мові треба конче остерігатися, бо вони тільки засмічують нашу мову, а не збагачують її. Прийнято, наприклад,

говорити *підкреслити*, а вже зовсім однакове значенням *підчеркнути* буде ялове. Творча форма: *в питанні*, а місцева *в питанню* — ялова.

Від ялових слів треба добре відрізнати т. зв. с и н о н і м и. Синонімами звемо слова близькозначні, але такі, що відрізняються проте своїми відтінками, наприклад: *радісний* (внутрішнє чуття) і *веселий* (назовні), *сучно* (від безділля) і *сумно* (від горя), *старе* (що колись було нове) й *давнє* (від чого багато часу минуло), *виховання й навчання*, *уставай* (зі сну, хто лежить) і *устань* (хто сидить) і т. ін.

Синоніми збагачують мову, а тому треба знати їх і правильно вживати. Мова письменників, добрих знавців своєї справи, звичайно багата на синоніми, якими оминається одноманітність її.

Українська мова має чимало певних форм, що відрізняються, так би сказати, синонімічно, — їх розрізняє тільки добрий природний знавець рідної мови. Так, наша мова просто пишається дієслівними формами з приставкою *пови-*, *попа-*, *попо-*, але цих форм часто не вміють уживати. Визначають вони множинність взагалі — чи то підмета, чи предмета. Цебто — при багатьох особах, що щось роблять (підмети), чи при багатьох предметах, що з ними щось роблять, або коли щось робиться багато разів, — усе це зазначається в нас відповідним дієсловним приростком. Наприклад: *повиносити* — винести геть усе, *понаносити* — багато речей принести, *попоносити* — багато раз носити. Добрий стиліст не каже: “Багато разів бігав він до брата, поки випросив”, бо для цього є в нас *попо-*: “*Попобігав* він до брата, поки випросив”.

Крім цього, слова, граматичні форми й складневі словосполучення діляться на активні й пасивні.

А к т и в н і ч и діяльні слова, форми й словосполучення ті, що ми звичайно їх вживаємо в своїй мові розмовній чи писемній; п а с и в н і — це ті, що ми їх добре розуміємо, слухаючи або читаючи. Звичайно буває так, що пасивна мова значно багатша від мови активної. Треба всіма силами дбати, щоб наша активна мова дорівнювала пасивній; у кого цього немає, той має вбогу мову. У добрих письменників активна мова завжди однакова з пасивною.

Невичерпне джерело багатства літературної мови — це ж и в а н а р о д н а мова. Але треба дбати дуже вміло черпати з цього джерела, бо далеко не все, що знаходимо в народній мові, надається й для мови літературної. З народної мови беремо до літературної тільки те, що її доповнює й збагачує, цебто беремо кожне слово, коли воно глибше чи реальніше віддає певне розуміння.

Народна мова, наприклад, дуже багата на найрізніші прислівники — пильнуймо й ми збагачувати свою мову ними. У народній мові звичайно маємо багатство синонімів — пильнуймо й ми запроваджувати їх до своєї мови. Так само переймаємо з живої мови частки, так звані члени і т. ін., а особливо ж — народну фразеологію, бо вона в народі звичайно багата, чиста та своєрідна.

Про це див. далі, с. 176–186.

5. Милозвучність мови

На зовнішній бік літературної мови треба звертати велику увагу, щоб була вона конче милозвучна. Дбаймо, щоб мова наша була приємна для слухача, щоб не “різала” йому вух.

Мова наша, як знаємо, дуже гнучка — зберігаймо на письмі всі вимоги гнучкості її.

Треба звертати якнайбільшу увагу на літературний наголос — вимовляймо слова тільки по-літературному, а не по-місцевому.¹

Усіма силами пильнуймо оминати в нашій писанні непотрібного повторення слів. Прийнято писати так, щоб у двох сусідніх реченнях не повторити без кінцевої потреби ані одного слова, що так часто роблять невправні в писанні. Наприклад, не пишемо так: “Брат пішов у ліс. Брат пробуде в лісі півдня”, — тут без потреби повторено *брат* і *ліс*. Пишемо: “Брат пішов у ліс; він пробуде там півдня”; або: “Брат пішов у ліс і пробуде в ньому (чи там) півдня”, — у цій і виявляється значення й завдання займенників та прислівників: вони заступають те, що без них довелось б повторити. Тільки тоді, коли повторенням хочемо сильніш зазначити нашу думку, звертаючи увагу на деякі місця речення, можна слова повторювати: Минають дні, минають ночі, минає літо (поетичне повторення).

Ось в одного письменника читаємо так: “Бояри стали його першими дорадниками. Вони взяли зараз до купецтва. Вони намовили князя захопити майно”, — тут друге *вони* непотрібне, замість нього можна вжити: *а також, й*. У другого читаємо: “Це вже буде вже по всіх роботах”, — тут одне *вже* зайве. Або ось М. Коцюбинський в оповіданні “На віру” написав: “В неділю пішов Гнат на ярмарок. На ярмарку купив він Насті гостинці”, — а простіш було б так: “В неділю пішов Гнат на ярмарок і купив там (або й без “там”) Насті гостинці”. Або ще приклад: “А хоч це іншим парубкам і не до вподоби це було, — тут зайве одне *це*.”

¹ Див.: *Гларіон*. Український літературний наголос. — Вінніпег, 1952. — 304 с.

У давній українській актовій мові, за польським впливом, була звичка ставити в пояснювальнім прикметниковім реченні не тільки займенника, але й повторювати й іменника, замість якого його поставлено, наприклад: “Продали єсмо комору, которая комора перероблена” (Київський запис 1500 р.). Ця польська звичка давно вже зникла з нашої мови, але ще тримається почасти в галицьких письменників, наприклад, читаємо: “Українські князі перестали дивитися на Іванка, як на якогось лицаря авантюриста, яких авантюристів тоді багато було”, — у цім реченні слово *авантюристів* — зайве повторення.

Оце головні вимоги до доброї літературної мови. Дбати про розвій своєї літературної мови, як найголовнішої основи нашої духової культури, — це обов’язок не тільки наших письменників, але й кожного свідомого громадянина, що зве себе інтелігентом. Культуру своєї літературної мови творить увесь свідомий народ, а тому всі дбаймо про створення доброї української літературної мови, однієї для всього українського народу!

III. Словник доброго письменника-стиліста

1. Дбаймо про багатство свого словника

Словник — проречиста прикмета культури письменника, тому першорядні з них дбайливо й безперестанно пильнують про нього. Багатство й небуденність словника — найвиразніша ознака мовної культури письменника.

Треба не забувати, що словник кожної людини буває подвійний: активний і пасивний. А к т и в н и й

або чинний словник — це той запас наших слів, що ми звичайно вживаємо в своїй буденній і писемній мові; він частіш обмежений, невеликий. П а с и в н и й словник — це ті слова й форми, що ми їх добре розуміємо, читаючи твори письменників, але в мові своїй не конче вживаємо. У більшості з нас пасивний словник значно перевищує словника активного, цебто — ми мало дбаємо про зрівняння цих словників.

Зовсім не так робить пильний письменник. Він завжди й без упину дбає, щоб його активний словник був однаковий з пасивним, щоб між ними не було помітної відміни. Мало того, такий письменник безупинно й повсякчас, від початку своєї праці аж до могили, навчається рідної мови, безперестанно дбає про її багатство, пильнуючи довести свого словника до вінців словника цілої народної мови, що в нас надзвичайно багатий, а на синоніміку рясний.

Пильний письменник, дбаючи про красу своєї мови, вживає багато небуденних слів, сміливо й обіруч творить гарні новотвори. Байдуже, що ці сміливі новотвори не всі заціплюються в нашій літературній мові, — новотвори, надто сміливі й удалі, завжди підносять нашого творчого духа й заохочують до дальшої подібної праці. Це дуже бажаний і вельми корисний творчий процес у житті кожної мови.

Не на правдивій дорозі ті письменники, що покладаються тільки на мову народну, як на єдине джерело нашого словникового багатства. З цього погляду взагалі не треба перебільшувати значення народної мови, хоч і який рясний її словник, бо словник великого поета-творця все-таки буде показово рясний, а ціла його мова — дзвінка та гнучка. Хочу цим підкреслити, що мовна творчість пись-

менника все цінна й потрібна, і нехай письменник не боїться новотворів, як не боїться їх, зрештою, й жива народна мова. Аби тільки ці новотвори склалися за духом своєї мови й були зрозумілі.

Літературна мова ділиться на кілька видів, головніші з них три:

- мова поточна;
- мова наукова;
- мова поетична (письменницька).

На у к о в а м о в а звичайно неухильно дотримується всіх приписів нормальної літературної мови, словник її — поза термінологією — не багатий.

Зовсім не така м о в а п и с ь м е н н и ц ь к а: міцно дотримуючись морфологічних і складневих норм, вона вільна в своїм словнику, — сторуч черпає з мови народної найкращі перлини її, пильно оминаючи зайорзаних провінціалізмів, і безперестанно творить нові слова та поетичні форми.¹

Письменник — творець літературної мови. І цього він ніколи не повинен забувати!

2. Прислівники

Кожна розвинена літературна мова звичайно багата на найрізніші прислівники. Та це й зрозуміло зі складневого значення прислівника: він докладніш окреслює такого важливого члена речення, як присудок, а окреслень для нього може бути завжди багато, — стільки ж і прислівників.

Звертає на себе увагу, що українська народна мова справді багата на найрізніші прислівники, чим помітно вирізняється з-посеред інших слов'янських

¹ Див. у моїй праці 1950 р. "Історія української літературної мови" розділ XXIII: "Як навчатися української літературної мови", с. 354—364.

мов, — народ легко й безперестанно творить усе нові та цікавіші, чому число їх невпинно росте. Жаль тільки, що наші діалектологи не записують їх або не звертають на них потрібної уваги.

Літературна ж мова, у порівнянні з народною, знає прислівників значно менше. Але кожен письменник, що поважно дбає про красу й багатство своєї мови, звичайно пильнує пізнати й уживати якнайбільше число різних прислівників. І справді, багатство мови письменника виявляється також у багатстві його словника на прислівники.

Треба ще підкреслити, що літературна мова звичайно не накидає на прислівники своїх вузьких норм і не спиняє вжитку їх, навпаки, — заохочує збільшувати число їх, а часом уживає й місцевих форм, якщо вони сильніш зазначають ту чи ту синонімічну риску якості дієслова-присудка.

Проте можна вказати на чимало місцевих прислівників, яких літературна мова не вживає або оминає, як місцевих, наприклад (у дужках форма літературна): щойно (треба: *допіру, зараз, тільки*), лише (частіш: *тільки*), відтак (*потім, потому, згодом, отісля, навісіля, далі, а далі, тоді, а тоді*), відтам (*звідти*), вовсе (*зовсім*), всьо (*все*), де що (*трохи*), днем (*вдень*), ніччю (*вночі*), долів (*додола, вниз*), домів (*додому*), доперва (*допіру*), заєдно (*все*), зглядно (*або, докладніш*), згори (*наперед*), навідворот (*навпаки*), ніц, ніч (*нічого*), оноді (*позавчора*), овшім (*так*), позаяк (*бо*), мимо (*поза, не зважаючи на, повз*), проч (*геть*), скорше (*скоріше*), сейчас (*зараз*) і т. ін.

Українські прислівники мають рясну й розвинену синоніміку, часом вельми тонку, — її легко розуміє тільки природний українець; пор., наприклад, *скоро-незабаром-затого-потім-того-хутко-швидше-шпарко-живо* й т. ін. Через це завжди треба пильно

доходити синонімічних різниць прислівникових і вживати кожного на своєму місці.

Прислівник виразно окреслює прикмету дії присудка, як прикметник окреслює прикмету свого йменника. Добрі стилісти давно це знають: так само, як вони пильнують про красу барвистих прикметникових епітетів, так само пильнують вони й про барвисті прислівники, як оздобні епітети до дієслів (див. про це докладніш у “Рідній Мові” 1933 р., ч. 12, с. 405–406). А сучасні письменники навви-передки підшукують небуденних прислівників, що справді добірно прикрашають їхню мову.

Усе це свідчить про конечний обов’язок наших письменників збагачувати свою мову на прислівники. Пам’ятаймо: багатство прислівників завжди свідчить про багатство нашої мови взагалі, а тим самим і про наше знання мови. Письменник мусить складати собі словничка прислівників, збільшуючи його не тільки виписами з кращих письменників, але й записами з живої народної мови.

3. Українська фразеологія

Душею кожної мови, у тому числі й української, є її фразеологія. Фразеологічними чи ідіоматичними зуться вирази, притаманні якійсь одній мові, і звичайно не повторювані в мові іншій. Українець каже: *знизав плечима, жмурить очі, копилити губи*, — це все вирази, питомі тільки нашій мові, і в мові іншій неповторні. Так само, скажемо, німецьке “Nehmen Sie Platz!” (*візьміть місце, цебто сядьте*) є притаманне тільки мові німецькій. Такі вирази зуться ще ідіомами.

Дуже багата на свою власну фразеологію мова старогребейська, і нею переповнена мова біблійна.

Багато з цієї біблійної фразеології перейшло до мов усього світу, у тому числі й до нашої мови.

Ця біблійна фразеологія й творить т. зв. біблійний стиль. На жаль, при перекладах Біблії, “для ясности мови”, багато ознак цього стилю позатирали.

Ідіом в українській мові надзвичайно багато. Можна сказати, вона ними переповнена. І письменник, добрий знавець мови, вживає їх у своїй літературній мові повними пригорщами. Добірна національна фразеологія — душа мови — сильно її красить і збагачує. Уже в творах Т. Шевченка чиста українська фразеологія, але значно сильніша вона в П. Куліша, — він свідомо дбав про неї. А в Панаса Мирного та в І. Нечуя-Левицького наша фразеологія досягла високого розвитку; сильно розвинена вона й у Марка Вовчка.

Є письменники, що зовсім не звертають уваги на чистоту своєї фразеології і пишуть: *двигнув плечима, закрив очі, став лякати* й т. ін., тоді як знавець нашої фразеології скаже за духом мови: *знизав плечима, зажмурих очі, ударив на сполох* і т. ін.

Українська фразеологія в основі своїй поетична, а саме — метафорична, бо таке саме й українське мислення. У нашому мисленні зовсім помітно відбивається стародавній дохристиянський світогляд. Він перейшов і до нашої фразеології, і звичайно вона дуже давня. Скажімо, фразеологія українських пісень, дуже багата й чиста, все стародавня, бо стародавні й самі пісні. Вираз “дощ іде” відомий нам уже зі “Слова про Ігорів похід” 1187 року (“іти дождю”), і ми оминуємо матеріялістичний вираз: *дощ паде*.

Жодною граматикою фразеологія не охоплюється. Хто хоче її навчитися, мусить звертатися до живої народної мови, особливо до мови пісень. Давати пояснення до кожного фразеологічного ви-

разу нема змоги й потреби, бо для цього треба було б видати цілі томи, — природний українець розуміє їх добре й без пояснень, йому тільки нагадати їх.

Українське мислення, що розпочало нормуватися ще за глибокої дохристиянської давнини, звичайно персоніфіковане, цебто уосібнене, живе. Давні наші предки все своє довкілля уявляли живим, тому й саме їх мислення було одушевляльним, уосібненим, яке з часом ставало все більш метафоричним. Для давнього українця сонце було живою особою, тому він казав: *сонце встало, сонце сіло, місяць дивиться, зорі сміються, дощ іде, дощ перестав (іти), пішов поголос* і сотні т. п., що zostалися аж до нашого часу. Цікаво, що в наших говірках постала з часом і матеріялістична думка, наприклад галицьке “дощ паде”, але це з польського “deszcz pada”.

Українське мислення і його фразеологія сильно вирізняється своїм одушевляльним характером, що ввійшло й до буденної нашої мови.

Як ми вже сказали, наша фразеологія в основі своїй поетична, у більшості — метафорична. Так, велике число фразеологічних виразів постало в нас через порівняння. Наприклад, думка: “Став блідий, як полотно” породила в нас нове: “Він пополотнів”, часто вживане. “Виставити очі, як рак”, дало в нас “вирячити очі”. Люди бачили й чули, що пси брешуть (пор. у “Слові про Ігорів похід”: *лисиці брешуть*), і це приклали й до людей, що люблять говорити на вітер, а вкінці постало й окреме “брехати”. Говорили “насупив брови”, і звідси пішло й “сонце насупилось”. Вирячене око походить на баньку, звідси наше “витріщив баньки”. І сотні т. п.

Щоб хоч поверхово схарактеризувати істоту української фразеології, подам трохи прикладів з першого тому творів одного І. Нечуя-Левицького.

Його фразеологія чиста й жива, позбавлена того простацтва, яке аж джерелом б'є в І. Котляревського, і ще часте і в Панаса Мирного.

Ось дорога постання фразеологічного виразу “Хміль в'ється”: Кучері *хмелем в'ються* по голові; Кругом неї бурлаки *роєм в'ються*; “Не загине”, *в'ється думка*; *Дорога в'ється* довга й крута.

Усі вирази про с о н ц е — персоніфіковані, як до живої особи: З-за чистого жита пишно *викотилося сонце*; *Сонце* високо *підбилося* вгору; *Сонце* било промінням; *Сонце* спустилося над ліс, *сіло* за лісом, тихо *сідало* за селом, *впало* за гору, *скотилось* за ліс.

Очі мають багато закостенілих виразів: *Заплющив очі*; *Поспускали очі* додолу; Не сміла *підвести очей*; Не *зводив* з Василя очей; *Повів очима* по хатах; Спідниця аж *очі в себе бере*; *Повитріщали очі*; *Липнув очима* (прокинувшись); *Кинув очима* в бабинець; *Закотила очі* під лоб; *Протерла очі*; *Очі посоловіли*; Мірошник *вилупив п'яні баньки* на молодичь; *Лунає* на брата *очима* (з дива).

Українська мова дуже багата на д і є с л о в а р у х у, наприклад у Нечуя: *совали ногами*, *брела*, *поліція нишпорила*, *никали з кутка в куток*, *притербились*, *присурганились*, *втелепались*, *вештались*, *потягнулися*, *посунулись*, *кинулись*, *поплелася*, *топче стежку*, *плутатись* і десятки т. ін.

Рясна фразеологія г о в о р е н н я: *шепотіти*, *терготали*, *засичала*, *ледве обізвалась*, *цокотіли*, *верзу*, *мова мовилась*, *одказує*, *белькотала*, *лепетала*, *ломоніли*, *задріботіла*, *репетувала* й десятки т. ін.

Класичні мови зовсім бідні на слова говорення; наприклад, мова старогєбрейська знає тільки пару їх, тому й у мові старослов'янської Біблії їх так мало: це головню *рече* та *глагола*.

Багатий у Нечуя словник на б и т и: *Потягла* по руці ложкою; *Нам'яв* йому боки; *Полатаю* тобі ребра кулаками, що й додому не дійдеш; *Телепнув* Мину по щоці; Нагайкою *обшмагаю*; *Хвиснув* батіжком по коневі; Як *дам тобі стусана*, то й юшкою вмиешся; *Як дам*, то й перекинешся, і десятки т. ін.

Багато виразів на ї с т и: *Їли*, аж за вухами лящало; *Уплітали капусту на весь рот*, на всі заставки.

Рясний словник на п и т и: *Вихилила* всю чарку до дна; *Почала хилити* чарку за чаркою; *Ковтнули* по чарці; Парубки *видуднили* все до останньої крапельки й т. ін.

Серед нашої фразеології маємо багато постійних, ніби т е х н і ч н и х, виразів: *Оточити військо*; *Чинити допита*; *Заподіяти кривду*; *Порушити клятву* й т. ін.

В українській фразеології повно з в у к о - н а с л і д н и х виразів, усе надзвичайно давніх, наприклад: вода *булькотить*, *плямкати* губами, двері *рипнули*, жаби *кумкали*, *цокотить* зубами, собака *скиглить* (і: за вікном скиглить негода), *тупотіти* ногами, *лопотять* прапори, пес *гарчить*, сніг *рипить* під ногами, *прицмокувати* язиком і т. ін.

Українське мислення і його фразеологія часто відбивають стародавній с е л я н с ь к и й п о б у т, наприклад: *тривкий ґрунт*, *посіяли страх*, *плекати надію*, *давати повними пригорщами*, *задам тобі перцю*, *у серці жевріє надія*. З ткацтва: *думка снується*, з шевства: *копилити губи*, з крамарства: *перейти міру*, з кухарства: *передати куті меду* й т. ін.

Багато маємо таких фразеологічних виразів, яких без історичного пояснення вже не зрозуміємо. Вдавнину центр життя бачили в горлі, тому вішали за горло, мечем різали горло, а звідси й вираз постав: *карати на горло*, цебто на смерть. При допитах,

щоб змусити признатися, лили за шкуру гаряче сало, а звідси наше: *залив за шкуру сала*. З дохристиянського способу шлюбу постав галицький вираз: *дівчина віддалася*. А вираз похристиянський: *вийшла заміж, повінчалася, пошлюбилась, одружилась*.

Багато маємо й таких виразів, яких походження вже трудно вияснити, але вони міцно в нас утерлися й заkostenіли, наприклад: *насип борщу*, але — *налий молока*, і по наших говорах ці вирази не однакові.

Українська фразеологія дуже багата й цікава, і кожен, хто хоче добре знати свою літературну мову, мусить належно опанувати й фразеологію та дбати про її чистоту. Мають свою фразеологію й сусідні нам мови, російська й польська, і, як близькі наші, впливають на нас. Наприклад у Галичині часті польські кальки (переклади): *нотар обняв канцелярію; обходять свято; обсадили будинок* і т. ін.

Рухи окремих членів нашого тіла з глибокої давнини вилилися в закам'янілі фразеологічні вирази: *насушити брови, кліпнути віями, зціпити вуста, підвести голову, сіпалися губи, прижмурити зір, зціпити зуби, знизати плечима, розплющити повіки, стулити повіки, упало серце* й десятки т. ін.

4. Мова рухів

Українська фразеологія міцно пов'язана з т. зв. м о в о ю ж е с т і в ч и рухів, що в нас з давніх-давен сильно розвинена й справді править за істотну частину мови. Багато постійних фразеологічних виразів істотно пов'язані з постійними рухами — чи якогось члена тіла, чи його всього. І власне ці постійні рухи дуже помагають самій мові, і в наших кращих письменників обидві мови, усна й рухова, істотно пов'язані в фразеології.

Усі мовні рухи ми добре знаємо, відразу розуміємо, бо завчаємо їх з перших днів народження від свого довкілля, і завчаємо пов'язаними з усною мовою. Наша жива народна мова завжди істотно пов'язана з багатою мовою рухів, і тому, пишучи, треба докладно знати це пояснення.

Щоб яснішим було поєднання мов усної й мови рухів, подамо трохи прикладів з того ж І. Нечуя-Левицького. Як побачимо з них, участь у мові відповідним наставленням беруть усі частини нашого тіла:

Усе думав, *схиливши голову*. Ходив, *опустивши голову* (з суму).

Занишалась, *закопилила губи*. Мовчала, *сціпивши губи*. Васирина *надула губи* (образилась). Син *здавив губи* (з незадоволення). Та думка *зм'якшила* трохи *сердито складені* старі губи.

Син *насупив брови* (з незадоволення). Бурлаки *пороздзявляли роти* (від ляку). *Сціпила зуби* (щоб мовчати). *Моргнула* однією бровою.

Ходила й *руки ламала* (з горя чи з досади). *Зняла я руки до Бога* (з образи). Ат, тільки *рукою махнула* (з неохоти говорити або відчаю). Стара *вдарила об поли руками* (з дива). Руки *опустила* (з несподіванки). *Плеснула в долоні* (з дива). Дівчата аж *за боки брались* (зо сміху).

Дивись, які в неї брови, — *говорить, прищмокуючи* (з задоволення). Говорили, *спльовуючи набік* (з презирства).

Душа холола од страху.

Знати докладно наші фразеологічні вирази — це знати й їх синоніміку, бо кожен окремий фразеологічний вираз має своє значення, часто тонке, ледве вловиме.

IV. Як писати для широких мас

1. Пишучи неясно, шкодимо розвиткові своєї культури

Наші працівники слова часом мало дбають про свій стиль, надто про його простоту й ясність. Давно вже відома річ, що ясний і простий стиль — то найкращий стиль, але в нас про цю правду мало хто думає. У нас часто пишуть так, що й освічена людина не легко второпає, що саме хоче сказати автор. Кидається це в вічі й сильно дошкуляє в виданнях популярних, на читання широким масам призначених. Взагалі ж треба визнати, що є два способи думати, — спосіб народний, загальний, і спосіб інтелегентський, доступний не для багатьох. Два способи думати, а вони дають і два способи писати.

Українська мова в своїй основі — це мова простого й ясного думання, без складної й темної метафоричності. Цю основу мови, цей її ґрунт ми завжди будуємо на мові живій, народній. І це цінна ознака нашої живої мови, занесена й до мови літературної. Простота думання, називання речей їх властивими йменами — це питоменна ознака нашої живої оповідної мови. Кожен письменник мусить глибоко це передумати, належно зрозуміти і цілою істотою своєю пережити, коли хоче, щоб його твори були справді українські, щоб його справді розуміли так, як він сам думає. “Пиши просто” — це перша й найважливіша вимога від кожного письменника; на жаль тільки, в нас часом забувають про це, як забувають і про те, що ясно писатиме тільки той, хто думатиме справді по-українському, — просто й ясно.

Популярний виклад — це найважливіший і найцінніший виклад, а разом із тим найтрудніший.

Ми ще не позбулися середньовічного забобону про “стиль науковий” і “стиль популярний”: нема таких стилів, існує тільки стиль простий, ясний і стиль темний, заплутаний. Учений, що розуміє свій предмет і вміє ділитися своїм знанням та навчати маси, пише просто й ясно. І всі його легко розуміють, хоч пише він про речі наукові.

Навпаки, маємо немало й таких учених, що не можуть писати просто й ясно, для всіх розумно; такі вчені, навіть пишучи про найпростіші, зовсім “ненаукові” речі, так само висловлюються заплутано й темно, бо й думають не ясно. Ця хиба “неясного думання” часта серед наших працівників пера й інтелігенції, про що нам виразно свідчить кожен часопис, а особливо для широких мас писаний.

Великий російський учений Ломоносов, селянин з походження (1734—1735 років учився в Київській академії), правдиво писав ще року 1738-го про ясність мови: “Ті, що пишуть темно, несамохіть видають своє неучтво, або навмисне, але зле ховають його. Темно пишуть про те, що темно собі уявляють”. З такого погляду ясний стиль — це стиль найбільшої вчености.

Причини цієї хиби неясно думати вже давно відомі:

1. Незнання своєї живої народної мови й її простих засобів думати.

2. Чужа школа, особливо польська, російська й німецька, накидають своїм вихованцям на все життя свою, від української відмінну, фразеологію.

3. Брак доброї школи рідної мови в наших робітників пера, бо ж без довгої й глибокої науки ніхто знати своєї літературної мови не може.

Ось оці три причини й породили в нас таких письменників, що їхні писання часто не всі розуміють.

Роздумуючи над причинами цього явища, легко переконатися, що ми просто не вміємо писати доступною широким масам мовою, а особливо не знаємо народної складні, народного способу думати, не защемили собі своєї власної широко української фразеології. А тому сотні добрих і корисних книжок, тисячі важливих статей, звідки широкі маси могли б вчитати собі якусь добру пораду на життя своє, гинуть марно, — бо їх просто не розуміють... А не розуміють, бо їх часто написано хоч і рідною мовою, але не рідним способом думати, з чужою фразеологією, з чужими словами, з чужою складнею. Засновником нової наукової мови був П. Куліш, а власне його праця “Історія України од найдавніших часів”, уміщена в “Основи” 1862 р. за березень. Куліш свідомо вимагав від наукової мови — її повну ясність і сам завжди писав надзвичайно ясно й просто.

2. Десять заповідей простого писання

Як же писати для широких мас?

Найперше треба глибоко передумати й належно зрозуміти оці основні й провідні думки простого писання для кожного робітника пера.

1. Ясний і простий стиль — то найкращий стиль.
2. Пильнуймо писати так, щоб усі нас розуміли; думаймо про це, починаючи писати.
3. Ніколи не забуваймо про те, що наше писання може читати навіть мало освічений.
4. “Популярний” виклад корисніший за виклад “науковий”.
5. Нема стилю “наукового” й “ненаукового” — тільки стиль ясний і неясний.

6. Хто пише неясно, той проповідує в пустині й мало допомагає розвиткові культури свого народу.

7. Є два способи думати: спосіб “інтелігентський” і “народний”. Таке розбиття завжди шкідливе.

8. “Інтелігентського” способу думати широка маса мало розуміє. Пам’ятаймо про це, пишучи.

9. “Інтелігентський” спосіб думати шкодить розвиткові нашої загальної культури, бо його розуміє тільки обмежений круг інтелігентних читачів.

10. Кожен працівник пера мусить дбати, щоб у його писаннях панував головно народний спосіб думати, цебто спосіб простий і ясний.

Оце десять заповідей простого й ясного писання для широких мас.

Мусимо не тільки глибоко зрозуміти їх, але й втілити їх у себе, тоді тільки зможемо правдиво й корисно служити словом своєму народові. Зрозумівши ці основні думки, перейдімо до їх практичного проведення в життя.

3. Не вживаймо в своїм писанні разячих варваризмів

Широкі маси не розуміють чужомовних слів, особливо рідких, а тому треба завжди пильнувати, щоб у писаннях для них не вживати малозрозумілих слів. А наші письменники нерідко грішать проти цього аж занадто!

Ось навмання беру статтю з сільськогосподарського часопису. Стаття призначена для селянина, а в ній читаю: “На комплексі фільварків, якими суть ерекціональні ґрунта”, “в часі вегетації робити обсервацію на парцельках”. Далі – рекомпензата, конгломерат, генеза, диспозиція предмету, моралізація й т. н.

Із усього видно, що автор статті думав по-польському.

А ось приклади з нашої періодичної преси, в більшості призначеної для широких народних мас читачів:

Здемаскована денунціація. Елев опери. Пакт побідників і їх сателітів. Здевастований ґрунт. Преса гльорифікує вбійника. Він мав фасцинуючий вплив. Посли сецесіонували в наслідок реасумції. По провізорочнім опатрунку. Він зголосив свою абдикацію. Клявзулі версальського пакту. Ляконічна вістка. Службу целебрував. Щоби використати квоту, задекляровану субскрибентами і сотні т. ін.

Як сильно разячі варваризми в'їлися до нашого життя, показують часописні оповістки, де мова ніби буденна:

Прийму рутинованого соліцитатора, як також мунданта. Пошуюку мунданта, який перфектно пише на машині. Адвокат глядає рутинованого конціпієнта з правом субстанції. Мулярські роботи, реконструкції і адаптації домів виконує й т. ін.

Чужі слова не збагачують нашої мови, якщо вони не вносять нічого нового супроти того, що визначають свої власні відповіді слова. Уживання таких слів, як *абдикація, рутинований, елев, гльорифікувати, целебрувати* й сотні т. ін. зовсім нам непотрібне, бо свої власні: *зречення, вправний, вихованець, хвалити, правити* визначають те саме. Більше того, уживання таких чужих слів заважає розвиткові нашої літературної мови, перешкоджаючи побільшувати свої відповідні слова. Уживаючи мало кому відомого чужого слова замість усім відомого свого, шкодимо й загальному розвиткові своєї духової культури.

Чуже слово можемо затримати в своїй мові тільки тоді, коли:

1. не маємо замість нього доброго свого власного;

2. коли це слово стало в нас своїм і всім зрозуміле.

У цих випадках чужі слова збагачують нашу мову; всі ж інші — ялові, зовсім нам непотрібні.

Наша інтелігенція часом так пересякнена цими непотрібними варваризмами, що навіть думає чужими словами, а до своїх писань вносить їх так багато, що вони стають широким масам за головоломні загадки.

Не вживаймо ж у своїх писаннях малозрозумілих чужих слів!

4. Не вживаймо чужої фразеології

Кожна мова має власні способи сполуки слів у речення, свою власну складню і свої постійні питоменні фразеологічні вирази. Так само свої власні способи має й наша мова, а тому внесення до неї чужих способів думати кидається нам у вічі, як стара латка на новім убранні. Чужі способи думати, чужі питоменні вирази — ще нерідка недуга мови нашої інтелігенції, особливо ж галицької. Чужа фразеологія панує по наших періодичних і неперіодичних виданнях і шкодить розвиткові не тільки нашої мови, але й культури, бо широкі маси цієї чужомовної фразеології звичайно не розуміють. Закінчивши чужу школу, — польську, німецьку, англійську чи російську, — наш інтелігент помалу привчається і думати чужомовною фразеологією, і писати нею, механічно переклавши її на українське (це т. зв. калька).

Польські способи думати, польська фразеологія помітно вплинула на західноукраїнську інтеліген-

цію, як російські – на нашу інтелігенцію на Сході. Це помітна перешкода чистоті нашої мови й культури, перешкода, що її розмірів у нас звичайно недооцінюють.

Подам тут трохи прикладів, узятих із нашої преси, а часом і з писань видатніших письменників:

Доконав убивства на особі посла. Обряду шлюбу доконав полевий духовник. Посол обняв мандат. Він обняв пост команданта. Новий нотар обняв канцелярію. Довершив чудес. Професор повернув зір сліпцям шляхом операції. Запала ухвала. Сенат завісив виклади. Викиди совісти (цебто: докори сумління). Обходити свято. Сто осіб віднесли рани (цебто: сто осіб поранено). Уляг намовленню. Він мусить уступити зо свого неприємного становиська. Пропозиція підняття посередництва. Поліція перевела арешт. Жандари перевели ревізію. Українці переводять грошеву збірку. Перевели перепис. Він обдирає пакт зо всякого значення. Число улягло конфіскаті. У него явився злочинець під претекстом відвідин. Студенти обсадили будинок університету. Конкордат не зносить розпорядку міністерства. Акція змагала до опанування громадянства, – і сотні таких інших.

Такі чужі нам фразеологічні вирази (це так звані кальки – прості переклади чи відписи з мови чужої) – а їх довгі сотні – глибоко й органічно калічать і засмічують нашу мову, і роблять її темною для читачів із народу, що цієї чужої нам фразеології не розуміють. Українська народна мова любить вирази прості, не занадто метафоричні, – цього самого мусимо дотримуватись і ми всі, пишучи для широких мас. Мова російська фразеологічно вплинула на нашу може менше, як мова польська, але також неозоставила багато помітних слідів.

Отож, пильнуймо, пишучи для широких мас, висловлюватись просто, уживаймо своєї української фразеології й складні, не пишім двозначно, бо широкі маси такого нашого писання не зрозуміють. Боротьбу проти словних полонізмів у нас усі розуміють і звичайно їх оминають (крім полонізмів застарілих, що вже полонізмами не відчуються); але стократно важливіше нам очищати свою мову від польської та російської фразеології, від їхніх “утертих виразів”, бо ними рябіє наша мова.

5. Оминаймо віддієслівні йменники

Польська літературна мова багата на віддієслівні йменники на *-nie*, *-cie*, — вона в них кохається, і цей спосіб став рідним мові польській; до певної міри те саме бачимо і в мові російській, де форма на *-nie*, *-tie* також багато, — їх перейнято з мови церковнослов'янської, де їх дуже багато (з мови грецької).

Навпаки, жива українська мова ці віддієслівні йменники на *-ння*, *-ття* знає не так часто, бо вони нашій мові менш природні. Польський спосіб уживати віддієслівні йменники сильно впливає, наприклад, на галицьких письменників, чому їхні писання часом неприродно переповнені формами на *-ння*.

Наприклад, у пресі читаємо таке, як звичайне: “Уряд доложить старань для *уліпшення* положення” (цебто: уряд постарається поліпшити стан). “Оповідання *о спинення* ушкодження” (цебто: оповідання, як спинити шкоду). “*Роблення* *обтинання* сухих гілляк перед розпочаттям кружляння соків” (цебто; обтинайте сухі гілляки перед тим, як почнуть кружляти соки, і т. ін.)

Ось іще приклад із преси 1958 року: “Група демонстрантів закінчила своє *пикетування* зірванням советських прапорів і подерттям їх на шматки”. Аж надто штучний стиль! Треба остерігатися знадто часто вживати такі форми на *-ння*, а тому я розповім про ці форми трохи докладніше, — як саме можна їх оминати.

У живій українській мові найчастіше знані йменники на *-ння* по прийменнику *на* при дієсловах руху: *пішов на погуляння, подався на полювання* (але частіше й тут форми дієйменника на *-ти*: *пішов погуляти*). Знає жива мова форми на *-ння* ще й по *за* в часових зворотах: *це трапилося за панування Катерини*. Таких форм із *-ння* вживаємо легко. Наприклад, у Марка Вовчка: “Чоловіки пішли на *рубання*, а жінки на *збирання*”.

Давня українська мова свої слова на *-ніє*, *-тіє* чи *-нєє*, *-тєє* (звідки нові на *-ння*, *-ття*) перейняла ще в давнину з мови церковнослов'янської чи болгарської, а та їх узяла з мови грецької, вельми рясної на абстрактні (уявні) розуміння. Старогебрейська мова Біблії дуже багата на абстрактні слова, і вона власне вплинула на розвій абстрактного мислення всієї Європи. Такі абстрактні форми спочатку були чужі слов'янським мовам, у тому числі й нашій, а пізніш освоїлися в ній.

Але в літературній мові варто оминати віддієслівні йменники на *-ння*, *-ття* і вживати їх оглядніш, бо вони затемнюють нашу мову. Взагалі треба не забувати, що народна мова мало знає абстрактні віддієслівні йменники й звичайно замінює їх формами дієслівними. Ось головні способи цієї заміни.

1. Не вживаймо йменника на *-ння*, *-ття* по йменнику, — ліпше замінювати його на дієслово, бо жива українська мова не любить двох іменників по-

руч себе. Наприклад, по йменниках: *засіб, потреба, конечність, здатність, заборона, готовість, спосіб, процес, система, план, домагання, праця, інстинкт, звичка, умілість, намір* і багато т. ін. ліпше ставити дієслово на *-ти*, а не йменника на *-ння* (в дужках подаю, як не треба писати): *засіб поборювати (поборювання) темноту, потреба малювати (малювання), конечність спати (спання), здатність працювати (працювання), заборона читати (читання) книжку, спосіб збирати (збирання) матеріял, спосіб творити (творення) працю, спосіб впливати (впливання) на читача, система писати (писання), план відновити (відновлення), праця поширити (поширення), інстинкт боронитися (оборонення), звичка думати (думання), умілість працювати (працювання), намір подавати (подавання), і т. ін. У Марка Вовчка: “Час спати”.*

Ось приклади в “Місті” В. Підмогильного, як він уживає дієйменника по іменниках:

Бажання опанувати погасло. Вигадка написати (а не: написання) оповідання. Жадоба жити. Жадоба знати й розуміти. Здібність мислити. Нахил аналізувати конспекти. Неохота рухатись. Почув неохоту писати. Обов’язок доглядати журналу. Потреба розважитись. Претенсії писати. Даючи простір розвиватись. Невдячна робота шукати перлів. Способи поліпшити свій стан. Спроба писати. Почував труднощі перевести її для себе.

Так само вживаємо дієйменника на *-ти* по дієсловах і прикметниках:

Домагаюсь розв’язати справу (розв’язання справи). Пропоную припинити збори (припинення зборів). Zobов’язалася перестати вести агітацію (ведення агітації). Любили козакувати (козакування). Як навчитися думати (думання). Заборонив читати (чи-

танья). Ласий панувати (до панування). Здатний писати (до писання). Охочий гуляти й т. ін.

Ось приклади з мови М. Вовчка:

Округ стола стільчики сідати. Здійме ручку вхопити листок. Умовляють остаться. Здержуючися дихати. Піду служити. Мати пішла жати. Побігла одвідати. Шукає собі коней покупити. Був напоготові йти на турка.

Пор. Іпатіїв Літопис під 1152 р.: “Богъ ему помогль половци побьдити”.

2. Вираз: прийменник *для* (часом і *до*) з дієслівним іменником частий у часописній мові, але чужий живій нашій мові: вона знає частіш *щоб* із дієйменником на *-ти*: *щоб вирішити* (а не: *для вирішення*); *щоб направити* (а не: *до, для направлення*); *щоб закінчити* (а не: *для закінчення*); *щоб виконати* (а не: *для виконання*) й т. ін. У Нечуя-Левицького читаємо: “Сліз не знайшлося плакати”. “Неохоча розказувати”.

3. Так само прийменника *до* (або *на*), *про* з іменником на *-ня* ліпше не вживати, а замінити їх дієйменником: *акція опанувати* (а не: *до опанування*); *легко виконати* (а не: *до виконання*); *матеріал думати* (а не: *до думання*); *охота читати* (а не: *до читання*); *просимо писати виразно* (а не: *про виразне писання*) й т. ін.

4. Жива українська мова в реченнях часових і способових не любить форм дієйменника на *-ня*, *-ття* по прийменниках *при, по, після, без, в, на* й ін., що таке часте в нашій часописній мові, і знає замість них просто дієприслівника: *читавши книжку* (а не: *при читанні книжки*), *він заснув*; *скінчивши школу* (а не: *по скінченні школи*), *брат поїде додому*; *перечитавши листа* (а не: *після перечитання листа*), *зрозумів я справу*; *не сіявши, не оравши* (а не: *без сіяння, без орання*), *не буде й жито родити*; *випивши, їли* (їли

по випитті); прочитавши (по прочитанні), книжку верну; читавши (при читанні), я плакав; пропав, не залишивши (без залишення) слідів; пішов, проклинаючи (а не: з прокляттям), і т. ін.

Ось приклади з Шевченкового “Кобзаря”:

Умер би, орючи на ниві. А мати плакала ждучи. Раділи люди встаючи. Купаючи розмовляла. А він мандруючи співа. Плаче ведучи. Сидячи мовчав. Іду та кашляю йдучи й сила т. ін.

Те саме знаходимо і в мові Марка Вовчка:

Розказує, прядучи вовну. Одказує чоловік радіючи. Оружжя козацьке пощербилося рублячи. Балакала не стихаючи. Втомилися терлючи.

5. Жива українська мова не любить форми прийменника з із іменником у способових реченнях, такої частої в нашій часописній мові, — вона тут знає звичайно дієприслівника. Наприклад, Шевченко пише в “Кобзарі”:

Згадає дякуючи (а не: з дякуванням). А сам пішов співаючи. Умерла плачучи. Пішла полем ридуючи. Розмовляють сумуючи. Москаль любить жартуючи. І розмовляючи пішли б. Зневажаючи співаєм. Себе дурю та ще й співаючи. Стеляться на папері плачучи, сміючись, і сила т. ін.

6. Зовсім противні духові живої нашої мови форми двох іменників на -ння поруч себе, що часом бачимо в нашій часописній мові, наприклад: “Для дослідження питання, для виконання доручення, по закінченні перевірення” й т. ін. А ліпше б: щоб дослідити питання, щоб виконати доручене, закінчивши перевіряти.

7. Жива мова частіш уживає безсуфіксальні (без закінчень) іменники там, де мова інтелігентів чи часописна знає форми на -ння чи -ття: прокльон (прокляття), надих (надхнення), запит (запитання),

змаг (змагання), попит (попитання), намова (намовлення), зневіра (зневірення), шкода (ушкодження), попас (попасання) і т. ін.

Накопичення віддієслівних іменників на *-ння* неприродне нашій мові, чому дбаліші про стиль письменники пильнують оминати їх і замінювати словами без закінчень, для чого вільно творять нові відповідні слова чи беруть їх із мови народної. Так, уже в Іпатському Літопису знаходимо: “Поругь великъ бысть Марцелови”, цебто *поругання, наруга* (під 1208 р.). “И бысть мятеж великъ и стонава” (варіант: *стонаніє*).

У “Повії” Панаса Мирного знаходимо:

Наслухавшись глузу та посміхів. Правителі до розору доводять. З людьми не водилися, — і як і з ними води та переводи?

У Марка Вовчка:

Брязк золота. Взяли мене на вслугу до молодой панії. Нехай но хто вирветься до тебе з піддур'ю або з ошуком. Ловила кожен повів у тиші. Іде свого коня з попасу брати. Шинкар не мав його призри. Катря стала нерухомо на прислух. Похожає аж до смерку. Вчулася ступа чиясь. Тихо й рано було, так що кінь вороний тупою своєю обуджав людей.

У Михайла Старицького це дуже часте:

Озброений жалами знади. Панський звол. Україні нещасній на окрем. Славний згин. Ляжем всі без ремства. Ударить о склик. Щоб не вчинити спал.

Часом М. Старицький оминає слова на *инність*: “Це їх повин натхнути дітям віру”.

Навіть у мові науковій добрі мовознавці оминають накопичення слів на *-ння*. Так, у творах проф. С. Тимченка знаходимо слова: *обмежа, розум, впад, розсуд* і т. ін замість книжних: *обмеження, розуміння, падіння, розсудження*. *Підозра* замість *підозріння* вже

загально поширене. Пам'ятаймо, що такі прості, без закінчення *-ння* слова не тільки прикрашають нашу мову, але й роблять її яснішою.

У С. Єфремова в його "Історії української літератури" знаходимо: *додача, запит, процес зароду письменства, віддав на з'їдень, нагад про те, тільки з незнавки, синтетична обробка, переробка, порив, порух серця, постанова теми* й т. ін. У М. Зерова в "До джерел": *оповідь, перевірка, повтор, полон, засаднича постава, естетичний притрим* і т. ін.

У С. Черкасенка читаємо:

Застигає у задумі. Від захвату отямитись не можу.

У таких формах кохається Юрій Косач. Так, у його повісті "Еней і життя інших" 1947 р. знаходимо:

Гуд мотора. Мерехт сталі. Мною пробіг тремт і т. ін.

Отож, оминаймо накопичення форм на *-ння* чи *-ття* всіма можливими способами, і завжди пам'ятаймо, що жива мова мало їх знає, що вони затемнюють ясність нашої мови. Звичайно, цього не треба робити конечним законом і виганяти дієслівні йменники геть скрізь, — мова тут тільки про те, щоб не зловживати ними без потреби, як то часом бачимо (за польським чи російським впливом) у деяких письменників. Але також не творім незрозумілих нових форм.

В. Підмогильний на це явище нашої мови дивиться трохи прижмуреним оком. Коли герой його "Міста", Степан Рудченко на сторінці 96 стає перед судом "українізаційного ареопагу", то він відповідає й про те, що "для переведення розвантаження мови дієслівні речівники мусять бути старанно й невхильно обходжувані". Щоб це насмішкувате речення ("переведення розвантаження") стало ко-

рисним, з нього треба викинути “невхильно”, бо віддієслівні йменники вживаються, а де їх конче непотрібно, варто таки оминати.

6. Не будуймо надто складних речень

Наприкінці подамо ще кілька зауваг.

1. Народня складня звичайно не знає довгих речень, а особливо не любить і не знає накопичення підрядних речень. Жива мова найчастіше уживає простих речень, а коли є підрядні, то тільки першого ряду (без нових підрядних), і знову таки короткі.

Ось проти цього часто грішить наша часописна мова, уживаючи довгих і заплутаних речень та без міри й ладу накопичуючи речення підрядні. У творах для широких мас цього треба конче остерігатися і розбивати свої речення на короткі й прості.

2. Українська жива народна мова знає цікавий спосіб сполучувати прикметникові підрядні речення — сполучує їх сурядно, цебто формою незалежно від головного, а залежність зостається тільки логічна. Це наша питоменна стародавня ознака, що панує в живій мові, але мало знана, на жаль, у сучасній літературній мові.

Форма ця будується так, що в підряднім реченні повторюється йменник головного, що його пояснює підрядне речення, звичайно зі сполучником *а* чи *і* (або й без них) та вказівним займенником *той, та, те, то*.

А то йменник не повторюється, а речення в'яжуться особовим займенником *він, вона, воно, вони* зі сполучником *а* чи *і* або без нього.

Ось приклади з народної оповідної мови, казки Рудченка (частини I—II):

Поїдьмо ми туди, де є двір, а в тому дворі живе баба (або: двір, що в ньому живе баба; але не: двір, в котрому живе баба). Вона напилася води, а та вода була така солодка, як мед (а не: Вона напилась води, котра...). Веде та й веде, — коли ліс, в лісі (а не: в котрім) пуста хатка стоїть. Горобців наслав, а вони (а не: котрі) й випили просо. Був собі купець, він (а не: котрий) усе їздив по морі. Був швець і (а не: котрий) мав він жінку. Іде та й іде, коли й зустрічас чоловіка, — іде кудись.

Українська народна мова знає найрізніші способи такого (т. зв. паратактичного, сурядного) сполучення речень, їх часто вживали старші наші письменники, наприклад Марко Вовчок, П. Куліш. Ці способи роблять нашу мову простішою й яснішою, а тому варт пам'ятати про них, пишучи для широких мас.

У паратаксі кохалася Марко Вовчок, наслідуючи тим живу народну мову, наприклад:

Оженився з Оксаною — Яковенка старого дочка. Вийшла Хима за село, — два шляхи в'ються. Побігла я туди — вона вже на столі. Стою я в зеленому житі, вище пояса. Давним-давно стояв на Україні хутір, а в тому хуторі проживав козак Данило. Був у неї зайчик червоний, мережені ушка. Кожушки були собі тихі люди, чоловік і жінка. Там такий славний чебрець, що й не сказати! Дзеркало вузьке та довге, рами на йому з позолотою.

Старогебрейська мова в основі своїй послідовно паратактична, цебто в ній панує сурядне сполучення речень, рідше (пізніше) підрядне — з одним побічним реченням. Ось тому біблійна мова така проста, ясна.

Навпаки, мова грецька, наприклад Нового Заповіту, скрізь гіпотактична, цебто підрядна, —

грек кохається в накопичуванні до одного головного речення цілої низки підрядних чи побічних.

Стара українська мова, наприклад мова “Руської Правди”, творів Володимира Мономаха, “Слова о полку Ігореві” 1187 р. й ін., — це головна мова паратактична, а гіпотакса в ній рідка. Так само й народна українська мова сурядна, і нею дуже легко передавати стиль гебрейської Біблії.

* * *

Оце найперші вказівки, як писати для широких мас. Коли б наші працівники пера більше дбали про ясність і простоту своєї мови, тоді їхні твори стали б ріднішими серед широких мас, тоді ряди наших читачів зросли б. Так само зростала б і українська культура.

Скарги в народі на неясність писаного в нас не спиняються. Ясна мова твору безумовно проторює дорогу письменникові в народ, а тим підвищує й загальну нашу культуру.

Отже, завжди пам’ятаймо:

Не той пише добре, хто пише красно, — честь і хвала тому, хто пише ясно!

V. Народна вимова чужих слів

1. Літературна мова не вживає простонародних форм

Кожна мова в світі має в своєму складі також і слова, запозичені з інших мов. І по всьому світі звичайно буває так, що запозичене слово має дві форми: одну — для мови літературної, іншу — для мови народу. По всьому світі селяни чи неписьмен-

ні, сприймаючи чуже слово, більш-менш переробляють його, пристосовуючи до своєї мови.

Але по всьому світі ведеться так, що літературна мова або націоналізує запозичені слова, або вживає їх у формі, близькій до тієї, звідки слово запозичене.

Українська мова здавна вживає запозичених слів і надає їм звичайно форму того слова, звідки воно взяте. Але, починаючи з Котляревського, в українській літературній мові постала була мода писати чужі слова в перекрученій формі, щоб тішити тим читача. Котляревський і всі письменники по ньому звичайно всі чужомовні запозичені слова писали тільки в простонародній вимові. Це вже був звичай, це вже було правило.

Так, Г. Квітка-Основ'яненко (1778–1843) писав: *бамаги* (145), *ую ніч на калавурі* (405), *зарізаного калавурили* (416), *копитан* (457), *написали лепорт* (416), *кумандував* (214), *кумпанія* (6), *у кумпанії* (104), *мундер* (7, 387), *парсуна* (12, 18), *узати провійонту* (159), *салдат* (7, 384), *скубеннти* (204), *спектор* (310), *царамонитися* (317), *не царамониться* (216), *шкелет* (464)¹ і т. ін.

Ці простонародні форми для чужих слів з бігом часу викликали до себе протести і тому зовсім вивітрилися, особливо за останніх 50 літ життя нашої мови, — їх цілком викинено з української літературної мови. І цілком слушно — перероблень чужих слів у простонародній вимові може бути так

¹ Київське видання 1956 р., т. II.

Див. іще мої праці в “Слові Істини”: “Котляревський як основоположник нової української літературної мови”, 1950 р., ч. ч. 31–35, 40; “Мова творів Петра Артемовського-Гулака”, 1951 р., ч. 41; “Мова Євгена Гребінки”, 1951 р., ч. 43.

багато, що на їх вимові годі скласти якоїсь сталої системи для мови літературної.

Року 1957-го наш письменник Тодось Осьмачка випустив своє оповідання “Ротонда душогубців”. Для історика української мови ця книжка цікава тим, що вона написана полтавською говіркою, а не літературною мовою. І в цій же творі Т. Осьмачка для чужих слів уживає тільки народної, правильніше – простонародної форми. Нас цікавлять ці форми, і в цій статті я коротко спинюся на них.

Т. Осьмачка не робить різниці в вимові чужих слів своїх селян, яких описує, і самого автора, – він сам в авторському описі вживає тих самих форм, яких уживають і його дійові особи. Цебто, Т. Осьмачка послідовно подає чужі слова в селянській народній формі. Може він повидумував оці свої “хвакт, шехв” і т. п.? Ні, так говорять неграмотні селяни і їхню вимову Т. Осьмачка взяв за основу своєї.

Чи та вимова чужих слів, яку послідовно подає Т. Осьмачка, це вимова української інтелігенції? – Ніколи! Це простонародна вимова, якої в літературній мові вживається хіба для опису мови народної, коли нею говорять дійові особи, та й то люди неписьменні.

Наша українська мова вже має свою послідовно вироблену й усталену літературну мову і простонародних вульгарних форм до неї не допускає. Цебто, робить те, що звичайно роблять усі літературні мови світу.

2. Простонародна вимова чужих слів

У народній вимові нерідко чуємо заміну *p* на *л*, пор. *рурка* і *рулька*. Звичайно, у мові літературній пишемо тільки *коридор*, *револьвер* і т. ін. Осьмачка

пише тільки по протонародньому: *калідор* (191, 255, 338), *по калідору* (317), *калідорів* (262), *калідорне світло*, *калідорної системи* (115), *ліворвер* (23, 80), *по ліворверу* (94), *ліворвером* (179) і т. ін.

Чужі сполучення *кт* в літературній мові не міняємо на *хт*. А Т. Осьмачка міняє за протонародньою вимовою й пише: *кондухтор* (145), *дирехтор* (84).

У народній вимові чужих слів часто буває т. зв. народна етимологія, цебто зміна чужого слова так, щоб воно наблизилося до якоїсь своєї форми, а тому стало яснішим. Т. Осьмачка пише *дерехтор* (163), а це тому, що “хто дере, той дерехтор” (164). Ось іще приклади: *ахтонобиль* (90), з *ахтонобіля* (90), *ахтонобиль* (15), *прилетів ліропланом* (164), *якономія* (26), *руїни якономії* (64), *на якономіях* (69), *не будемо царимонитися* (45), *пахло ядиформою* (112), *в палятурці* (23), *в палятурках* (176), *півонії та вуздики* (114), *вітінарні рецепти* (104), *пролітарям* (87), *пролітаріяту* (179) і *пролетарій* (86), *пролетаріяту* (88).

Літературна мова вживає тільки: *автомобіль*, *аероплан*, *економія*, *церемонитися*, *йодоформ*, *палітурки*, *гвоздики*, *ветеринарний*, *пролетаріят*.

З англійсько-голандського *reajacket* постало російське *піджак*, а з нього широко пішло українське *піджак*, перероблене навіть на *спинжак* (спина). Т. Осьмачка пише *піджак* (79), але й: *старенький піжачок* (40).

В українській народній вимові чуже *а* часто дає *о*, і навпаки, пор. *Олександр* з *Александр*, *Огій* з *Агій* і т. ін. Т. Осьмачка пише: *лямпа з обажуром* (94, 18), *обажурі* (176), *патрет* (9, 68, 78, 235), *на патреті* (198), *у телефоннім опараті* (235), *ориштувати* (148), *ориштував* (90), *ти ориштована* (149).

І поруч: *заарештую* (149), *арештувати* (189), *в Адесі* (118), *салдатня* (33), *катлети* (327, 348).

Літературна мова знає тільки: *абажур, портрет, апарат, арештувати, Одеса, солдат, котлета*.

Ненаголошені *е - и, і* в народній вимові взаємно міняються, тому Т. Осьмачка пише: *генірал* (278), *царимонитися* (45), *сіра шенеля* (200) і т. ін. Літературні: *генерал, церемонитися, шинеля*.

Власні ймення Т. Осьмачка часто подає в говірковій формі, наприклад:

говіркова:

Іван
Корней
Ладимир
Лигор
Мосей
Онопрей

літературна:

Іван
Корній
Володимир
Григорій
Мойсей
Онопрій

Взагалі, Т. Осьмачка часто подає чуже слово в його простонародній формі, у мові літературній не вживаній, наприклад:

говіркова:

камура
коноверт
мільйон
тожурка
чамайдан
коровга
Кремель
центер

літературна:

камера (у в'язниці)
конверт, коверт
мільйон
тужурка
чемодан
корогва
Кремль
центр

Т. Осьмачка дає ще: *Лук'янська тюрма*, — у Кисві завжди кажуть: *Лук'янівська*.

У літературній мові прийнято писати *Жорж Занд* (французька письменниця George Sand), і це прізвище не змінюємо. Т. Осьмачка пише: “Індіанка” Жорж Занди”.

3. Вимова літературного ф

Звук **ф** в слов'янських мовах – чужий звук, і тому він вимовляється в народних слов'янських мовах не однаково. Найчастіше цей звук прийшов до нас з мови грецької, але часто приходив не з літературної мови, а з живої. У живій грецькій вимові буква **ф** бриніла часто як **п**, як **х** і як **хв**. І власне ця грецька народна жива вимова була занесена здавна й до народної української мови.¹ Наприклад, у нас із давнини прищепилося вимовляти: *Пилип, Степан, Йосип, парус; Трохим, Хима, Охрім, Юхим; Митрохван* і т. ін.

В українській літературній мові довгі віки передача чужого грецького **ф** не була впорядкована. Перші наші письменники, починаючи з Котляревського, шаржували народною вимовою букви **ф** і тішили тим чужинців.

Та за час Котляревського й по ньому не було іншої системи, як писати чужі позичені слова. Кожне таке слово пильнували подати “по-своєму”, цебто в простонародній формі.

Так, Григорій Квітка-Основ'яненко писав:² *кохвейна рожа* (227), *охвицер* (316, 391), *парахвія* (107), *хварисейський* (222), *хвіалка* (228), *ую циз-*

¹ Проф. Іван Огієнко у своїй праці “Нариси з історії української мови” (Варшава, 1927) розповідає про це докладно на с. 172–175.

² Приклади подаю з тому II шеститомового київського видання 1956 р.

виру вивчила (373), хляками (10), храниуз (244). Усі ці слова тепер пишемо тільки з **ф**.

Але за останні наші 50 літ український літературний правопис сильно усталився і наказує писати й вимовляти тільки **ф**, не змінюючи її на **хв**, **п**, **х**, виключаючи кілька слів. Це стосується особливо для слів новопозичених.

На цій основі треба писати й вимовляти тільки так: *факт, фальшивий, фамілія, фартух, фельдшер, француз, французький, фронт, фрукт, (овоч, плід), фруктовий, фура, шафа, шеф, шофер* і т. ін.

Часом наші сучасні правописні словники подають дві вимови, і цим уводять тільки в блуд. Так, словник Г. Голоскевича подає:

і літературне:

Федір
Федорович
фальшивий
фартух
фіртка
фура
фунт
фурман
фурманувати
Феська

і народне:

Хведір
Хведорович
хвальшивий
хвартух
хвіртка
хура
хунт
хурман
хурманувати
Хвеська

Українська літературна мова довгі віки вже існує, і звичайно вживала **ф**, а не його народних заступників. Уже Мелетій Смотрицький у своїй “Граматиці” 1619 року сильно остерігав: “Нижє ф вмісто хв, ні впротив”, цебто: “Не вживайте хв замість ф, і навпаки: не вживайте ф, де треба хв.” (наприклад: *хвиля*, а не *филя*).

Тодось Осьмачка у своїм оповіданні “Ротонда душогубців” 1957 року зовсім рве з віковим розвоєм нашого правопису і пише за простонародною, а не літературною вимовою: *хвакт* (257), *хвальшиво* (331), *хвальшивими* (236), *хвामилії* (206), *хвартух* (201), *хвершал* (91, 133, 193), *хвершалом* (356) і *фершал* (109), *хранцузьким ключем* (217), *на хронтовім протязі* (277), *фотограхвія* (16), *фотограхва* (16), *сфотограхвував* (16), *хрухти* (88), *хрухтовий садок* (51), *хури* (203), *хуру* (125), *шахва* (115), *з шахви* (38), *на шахві* (39), *шахвочка* (320), *його шехв* (352), *шохвер* (7, 90) і т. ін.

Ще одна форма: *без рихметики* (66).

Це не народна вимова, але вимова простонародна, вульгарна, в літературній мові тепер зовсім не вживана!

І кому потрібно знати, як вимовляє чуже слово неписьменний селянин? Та ще до того тоді, коли він хоче наслідувати “пана”...

І разом з тим знаходимо в Т. Осьмачки звичайні літературні форми: *профілактику* (77), *оформить* (23), *телефонний* (235), *трафаретом* (356). Чому цих чотирьох слів Т. Осьмачка не подав у формі простонародній, трудно знайти вияснення.

Ми коротенько розглянули правописний розвиток форми чужих слів в українській мові. Як ми бачили, в українській літературній вимові, по довгих роках спроби, накінець таки защепилася вимова інтелігенції, що знає чужі мови, а не вимова простонародна, що часто сильно перекручує цю вимову.

Такий процес вимови чужих слів — це світовий процес, тому він охопив і літературну українську мову й вимову її.

VI. “В Україні”, а не “на Україні”

1. Значення **в** та **на** при дієсловах руху

Українська мова рясна на різні прийменники, а до того ще й самі вони часто мають по кілька значень. Я спинюся тут на значенні українських прийменників **в** та **на** при дієсловах руху — *йти*, *їхати*, *нестися*, *прямувати* і десятки таких інших — **в** або **на**.

Прийменника **в** (чи **у**) звичайно вживаємо тоді, коли наш предмет, куди скерований рух, є окреслене ціле, границями зазначене, і ми можемо ввійти ніби в його середину. Наприклад: *піду в хату*, *в церкву*, *в клуню*, *в ліс*, *в гори*, *в кімнати* й безліч таких інших. Коли ми так кажемо, то мислимо хату, церкву, клуню, ліс і т. ін. окремим цілим, самостійно закінченим. Тут діючий — предмет чи особа — знаходиться в докладно окресленому місці.

Наприклад, у “Кобзарі” Т. Шевченка читаємо: *Бугай гуде у болоті*; *А в тім селі вдова жила*; *Сховай в полі*; *Загляну в гори*, *в вертепи темнії і в нори*; *Ідуть у хату*; *У садочок виходить*; *Полетіла б у діброву*, *у зелений гай* і т. ін.

Так само кажемо: *в університеті*, *в школі*, *в шпиталі*, *в церкві*, *в читальні*, *в бібліотеці* і т. ін. — установах чи закладах, бо вони окреме ціле, границями докладно зазначене.

Коли ж предмет (об’єкт), до якого скерований рух, не є самостійне ціле, а тільки частина більшого цілого, тоді завжди вживаємо прийменника **на**. “Хата” це самостійне ціле, тому кажемо “в хаті”, але коли зазначаємо, яке місце в самій хаті, тоді говоримо: *на печі*, *на стіні*, *на долівці*, *на покуті*, і т. ін. Тут мислимо діючий предмет чи особу

ніби зверху того чи іншого предмету: *сиджу на покуті в хаті*.

Так само вживаємо прийменника *на*, коли предмет безмежний, великий, якого ми не мислимо обмеженим границями. Наприклад: *на вигоні, на цвинтарі, на вулиці, на небі* і т. ін. Тут діючий предмет десь ніби зверху, але в зовсім неокресленому місці.

Ось приклади з “Кобзаря”: *На вигоні сіло; Уже на волі; На вулиці; Як маківка на городі; Ходили на двір; На добрім сіялись лану; Умер на панщині; Живу на світі; Могили — гори на степах; Вийде злодій на шлях погуляти; Пішла на ярмарок; Пішла на музики; На цвинтарі поховали і сила* т. ін.

Знаючи вищеподані розрізнення *в* від *на*, ми легко зрозуміємо, чому Шевченко пише (а ми завжди так і говоримо): *В мене на серці заховано; В степу на тирсі розібгав; Добро і в коморі, і на дворі; І в кімнаті на кровати спочити лягли; Уклуні на соломі; Ми в раї пекло завели на праведній Твоїй землі* і т. ін.

З такого погляду говоримо: *в університеті на факультеті, у школі на учительській раді, у церкві на клиросі* й т. ін.

Звичайно, часто це розрізнення *в* від *на* дуже тонке, ледь-ледь вловиме, а тому постають і подвійні форми, і взагалі поплутання *в* та *на*. На одній сторінці “Наймички” 1845 р. Шевченко майже поруч пише:

*І в хутір лихо завернуло.
На хутір знову благодать
З-за гаю темного вернулась.*

І це можна пояснити не тільки самими ритмічними вимогами віршу. Кажемо: *мати пішла в*

місто, або: **на місто**, в залежності від нашої глибшої думки. П. Мирний пише: *у нашому селі*, але поруч: *на селі цього не знають*, і тут у та **на** надають думці іншого значення й глибшого розрізнення.

Уже втерлося в літературній мові: *сісти на візника, працювати на кухні*. В. Винниченко пише: *їхали на трамваю*, замість *в трамваї* чи *трамваєм*. І т. ін. Цебто так само, як *їхати на возі, на кораблі*.

Західноукраїнські: *на університеті, на цирку* й т. ін. в літературній мові не вживані. Кажемо: *в університеті, в цирку*.

Отож, прийменник **в** (у) та **на** мають свої різні мовні значення, і то глибоко відмінні, яких не можна плутати. Знаючи це, приступімо тепер до глибшого вияснення двох частих форм: “в Україні” та “на Україні”, щоб знати, що саме вони визначають й якої саме форми й коли треба вживати.

2. Значення прийменників **в** та **на** при географічних назвах

Українська мова з бігом віків усе вище сказане перенесла й на випадки, коли об'єкт є географічна назва, і витворила осібний спосіб глибшого окреслення місцевого відмінку при них, а саме: прийменником **в** окреслюємо точно й докладно границями визначену місцевість. Наприклад: *в Києві*, а прийменника **на** вживаємо при місцевості, такими границями не визначеній: *на Київщині*.

Правда, ці способи розрізнення знають й інші слов'янські мови, але найдокладніше — мова українська. Мови чужі, наприклад, німецька чи французька, своїм *in* не можуть докладно передати нашого **на**.

3. Уживаємо **на** при докладно границями не окреслених місцевинах

Українська мова на багато географічних місцевин дивиться, як на неокреслені границями, якими вони вдавнину історично й справді були, і при всіх них уживає тільки прийменника **на**. Це будуть такі географічні місцевини:

1. Області на *-щина* чи *-чина*, різної величини, удавнину справді мало окреслені, а тому при них історично віддавна уживаємо завжди **на**. Наприклад: *на Полтавщині, на Харківщині, на Уманщині*.

2. Області ніякого роду на *-я* з подвоєною приголосною: *на Поділлі, на Поліссі, на Покутті*.

3. Такі ж самі водяні області: *на Надніпрянщині, на Посуллі*.

4. Річки завжди мисляться, як границями неокреслені: *на Дніпрі, на Сулі, на Дону*.

5. Так само наша мова приймає неокреслено границями моря, острови, гори, вулкани, протоки, степи, пустині й т. ін.: *на Чорному морі, на Каспії, на Хортиці, на Хіосі, на Карпатах, на Кавказі, на Уралі, на Етні, на Гелеспонті* й т. ін.

Усі вищеподані місцевини — і великі, і малі — завжди мисляться, як докладно неокреслені границями, а тому при них уживаємо окремого прийменника **на**, що власне й визначає цю місцеву неокресленість. Цієї форми вживаємо як у відмінковій місцевому, що визначає місце знаходження когось чи чогось (на питання *де?*), так і в відмінку знахідному, що визначає рух кудись (на питання *куди?*): *на Карпати, на Карпатах*.

І завжди місцевого з **на** ми мислимо як частину чогось великого, в яку вона входить.

Наш рух на неокреслену місцевість в нашій мові ми взагалі завжди зазначаємо прийменником *на*. Наприклад: *пішов на влови, пішов на пустиню*. При виразі “іти війною” завжди кажемо *на* і при місті, і при державах, і при народах: *пішов на Київ, ворог напав на Україну, напад на турків*.

При цьому мисленні з *на* поєднується й найбільший обшир, але неокреслений границями, а тому це й неокреслена цілість його, як: *на степу, на пустині*.

Основне початкове значення *в* та *на* (*в* — бути в середині чогось, а *на* — бути на чомусь, зверху чогось), при географічних назвах звичайно не стоується.

4. Місцевина з *на* є частина місцевини з *в*

Коли ж порівняти обшири місцевин, при яких уживаємо прийменників *в* чи *на*, то звичайно буває, що *в* більше від *на*, мало того, — те, до чого вживаємо *на*, завжди є частиною *в*. Цебто, повторюється те саме, що маємо взагалі при розрізненні *на* та *в* (див. розділ I-й). Ось тому при передмістях якогось міста чи містечка вживаємо не *в*, а тільки *на*. Наприклад: *в Києві на Подолі, на Шекавиці, на Диміївці, у Львові на Замарстинові* й т. ін. Так само вулиці є тільки частиною міста, тому: *в Києві на Хрещатику*. Цебто: при цілому кажемо *в*, а при частині його — *на*.

Ось приклади на вищесказане з Іпатієвого Літопису XIII в. (за вид. 1871 року).

Рух на Річку: *Бі на Дніпрі* (255); *Посла на Дон* (204); *Ходи на Дунай* (204); *Пойдем на Семь* (435); *Скупаємося на Сулі* (426); *на Тетереві* (286).

Іти війною: *Помощи проси на Посемьє* (438); *Придоша ляхове на Володимирь* (482); *Хоцет іти на*

Галич (446); *Поводя на Києв* (461); *Придоша на град Перемишль* (485).

Війною на народ: *Поїдоша на Вятичі* (314); *на Литву* (517); *на Ляхи* (499); *Придоша половци на Русь* (як народ, на русичів) *воєвать* (424); *Прийде на угри с ляхи* (495); *Пошел бяше Кончак на Русь* (428).

Передмістя: *Везоша* (в Києві) *на Подольє на Торговище* (249), *В Церкві* (в Києві) *на Клові* (197).

Москва була тоді для півдня ще зовсім неокреслена, мала. І хіба цим можна пояснити оці вирази: *Приїхаста на Москву* (404), *Пожди мало на Москві* (404). Бо ціле було – Русь.

5. Як постав вираз “на Україні”

За польських часів наша Русь історично складалася з таких частин: Україна (це – Київщина, Брацлавщина й Сіверщина), Поділля, Волинь, Галичина, Січ Запорізька чи необмежений Степ. Усі ці країни були об'єднані Польщею як державою, як центром, в одне державне тіло, додавши до цього ще й Литву з Білою Руссю.

Ось тому за того часу вже остаточно мовно-правно виробилися наші вживання прийменників *в* та *на* при назвах земель. Прийменника *в* завжди вживаємо для означення цілого, скажімо, держави. Отже, кажемо: *в Польщі*, ніколи *на Польщі*, але при всіх її частинах здавна стало вживатися тільки *на*: *на Поділлі*, *на Волині*, *на Україні*, *на Литві*.

Але серед українських земель Галичина найдовше була незалежним князівством (по 1340 рік) і взагалі була більше відокремленою, а тому міцно виробила собі державне *в*. І підлегле *на* до неї не встигло причепитися – так і сьогодні говоримо тільки: *в Галичині*. Навпаки, говоримо тільки: *на*

Буковині, на Закарпатті, бо історичної самостійності в них не було.

Два слова ще про вираз “на Венграх”. Це дослівний переклад польського на *Wengrzach*. Польська династія короткий час правила Угорщиною. Тоді, з польського політичного погляду, і постала форма *na Wengrzach*. По-рабському ми це перекладаємо: *на Венграх*, або: *на Угорщині*, замість: *в Угорщині*.

Можливо, що це географічне й правне розрізнення прийменників *в* та *на* вироблялося ще й за давніх князівських часів біля Києва, коли Київ був об’єднуючим центром для всієї України, для всіх її племен. Отже кажемо: *в Києві*, але: *на Поділлі*, *на Волині*, *на Степу*. Пізніше це сильно підтримала Галичина, отже: *в Галичині*, але: *на Волині*, *на Поділлі*, *на Україні*. Те саме творилося й за козацьких часів, з додатком: *на Січі*.

Русь складалася з окремих племен, об’єднання їх, а Україна — це головно поляни, Київщина. Тому з найдавнішого часу говорилося: *в Русі*, але *на Волині*. Державою була Русь, а не Україна, тому з часом і постало: *в Русі на Волині і на Україні*. Приклади на “в Русі” див. нижче.

Пор. на це цікаве місце з Іпатієвого Літопису під 1282 роком с. 586: “Лестко взяв бязеть у князя Владимера село на Вкраїниці, іменем Воїн”... Не відомо тільки, що це за Вкраїниця, — чи не пограниччя з чимсь.

Якийсь час до Польщі належали Волощина й Молдавщина, і це з її державного погляду виробилися вирази: *на Молдавщині*, *на Волощині*, *на Буковині*, як виробилось *на Литві*, *на Русі*. Так само: *на Україні*.

Отже, прийменник *на* при географічних назвах визначає тільки частину того, що означаємо через

в, як цілість. І це взагалі скрізь відбивається на нашому мовному окресленні обширу: при всьому, що є окреслена цілість, уживаємо *в*, а що є тільки його частина, уживаємо *на*. І завжди кажемо: *сїдай у дворі на призьбі, вирви в садку на грядці, сїв у хаті на лавці, в коморі на полиці, в клуні на сїні, учився в Київському університеті на медичному факультеті*. Те саме і при географічних назвах: *жив у Києві на Хрещатику*.

“Поле” в нашій мовній уяві не обмежене, тому *на полі*, але “ліс” обмежений: *в лісі*. Проте можна виділити й якусь частину поля, тоді: *череда пасеться в полі, оре в полі*.

Ось трохи прикладів на вживання *в* при географічних назвах в Іпатієвому Літопису XIII віку:

При назвах народів, коли ця назва заступає державу: *їха в Ляхи, із Ляхов приде к Володимерю (445), Боротися в Ляхи (488), Послав в Половці (234), Ігор бьашеть в Половцех (437), Голод бисть по всей Землі, і в Литві, і в Ятвязех (580), Посла послы своя в Угри, в Ляхи, і Чехи (269), (вернулися) угри в Угри, а ляхове в Ляхи (271), Мні отчини в Угрех (нема), ні в Ляхох (281)*.

При слові Русь: *Грамота в Русі (15), Пойду с тобою в Русь (437), Приде в Русь (357), Приїхал єсьмь в Русь (394), Іде в Русь (228), Пойдеть в Русь (411), Се в Русі (6), Нєсть в Русі (433), Братья єго в Русі (404)*.

При містах: *Бігая в Галич (386), Пойди в Берлядь (390), Бігая в Рязань (386), Несоша в Галич (447)*.

Земля: *Бог привел мя в Рускую Землю (234), в Руской Землі (241), Мятежь велик будеть в Землі (570)*.

Ось приклади на розрізнення *в* і *на*: *Воспитана бисть в Києві на Горах (474), І пришедшю єму (війною) на Галич, бояре (билися) й возвратишася в Галич (480)*.

6. При назвах незалежних держав уживаємо тільки **в**, ніколи **на**

Географічна мовна логіка міцно встановила, що в місцевому (на питання де?) чи в знахідному (на питання куди?) відмінках при назвах держав уживаємо тільки **в**: *в Німеччині, в Туреччині, в Росії, в Польщі, в Румунії, в Англії, у Франції, в Швеції, в Бельгії, в Греції, в Японії, у Фінляндії, в Швейцарії, в Італії* й т. ін. І завжди тільки так.

Назви держав – це окреслена границями правна цілість, тому при них місцевий чи знахідний відмінок логічно може бути тільки з **в**, ніколи з **на**, бо воно при цьому було б мовною нісенітницею. Наприклад: *він живе на Франції* (це визначало б *над Францією*).

7. Це Польща й Москва створили залежницьке “на Україні”

Через те, що Україна довгий час мислилася, як частина Польщі, чи пізніш Росії, до неї традиційно сильно причепилося вже по XIV віці підлегле **на**. Дійсно, поляк зі свого державного погляду завжди скаже: *в Польщі на Україне*. Так само скаже росіянин: *в Росії на Україне*.

З бігом часу це нове “на Україні” сильно в нас поширилось, попало навіть до народного світогляду й народної мови. Пор. наші пісні. Наприклад:

*Козаче соколе,
Візьми мене з собою
На Вкраїну далеку...*

Звичайно, таке “на Вкраїну далеку” постало десь поза основною Україною, щепто поза Київщиною, і постало в польського підданця з державного погляду, який уже міцно прищепився навіть до народних пісень.

І в народній мові сильно прищепилося це недержавницьке “на Україні”, а з неї попало й до всіх тих письменників, що писали мовою народною. Наприклад, П. Куліш у “Чорній Раді” 1863 р., Марко Вовчок, І. Нечуй-Левицький і ін. А від старших письменників це “на Україні” перейшло й до молодших.

Проте вираз “в Україні” часом маємо і в народних піснях. У п'ятому томі відомої праці П. Чубинського: Песни (“Труды Этнографич. – стат. Экспед.”, 1874 р.) на стор. 7 знаходимо пісню з Ушицького повіту на Поділлі: “Ой берегом лебедочка”, а в ній маємо:

*Запряжу сірі коні ще й воли,
Поїдемо в Україну, де мій милий.*

Далі знаходимо: «Їде козак в Україну, мушкет за плечима”. Звичайно, це дуже старі наші пісні, коли вони не загубили ще традиції державницької форми “в Україні”.

8. Хто говорить “на Україні”, той не вважає її самостійною

Це “на Україні” сильно прищепилося і в нас самих, і часто його так і вживають. Але в теперішніх правних умовах це “на Україні” – тільки залишок минулого, тільки анахронізм, бо сьогодні Україна бодай правно “незалежна” Соціалістична

Українська Республіка й її міністр закордонних справ засідає в міжнародних конференціях, а її представник – на зборах Об'єднаних Націй.

Ось тому говорити й писати тепер по-стародавньому “на Україні” – це значить не визнавати правності незалежності України, не визнавати й свого III Універсалу 1918 року, що її такою визнав.

Цебто з правного, з юридичного погляду і свого, і чужого треба вже конче змінити підлегле *на* на правно окреслене державницьке *в*. Та й час уже творити для України нову традицію навіть у мові, і говорити й писати тільки “в Україні”, “в Україну”, а не “на Україну”. Традицію підлеглости треба виводити, бо бодай правно цієї підлеглости ніби немає. Правно Україна є державна цілість, з виразно окресленими границями, визнаними хоч про людське око советською Конституцією.

Коли ми говоримо “на Україні”, то це значить, що ми Україну вважаємо частиною якоїсь іншої держави, в якій склад вона входить несамостійною; і навпаки, говорячи “в Україні”, мислимо Україну незалежною правною цілістю, окремою державою, бо такою вона була, і такою вона стала правно з 1918 року.

Форма “на Україні” не свідчить про наше минуле добре. Воно аж надто ясно показує, що ми міцно забули про державність та незалежність України...

Не забуваймо, що мова росте разом з народом і сильно відбиває в собі його історичну долю!

9. По старих пам'ятках часто маємо “в Україні”

По пам'ятках XVII–XVIII віків форма *в Україні* – звичайна форма. Так, вона нерідка в універсалах

гетьмана Богдана Хмельницького, а в писаннях дальших гетьманів вона звичайна. В універсалах і листах гетьмана Івана Мазепи форма *в Україні*, *в Україну* дуже часта, а форми з *на* — зовсім рідкі.

Переглядаю “Сказаніє о войнѣ козацкой з поляками” Самоїла Величка, 1720 р., — традиція саможостійної України вже сильно затерлася для автора, чому він звичайно пише “на Украине”. Але цікаво, що часом пише він таки й форму “в Украине”. Наприклад, із видання Київської Академії наук 1926 р.:

1. Разослане універсалов во всю Украину.
2. О разосланю во всю Украину.
3. Ити в Украину.
4. Помогль прийти в Украину на жите.
5. О страху в Украинѣ.
6. Поляки в Украину вшедши.
7. В Польши и Украинѣ.

Величко подає Універсала гетьмана Богдана Хмельницького 1648 р., а в нім читаємо: *Пришедши во всю Украину нашу* (46), *Універсалами во всю Украину засланными* (48). Заголовок цього Універсалу: *Універсаль Хмелницкого во всю Украину* (46). Це дуже цінна вказівка для нас!

Тут же подається лист 1654 р. Січі Запорозької до Богдана Хмельницького, а в нім читаємо: *Якъ в короні своєї, так и в Україні нашей* (93). Так само цінне свідчення!

Ось пам’ятка кінця XVIII віку: “Історія Русів” (видання 1956 року). В ній знаходжу: *Прийшовши в Україну* (96), *Універсалами, в усю Україну засланими* (96), *Посланий був у Буковину* (152) і т. ін.

Гоголь писав: *въ Украине*. Так, у його “Страшной мести” 1831 р. читаємо: *Порядку неть въ Украине: полковники и есаулы грызутся, какъ собаки, между собою* (т. II. с. 182, видання А. Маркса 1898 р.).

В оповіданні Кирила Тополі (1837 р., Москва) читаємо: Въ нынешней Малороссіи народъ более угрюмъ, нежели въ Украйне.

Цікаво, що, скажімо, наш історик Микола Костомарів у своїх монографіях “Богдан Хмельницький”, “Руїна”, “Мазепа” й ін., під впливом стародавніх пам’яток, на основі яких писав свої праці, звичайно пише “в Україні”, “в Україну”.

Навіть цар Петро I в листах до Мазепи звичайно писав “в Украйне”.

Документи XVII віку звичайно подають “в Січ” чи “в Запорожжі”, “в Запорожжя”. Але часте й звичайне: *на Запоріжжі, на Січі*.

Академічна Гімназія в Петербурзі записувала своїх учнів в 1732 р.: “Родился въ Украйне”.

Традиція незалежного мислення “в Україні” довго в нас трималася. Наприклад, так нерідко писали навіть поляки, особливо т. зв. української школи. Так писав часом і російський поет О. Пушкін й інші, бо в той час Україна ще часом мислилась окремою країною. Так, у його поемі “Полтава” 1828 року форму “в Украйне” знаходимо два рази:

*Внезапно Карль поворотиль
И перенесь войну въ Украйну.
Старикъ Палий изъ мрака ссылки
Въ Украйну едетъ въ царскій стань.*

Давні українські письменники писали так само. У Котляревського в “Енеїді”: *У нас в Гетьманщині*. Гулак Артемовський у віршах 1857 року писав: *Чи є ж де жити так гарненько, як в тій Україні?// І все в нас в Україні не те, що кацапство*. У Є. Гребінки: *Уранці в Україні всі загомонять*. П. Куліш спочатку писав: *В нашій Україні*.

У “Закоханому чорті” О. Стороженка 1861 р. читаємо: *Лучалося мені навідуватися у рідну Україну.*

10. Вираз “в Україні” в Шевченка

У Тараса Шевченка була ще підсвідома думка про все це, і в своєму “Кобзарі” він 42 рази вжив форму “в Україні”, але 33 рази вжив також “на Україні”, – видно, правного державницького означення *на* в географічних назвах він уже не відчував, а просто йшов за народною мовою.

Цікаво, що спочатку в Т. Шевченка було козацьке державницьке уявлення про Україну, звичайне на козацькій Київщині, і він писав: “в Україні”. Пізніше, під впливом чи не Куліша, він почав уживати й форми “на Україні”.

Ось трохи на це прикладів, які беру з наукового видання “Кобзаря” В. Доманицького 1910 року:

В Україну ідуть діти, в нашу Україну.

Тепер летить в Україну.

Сини мої, летить в Україну.

В Україну верталися.

Через Балкани простали ми в Україну.

Що ти несеш в Україну.

А я повертала в Україну.

Пішов би я в Україну.

У нас в Україні старий Котляревський отак щебетав.

Було колись в Україні ревіли гармати... було колись в Україні лихо танцювало.

Велике свято в Україні.

Посіяли гайдамаки в Україні жито.

Живою душею в Україні вітай.

До земляків моїх в Україні і не в Україні суущих.

І забули в Україні славного гетьмана.

І т. д., і т. ін. — у мене виписано з “Кобзаря” 42 приклади (може, не всі), коли Шевченко вжив форми “в Україні”.

Звичайно, Шевченко підлягав впливу ритмічності своєї поетичної мови, тому він уживає і *в* (42 рази), і *на* (33 рази). Беручи на увагу ритмічність мови, Шевченко писав *на Україні: Було колись добре жити на тій Україні* (34).

Але треба підкреслити тут, що форму “в Україні” Шевченко легко міг обернути на “на Україні”, без суперечності з вимогами ритму своєї мови. Наприклад: *Було колись в Україні* (33) легко можна було йому обернути *на: Було колись на Україні*, або *Було колись на Україні* (пор.: *Лучче жити на Україні*, 324). Проте Шевченко вперто писав “в Україні”, а “на Україні” писав скоріше з ритмічного примусу.

Пишучи “на Україні”, Шевченко часто сприймав це як *по Україні*. І власне це розуміння нахилило його писати *на*. Наприклад: *На всій Україні високі могили, Мене на Україні ніхто не згадає, Немає в мене роду на всій Україні, Щоб слово на Україні понеслось і на Україні освятилось, Було добре колись жити на тій Україні, А скрізь на славній Україні, Найду собі чорнобриву на тій Україні*, і т. ін. Тут завжди “на Україні” — це “по Україні”.

Таким чином, багато з тих 33 прикладів, коли Шевченко писав “на Україні”, поставали в нього на вислів “по Україні”.

А такі форми, як: *Пішли цигани і на Волинь, і на Україну* — це ще стародавній поділ Руси на крайці племена (вірш 1847 р.).

А взагалі Т. Шевченко при географічних назвах писав і *на*, і *в*. Наприклад: *Розпитаю шлях на Московщину — Покинув в Московщині, А я полину на Сибір — Гнали в Сибір невільників (“Юродивий”*

1857 р.), *Товариство на Січ прямувало – Нас перебігають і в Січ завертають* (“Сліпий” 1845 р.).
І т. ін.

Я запримітив, що тепер, при перевиданні творів Т. Шевченка в Советах, нерідко Шевченкове “в Україну” виправляють на “на Україну”.

11. Час забути недержавницьку форму “на Україні”

Мовні вирази, раз поставши, тримаються довго й сильно. А пізніше так закорінюються в мові, що стають виразами звичайними. Поганський вираз *вона віддалася* постав ще до охрещення України, і так закорінився, що його вживають і тепер, навіть не почувавши поганськості його. Але мисляча людина омине його й скаже: *вона одружилась, вона вийшла заміж*.

Так і з виразом “на Україні”. Багато говорять так, зовсім не відчуваючи його невідповідности та захватницького імперіялізму, який ховається в ньому, власне в самому значенні *на*.

Часом виставляють таке заперечення: вираз “на Україні” сильно в нас прищепився і став традиційний, а тому міняти його на “в Україні” не треба. Таке твердження не витримує глибшої критики. Ми ж століття жили, мало думаючи про самостійність, але, не дивлячись на свою традицію в цьому, року 1917-го таки здобули собі самостійність, через що відразу змінилася наша традиція й наше політичне наставлення, а це логічно тягне за собою й зміну традиційного “на Україні” на нове, достосоване до нових вимог: “в Україні”. Уживали в нас (і без образливого відтинку) і слів “Малоросія”, “малоросійський”, а тепер ніхто їх не вживає. Зміна полі-

тичних умовин звичайно тягне за собою й зміну окремих мовних виразів.

Цікаво, що советська влада в Україні дала наказ в жодному разі не вживати форми “в Україні”, а вживати тільки “на Україні”. І форма “в Україні” зникла з літератури — запанувала етнографічна форма “на Україні”!

Перекладачі М. Гоголя його “в Україні” передали “на Україні”. Щоб затерти сліди самостійности!

Таким чином, наші сусіди, поляки та росіяни, не тільки зробили Україну частиною своєї держави, але й міцно прищепили самим українцям до їхньої мови, цебто до народної душі, форму підлеглого панщинового мислення: *на Україні*. Але про себе говорять по-державницькому: *в Польщі, в Росії, чи в Совегах*.

Тепер цю невідповідну й застарілу форму “на Україні” час би вже не вживати!

Закінчую цю свою працю словами П. Куліша, що писав 1882 р. у “Хуторній поезії”:

*О слово рідне, — ти стоїш на чаті
Предковікових пам'яток Святині
В ясній блискучій херумвській шаті
Як меч огнений, в нашій Україні!*

VII. Гнучкість української мови

1. Окремішності української мови

Українська мова, як окрема самостійна мова серед інших слов'янських мов, знає немало таких звукових явищ та граматичних форм, яких не знають інші мови, а особливо сусідні, наприклад, мови російська або польська. Це наші власні, наші прита-

манні форми, які ми мусимо пильно берегти та любовно плекати, як свої власні, як свої питоменні.

Наприклад, по-українському кажемо й пишемо: *купив воза, пане докторе, сестра й брат, брат у селі, обійшли весь ліс* і т. ін. По-російському це буде: *купил воз, господин доктор, сестра і брат, брат в селе, обошли весь лес* і т. ін. Мало цього, росіяни вважають вищеподані українські форми за “помилкові”, і тепер наказують редакторам у виданнях і вчителям по українських школах виводити з нашої мови ці наші притаманні форми. Більше того, такі суто українські форми в підсоветській Україні тепер звичайно звать “буржуазно-націоналістичними”, цебто, надають їм політичного значення, а хто їх уживає, той “ворог народу”. Звичайно, це все робиться з політичного бажання задержати історичний розвій української мови, як мови окремої, а вкінці звести її до стану тільки діалекту мови російської. Бо обидві мови, мовляв, “однакові”.

У цій своїй праці я постановив вияснити деякі особливості української мови, яких не знає мова російська. Ці особливості, від віків притаманні нашій мові, ми мусимо, ми зобов’язані належно плекати, а не виганяти їх з нашої мови, як розтратні сини. Багатівкове майно нашої мови треба старанно берегти та любовно плекати, даючи йому повну змогу вільного розвою. Наша українська мова — окрема самостійна мова в слов’янській родині мов, і ми зобов’язані дбати про її самостійність, а не про її наближення до мови російської.

Пам’ятаймо, що народовбивство можна чинити не тільки фізично, але й духовно, — через “обездушення” нашої мови. Повикидати з нашої мови всі її притаманні чи питоменні особливості, навчити цього

через школу та пресу нове покоління — і духовне народобвиство в мові готове...

Ми, що живемо у вільному світі, не можемо допускати до цього! Бо тільки та мова має право на самостійне існування, яка справді має свої власні окремішності, які й роблять її незалежною в родині інших окремих слов'янських мов. І чи то буде в мові явище “велике” чи “дрібне”, ми однаково пильно бережемо його, цебто, уживаємо його і в нашій розмові, і в наших писаннях.

Я подам тут тільки одну групу форм, а власне такі, які можна назвати г н у ч к і с т ю української мови. Це в більшості випадки, коли в нашій мові вживається дві форми, кожна в залежності від певних обставин у реченні чи у вимові.

Є ще немало інших форм гнучкості чи гармонійності української мови. Наприклад, т. зв. асиміляція (уподібнення) або дисиміляція (розподібнення) в нашій мові, але її совети не виганяють з нашої мови, тому я не розглядаю цих явищ у цій моїй праці.

Про всі описувані явища я розповідаю тут коротко і приступно, бо це було моїм завданням: писати для всіх!

2. Гнучкість і гармонійність української мови

Жива народна українська мова по всіх своїх говорах визначається широкою й ясно помітною гнучкістю своєї звукової й форемної будови, що надає їй виразної гармонійності. Це явище давніше звали милозвучністю мови, а його істога — в гармонійності звуків та в гнучкості форм.

Дійсно, жива українська мова виразно оминає збіги однакових звуків, голосних чи приголосних, і має свої різні засоби, щоб оминати ці

“немилозвучні” (тяжкі до вимови) збіги. Для цього вона деякі звуки легко змінює на інші (наприклад *у, і* на *в, й*), часом відкидає початкову чи кінцеву голосну слова (*ігра-гра, чому-чом*), і явно оминає збіг голосних чи приголосних між двома словами: кінцем одного й початком наступного.

Українська літературна мова в усіх цих явищах цілком пішла за своєю живою народною мовою і конче вживає всіх засобів своєї гармонійності.

Основною ознакою цього в літературній українській мові є те, що вона оминає збіг однакових голосних звуків у слові, або в словах, що стоять суспіль себе, — цебто в кінці попереднього слова та в початку дальшого, й оминає такий збіг різними способами.

Мова наша любить, щоб по закінченні на голошний попереднього слова дальше слово розпочиналося з приголосного, а по закінченні на приголосний — щоб розпочиналося з голосного. Звичайно, це тільки до певної міри, а не завжди, і це в вимові швидкій.

Нагадую, що *й* в українській мові є звук приголосний, а не голосний (як *і*).

Українська літературна мова знає оці найчастіші випадки гармонійності чи звукової гнучкості: по голоснім звуці попереднього слова пишемо: *в, й, ще, б, ж, з*, а по приголоснім: *у, і, іще, би, же, із*. Наприклад: *Сестра й брат у школі. Брат і сестра в школі. Буду ще співати. Будуть іще співати. Узяла б же ти. Узяв би ж ти. Вийшов із дому. Вийшла з дому* і т. ін.

Правил цих дотримуємо частіше в звичайній літературній мові, але не завжди в мові віршованій, хоч кращі поети по змозі таки дотримуються цих правил і в віршах, цебто в мові ритмічній.

Крім цього, декілька слів, головню прислівники, можуть губити свою кінцеву голосну, наприклад: *чому-чом, знову-знов, хоча-хоч* і т. ін.

Українська літературна мова знає також чимало подвійних форм, яких вільно вживати одну замість однієї.

Про всі ці явища гнучкості української мови розповім далі докладніше про кожне зокрема.

Така велика гнучкість чи гармонійність української мови вигідна нашим поетам, бо дає їм повну можливість легко писати ритмічною мовою. Вільно поетові вжити тієї чи тієї з двох існуючих у літературній мові форм, що й зветься *п о е т и ч н о ю в о л е ю* (*licentia poetica*).

Але коли поет уживає форми, у літературній мові недопущенної, то це звичайна помилка, а не поетична воля.

3. Зміна *у – в* та *і – й*

Український звук *у*, коли стоїть на початку слова або по голоснім *і* сам не наголошений, то він виразно тратить свою голосову силу й помітно наближається до приголосного *в*: *научитися-навчитися, наугад-навгад*. Із давнього старослов'янського “заутра” у нас постало “завтра”, зі зміною місця наголосу.

Так само українське *в* на початку слова або по голоснім помітно наближується до голосного *у*. Наприклад: *узаяв-взяу, правда-прауда*.

Ось через це в українській мові звуки *у-в* можуть виразно наближатися один до одного, а то й переходити один на одного, коли стоять по голосному, а розмова швидка.

Оце наближення *у-в* — це притаманна окремішність української мови, яка вирізняє нашу мову се-

ред інших слов'янських мов. Особливість ця відома в нашій мові з найдавнішого часу і часто помічається в українських найдавніших пам'ятках.

Так само ненаголошене *i*, коли воно стоїть на початку слова або по голосній в слові, втрачає свою голосну силу, і сильно наближується до приголосного *й*. І це так само стародавня ознака української мови.

Через усе це в певних випадках відбувається зміна *у-в* та *i-й*, яка сильна й виразна в українській мові. Ця зміна по історичних пам'ятках відома з дуже давнього часу, а в живій народній мові ясно чути повсюди.

Українські письменники-класики завжди передавали в своїх писаннях усю гнучкість чи милозвучність української мови, як тоді це явище звано. У творах Т. Шевченка, Марка Вовчка, Панаса Мирного, М. Коцюбинського й таких інших завжди бачимо постійне передавання гнучкості нашої мови. А це тому, що наші класики звичайно вивчали українську мову з уст народу, а в живій народній мові т. зв. милозвучність чується ясно й виразно по всіх її говорах.

Явище гнучкості мови — це істотне явище нашої мови, не відоме або менше відоме іншим слов'янським мовам. Цебто, це явище — притаманне нашій мові і ми повинні його плекати, як своє рідне.

Через усе це в українській літературній мові вже здавна виробилися певні мовні правила — коли писати *у*, *i*, а коли *в*, *й*, щоб докладніше віддати явище гнучкості чи милозвучності, звичайне в нашій мові.

Правопис і граматика советської України навмисне затирають це явище, ясне в нашій мові, але невідоме мові російській, і приймають тільки один

головний сполучник *і*, а *й* та *та* відкидають. Так само вони затирають істотну в нашій мові зміну ненаголошеного *у* на *в*.

Взагалі, советські господарі України намагаються т. зв. гнучкість української мови звести до явища тільки суто етнографічного, літературній мові непотрібного й чужого, ніби це — “буржуазний націоналізм”, шкідливий і небезпечний советам.

Нижче я подаю головніші правила чергування в нашій мові *у-в* та *і-й*. Звичайно, мої вказівки охоплюють тільки поверхово це цікаве явище “милозвучности”, але всі вони оперті на живій нашій мові.

Підкреслюю тут, що в українській мові прийменники *у* та *в* мають одне й те саме значення, цебто, що вони своїм значенням цілком не розрізняються. Зовсім не те бачимо в мові російській — у ній істотне значення *в* та *у* цілком відмінні й не змінюються, бо в вживається головно з відмінками знахідним (куди?) та місцевим (де?), а *у* з родовим (*в брата* — *у брата*, *в сестри* — *у сестри*). Такого розрізнення в та *у* українська мова зовсім не знає, і звичайно українці, пишучи по-російськи, завжди плутають *в* з *у*. Таких поплутань повно в “Деннику” Т. Шевченка, якого він писав російською мовою.

Наближення *у* і *в* своїм значенням розпочалося в нашій мові дуже рано і писані пам’ятки XI віку вже знають його.

Зазначу ще, що сполучника *й* українська народна мова знає, як звичайного, і широко його вживає, вживає не тільки як сполучника, але й як частку, пригаманну їй. Дійсно, початкове *й* чи *і* в реченні дуже часте в нашій мові, як легке пов’язання рівнорядних речень; особливо часте це в народних творах, наприклад, у піснях. А Т. Шевченко часто наслідував це:

*І широкою долину,
І високою могилу,
І вечернюю годину,
І що снилось-говорилось
Не забуду я.*

Треба тут підкреслити, що звук *й* (він приголосний, а не голосний) — це особливість української мови, — він дуже далекий від *і*, а сам мало помітний у вимові. Його не кожен може належно вимовити. Наприклад, чужинці, особливо жида, не можуть його вимовити. Тяжко дається українське *й* і деяким жінкам. Та є й чоловіки, що правильно вимовити *й* не вміють, бо воно ледве чутне, ледве помітне.

Звук *й*, хоч і пишеться окремо, але завжди міцно прилягає до наступного слова; наприклад, пишемо: *сестра й брат*, а вимовляємо: *сестра йбрат*. І це *й* наше вухо ледве ловить.

До правил “милозвучности” (гнучкості) нашої мови я подаю тут приклади головню з Шевченкового “Кобзаря”. Прикладів цих подаю більше, щоб читач легко зрозумів і запам’ятав це явище вже хоча б із них.

4. Правила зміни *у – в* та *і – й*

Прийменники чи наростки *у-в* та сполучники *і-й* у літературній мові чергуються між собою ось так:

1. По голосній попереднього слова треба писати *в, й*, а по приголосній — *у, і*: *Вона в хаті. Він у хаті. Темно в хаті, як у домовині. Брат і сестра. Сестра й брат. Багатого й шило голило, а нас і бритва не бере.*

При такому сполученні зазначу ще кілька випадків.

Пам'ятаймо, що ці *в* та *й* при нашій вимові звичайно прилягають до наступного слова, бо, як приголосні, самі не вимовляються: *Темно вхаті. Багатого йшило голило.*

Коли ми хочемо слово виділити й підкреслити, надаючи йому більшого значення, тоді воно не зливається зі своїм *і*, перед ним робимо паузу, і тому пишемо тут завжди *і*, а не *й*. Наприклад: *Це пишемо і по приголосних. Це росте і в Америці.*

Це часто робимо також при голоснім протяжнім читанні. Наприклад, у *церкві*. Це часто робиться і в мові ритмічній.

Перед словом, що розпочинається з *в*, звичайно пишемо прийменника *у*. Наприклад: *Пішли у Віктар, Зламалась шруба у возі* й т. ін. Але при швидкій вимові тут може бути просто здовжене *в*: *Зламалась шруба ввозі, Видно ввікні* й т. ін.

Коли вживаємо поруч слова, які хочемо протиставити, як слова зовсім різні, тоді вживаємо *і*, а не *й*, наприклад: *Віра і знання. Церква і народ*. Коли ж хочемо показати, що протиставлення нема, що одне й друге міцно й нерозривно пов'язані, тоді вживаємо *й*: *Віра й культура*.

Коли я пишу: *Церква і народ, Віра і знання, Віра і культура*, то я цим і не пов'язую їх істотно й нерозривно одне з одним, — навпаки, роз'єдную їх, як розуміння зовсім різні.

Коли ж я вірую й ісповідую, що дві назви істотно пов'язані й нерозривні, що одна впливає з одної, тоді конче треба вживати *й*: *Віра й знання, Віра й культура, Церква й народ*. У цих назвах вживання *і* було б виразом нашої недовірливої думки.

2. Коли слово починається ненаголошеним *у*, *і*, то по голосній попереднього слова пишемо *в*, *й*, а по приголосній *у*, *і*: *Прийшов учитель до вчителя. Прибіг*

Іван до Івана. Ой удова, бідна удова та й плакати стала. Як іти, то йти.

При вимові цих форм ми звичайно поєднуємо слова так, щоб ці **й** чи **в** стояли по голосних: *довчителя, дойвана, бідна удова* і т. ін.

Так само чергуються початкові **в-у** та **і-й** у словах: *уже — вже, увесь — весь, услід — вслід, іще — йще, іти — йти, імення — ймення, імовірно — ймовірно* і т. ін. Наприклад: *Зійшло вже сонце. Зійшов уже місяць. Він іще не прийшов, а вона не прибула йще. Йому ймення Микола. Тут імення не ставте. Далеко йти, та мусів іти.*

3. Коли наступне слово починається з голосного, то завжди пишемо тільки **в** або **й**: *Приїхав в Америку. Прибуде й Олексій. Приніс в улик.* Як бачимо, у цьому випадкові (перед голосною) не зважаємо на те, який звук — голосний чи приголосний — стоїть перед цим **в** чи **й**.

Зі словом у в е с ь пишемо так, щоб не постало два приголосних чи два голосних поруч. Наприклад: *в усьому — у всьому, в усі — у всі, в усіх — у всіх*; так само: *у всякого — в усякого* і т. ін. У жодному разі не можна писати: *у усякому чи в всьому, у усі чи в всі* і т. ін., бо буде немилозвучний (цебто тяжкий до вимови) збіг звуків.

4. Коли звуки **і**, **у** йдуть у середні слова за приставкою, що кінчиться голосним звуком, то звичайно вони змінюються на **й**, **в**. Наприклад: *прийми, вийде, знайде, прийменник, займенник, на ймення, та й (а не тай), неймовірний, найпевніше, навчитись, навчитель, заввага, завважати, повчитись, вивчитись, завмирати, завтра* і т. ін.

5. На початку речення, а особливо, коли далі йдуть дві чи більше приголосні, пишемо **і** та **у**: *І босе, і голе. Ідуть дівчата в поле жати. Улатаній свити-ночі. Утні, батьку.*

Але цього правила не додержуємо конче скрізь, особливо в мові мірній, — на початку речення часом пишуть і *й*, *в*, наприклад у “Кобзарі” маємо: *В селі довго говорили. Вміла мати брови дати. Й я прийду до вас.*

Коли ж по таким початковим звуці йдуть дві приголосні, тоді пишемо конче у, *і*: *Устраха очі великі. І вмерти не дають.*

Так робимо тому, що починати окреме речення нам справді легше з *у* чи з *і*, аніж з *в* чи *й*. У советських писаннях речення починають звичайно з *в*, але це нічим не виправдане, — це наслідування російської.

6. По знаку розділовім, наприклад по перетинці чи комі (знак ,) так само звичайно пишемо у, *і*, як і на початку речення: *І над водою, і над гаєм. Зійде сонце — утру сльози.* Це робимо звичайно тоді, коли даліше слово починається одним чи двома приголосними.

Взагалі, коли *і* повторюється, і в вимові ми спиняємося на перетинці, то не міняємо його на *й*: *І батько, і сестри, і брати пішли на поле.*

7. Не кожна людина говорить плавко, рівно, а все робимо хоч маленькі перерви (паузи) в своїй мові. Ось ці перерви змінюють нам головні правила милозвучности мови, бо по такій перерві легше починати дальшу мову з *у* чи *і*, які по знаках розділових.

Ці перерви звичайно робимо по своїй уподобі в живій мові, але в писанні ліпше їх оминати, цебто пишемо так, ніби перерв нема.

Поети в своїй мірній мові часто роблять такі перерви, але й тут добрі стилісти звичайно дотримують правил гармонійности своєї мови.

8. Коли наголос (акцент) падає на початкові *і* чи *у*, тоді вони ніколи не змінюються на *й*, *в*, наприклад: *інший, Ївга, усміх, успіх, ухо, утиск.* Бо змінюватися можуть тільки ненаголошені голосні.

9. Чужі недавнопозичені слова так само ніколи не міняють свого початкового *і*, у на *й*, *в*. Наприклад: *ідея, університет, улан*.

Географічні назви та прізвиська ніколи не міняють свого початкового у на *в*. Наприкад: *Урал, Уфа, Угорщина, Уходчук*; так само *Україна*.

10. Коли початкове *в* чи у не наросткові, а корінні звуки, тоді вони застаються незмінні: *влада, власний, вражий, враг, ужівка, уздечка, узький, узенький, утень, утя* й т. ін.

11. Приставка у перед двома приголосними не міняється на *в*, бо постав би немилозвучний збіг трьох приголосних: *узгодження, уклін, ускладнений, успішний, ухвала* й т. ін.

12. Коли по сполучнику *і* далі йде слово, що починається з двох приголосних, а попереднє слово закінчується голосною, тоді ліпше замінити таке *і* на *та*. Наприклад: *Я та всі* (або: *Я й усі*), *горе та страх*.

13. Коли попереднє слово закінчується приголосною, а далі починається голосною, тоді звичайно вживаємо *в*. Наприклад: *Виріс в Америці*. Але в цьому випадкові часом уживають (але це не конче) подвоєного прийменника *ув*. Наприкад: *Роби до поту, а їж ув охоту. Як ув око вліпив. Зіставсь ув убозстві. Кохатись ув одних книжках. Мигтить ув очах* (тут, власне: *у вочах*).

Наші письменники-класики кохались у формі *ув*, але тепер вона помалу зникає. Її істотне значення: тут у та *в* т. зв. придихове чи приставне, наприклад: *ув очах, ув охоту*, це: *у вочах, у вохоту, як маємо вулиця замість улиця*.

14. У словах “Україна, український” початкове у ненаголошене, а тому в мові поетичній може мінятись на *в*. Шевченко пише: *А Вкраїна, заснула Вкраїна*. Так само: *На вкраїнських нивах*.

Але тепер слів “Україна, український”, як назв географічних, уживаємо незмінно й ніколи не міняємо тут у на *в*; крім цього, прийнято цих слів ніколи не скорочувати в письмі на *Укр.*, *укр.*, але писати повно. І взагалі географічні назви ніколи не міняють свого початкового *У* на *В*.

Завжди пишемо: в Україні, в Україну, а не на Україні, на Україну. Див. про це вище, с. 211–227.

15. Деякі слова зовсім не змінюють свого початкового *в* на *у*. Наприклад: *взірцевий, взагалі, вдоволений, влучний, або у на в: увага, уважний, угода, угорський, умова, уривок, ускладнювати, успішний, установка, учасник, ушкоджений* і деякі інші, а також слова, похідні від них.

А деякі слова розрізняються навіть своїм значенням: *вдача (характер) — удача (успіх), взір (зразок) — узір (візерунок), вправа (в чому) — управа (уряд), вступ (вхід) — уступ (уривок), усувати (звільнити) — всувати (встромляти), усунення — всунення, укладати — вкладати, вплив (кого на що) — уплив (чого, куди, текти), ураз (хвороба) — враз (разом), уряд (правління) — вряд (прислівник, поруч).*

16. Треба мати ще на увазі, що в нашій мові сполучення голосного зі звуком *в* чи звуком *й* творить рід двозвука: *-ав, -ев, -єв, -ив, -ів, -їв, -ов, -ув, -гов, -яв, -ай, -ей, -єй, -ий, -ій, -їй, -ой, -юй, -яй.*

Двозвук — це голосний, а тому по цих сполученнях-двозвуках часом уживають приголосних *в, й* замість *у, і*. Наприклад: *прибув в місто, святий в кожному, грай й мені, вигубив всіх і т. ін.*, а особливо перед голосним: *прибув в Азію, плинув в Італію*, пор. вище § 3.

17. Перед двома приголосними дальшого слова, особливо, коли перше слово починається на *в*, легше ставити *й* і по голосному: *тема у Франка, пішла у шпугрішній* і т. ін.

18. Українська мова вільно вживає сполучника *та* замість *і*, таке *та* не треба забувати. Наприклад, у Шевченка: *Рече та стогне Дніпр широкий. Сиділи лірники та грали. Такий хороший та багатий. Посадили над козаком явір та ялину. Мов батько та мати. Нехай думка, як той ворон, літає та криче, а серденько соловейком щебече та плаче.*

Знаємо, що деякі советські редактори викидали з мови це *та*, але робили це тільки з політичних мотивів, бо російська мова таке (*да*) оминає.

Оцих правил гнучкості *в-у*, *ї-і* вживаємо скрізь, де пишемо літературною мовою.

Звичайно, у живій вимові та в віршах чи взагалі в ритмічній мові цих правил не завжди дотримуємо повно, а то тому, що по перерві (по паузі) в живій мові легше дальше слово починати на голосну, аніж на приголосну. Але, як зазначено вище, цих перерв на письмі ліпше не зазначати.

Ось трохи прикладів на всі ці правила з Шевченкового “Кобзаря”:

Ідуть дівчата в поле жати, та знай співають ідучи. Я йшла. Треба йти. У город Вифлеєм ішли. Як бивсь татарин уночі. Пішла вночі до ворожки. А в головах у дівчини. І квіткою й калиною цвісти над ним буду. Увечері посумую, а вранці заплачу. Та ввечері й охрестили. І світ Божий як Великдень, і люди, як люди. Піде поплакати в лози. У Київ їздила. Іде чернець у келію. Кинув і гори, і море. Переніс в убогу хату. А може й я темний. Куди ти йдеш? Одну сльозу з очей карих — і пан над панами! Степ і степ, ревуть пороги, і могили-гори. Панували, добували і славу, і волю.

Передумайте всі ці приклади, щоб зрозуміти, чому саме пишемо так, а не інакше.

5. Увесь, ввесь, а не весь

Притаманною давньою ознакою української мови, незнаною іншим мовам, є те, що в ній займенник *весь* (давнє *ѡѡсь*) перейшов на *увесь* або *ввесь*, щєбто, у ньому початковє *ѡ* перейшло на *у*, здовжилось.

Цє дуже давнє явище, по писаних пам'ятках добре відомє вже з XIV віку. Так, Луцька Євангелія XIV віку має: *увесь народє*. Гродська Книга м. Луцька 1582 р.: *Статокъ єсли увесь былъ покупилъ*. Краківський лист 1583 р.: *И увесь тотъ переводъ*. "Христос Пасхон" 1630р.: *През ввесь жаль*. "Ключ Розуміння" 1659 р. Іоанікія Галятовського (Київ): *І ввесь світ* (л. 40), *Умираєт ввесь человек* (л. 162б, двічі). Апостол львівський 1666 р.: *Будет молитися за ввесь світ* (л. 1б). Полтавські акти 1668 р.: *Грозячи, же увесь мир за Дорошенком тягнетъ*. Олександрія XVIII віку: *увесь*.

Форма *ввесь, увесь* відома по всій Україні, і її знаходимо в творах усіх наших класиків. Так, "Енеїда" Котляревського 1809 р. дає: *увесь подрався, ввесь*. У Шевченковім "Кобзарі": *На ввесь світ*. У Кулішевій "Чорній Раді" 1857 р. знаходимо: *І ввесь світ. Увесь світ вона прогуляла б. Думав, що ввесь у золоті*, і т. ін. У Б. Грінченка, "Під тихими вербами": *На ввесь рот. На що тоді ввесь цей лад*.

І в українській мові встановилося правило, що на початку речення і по приголосній заднього слова пишемо *увесь*, а по голосній *ввесь*. Наприклад: *Увесь світ чекає щастя. Щастя чекає ввесь світ. Світ увесь чекає щастя*.

Форми *весь* українська мова не вживає.

Але російська форма тільки *весь*, і вона сильно шливає на підтримання і в нас цього архаїчного *весь*. Цього *весь*, як русизма, вимагає й советська

політика в Україні — усе підтягувати під російську мову. Новий “Український правопис” 1946 року просто навчає, що є *весь*, і тільки в дужках подає, як другорядне: *увесь, ввесь*. І всі вчителі й редактори зрозуміли: пиши російську форму *весь*, а не українську *ввесь, увесь*.

Так само навчає й “Російсько-український словник” 1948 р., який російське *весь* перекладає *весь*, і тільки на другому місці подає: *увесь, ввесь*.

І дивне-диво: в Україні тепер ніхто не наважиться писати *ввесь*, хоч словники нотують і його...

“Правописний словник” Г. Голоскевича 1929 року правильно подає *ввесь-увесь*, і тільки в дужках, на другому місці подає й форму *весь*. Те саме знаходимо навіть в “Орфографічному словнику” І. М. Кириченка. (Київ, 1955 р.)

Правда, західні українські говірки знають головно архаїчне *весь*. Так, Іван Франко писав *весь*: *На весь ліс*. Але це форма говіркова, а не літературна. Ольга Кобилянська часто писала *ввесь*.

6. Уживання прийменників *з* – *із* – *зо*

В українській мові початкове ненаголошене *і* може легко губитися. Наприклад, *голка, гра* (давні *іголка, ігра*), і цьому законowi підпадає й стародавній прийменник *із*, який часто приймає форму *з*.

Значення цих двох прийменників зовсім однакове, але пишемо то *з*, то *із*, у залежності від закінчення слова, по якому воно стоїть.

Стародавні прийменники *из* та *с* у мові українській злилися в один *з*, а в мові російській zostалися незмінні від давнини. Російське *из* (як і старослов'янське) визначає головню напрям руху *з* середини, або матеріял речі, часом причину чого.

Наприклад: *Приїхав із Києва, Построєн із камня, С'єднав так із заздрости.*

Приїменник *с* у російській мові має окреме від *из* значення: визначає відділення (з родовим) або сумісність (з орудним). Наприклад.: *Упав с лестниці. Живет с братом.*

Значення російських *из* та *с* завжди різне, тому російські *из* — *с* ніколи не змішуються в літературній мові: *Сестра приїхала із города с братом.*

Навпаки, в українській мові стародавні приїменники *из* та *с* не тільки згубили своє стародавнє розрізнення, але фонетично зіллялися в одному з: *Сестра приїхала з міста з братом.*

Приїменників *з, із, зо* вживаємо так:

1. Поміж голосними або по голоснім звуці пишемо *з*. Наприклад: *Товкли тебе з усіх боків. Людина і людиною.*

Це *з*, як приїменник, міцно прилягає до наступного слова, і вимовляється з ним разом: *зусіх, людиною*, цебто так, як вимовляємо: *зорганізувати, йїти, зусилля* і т. ін.

2. Поміж приголосними або по приголосній пишемо *із*: *Мов із бочки. Умер із одчаю.*

Це *із*, як уже складове, вимовляємо як окреме слово.

Окремо підкреслюване *з* іде за вищеподаними правилами: *Не з дуба, а з сосни.*

У Шевченковім "Кобзарі" маємо: *Вітер віє з поля на долину. Сонце з неба сяє. Лихо мені з вами. Виніс із комори.*

3. На початку речення пишемо *з, із, зо* в залежності від того, чим починається наступне слово.

Перед одною приголосною пишемо *із* або *з*: *Із поля вернулись, або: З поля вернулись.*

Перед двома чи трьома приголосними пишемо тільки *із*: *Із всіх найкращий. Із страченого нічого не вернулось.*

Про *зо* див. далі 6 і 7: *Зо всіх найкращий.*

4. Коли слово розпочинається з двох приголосних, то перед ним пишемо *із* (або *з*) і по голосній: *І із кривавої криниці.*

5. Перед словом, що починається з одного звука шелесного чи свистового *з, ж, ч, ш, с* так само пишемо *з* (а не *зі* чи *зо*): *з села, з землі, з жінкою, з шовку.*

Тут українська мова має свою окрему особливість: це з уподібнюється наступній приголосній і здовжується: *з села* — вимовляємо: *ссела, з жінкою* — вимовляємо: *жжінкою, з шовку* — вимовляємо: *шшовку*. У жодному разі не можна тут ні писати, ні вимовляти: *зі села, зі жінкою, зі шовку, як це пишуть у Галичині за польським впливом.*

6. Перед словом, що розпочинається з двох приголосних, із яких перша шелесна чи свистова, пишемо *зо* (а не *зі*): *зо жмені, зо столу, зо стін, зо шкодою, зо слугами.*

Не пишемо тут *з*, бо тоді стали б уряд три приголосні, а де збіг не милозвучний (тяжкий до вимови): *з жмені.*

Але може тут бути і *із*: *із жмені, із стін, із шкодою, із слугами.*

7. Перед словом, що розпочинається з таких двох приголосних, що між ними вдавнину був глухий голосний *ѣ* чи *ь*, пишемо конче *зо*. Наприклад: *зо всею, зо мною, зо зла, зо дна моря, зо дня на день, зо двадцять, зо Львова.* Може це *зо* мінятися на *зі*: *зі мною, зі всього*, але ці форми рідкі.

Це тому, що вдавнину були форми: *вѣсь, дъно, дънь, зъло, мьною, дьва, Львовъ* і т. ін. Коли глухі *ѣ,*

ь утратились, то їхню голосну силу прийняв прийменник: *зо мною, підо мною, надо мною*.

Але *зо*, а тим більше *зі*, рідке в українській мові, а тому вривається сюди наше звичайне й часте *із*. Наприклад: *із дна, із дня на день, із Львова*. Див. далі § 8.

8. Роблю окрему замітку про *зі*. Це *зі* дуже часте в мові Галичини. І то не тільки перед словом, що розпочинається з двох приголосних, але й перед словом, що розпочинається з одного *с*, з чи *ж*, *ш*. Наприклад: *зі себе, зі соткою, зі заду* і т. ін. Це чистий полонізм, це вплив польського *ze*.

Форми: *зі собою, зі зіллям, зі жінкою* і т. ін. недопустимі в українській мові, бо це штучні новотвори під впливом польських *ze sobon, ze żonon* і т. ін. Треба писати тільки: *з собою, з зіллям, з жінкою*, а вимовляємо: *с собою, з зіллям, ж жінкою*, цебто здовжуємо звук іменника.

7. Зміна кінцевого **о** на **і** в прийменниках та в приставках

Прийменники *над, під, з* перед словом, що починається двома приголосними, між якими в давнину був т. зв. глухий звук **ѣ** чи **ь**, переходять на *надо, підо, зо*. Наприклад: *надо мною, підо мною, зо мною, підо Львовом, зо всіма* і т. ін. Так само й прийменник *перед* у цих випадках міняється на *передо*, але рідше: *передо мною*, звідси: *передовсім*.

Це кінцеве *-о* часто переходить на *-і*: *наді мною, і всіма*.

У приставках *від-, од-, над-, під-, об-, роз-* та *з-*, коли вони стоять перед двома приголосними, між якими вдавнину був глухий звук **ѣ** чи **ь**, або перед *й*, появляється на кінці *о*. Наприклад: *надобрати, розослатись, зомліти* й т. ін.

Мало цього, кінцеве *-o* цих приставок у літературній мові звичайно міняється в цих випадках на *-і*. Наприклад: *відітхнути, одігнати, надіти, надіслати, обіrvatи, розігнаний* і т. ін. Так само приставки *до-*, *зо-* і *по-* у цих обставинах міняються на *ді-*, *зі-* і *пі-*. Наприклад: *дігнати, зібрати, післанець* і т. ін.

Так само давній прийменник чи приставка *въ* змінився на *во* та на *ві* у цих обставинах. Наприклад: *ві Львові, ві сні*. Це *ві* перейшло в нас на *уві*. Наприклад: *уві сні, увіrvatися, увійти, увітхнути* і т. ін., яке й панує в літературній мові.

Це дуже важливий закон в українській мові, який ще не покінчився в наших говорах, і в різних місцях має не однакову форму. Найчистіше він виглядає в говорах західноукраїнських — тут розвинулось майже чисте *-і-* в кінці приставок на *-o*. Наприклад: *піврати, надібрати* й т. ін. Правда, і тут ще позостається *відo-*, який на сході України перейшов на *віді-*.

Навпаки, у східних українських говорах цей мовний процес іще не закінчився — тут панує кінцеве *-o* в приставках, бо воно ще не перейшло на *-і*, тому тут запанували форми: *зостатися, послати, посланець, почнеться, помстити, помста* і т. ін.

За живою вимовою Київщини Шевченко завжди писав: *догнав, дознається, достали, зомліла, зотни, послала, почне* і т. ін. Так писали й інші наші класики літератури, так пишуть східноукраїнські письменники й сьогодні, цебто пишуть *до-*, *зо-*, *по-*.

Стародавнє слово *прозвище* за цим законом перейшло на *прізвище*, а *прорва* на *прірва*.

Отож, у літературній мові:

1. Запанувало *-і* на кінці приставок на *-o*: *підійти, обіrvatи, надіслати, підібрати* й т. ін.

2. У літературній мові ще часте східне *до-*, *зо-* і *по-*: *догнати*, *зотліти*, *послати* й т. ін. Так само: *зо мною*, *зо всіх* і т. ін.

3. Літературна мова вживає тільки *віді-*, чи *оді-*, а західного *відо-* не вживає. Наприклад: *відібрати-одібрати*, *відіпхнути-одіпхнути*, *відіслати-одіслати* і т. ін.

Жива народна вимова знає тут виразне *-и* (а не *-і*) Наприклад: *обизвався*, *зийшла*, *обийдеться* й т. ін.; так часто пишуть давні пам'ятки. Але в літературній мові запанувало тут *-і*: *обізвався*, *обійдеться* й т. ін.

8. Зміна приставки *с-* та *з-* на *іс-*, *із-*

Давня дієслівна приставка *с-* перейшла в нашій мові на *з-* (незмінною позосталася тільки перед *к*, *п*, *т*, *х*): *збити*, *знести*, *спекти*, *стягти* і т. ін.

Дієслівні приставки *з-* або *с-*, коли стоять перед приголосною, можуть приймати на початку *і*, себто мінятися на *із-*, *іс-*. У живій народній мові це явище дуже часте, наприклад, у піснях, казках, поговірках і т. ін.

Наприклад, у Думах часто маємо: *іздіймає*, *іскажемо*, *ісплюндрував*, *ізняв* і т. ін.

Це явище відоме в нас із найдавнішого часу. Так, у "Збірнику" царя Святослава 1073 р. маємо: *Єлико аште ісвьяжете, будеть сьвязано*. І такі приклади маємо в великому числі по всіх віках життя нашої мови.

У Кулішевій "Чорній Раді" 1857 р. таких прикладів повно: *З ніг ізвалить. Шрам ізродився. Так ізякав. Заряд імчить. Ти умишляєш ізраду* і т. ін.

У "Кобзарі" Т. Шевченка: *Ізнемігся, товаришу. Це поділось? Ізгоріло. Дріжить, ізігнувшись. Нагодуй моїх діток, іскупай, ісповий. Як ізілзти. Ізниціла, імарніла. Підкралися, щоб ізілякать*.

Ось тому в нас чергуються форми *знов* — *ізнав*, *звідси* — *ізвідси* й т. ін.

Тут появляється приставкове *i-* перед немилзвучним збігом двох приголосних. Від кінця заднього слова це *i-* не конче залежить, і тому не треба штучно приставляти *i-* до слова скрізь по приголосній, як це інколи в нас роблять. Це приставне *i-* вільно буває і по голосній заднього слова: *Я ізнов піду*, особливо в мові мірній у віршах.

Це приставкове *i-* в звичайній літературній мові не часте, але часте воно в мові поетичній, як мові мірній.

9. Приставкове *l-* на початку слова

Коли слово починається з двох приголосних, трудних до вимови, а особливо з початковим *p* або *л*, тоді з початку слова може появлятися ненаголошене *i*: *іржа*, *іржавий*, *іржати*, *Ірша*, *Ірпінь* (давнє *Рѣпень*), *імла*, *імховий* і т. ін.

У мові народній це приставне *i* дуже часте: *ільвівський*, *іrvatи*, *ільняний* і т. ін.

Це дуже стародавнє явище, відоме в нашій мові ще з пам'яток XI віку. Так, уже в Святославовім Збірнику 1073 р. знаходимо: *име ильжи*, *Ильсти-выихъ*, *Глаголетъ же икъ твоимъ* і т. ін.

Постало це явище ще в давній добі життя нашої мови, коли т. зв. сонанти (голосні *r* та *l*) розпалися на початку слова на *ip* та *il*. З аналогії до таких *ip*, *il* стало появлятися *i* також і перед іншими приголосними, наприклад, *імла*, *імховий*.

Прийменник *що* (власне *шчо*, з двома приголосними на початку слова) може приймати на своїм початку *i*, а це *i* приймає ще й приставне *в*. Так постала форма *віщо*: *на віщо*, *про віщо*, *через віщо*.

Так само *ще* (це *шче*) міняється на *іще*, особливо по приголосній попереднього слова. Наприклад: *Тут іще раз вітри*. Це *іще* може мінятися по загальному закону на *йще*: *Ти йще раз підеш!*

10. Уживання **від** — **од**

Стародавній прийменник *от* в українській мові давно змінився на *од*, цебто тихе *т* перейшло в дзвінке *д* за загальним законом мови.

За загальним же законом початкове *о* в *от* перейшло на *ві*, як давнє *онь* дало в нас *він*, *ось* дало *вісь*, *орменин* — *вірменин* і т. ін.

Так, уже в Пересопницькій Євангелії 1556 р. маємо: *відповѣдаю* (*відповідаю*). У “Скарбниці” 1676 р. Іоанікія Галятовського знаходимо, як форми звичайні: *од Батия царя*, *од кого*, *од якого*, *и од людей* і т. ін.

В Україні східній панує архаїчна форма *од*: *од нього*, *одійти*, але в західних українських говірках панує *від*: *від нього*, *відійти*.

Але через те, що *від* — це правильна фонетична форма, вона запановує в нашій літературній мові все більше та більше, хоч і архаїчне *од* ще вперто держиться, головню на сході України.

Письменники старшого покоління, наші класики, звичайно писали тільки *од*. Так писали: Котляревський, Квітка, Шевченко, Куліш, Старицький, Лівіцький і багато інших. Шевченко ніколи не писав *від*, — писав тільки *од*.

Але через те, що форма *від* чужа або рідка живим східним говорам, а в говорах західних вона панує, то східноукраїнські письменники стали вживати обидвох форм, — і старої *од*, і нової *від*. А з часом витворився неправдивий погляд, ніби *од* та *від*

підлягають закону милозвучності (гармонійності) в українській мові: по голосній уживають *від*, а по приголосній — *од*. Таке послідовне вживання *від* чи *од*, залежно від кінця заднього слова, чи не першим запровадив у літературу Борис Грінченко.

Так, у “Словнику української мови” 1909 р. на с. 245 тому I під *від* Б. Грінченко подає: *Привів од батька коня, а від брата взяв воза. Ти ляжеш од комори, а я ляжу від обори.* Цебто, по голосній заднього слова пишеться *від*, а по приголосній — *од*.

Таке розрізнення *од* і *від* безумовно було штучним, народній мові незнаним, і його пізніше перестали вживати. В однім писанні не можна писати і *від*, і *од* — треба писати чогось одного. В українській мові давнє *он* перейшло на *він*, але ми форми *он* ніколи не чергуємо з *він*.

В Україні писання й уживання в розмові “*від*” зостається дразливим ще й тепер — його оминають.

Ось приклади, які показують, що наші письменники вживають *од* і по голосних звуках.

У Лесі Українки: *Щасливіші од нас, Усе одкрите, Вояки одважні.*

М. Старицький: *Гей ти, ниво, — в тебе гону од Карпату аж до Дону.*

Т. Шевченко: *Радіють люди, що одпочинуть.*

М. Коцюбинський: *Село було одрізане од світа.*

О. Олесь: *Невже краща я од верб.*

11. Приставні **в** та **г**

Початкові корінні *о-* та *у-* в нашій мові часто приймають перед себе приставне (чи протетичне) *в*. Літературна українська мова допускає таку вимову: *вогонь, вогник, вогненний, вогнище, вугор, вугіль,*

вуглець, вугляр, вузол, вузький, вулик, вулиця, вуси, так само перевулок, провулок і т. ін.

Коли початкові *о-* чи *у-* не корінні (цебто не належать до складу кореня слів), а приставки, то вони такого *в* ніколи не приймають, наприклад: *оклик, усміх, устрій*.

Може бути й приставне *г*, але рідше: *гострий, гострити, загострити, горіх, горобець*. Пишемо: *Умань, Уманщина, уманський*, рідше: *Гумань, Гуманщина, гуманський*.

Пишемо: *ікавка, ікання, ікати*, а також: *гикавка, гикання, гикати*. Завжди пишемо *інший*, а не *гинший*.

Приставлення на початку слів звука *в* чи *г* зветься *п р о т е з о ю*. У мові народній протеза дуже часта, пор.: *вулиця-гулиця-юлиця, горати-ворати, гарешт, Гамерика, горіх, гиндик, гінший, воробець-горобець, гапонець*.

Літературне *акація*, хоч поширене і *вакація*. Пишемо *Анна і Ганна*.

Деякі наші письменники приставне *в* підпорядковують правилам гармонійности, тому пишуть: *погас огонь*, але *погасли вогні, пересік улицю*, але *пересікла вулицю*, і т. ін. Це не притаманне нашій мові — такого розрізнення мова не знає. Треба завжди писати одне: *вогонь, вулиця* й т. ін., або: *огонь, улиця* й т. ін.

Коли слово розпочинається з такого *о*, що знаходиться в закритому складі (в складі, що закінчується на приголосну), то це *о* змінюється на *і* й обов'язково приймає перед себе придихове *в*. Наприклад, давні *окно, онь, ось, очько, ольха, осьмь, од* і ін. правильно дали в нас: *вікно, він, вісь, вічко, вільха, вісім, від* і ін. Коли при зміні слова початкове *о* опиняється у відкритому складі (саме *о*), тоді воно не міняється: *вісь — іосі, отець — отця, вітця, овес — вівса* і т. інші.

Так само *орменин* дає *вірменин*.

VIII. Подвійні форми в українській мові

В українській мові ще й досі вживаємо нерідко подвійні форми на деякі граматичні явища. Мова з бігом часу зростає, постають нові форми, але й форми старі не зразу вступаються з ужику. До певної міри за право життя та першенство ведеться боротьба граматичних форм, але деякий час, часом довгий, обидві форми мають право горожанства в мові.

У нас таких подвійних граматичних форм немало — обидві вони живі в нашій мові, але одна з них уже починає явно перемагати.

Для ритмічної мови наших поетів ці подвійні граматичні форми виразно допомагають їм у їхніх писаннях, бо вони звичайно вживають обох форм, залежно від вимог ритму.

Я тут перегляну головні подвійні наші форми і зазначу, котрі з них частіше вживані, а котрі рідше.

Крім подвійних форм у залежності від історії розвою мови, у нас є подвійні (а то й потрійні!) мовні форми в залежності від зміни правопису, або від того, що в нас часом пишуть, уживаючи “свого” правопису. Дещо з цього я розгляну в цій праці.

1. Давальний відмінок однини

Давальний відмінок однини слів чоловічого роду звичайно закінчується на *-ові* або *-еві*, *-єві*, напр.: *батькові*, *учителеві*, *краєві*.

Але вдавнину панувало в нашій мові закінчення *-у*, *-ю*, яке часте в нашій мові ще й тепер, головно в назвах неживих речей: *столу*, *краю*, *світу*.

Таким чином, постають подвійні форми: з новим закінченням на **-ові**, **-еві**, або з стародавнім **-у**, **-ю**. У літературній мові панують звичайно форми на **-ові**, **-еві**, проте й форми на **-у**, **-ю** ще не рідкі, і конче цуратися їх не треба.

Закінчення **-ові**, **-еві** відоме в нашій мові ще з найдавніших пам'яток X-XI віків, але спочатку воно належало тільки певній дуже малій групі слів, бо панувало **-у**, **-ю**. Але з бігом часу це **-ові**, **-еві** (у давнину **-ови**, **-еви**, але тут кінцеве **-и** могло вимовлятися і як **-і**) стало ширитися все більше, захоплюючи помалу всі назви живих істот. І в теперішній час воно захопило майже всі йменники чоловічого роду, і стало вдиратися навіть до назв роду середнього (напр., *серцеві*).

Закінчення давального відмінку **-у**, **-ю** для багатьох слів чоловічого роду старше від **-ові**, **-еві**. У давнину воно було панівне як у назвах неживих речей, так і в назвах істот живих. В українській літературній мові XIV-XVII віків і в мові актів того часу звичайно панує давальний на **-у**, **-ю**, а закінчення **-ові**, **-еві** було тоді ще не частим. Але в віках XVIII-XIX-XX архаїчне **-у**, **-ю** помалу зникало, і в нашій літературній мові запановувало **-ові**, **-еві**.

У живій народній мові на сході панує давальний на **-у**, **-ю**, цебто архаїчний, а на заході панує новий на **-ові**, **-еві**.

Слова на **-ов** або **-ів** звичайно мають закінчення **-у** чи **-ю** (а не **-ові**, **-еві**), напр.: *Кракову*, *Тригоманову*, *Києву*, *Почасву*, *Ковалеву*, *болиголову*, *острову*, *рову*.

Коли ставимо в давальному відмінку два чи три слова, то вони можуть усі мати закінчення **-ові**, **-еві**, або тільки останні з них: *Івану Петренкові*, *учителеві Сільченкові* й т. ін.

Цебто, продовжуємо свою мовну традицію, бо так було і встаровину. Наприклад:

Перемиська купча 1378 року: *Зятеви Івашкови Іванови, Брату Ходорови, Протодьяконови Ходорови, 1391 р.: Пану Яшкови.*

Житомирський лист 1650 р.: *Отцеві Стефанови, презьбитерови Шумському, и сынови его пану Миколаєви.*

Полтавські акти 1566–1669 рр.: *Лукашовы Адаменкови, Дем'янови Бабиченькови, Пану Климю Чорнушенку, Хвеску Гриценценку і т. ін.*

У поданих прикладах закінчення *-ови* могло вимовлятися й *-ові*.

У творі Іоанікія Галятовського “Скарбница потребная” 1676 року, Чернігів, знаходимо: *Ясне Вельможному Пану Іоановѣ Самуйловичовѣ, фундаторовѣ и добродѣєви ласкавому. Святославу Ігоровичовѣ Мойсеовѣ законодавиѣ Ігнатовѣ Якименковѣ, і т. ін.* Тут *ѣ*, звичайно, це *і*.

2. Знахідний відмінок іменників чоловічого роду однини в формі родового

Українська жива мова, а надто мова східноукраїнська, вельми любить уживати знахідного відмінка в формі родового: *купив воза* (а не: *купив віз*).

Але треба пам'ятати, що цю форму можуть мати йменники тільки чоловічого роду (ніколи — середнього й жіночого), та й то не всі, а головно ті, що в родовому мають закінчення *-а* (а не *-у*). Цьому закономірності підлягають ті йменники, що існують, як назви окремих самостійних речей.

Нагадую тут, що в *з н а х і д н о м у* відмінку однини мають закінчення родового *-а, -я*: 1) всі йменники ч. р., що означають живі істоти; 2) дуже

часто й ті неживі йменники ч. р., що визначають реально-існуючі точно окреслені речі, що мають у родовім *-а*, а не *-у*.

Тому пишемо так: *купив олівця, написав листа, зробив воза, повіз плуга, розбив каганця, написав декрета, закінчив університета, одержав наказа, беру ножа, несу стола, шию чобота, відморозив пальця, показав язика й т. ін.*

Але цього ніколи не буває в іменниках ніякого роду.

Це явище дуже давнє в нашій мові, бо воно, хоч і рідко, але відоме було ще старослов'янській мові.

У Крехівському Апостолі 1560-х років уже знаходимо: *Добывши ножа, Докончивши свѣта, Нехай утягнет язика своєго* і т. ін.

Цю живу ознаку народної мови давно вже прийняла наша літературна мова і знає її на кожному кроці. Найвидатніші наші письменники, найкращі знавці мови, вживають її на кожній сторінці своїх творів.

Подаю на це приклади.

І. Котляревський (“Енеїда”): *Нехай Рима строїти чухрає.*

Є. Гребінка: *Нахвалявсь утерти носа.*

Т. Шевченко: *Не топчіте святого закона. Дайте ножа. Прочитає Апостола.*

П. Куліш: *Хреста на себе покладав. Повісив щита. Держати язика за зубами. Почепивши шлика. Утерти носа.*

А. Свидницький (“Люборацькі”): *Ударив поклона. Любив баштана стерегти. Носа розклеїть.*

Панас Мирний: *Беручи з рук списа. Протокола напише. Хрестячи рота. Держачись за стула. Дати потиличника. Показує язика.*

І. Нечуй-Левицький: *Перерубав заноза. Покинув заступа. Кинув струга. Розпустила язика. Морщив*

лоба. *Обтрусил жупана. Принесеш карбованця. Поставив Хреста.*

О. Кобилянська: *Найшла листа. Поглянув на годинника. Віддаючи капелюха.*

Леся Українка: *Кидає бінокля. Витер лоба. Зрубали дуба.*

В. Винниченко: *Схопив листа.*

С. Єфремів: *Ставив хреста. Здобути пістоля.*

У. Самчук ("Юність Шеремети"): *Приніс листа. Підняв кашкета. Розіб'є келеха. Загорнув годинника. Відкинув капелюха. Узав револьвера. Пише щоденника.*

Ю. Косач ("Еней"): *Зморщивши лоба.*

І. Багрянний: *Відібрали бінокля. Нап'яли намета. Тер свого чуба. Задравши хвостика. Вхопив сука. Витяг кісета.*

Наші класики добре знають цю форму, але все-таки вживають її не так часто, як вона вживається в мові народній. Так і Марко Вовчок: *Виняв з кишені ножа. Дай мені ножа! Знайшла відьма ножа. Викохав собі прегарного уса. Покотив качана капусти. Спекли пирога.*

Для С. Черкасенка, доброго знавця живої народної мови, це звичайна форма: *Скидає капелюха. Кладе капшука. Наливає келиха. Бере кубка. Дістав листа. Листа одержав. Показує на лоба. Бере перся. Скидає плаща. В плуга запряг воли. Кидає повода. Дає йому поличника. Затулює рота. Підіймає стека. Показує на стільця. Впіймати за хвоста. Хапає його за чуба. Розв'яжеш язика.*

Подаю ще трохи виписок із "Міста" В. Підмогильного. Як добрий знавець живої народної мови, він так само на кожному кроці вживає форми родового відмінка замість знахідного в іменниках чоловічого роду. Це для нього звичайнісінькі форми: *Сівши в автобуса. Влаштують бенкета. Діставши бронхіта. Одержуючи букета. Танцювали вальса.*

Передаючи відписа. Вивернувши гаманця. Вони зійшли на Володимирського Горба. За гривеника довідався. Доглядати журнала. Одімкнув замка. Кинув інститута. Треба скласти іспита. Обтер каламаря. Глянувши на календаря. Насунувши капелюха. Наділи кашкета. Витягнув квитка. Посадовила його на килима. Може дати ключа й сотні ін.

За впливом російської мови, що цієї форми не знає, наші письменники, з Котляревського починаючи, часто оминали її, а проте несвідомо таки вносили її до своїх творів, бо її повно в народній мові. Старанно оминають цю форму й письменники західноукраїнські, звичайно за впливом польської мови.

Під Советами в Україні цієї форми тепер не плекають, але видатніші письменники таки часом її вживають. Наприклад, у романі “Переяславська Рада” 1948 р. Н. Рибака маємо: *Диктував листа. Закотив очі під лоба. Лишили мотузка. Стискаючи мушкета. Виконає наказа. Встромити ножа. Висяк нос. Одкрив рота. Видати універсала й т. ін.*

Підкреслюю тут, що цієї форми не знають мови ані російська, ані польська, — це питоменність мови української, тому треба її плекати й старанно заховувати. Але під советами цю форму уперто оминають, бо вона відрізняє мову українську від російської.

3. Знахідний множини в формі називного

В українській мові від глибокої давнини знахідний відмінок множини чоловічого роду від назв живих істот однаковий своєю формою з відмінком називним.

Мова старослов'янська у своїх найдавніших пам'ятках знає цю особливість, як особливість праслов'янську, і при тому не розрізняє назв жи-

вих тварин від назв осіб. Так, у давніх Євангеліях X—XI віків маємо: *Возрите на птицы небесныя* (Мт. 6. 26). *Иродъ изби вся дѣти* (Мт. 2. 16). *Упасет люди моя* (Мт. 2. 6). *Иродъ тай призва волхвы* (Мт. 2. 7) і т. ін.¹

У старій українській мові XI—XII віків це звичайні форми. Наприклад, у “Слові о полку Ігореві” 1178 р.: *Не буря соколи занесе. Избивая гуси и лебеди. Сваты попоиша. Орли клектомъ на кости звѣри зовуть. Дон зоветь князи на побѣду.*

У старій мові, як ми бачили, і при особах уживано форми називного, наприклад, Іпатіївський Літопис під 1101 р.: *Послаша по половци.*

Те саме бачимо і в стародавніх пам’ятках живої української мови XV—XVIII віків. Наприклад, Львівський приговор 1412 р.: *Его дѣти има спасти.* Книга Луцька 1565 р.: *Побрали кони, воли, коровы, козы, гуси, кури.* Полтавські акти 1565 р.: *Взявши жону и дѣти.*

Крехівський Апостол 1560-х років, пам’ятка живої української мови свого часу, переповнена цими формами. Наприклад: *Они хвалили фальшивые апосто-лы. Мают в себе вдовы. Гости приймаючи. Забиваючи дѣти их. Навчаючи жиды и греки. Взял люде. Положу неприятели твои. Утвержал вси ученики* і т. ін.²

Послання Івана Вишенського до всіх православних початку XVII віку: *Ви не в королеву власть хрестилися, що він вам дає “вовки і злодії, розбійники, антихристові таїники”.*

Лист 1585 року української шляхти до митрополита Онисифора Дівочки: *Ваша милость рачиш поставляти сам один Єпископи.*

¹ Проф. І. Огієнко. Чистота й правильність української мови. — Львів, 1925. — С. 178—180.

² Див.: Огієнко І. Українська літературна мова XVI ст. — Варшава, 1930. — Т. I. — С. 449—450.

Ця сама форма панує і по творах усіх наших класиків — у них знахідний множини живих істот звичайно має форму називного. Наприклад, у Т. Шевченка: *Я пас ягнята* (а не *ягнят*) *за селом*.

Подаю трохи більш прикладів на ці форми.

У П. Куліш а знаходимо: *Соколи пускає. Привів коні. Приведіть посли*. У “Люборазьких” Свидницького: *Доїть корови, І віці доїть. Пас ягнята. Зганяли воли пастись. На сестри й не глянула. Треба коні понасти. Нечуй-Левицький: Повиганяла кури. Крикнув на воли. Любив баскі коні. Жени віці. Гусенята пасли і т. ін. Марко Вовчок: Мелася бджоли доглядала. Погнав воли. Воли поганяє. Подавали коні. Заганяли пастись свої корови та воли. Качка вивела діти.*

Те саме бачимо і в нових письменників, наприклад, у М. Рильського, в його перекладі “Пана Гідсуша” 1927 р. знаходимо: *Вже коні стомлені заведено до стайні. Пустили коні вряд. Сусіда мій тримав хорти. Додому шле жокеї. З лісу зносити зайці йому велить. Я їх люблю, неначе рідні діти. На люди подивлюсь, і т. ін.*

Отже, знахідний відмінок множини від живих істот з праслов’янського часу має в нас форму називного, а не родового. Те саме бачимо й по інших слов’янських мовах, наприклад, у мові польській, болгарській.

Але з цього правила є цікавий виняток: від назв людей, цебто від назв осіб часто в нашій мові знахідний множини має форму таки родового, а не називного. Наприклад: *Виховав дітей. Любить людей. Шанують батьків. Покликали адвокатів і т. ін.*

Це виключення старе, бо вже в давніх пам’ятках часом бачимо його. Наприклад, у Крехівському Апостолі 1560-х років знаходимо: *Призвавши Апостолов, Питають своїх мужов. Слухайте родичов ва-*

ших. Сынов приняти. Миловали мужей своих и дѣтки. Винует своих неприятелей. Авраам двох сынов мѣл, і т. ін.

Так само часом маємо це виключення і в наших письменників-класиків. Наприклад, Т. Шевченко: *Поніс дітей. І. Нечуй-Левицький: Проклинав людеј. Свидницький: Мати дітей до розуму подводила.*

Російська мова вже з давнього часу загубила цю форму і в неї знахідний множини від живих істот тепер завжди має форму тільки родового. Наприклад: *Взгляните на птиц небесних. Ирод избил всех младенцев. Ирод тайно призвал волхвов* і т. п.

І ось тепер і школи, і видання в підсоветській Україні запроваджують тільки російські форми, і змушують писати: *Пасе коней, виховують своїх корів* і т. ін. замість українських: *пасе коні, виховують свої корови.*

Ось історична повість В. Яна “Батий”, з російської переклав А. Шиян, (Київ, 1956). І в цій повісті знаходимо такі речення: *ідь швидше по коней* (с. 34), *сідлайте коней* (68), *одводять коней і верблюдів у степ* (82), *зупинили коней* (94), *стримуючи спітнілих коней* (101) і т. ін. У всіх цих випадках по-українськи треба говорити й писати “коні”, а по-російськи — “коней”.

Ці російські форми тепер дуже часті в Україні під советами, а від них просякають і до нас.

А Шевченко в “Кобзарі” подає: *Я пас ягнята* (а не: *ягнят*) *за селом. Удвох ягнята пасли.*

Під советами це робиться навмисне, з вимог політичних, — щоб наближати українську мову до російської, щоб наближити українську складню до своєї. Але ми мусимо пам’ятати, що українська мова — це окрема слов’янська мова, а не наріччя російської, і тому мусимо плекати й берегти всі питоменні особливості її.

Отже, говоримо й пишемо: *пасе коні*, а не: *пасе коней*.

4. Клична форма

К л и ч н и й відмінок (або клична форма) повно зберігся в українській мові з глибокої давнини і завжди вживається по всіх українських говорах. Наприклад: *дорогий брате, мій коню, батьку рідний, хороший хлопче* і т. ін. Слова жіночого роду: *дорога жінко, моя сестро Маріє*. Слова ніякого роду мають кличною формою форму називного: *о моє слово, о моє поле!*

У мові російській клична форма давно вже загубилася — її заступає відмінок називний: *дорогой мой брат, сестра Марія!* Навпаки, в українській мові кличні форми zostалися незмінними ще зі старослов'янського часу.

Вплив російської мови на українську дуже сильний: часом і в нас уживають форму називного відмінка замість форми кличної. Це часто бачимо у писаннях тих, хто підлягає впливу російської мови.

У деяких випадках цей вплив надто частий. Це головню тоді, коли маємо звертання, висловлене двома словами. Наприклад:

1. Коли клична форма зазначена двома йменниками — загальним і назвою звання або хресним іменням, то обидві вони мусять бути в кличній формі: *пане докторе, пане професоре, пане полковнику, товаришу Петре, друже Василю* і т. ін.

2. Географічні назви завжди мають кличну форму: *дорогий мій Житомире, любий Києве, моя Одесо* і т. ін.

3. Іншомовні хресні імена, як і свої, у зверненнях завжди мають кличну форму: *брате Людвигу, мій Джеку, друже Яне* і т. п.

4. У зверненнях, що складаються з імен хресного та імени по батькові, обидва імени мають тільки кличну форму: *Іване Дмитровичу, Петре Васильовичу* й т. ін.

За сильним впливом російської мови у всіх цих випадках часто пишуть, особливо письменники підсоветські, і говорять так, що друге слово вживають у формі назовного відмінка, а не в формі кличній Наприклад: *пане доктор, люба моя Одеса, дорогий Джек, Іване Дмитрович* і т. ін. Це чисті русизми, якими тепер переповнені советські видання і яких там вимагають від письменників зросійщені партійні редактори.

5. Є тільки один випадок, коли в зверненнях дійсно вживаємо не кличної форми, а форми називного відмінку, — це в наших прізвищах. А саме, — коли ці прізвища мають прикметникову форму: *пане Копистенський, друже Литвинов, приятелю Назарчин* і т. ін. Це тому, що прикметник взагалі не має окремої кличної форми.

Але коли прізвище не має прикметникової форми, то воно в зверненнях мусить бути кличної форми: *мій Удоде, пане Стусе* і т. ін.

Прізвища на *-енко* так само часто не мають кличної форми, але можуть і мати її, напр.: *друже Василенко*, або: *друже Василенку*.

Ось приклади з XVII століття. Книга о Священстві, Львів, 1614 р.: *Александрє Балабане* (л. 4). Євангелія 1690 року, Львів (л. 16): *Львовє граде, красуйся!*

5. Числівниковий підмет

Словосполучення числівника зі своїм іменником: *три слові, п'ять яблук, п'ятеро дверей, багато столів* і т. ін. зі складневого погляду — це одне граматичне неподільне ціле, що в реченні править за

підмета або за прямого об'єкта. Сполучення такого числівникового підмета зі своїм присудком буває найчастіш узгоджене, цебто присудок ставиться в множині: *Три козаки приїхали*. Трохи рідше неузгоджене: *Три козаки приїхало*.

Це найчастіша наша форма, яка йде ще з доісторичного часу, — її знають усі наші найдавніші пам'ятки. Так, у Галицькій Євангелії 1144 року знаходимо: *Сърѣтоста и два бѣсьна* (Мт. 8. 28), *Идоста два слѣльця* (Мт. 9. 27). Пересопницька Євангелія 1556 р.: (*Были два должника винни* (Лк. 7. 41).

Подібні форми — це форми загальнослов'янські, добре відомі в мовах: російській, сербській, хорватській, чеській. Наприклад, у мові сербській: *Сретоше га два бијесна*.

У цім випадкові часто буває збірна форма числівника, наприклад, у Куліша: *Двоє подорожніх ізближались до Києва*. У Б. Грінченка: *У старого було троє синів, Четверо дітей лагодилось лягати спати*.

Так, як було вдавнину, так позосталося в нашій мові й тепер. Ось на це приклади.

Узгоджена форма “Три козаки приїхали” паує в нашій літературній мові. Наприклад, І. Нечуй: *Сиділи чотири молодиці*. Шевченків “Кобзар”: *Не прийнялись три ясени. Повсихали три явори. Не вертаються три брати. Три годи минули*. Г. Квітка: *Увійшли в хату двоє старостів*.

Ставлення присудка в однині в цьому випадку рідке. Марко Вовчок: *Вбігає Василько й за ним два чоловіки в хату*. А. Свидницький: *У неї одинадцятро дітей вчиться*.

Друга форма, неузгоджена, цебто присудок ставиться в дієслівній формі на *-ло*. “Три козаки приїхало” часта в нашій живій, рідша в мові літературній. Наприклад, у “Люборацьких” Свидницького: *Пра-*

вило аж чотири попи. І. Нечуй: Сиділо рядом восьмеро дітей. Так само й прислівники кількісні. І. Франко: Скільки люда в пустині лягло.

Ці дві форми розрізняються, за Потєбнею, так: на питання *хто?* відповідає речення “Три козаки приїхали”, на питання *скільки?* відповідає форма “Три козаки приїхало”. Але це правило Потєбні докладно не відповідає даним живої мови.

Є ще одна форма, а саме: коли числівниковий підмет у родовому відмінку. Наприклад, “Трьох козаків приїхало”, але це форма чужа, перейнята з мови польської, часта тільки в західноукраїнських письменників, але в літературній мові її не вживається.

У мові польській у цім випадку підмета-числівника завжди ставлять у родовім відмінку. Наприклад: *Bawi u mnie trzech panow.*

Цей польський спосіб вживання підмета-числівника в родовім — замість називного — дуже поширений у Галичині. Наприклад, у А. Чайковського (“Малолітній”): *Зійдеться таких двох жовтодзюбів*, — по-літературному: *Зійдуться такі два жовтодзюби. Або: Зійдеться двоє таких жовтодзюбів.* Прикметникове пояснення в цих формах, якщо воно є, звичайно ставиться в називному, рідше — у родовому множини. Наприклад, у Шевченковому “Кобзарі” знаходимо як форму звичайну: *Дві тополі високії без вітру гойдаються.* І тільки один раз на весь “Кобзарь”: *Два трупи невеликих взяв на плечі* (“Гайдамаки”).

Ось іще приклади на вищеописані випадки з творів Марка Вовчка — вона складню має найчистішу зо всіх наших письменників: *Спали дві дочки. Цокотали дві молодиці. Надійшли три панночки. За нею дві дівчинки пострибують. — Мене вхопили двоє молодиць понід руки. Мене сватало два женихи. Нас*

було три брати. — Село, дві церкви муровані. Стоять два превисоченні дуби. В віконечко сяють дві племенисті зірочки іскряті. Дві старенькі жінки сиділи. Дві слізки останні скотилися. — В кожному возі по чотири воли сивих ішло. Дві стежечки по садку бігло узеньких. Чотири кімнаточки було кругленьких. У долині три коні паслося воронних і два товариші дожидали. Два головних купці позачиняли крамниці.

Описане тут складневе правило про числівниковий підмет — дуже важливе, бо часто трапляється в нашій живій мові. Його треба добре знати, щоб не вживати чужих форм. Для описаного тут даю досить прикладів із творів наших письменників, щоб правильні форми належно зрозуміти, а зрозумівши, тільки їх уживати і в розмові, і в письмі.

6. Двоїна

Від глибокої давнини, серед багатьох інших залишків старовини, зберегла українська мова і так звану двоїну або двійне число (*dualis*). Двоїну знали всі давні індо-європейські мови, наприклад, санскритська та грецька, мала його й мова давньослов'янська.

Двоїни звичайно вживалося тоді, коли мова йшла про паристі частини нашого тіла (руки, ноги, плечі, очі, брови, ніздрі, коліна і т. п.) або про паристі предмети (береги), а також коли говорилося про дві речі та по числівниках *два, дві, обидва, обидві*. Теперішні слов'янські мови загубили цю дуже давню форму, — лише мова серболужицька зберегла її. Правда, залишки тієї форми знають усі слов'янські мови.

Мова українська зберегла давню форму двоїни в багатьох цікавих залишках, зберегла її — де біль-

ше, а де менше — на цілім просторі української землі. Двоїни в нашій мові звичайно вживаємо тоді, коли мова йде про паристі речі, а також по числівниках *два, дві, обидва, обидві*, а по аналогії з ними й *по три* та *чотири*.

1. У чоловічому роді закінченням двоїни називного відмінку було колись *-а*, яке дійшло до нас лише в словах: *рукава, вуса, два года*. Це закінчення давно втрачене в нас, — з дуже давнього часу замість нього закінченням двоїни чоловічого роду стало тут *-и*: *два діди, три столи*. Уже в Збірнику Святославовім 1073 року знаходимо ці нові форми на *-и*: *обоє законы* (83), а далі число прикладів по пам'ятках усе більшає. Життя Феодосія Печерського XII віку: *три возы*. Вишенська грамота 1393 р.: *два Хрести*.

У наших письменників, звичайно, знаходимо постійно форми тільки на *-и*. Наприклад, у Куліша ("Чорна Рада"): *три годи, три дні* (22), *три полки* (188, 306). У Грінченка: *два наділи, два годи*.

У мові російській у цім випадку збереглося тільки давнє закінчення *-а* (закінчення *-и* тут не знають): *два года, три сина* і т. ін. Під впливом російським так часом пишуть і в нас, але цього повинно стерегтися і вживати тільки своєї форми: *два вози, а не два воза*.

2. У жіночій формі закінченням двоїни вдавнину було *-ѣ*, наприклад: *двѣ стѣнѣ, три годинѣ*. Ця форма двоїни цілком збереглася в українській мові аж досі на всій її території, тільки тут, звичайно, да-ло *і*, напр.: *дві стіні, три години, дві корові, дві гори*.

Ось приклади. Снятинська грамота 1424 р.: *двѣ полянѣ*. Київський запис 1515 р.: *двѣ копѣ*. "Ключ Розуміння" 1665 р.: *двѣ натурѣ* 47, *двѣ рыбѣ* (21 б, 22). Полтавські акти 1665–1670 рр.: *двѣ*

сторонѣ (21. 55. 58. 77. 97. 112. 128. 141. 178), *обидві сторонѣ* (188), *двѣ копѣ* (95), (*три парѣ* (189). Т. Шевченко: *дві могили*, П. Глібов: *три вербі*. Ю. Федькович: *дві чорні могили*. П. Куліш (“Чорна Рада”): *дві парі*. А. Свидницький: *дві церкви, дві коморі*. В. Олександров: *дві тополі*. Б. Грінченка (Словник IV. 271): *дві деревині*. Б. Грінченко: *дві хаті*. І. Франко (“З вершин”): *дві сили*. О. Маковей (“Ярошенко”): *дві години*. Є. Тимченко (Граматика): *три формі, дві формі, дві стороні*. С. Смаль-Стоцький (Граматика): *чотри підвідміні, три особі* і т. п.

З цих прикладів бачимо, що вся Україна знає цю форму.

У мові російській двоїна слів жіночого роду цілком зникла і ці форми постійно замінюються формами множини, цебто закінчуються на *-и*: *две стѣны, три формі* і т. ін.

Ось тому часто і в мові українській, під впливом російським, двоїну замінюють формою множини: *дві стіни, три форми*. Але мусимо обов’язково зберігати свою цікаву окремішність і вживати тільки форм двоїни: *дві стіни, три форми*.

В Україні сьогодні цю форму двоїни виганяють і в школі, і в пресі — аби українська мова була ближча до російської!

3. Звуки *з, к, х* перед закінченням *-і* (з *ѣ*) в двоїні обов’язково міняються на *з, ц, с*: *дві позі, дві руці, три дорозі, три небозі, дві корівці, дві яблочи, дві мусі* і т. ін. *Не будуть мої нозі в тебе й на порозі. Не складай свої руці ні в горі ні в муці*. Грінченка Словник (IV. 170): *три сотці*. У Ю. Федьковича: *дві зіронці*. Б. Лепкий (“З життя”): *дві жінці*.

У різних місцях Галичини я чув: *дві курці, три дірці, дві мусі, чотири книжці, дві дорозі* і т. ін. Правда, в усіх цих випадках тепер дуже часто замість

форм двоїни вживають також форм множини: *дві руки, дві мухи, три небоги*.

4. Двоїна ніякого роду кінчалася в давнину так само, як і слова жіночого роду, на **ѣ**: *дѣѣ словѣѣ*. Українська мова цілком зберегла цю давню форму (а **ѣ** дало в нас **і**), наприклад: *дві слові, три вікні, дві зерні, дві озери, три полі, дві літі, дві відрі, чотири пірі* і т. ін.

Збірник 1073 р.: *дѣѣ дѣѣствѣѣ* (26 б). Життя Феодосія Печерського XII віку: *дѣѣ селѣѣ*. Снятинська грамота 1454 р.: *дѣѣ селѣѣ*. Житомирський інвентар 1501 р.: *дві відрі*. Книга Луцька 1583 р.: *три літі*. Опис Київських замків 1552 р.: *чотири ведрі*. Острізька Біблія 1581 р., Псалтир: *дѣѣ лѣѣтѣѣ* (140, 165), *обѣѣ уши* (124). “Ключ Розуміння” 1665 р.: *дѣѣ мѣѣстѣѣ* (56). *Мудрій голові досить дві слові* (Номис, ч. 5912).

Але множина часто й тут заступає двоїну — інколи кажемо *два дерева, два літа* замість *дві дереві, дві літі*. Часом кажемо: *двоє відер, троє слів*.

Але мусимо берегти свої старі притаманні форми двоїни і не міняти її на множину: *дві слові, три відрі* (а не *два слова, три відра*), щобто кидати своє, а вживати форми російські.

Так само і в розсіянні, на еміграції, забувають форми двоїни. Забувають, хоч “Правописний Словник” Г. Голоскевича знає їх і подає їх. Наприклад у цьому Словникові знаходимо: *дві стіні, дві книзі* (с. 91), *три слові, три вербі, три хаті, три руці* (с. 401), *чотири яблуці, чотири норі* (ст. 437), *дві вікні* (с. 59), *дві слові* (с. 372) і т. ін.

Тепер в підсоветській Україні форми двоїни викинули цілком і зі школи, і з літератури, як форму “буржуазних націоналістів”.

Це звичайна політика в мові — щоб викидати з української мови її окремішності, щоб її нахилю-

вати до мови російської. А між тим форми двоїни відомі по всій Україні.¹

Отже, розрізняймо:

<i>По-українськи:</i>	<i>По-російськи:</i>
два вози	два воза
два чоловіки	два человека
три корові	три коровы
чотири стіні	четыре стены
дві слові, вікні	два слова, окна

Пишімо й говорімо тільки по-українськи!

7. Географічні назви

1. Географічні назви кожен народ уживає в своїй традиційній формі, яка здавна заціпилася в нього і до якої всі звикли. Коли ми переймаємо форму географічних назв від іншого народу, то ця форма заціплюється надовго, а то й назавжди, навіть тоді, коли в господаря тієї назви вимова її змінилася на іншу.

Кожен народ, що володіє сильнішою літературною мовою та державною силою, звичайно накидає свою географічну форму підлеглим йому народам. Так, Польща довго накидала нам свої географічні форми, а тепер те саме робить Москва — накидає Україні російську вимову й російську форму цих назв.

2. Т р а д и ц і я в мові грає велику роль, а в географічних назвах тим помітнішу. Протримавши-ся віки, вона затверджує й освячує певні загально-

¹ Див. Ів. Огієнко: Двійне число в українській мові, Київ, 1909 р. Відбитка з VI тому "Записки Наукового Товариства".

прийнятні форми, хоч би вони були й невідповідні з якогось погляду.

Так, уже в нашому церковнослов'янському Новому Заповіті з X віку є форма *Испанія* (Рим. 15. 24, 28), а тому годі її міняти на *Еспанія*, бо віки вже освятили її. Взагалі ж удавнину й по Європі писали *Испанія*. Наприклад, так пише німецький лірик Освальд фон Волькенштейн (1377–1445), що побував в *Испанії*.

Давне грецьке *he Spania* (греки читають *hi Spania*), латинське *Hispania*, німецьке *Spanien*, англійське *Spain*, французьке *Espagne*. Україна з X віку вимовляє й пише *Испанія*.

Люди в церкві довгі віки чули тільки *Испанія*, так довгі віки писали в Україні за церквою: *Испанія*. І годі тепер викидати цю довгими віками освячену форму і приймати зовсім чужу нам *Еспанію*.

Так само багатовікова традиція затвердила форми *Китай*, *китайський*, *Сахара*, і трудно заводити замість них *Хіни*, *хінський*, *Сагара*, як трудно було б сьогодні викидати неправильні форми *Галичина*, *європейський*, а заводити правильніші: *Галиччина*, *європський*. Давня традиція затвердила форму *Нью-Йорк*, в Америці українці пишуть за живою вимовою *Ню Йорк*, перекладене було б *Новий Йорк*, як пишуть і вимовляють поляки.

Коли ми встаровину приймали німецькі географічні назви, то в них дифтонг *ei* бренив тоді ще як *ей*, а тому в нас не легко вивести правильну стародавню форму *Рейн*, і запровадити нову *Райн*, коли її самі німці в багатьох місцях ще тепер вимовляють по-старому *Рейн*. Постання нової вимови в якогось народу не обов'язкове для інших народів, що засвоїли собі стару форму.

Традиція освячує загальне вживання тієї чи іншої назви. Спочатку батьківщина наша звалася *Русь*,

або *Руська земля*, а її частиною була *Україна*, — це головню Київщина, але з бігом часу назва *Україна* так поширилася, що стала в нас назвою всієї батьківщини, заступивши стару назву *Русь*, а *українець* заступило стародавні наші назви *русин* чи *русич*.

Сама назва *Україна* відома здавна в наших пам'ятках. Найперше зустрічаємо її в пам'ятці десь половини XI віку “Слова Григорія Богослова”, в якій в 10-м Слові читаємо: “*По свяѣмъ Крещеньи Перуна отринуша, но и ноне по украинамъ моляться ему*”. Тут початкове значення слова *україна*: край, провінція, окраїна. І вже пізніше з цього слова постала географічна назва краю — *Україна*¹. Так само з старогейбрейського *gevil* — *границя, край, країна* — постала *Галилея*.

Але й назва *Україна* таки відома здавна, — це не нова назва, бо вже в Іпатієвому Літопису під 1187 (6695) роком читаємо, що коли помер князь Володимир Глібович, то “плакашася по нем всі переяславці... о нем же *Україна* много постона”. Другу згадку про *Україну* цей же Літопис подає під 1213 (6721) роком, розповідаючи, що князь Данило “прия Берестий, і Угровеск, і Верещин, і Столп'є, Комов, і всю *Україну*”.

Тільки невідомо, чи Літописець мислить у цих двох місцях *Україна*, чи *україна-границя*.

Сама *Русь*, як свідчать пам'ятки, це була головню Київщина, без півночі, цебто те, що пізніше стало зватися *Україною*. В Іпатієвому Літопису читаємо; “*Ростовці, і суждальці, і переяславці с'їхавшася к Володимеру (на Клязьмі) і ріша: Князь наш убьен, синок его мал в Нові Городі, а братья его в Русі*” (404), — тут ясно виділюється *Русь* від північних країн.

¹ Див про це мою статтю: Перше значення слова “україна” // *Наша Культура*. — 1952. — Ч. 5.

Теперішня *Росія* аж до царя Петра I звичайно звалася *Московія* чи просто *Москва*, але Петро I, при допомозі свого українського оточення, змінив назву *Московія* на українську: *Русь*, *Россія*, змінив і затвердив її. Слово *Россія* з грецького *Rossia*, вживається по пам'ятках ще з XV віку, але вживається поруч і *Московія*, а від Петра I запроваджується одна офіційна назва: *Россія*.

Десь із XIV ст. греки назвали нашу країну *Mikra Rossia*, *Мала Росія*, бо тоді вже стало дві Русі: одна на півночі, а друга на півдні. Слово “Мала” при географічних назвах завжди визначає: початкова, старіша, основна, давніша. Пор.: *Греція Мала й Велика*, *Скифія Мала й Велика*, і завжди тут “мала” визначає: початкова, головна, старіша. Удавнину “Мала Русь” в устах грека бриніло як пошана, звеличення. Князь Галицько-Волинський Юрій II (отруений 1340 р.) підписувався з гордістю: “З Божої ласки прирощений князь усея Малия Росії”.

3. Подам іще кілька заміток про окремі географічні назви. Пишемо й вимовляємо *Басарабія*, *басарабський*, рос. *Бесарабія*.

У давніх пам'ятках знаходимо *Бересть*, *Берестій*, *Берестіє*, наше *Берестя*, рос. *Брест*.

Наше *Городня*, уже в “Слові о полку Ігореві” 1187 р., знаходимо *городенський*. Іпатіїв Літопис дає в *Городні*, к *Городну*. Російське і польське — *Гродно*.

Наше *Коростень* удавнину бриніло *Іскоростень*.

Уже Іпатіїв Літопис дає *Крем'янець*, — ко *Крем'яню*. Російське *Кременец*.

Удавнину був *Вручій*, наше *Овруч*. Іпатіїв Літопис дає *Вручий*, у *Вручєго*.

Старе було *Ляхи*, пізніше *Польша*, так і тепер в мові російській, але в нас *Польща*, може під впливом

форм на *-щина*. В Універсалах Богдана Хмельницького ще знаходимо *Польша*, а не *Польща*.

Сучасне наше народне *Прилука*, рос. *Прилуки*, старе було й *Прилук*.

Річка *Сян*, так подає Іпатіїв Літопис, але він дає й місто *Санок*.

Пишемо й вимовляємо *Хвастів*, *хвастівський*, від *хваст*, а не рос. *Фастів*.

Пишемо й вимовляємо *Чигирин* і *Чигрин*; гетьман Богдан Хмельницький у своїх універсалах і в листах пише часто: в *Чигрині*, за народною вимовою.

Снятин давніше звався *Коснятин*.

У пам'ятках XVI—XVIII віку часто подибуємо форми: *Голтва*, *Подоль*, *Ромен*, *річка Бог*, *Хвастів*, і т. ін.

Річка *Ворскла* ніякого роду, російське *Ворскла* жіночого роду.

4. Багато наших географічних назв утворилися ще за глибокої давнини, а тому їхнє значення нам мало знане, або й зовсім не знане. Але скрізь утворилися народні вияснення своїх географічних назв, особливо міст, вияснення звичайно пізнішого часу, — це т. зв. народна етимологія.

Звичайно, перше було місто *Київ*, а в ньому гори *Щекавиця* й *Хоривиця* та річка *Либідь*, а вже пізніше постала легенда про трьох братів, — *Кия*, *Щека* й *Хорива* та сестру їхню *Либідь*, постала для вияснення цих назв. Так само перше існував *Рим* (*Рома*), а вже пізніше постала легенда про *Ромула* й *Рема*.

Про постання назви *Київ* в Іпатієвому Літописі на с. 5 розповідається так: “*Биша 3 брата, єдиному ім'я Кий, а другому Щек, а третьому Хорив, і сестра їх Либедь. І сядяще Кий на горі, где нині увоз Боричев, а Щек сядяше на горі, где нині зоветься Щековиця, а Хорив на третьей горі, отнюду же про-*

звася Хоривиця. Створиша городок во ім'я брата їх старійшого, і наркоша і (його) Києв”.

В Іпатієвім Літопису взагалі не раз читаємо спроби народного вияснення географічних назв. Наприклад: “Князь Володимир зруби город на пустом місті, і нарече єму Каменець, зане бисть камена земля” (під 1288 р. на с. 608). “Річки ради, яже втечуть в Двину, іменемь Полота, от сея прозавшася Полочане” (4). Про назву Переяслав під 993 роком читаємо, як Кожом'яка перемиг печенізького героя, чому князь “Володимир рад бив, і заложу город на броду том, і нарче і (його) Переяславль, зане переяславу отрок”.

Іпатієв Літопис під 1259 р (с. 558) розповідає, що місто Холм свою назву одержав тому, що стояв на горі, — на холмі.

Щодо назв народів, то Літопис підкреслює, що назви ці постали від назв місцевостей, на яких вони осіли. “По мнозих временіх, — розповідає Іпатієв Літопис (с. 3), — сіли суть словени по Дунаєві, где єсть нині Угорська Земля і Болгарская. От тих словен розидошася по землі, і прозвашася імени своїми, где седше на котором місті. Яко пришедше седоша на ріці іменем Мораві, і прозвашася Морава... Пришедше і седоша на Вислі, і прозвашася ляхове, а от тих ляхов прозвашася поляне”.

Ось іще кілька стародавніх форм географічних назв із Іпатського Літопису: Африкія (116), по Бозі (314) і по Бугу (7), на Бузі (176), Буга (482), із Бряньска (242) і к Дебряньску (239), Волковиєск (551), за Ворскол (387), до Ворскла (192), Гомор (382), городеньский (361), Коснятин (260) — це Снятин, взяша Прилук (150), к Прилуку (216), Се бо Словенськ язик, Поляне Сіверо (6), і Сіверо (7), Сідоша на Десні і по Сулі, і наркошася Сівера (4), Содом (382), Устилог,

тепер спольська Устилуг (283), Хорол (429), в Черторії (421), Черториєск (502), Черторийска (502).

5. Українських назв спочатку російська влада не змінювала, але вже в XVIII віці почали потроху їх міняти.

Року 1688-го на березі річки *Самари*, з наказу Москви, гетьман Іван Мазепа спішно побудував місто-фортецю *Новобогородське*, але пізніше росіяни перейменували його на *Новомосковське*.

Старе *Євпаторія* в нас звичайно звалося *Козлов*, за татарським *Хазлев*.

І з бігом часу багато назв росіяни поперероблювали на свої. Наприклад, наші *Куп'янка*, *Лубні*, *Ніжен*, *Озів*, *Охтирка*, *Ромен*, *Лятичі* і ін. були перехрещені на російське: *Купянск*, *Лубны*, *Нежін*, *Азов*, *Ахтырка*, *Ромны*, *Летичев*, і ін. А вже за советської влади велике число міст одержало зовсім іншу назву — комуністичну.

6. Щодо назв ч у ж о с т о р о н н і х, то кожен народ звичайно передає їх по своєму, в більшості націоналізуючи їх. Так, поляки часто європейські назви зовсім знаціоналізували, наприклад: *Lipsk*, *Bruksela*, *Wlochy*, *Kolonia*, *Inflanty*, *Londyn*, *Norymberga* і т. ін., цебто: *Ляйпціг*, *Брюссель*, *Італія*, *Кельн*, *Ліфляндія*, *Лондон*, *Нюрнберг*.

Поміж системами французькою й німецькою, звідки ми найчастіше переймали географічні назви, часто бувають помітні різниці. Наприклад, фр. *Japon*, наше *Японія*, а нім. й англ. *Japan*.

Слово *Китай* постало від тюркського *ketaj* — власна назва того тунгуського народу, що на початку X ст. підбив собі північний Китай і заклав свою династію китанів (907—1125 рр. по Христу); монгольська назва *kitat*; у Марка Поло — *Catay*, і так само

арабське *Khatai* — північний Китай. Матерію, що привозили з Китаю, у нас названо *китайкою*.

Західноєвропейські назви: нім. *China*, фр. *Chine* й т. ін. постали давніше, чи не від назви династії Tsin (III ст. до Христа); цю назву до Європи занесли араби й перси.

Самі китайці не звать себе ані китайцями, ані хінцями, але чжунгожень (цебто, люди Серединної держави) або хань-жень (цебто, ханські люди), так само й держава Китай має різні назви, але не ті, що існують для неї в Європі.

7. Серед наших географічних назв дуже багато назв прикметникових, витворених до давнього йменника *город* (місто), а тому вони чоловічого роду. Із цього постали наші географічні назви на *-ів*, *-їв* та *-ин*. Наприклад, *Чернігів*, *Канів*, *Жидичин* і т. ін. — це все прикметники до слова “город”.

Багато в нас є прикметникових назв ніякого роду, які постали до назви *місто*, *містечко*, *село*. Це будуть назви на *-е*, *-ське*, *-цьке*, *-ове*, *-еве*, *-ине* й т. ін. Наприклад: *Рівне* (ще: *Рівне місто*), *Дубне*, *Жаб'є*, *Гадяче*, *Луцьке*, *Артемівське*, *Волочиське*, *Печерське*, *Дніпропетровське*, *Пинське*, *Слов'янське*, *Здолбунове* й т. ін. Усі ці назви постали як прикметники до українських слів *місто* чи *містечко*.

Російська мова не знає слова *місто* ніякого роду, — уживає “город” чоловічого роду, тому поперемінювала наші назви ніякого роду на назви чоловічого роду: *Гадяч*, *Луцк*, *Артемьевск*, *Волочиск*, *Славянск*, *Пинск* і т. ін.

Відмінюються ці наші назви як прикметники повної сучасної форми: з *Жаб'його*, до *Гадячого*, в *Рівному*, під *Рокитним* і т. ін. Росіяни відмінюють ці форми по-своєму, — за старою т. зв. короткою (іменниковою) формою: до *Гадяча*, *Ровна* і т. ін.

Місто *Луцьке* вдавнину мало форму *Лучьск-Луческ*, цебто город *Луческ*, і змінювалося: до *Луческа*, *к Луческу* і т. ін. Із цього постала давня форма *Луцьк* (город), яке відмінювалося за іменниковою формою: з *Луцька*, *Луцьку*.

Пізніше зацепилася в нас народна українська форма *Луцьке* (місто), і змінювалось, як прикметник: *Луцького*, *Луцькому*.

Але запанувала російська старша форма *Луцьк*, *Луцька*, *Луцьку*.

8. На закінчення подаємо в алфавітному порядку, яких саме географічних форм треба вживати в українській літературній мові, а яких не вживати.

Скорочення: *рс* — російська форма, *пл* — польська.

<i>Українське:</i>	<i>Чуже:</i>
Артемівське	Артемьевск рс
Базель	Базилея пл
Балкани	Балкан пл
Балтика	Балтик пл
Басарабія	Бесарабія рс
Берестя	Брест рс
Брюссель	Брукселя пл
Вільна	Вільно рс
Вовча	Волчанск рс
Волинь, -ні ж. р.	Волинь, -ня ч. р. пл
Волочиське	Волочиск рс
Ворскло	Ворскла рс
Гадяче	Гадяч рс
Городня	Гродно пл рс
Дніпро чол. р.	Днепр рс
Дніпропетровське	Днепропетровск рс
Дністро	Днестр рс
Дубне, -бна	Дубно, -бна рс
Здолбунове	Здолбунов рс

Іспанія	Еспанія
Італія	Влохи пл
Кам'янець	Каменец рс
Кельн	Колонія пл
Китай	Хіна
Ковель, з Ковеля	Ковель, -вля пл
Копенгаген	Копенгага пл
Кременчук	Кременчуг рс
Крем'янець	Кременец рс
Куп'янка	Купянск рс
Ліфляндія	Інфлянти пл
Лондон	Лондин пл
Лубен, Лубні	Лубни рс
Луцьке, -цька	Луцьк, -ка
Ляйпціг	Липськ пл
Лятичів	Летичев рс
Мадярщина	Венгрія рс
Ніжен	Нежін рс
Німеччина	Германія рс
Нюрнберг	Норимберга пл.
Озів	Азов рс
Охтирка	Ахтирка рс
Печерське	Печерск рс
Польща	Польша рс
Прилука	Прилуки рс
Рівне	Ровно рс
Ромен, з Ромна	Ромни рс
Сахара	Сагара
Сибір чол. р.	Сибір жін. р. рс
Содом	Содома пл
Сян	Сан рс
Сянок	Санок рс
Угорщина	Венгрія рс
Хвастів	Фастов рс

8. Родовий відмінок географічних назв

Родовий відмінок географічних назв чоловічого роду викликає в нас багато клопоту. Як вимовляти й писати: з *Парижа* чи з *Парижу*?

1. У живій українській мові родовий в іменниках чоловічого роду з дуже давнього часу, поруч звичайного *-а*, почав приймати й закінчення *-у*. З бігом часу це нове *-у* сильно поширилось у нашій мові, як у словах своїх, так особливо в чужих, наприклад: з *переліку*, *сміху*, *народу*, *факту*, з *університету* і сотні т. ін.

Це велике поширення форм на *-у*, *-ю* в іменниках чоловічого роду захопило й географічні назви, і ми вимовляємо й пишемо: з *Любару*, з *Бару*, *Дунаю* й т. ін. Так само майже всі географічні назви чужоземні: з *Лондону*, *Парижу*, *Пекіну*, *Стамбулу*, *Багдаду*, *Базелю* й т. ін.

І так, як тут подано, установив був правопис 1927 р., на основі чого вийшов "Правописний Словник" Г. Голоскевича 1929 р.

2. Подаємо головніші правила про закінчення родового відмінку чол. роду географічних назв.

Родовий відмінок однини географічних назв чоловічого роду звичайно закінчується тепер на ненаголошене *-у* чи *-ю*, рідше на *-а*, *-я*. У давнину, навпаки, панувало головно закінчення *-а*, *-я*, але з бігом часу в нашій мові сильно поширилось закінчення *-у*, *-ю*, і воно захопило також і географічні назви. У мові польській закінчення *-у*, *-ю* ще частіші, як у нашій, але мова російська, навпаки, тримається стародавніх *-а*, *-я*, а наша мова йде поміж ними дорогою середньою.

Отже, багато назв своїх, а також усі географічні назви чужі, у родовому відмінку чоловічого роду закінчуються на нове *-у*, *-ю*, напр.: з *Бару*, *Парижу*,

Ізюму, Дунаю, Лондону, Афону, Берліну, Лілю й т. ін. Це *-у, -ю* звичайно не наголошене.

3. У нас у літературній мові ще сильно плутають, коли писати старе закінчення *-а, -я*, а коли нове *-у, -ю*, а тому виясню про форми на *-а, -я* трохи докладніше, і покажу, коли саме їх пишемо.

Стародавнє закінчення *-а, -я* мають ще й тепер такі географічні назви: 1. Усі імена з кінцевим наголошеним *-а* чи *-я*, напр.: з *Остра, Орла, Ромна, Кодака, Кременчука*, річки: з *Ірпеня, Іртиша, Дніпра, Дінця* й т. ін. 2. Усі назви на *-ець*: з *Козельця, Липовця, Тростянця* й т. ін.

3. Усі назви на *-ин*: з *Літина, Рогатина, Снятина, Гайсина, Яготина, Батурина, Ладижина, Малина* й т. ін.

4. Усі імена на *-ів* чи *-ов*: *Васильків* — з *Василькова, Глухів* — з *Глухова, Канів* — *Канева, Почаїв* — *Почаєва, Київ* — *Києва, Харків* — *Харкова, Саратов* — *Саратова* й т. ін.

5. Усі імена на *-ель*: *Ворзель* — *Ворзеля, Гомеля, Звягеля, Ковеля, Гостомля, Ревеля, Путивля* й т. ін.

6. Імена чол. роду на *-ень, -інь, -унь*: *Коростень* — *Коростеня, Відня, Корсуня, Солуня* й т. ін.

7. Імена на *-ч*: з *Галича, Паволоча, Угліча* й т. ін.

8. Імена зложені: з *Перемишля, Ярослава, Переяслава, Богуслава, Стародуба, Чорнобиля, Самбора, Володимира, Житомира* й т. ін.

Також усі імена на *-піль*: *Крижопіль* — з *Крижополя, Севастополя* й т. ін., на *-город*: з *Миргорода, Новгород, Ужгорода, Шаргорода* й т. ін., хоч звичайне “з городу” тягне ці слова до закінчення *-у*. Але імена на *-град* мають *-у*: з *Ленінграду, до Сталінграду*.

9. Деякі назви підпали впливові відповідних слів живих, і мають *-а* від них: *Бог* — *Бога* (при *Буг* — з *Бугу*), *Стрий* — *Стрия* й т. ін.

10. Коли мислимо сам предмет, як річ одиничну: *Везувій* — з *Везувія*, з *Ельбруса* й т. ін.

4. Коли звернемось до історії нашої форми, то побачимо, що географічні назви на *-у* появляються дуже рано, але стрічаємо їх рідко. Так, в Іпатському Літописі під 1209 р. читаємо: *Изб же из Бозку*. Але в цій пам'ятці, як і по інших, звичайно панують стародавні форми на *-а*, *-я*: *до Белза, Городка, Дністра, Дуная, Холма* й сотні т. п., а форма на *-у*, *-ю* рідка.

5. Новий український правопис склав Інститут мовознавства при Академії Наук УРСР і 8 травня 1945 року його затвердила Рада Народних Комісарів. І ось цей новий правопис сильно збаламутив нашу форму.

Новий правопис постановив:

а. У родовому відмінку чоловічого роду “в назвах міст та інших населених пунктів” писати *-а*, *-я*. Цебто, новий правопис цілком змінив попередню постанову 1927 року.

б. Але в географічних назвах річок, озер, гір, островів, півостровів, країн, областей тощо новий правопис наказує писати закінчення *-у*, *-ю*, напр.: *Дону, Байкалу, Дунаю, Уралу, Криту, Ірану, Китаю, Криму, Сибіру* й т. ін.

Отже, у другій постанові все впорядку, але перша постанова нічим неоправдана, бо протирічить віковій народній українській вимові, від давнього часу засвідченій безліччю пам'яток.

У чому ж справа? Назви міст у мові російській справді вимовляються на *-а*, *-я*, і урядовий правопис 1945 року повернув нашу форму до мови російської, годі як українська мова має тут свою форму на *-у*, *-ю*. Взагалі, урядовий правопис 1945 року сильно зросійщив українські географічні назви.

б. Але ми мусимо держатися таки своїх форм і вимовляти й писати так, як було подано вище, а саме:

Географічні назви чоловічого роду звичайно закінчуються в родовому відмінкові однини на *-у, -ю*: з *Парижу, Лондону, Дунаю*.

Але географічні назви на *-ець, -ин, -ів, -ов, -ель, -ень, -інь, -ч, -піль, -город*, а також назви зложені та ті, що в родовому відмінкові мають наголос на кінці, закінчуються на *-а, -я*: з *Липовця, Рогатина, Києва, Саратова, Ковеля, Відня, Солуня, Галича, Перемишля, Севастополя, Новгород, з Кременчука* й т. ін.

9. Українські прізвища

Українські прізвища появилися пізно — в XVII-XVIII віках, а в селян — ще пізніше. До того часу панували головню вуличні прозви.

В українських прізвищах, як у прізвищах взагалі, сильно тримається стара традиція — вимовляти їх так, як вимовляли наші діди. Так само церква міцно трималася старих форм і так записувала їх до метрик, а це підтримувало стару вимову і наших прізвищ.

Паспорти появилися не так давно — головню в XIX віці, і вони звичайно записували стару вимову прізвищ, головню за метричним записом їх. І з бігом часу в Україні витворилася чужа їй традиція: вимовляти прізвища по записаному в паспортах, а записи ці робилися все за вимовою або російською на Лівобережжі, або за польською на Правобережжі, цебто були чужі українському народові.

У цій праці я перегляну справу вимови й писання наших прізвищ тільки коротенько, подаю тільки головніше.

І. Старослов'янські *и* та *е* з глибокої давнини вимовляються в нашій мові “твердо” (непаляталь-

но), як і тепер: *держиш, великий, небо, письмо* і т. ін. Є наукова теорія, що ці *и* та *е* так само “твердо” вимовлялися і в мові старослов’янській: *небо, недалеце, николиже, ланита* і т. ін. Про це свідчить і різна вимова давніх *е* та *и* в різних слов’янських народів. Навпаки, в мові російській ці *е* та *и* з давнього часу зм’якли (паляталізувалися), і завжди вимовлялися як *є, і*, наприклад: *недалече, держиш, великій, небо* і т. ін. Чи ця російська вимова первісна, чи вона старослов’янська? Ні, вона пізніше набута, а наша “тверда” вимова *е-и* старша, ще позостала від давньослов’янських часів. І вже через це нема жодної наукової підстави нам, українцям, вимовляти за росіянами: *Царю Небесний, Господі помилуй* і т. ін. Наша вимова: *Царю Небесний, Господи помилуй* старша за російську. Так само: *алилуя*.

Росіяни й поляки, заволодівши Україною, заводили помалу свою вимову *е-и* як *є-і* і по школах, і в церкві, і в метриках, і добилися таки свого: тексти церковнослов’янські та свої прізвища українці стали вимовляти по-чужому, стали вимовляти *е-и* в прізвищах по-російськи чи польськи, цебто як *є-і*. Наприклад: *Тіхонов, Старицькій, Рудницькій, Чикаленко* і т. ін.

Українська мова цього рішуче не допускає — стародавні *е-и* ми вимовляємо споконвіку “твердо”, і тому наші прізвища ми вимовляємо так само:

<i>Українська вимова:</i>	<i>Російська:</i>
Стефаник	Стефанік
Черемшина	Черемшіна
Швець	Швец
Дикий	Дікій
Чикаленко	Чікаленко

І т. ін. — по українських прізвищах пишемо й вимовляємо тільки *и-є*, а не *і-є*. Див. с. 312.

Росіяни свою вимову *є-и* переносять і в чужі запозичені слова, і вимовляють: *література, театр, акціз, Петербург, Серафим, атеїст, телеграф* і сотні т. ін.

Усі ці чужі слова в українській мові вимовляються тільки з *є-и*. Напр.:

<i>Українська вимова:</i>	<i>Російська:</i>
література	література
театр	театр
Серафим	Серафим
атеїст	атеїст
ординарний	ординарний
директор	директор

2. Старослов'янське *ѣ* з глибокої давнини вимовляється на українських землях тільки як *і*, про що свідчать нам найдавніші наші писані пам'ятки. У росіян, навпаки, з давнього часу *ѣ* вимовляється як *є*. Старослов'янське *ѣ* у всякому разі вимовлялось ані як *і*, ані як *є*, а певне як двозвук, через що його заступники по різних слов'янських мовах різні й тепер.

Забравши Україну, росіяни стали накидати їй свою вимову *ѣ* як *є*. Це накидання чужої нам вимови було і в церкві, і в метриках, і в школі, і в паспортах, і в житті. Те саме робили поляки в Західній Україні. І з бігом часу українці таки міцно увірували й досі вірять, буцім то старослов'янське *ѣ* треба вимовляти як *є*, а не по-українськи, як *і*.

Ще раз повторюю: науково не можна довести, що старослов'янське, скажімо, *ѣѣра* вимовлялося тільки *вєра*, а тому вимова *ѣ* як *є* у жодному разі не старша від вимови його як наше *і*: *віра*.

Через це *i* в церковнослов'янських текстах, скажімо в молитвах, і в прізвищах ми зобов'язані читати **ѣ** по-своєму як *i*, а не зросійська як *є*. Читання (вимова) **ѣ** як *є* в Україні нічим не докажем, крім російським впливом.

В українських прізвищах це буде так:

<i>Українське:</i>	<i>Російське:</i>
Білінський	Белінскій
Гніденко	Гнеденко
Забіла	Забела
Наріжний	Нарежний
Різників	Резніков
Хрінів	Хренов

Теперішнього часу в Україні сильно вимагають писатися по-російськи, і в українській пресі знаходимо: *Серіков, Бєлий, Резніков, Забєла, Хренов* і т. ін. — це все чисто російські форми.

3. Прізвища — це в більшості своїй прикметники. Вони вдавнину часто мали при собі слово “син”. Наприклад: *Николай Иванов син*. З бігом часу перестали тут додавати слово “син”, і зосталося: *Николай Иванов*.

Спочатку в нас не було багато прізвищ на *-ов* — ми їх сприйняли пізніше головню від росіян, у яких їх здавна дуже багато. Українські прізвища були частіше речевого або іменного характеру. Наприклад: *Байбак, Туптало, Швець, Моргун, Тимко* і т. ін. Від них пішло покоління на *-енко*: *Байбаченко, Тупталенко, Шевченко, Моргуненко, Тимченко* й сотні т. ін.

Але сильно впливала й російська форма прізвищ на *-ов*, тому в нас появилися: *Байбаков, Моргунов, Кононов, Вікторов* і т. ін. А то почали приставляти *-в* і до свого *-енко*: *Петренков*.

Прізвищ на *-оа*, *-ев*, *-ев* в українців все таки немало, і рідна їх форма є тільки *-ів*, *-їв*. Наприклад:

<i>Українська форма:</i>	<i>Російська:</i>
Тихонів (син)	Тихонов
Драгоманов	Драгоманов
Байбаків	Байбаков
Вікторів	Вікторов
Єфремів	Єфремов
Костомарів	Костомаров
Коновалів	Коновалов
Лебедів	Лебедев
Андреїв	Андреев
Щоголів	Щогольов
Василів	Васильев
Зайців	Зайцев

Це тільки довга російська звичка держить у нас російські форми на *-ов*, *-ев* — у нас треба їх вимовляти й писати тільки як *-ів*, *-їв*. Походженням своїм ці форми — прикметники приналежності (на питання чий?), а вони завжди в нас мають *-ів*, *-їв*. Наприклад: *Ковалів виріб, зайців слід* і т. ін.

4. Так само чужі в нас прізвища на *-овський*, *-евський*, по-українськи тут мусять бути тільки *-івський*, *-ївський*. Наприклад:

<i>Українське:</i>	<i>Російське:</i>
Чайківський	Чайковський
Грушівський	Грушевський
Величківський	Величковський
Баранівський	Барановський
Желехівський	Желеховський

Тепер в Україні сильно ширяться чисто російські і вимова, і писання прізвищ. Наприклад: *Зверьов*, *Серіков*, *Белевцов*, *Хренов* і т. ін., а це засмічує чистоту української мови.

Дійшло до того, що сьогодні в паспортах, в актах народження, у підписах під статтями й т. ін. українці бояться писатися по-українськи, бо зараз уже через це попадеш в “буржуазні націоналісти” зі всіма наслідками цього. Ось беру київський місячник “Наука і Життя” і в ньому читаю підписи авторів (число 12 за 1956 р., с. 39–40): *Серіков*, *П. Бєлий*, *Щоголев*, *Алєнтєв*, *Лебєдєв*, *Струєв*, *Васильєв*, *Рєзніковський*, *Гнеденко*, *Хренов*, *Белевцов* і т. ін.

Безумовно, це сильне порушення правил української мови й вимови, і воно своєю формою й способом запровадження — відкритий русизм в Україні, який занечищує українську культуру.

10. Прізвища тільки на **-ин**, ніколи на **-ін**

1. Прізвища на **-ин** у своїй істоті — це присвійні прикметники, на питання *чий?* За правилами української граматики всі присвійні прикметники, що творяться від іменників на **-а**, закінчуються на **-ин** (а не на **-ін**).

<i>Іменник:</i>	<i>Прикметник:</i>
баба	бабин
пришва	пришвин
миша	мишин
відьма	відьмин
правда	правдин

І т. д. — таких присвійних прикметників у нас безліч. Вимовляємо їх тільки **-ин**, ніколи **-ін**. Але в

мові російській усі ці форми вимовляються завжди на *-ін*: *бабін, правдін* і т. ін.

2. Від іменників жіночого роду на *-я* присвійні прикметники творяться в нас так само на *-ин*, а не на *-ін*. Наприклад:

<i>Іменник:</i>	<i>Прикметник:</i>
Галя	Галин
Зося	Зосин
Маруся	Марусин
Текля	Теклин
оглобля	оглоблин

І це закон в українській мові: від іменників на *-а* чи *-я* присвійний прикметник буде тільки на *-ин*. І це властивість самої української мови, бо, скажімо, в мові російській тут завжди тільки *-ін*: *баба — бабін, кожа — кожін, пушка — пушкін*.

В українській мові тільки по голосних та по апострофі вимовляємо й пишемо *-їн*. Наприклад: *Марія — Маріїн, Мар'я — Мар'їн, Соф'я — Соф'їн*.

3. Наші прізвища — це присвійні прикметники на питання *чий син?* Скажемо, *Ріпін* — це *син Ріпи*. Через це всі прізвища, що постають від іменників на *-а* чи *-я*, в українській мові закінчуються тільки на *-ин*, у жодному разі не на *-ін*. У мові російській навпаки, — завжди на *-ін*. Це безвиключний закон цих мов.

Ось тому в українській мові вимовляємо й пишемо так:

<i>Іменник:</i>	<i>Прізвище укр.:</i>	<i>Російське:</i>
баба	Бабин	Бабін
галка	Галкин	Галкін
держава	Державин	Державін

злоба	Злобин	Злобін
коза	Козин	Козін
копа	Копин	Копін
лопата	Лопатин	Лопатін
оглобля	Оглоблин	Оглоблін
опара	Опарин	Опарін
Паллада	Палладин	Палладін
погода	Погодин	Погодін
пришва	Пришвин	Прішвін
прожога	Прожогин	Прожогін
ріпа	Ріпин	Рєпін
розга	Розгин	Розгін
сорока	Сорокин	Сорокін
шкульга	Шульгин	Шульгін
Галя	Галин	Галін
Кузьма	Кузьмин	Кузьмін
Леся	Лесин	Лесін
Малюта	Малютин	Малютін
Никита	Никитин	Нікітін
Текля	Теклин	Теклін
Хома	Хомин	Хомін

А наголос цих прізвищ завжди позостається на тому ж складі, де він стоїть в іменникові, від якого воно походить: *баба — Бабин, шкульга — Шульгин* і т. ін.

Так само постають прізвища на **-инський**:

<i>Іменник:</i>	<i>Прізвище укр.:</i>	<i>Російське:</i>
коцюба	Коцюбинський	Коцюбінській
метла	Метлинський	Метлінській
барва	Барвинський	Барвінській
голова	Головинський	Головінській

4. В Україні дуже поширена звичка вимовляти свої прізвища на російський лад, тому наші ук-

раїнські прізвища на *-ин* часто перероблюють на російську форму, і вимовляють: *Оглоблін, Розгін, Репін* і т. ін. Це чисті русизми в українській мові.

Прізвища на *-ин* — це українська притаманна мовна форма, і її треба плекати та старанно берегти.

А між тим сьогодні в Україні російську форму *-ін* упроваджують насильно в школи, в паспорти, в пресу й т. ін. Ось у місячнику “Наука і Життя”, (Київ, 1956 р., ч. 12 на с. 39–40) знаходжу при українських статтях такі підписи: *Савін, Галкін, Шубін, Палладін, Ляпін, Нікітін, Акутін, Малютін, Репін, Мурін, Фомін, Опарін, Прожогін, Мішутін, Харахоркін, Яковкін*, — це все форми русифікації сучасної України.

5. У нас в Україні, особливо на західних її землях, часто здибуються прізвища по матері на *-иха*:

<i>Мати:</i>	<i>Прізвище:</i>
Грициха	Грицишин (син)
Паньчиха	Паньчишин
Іваниха	Іванишин
Петриха	Петришин
Миколиха	Миколишин
Стециха	Стецишин

Усі ці прізвища так само закінчуються тільки на *-ин*, ніколи на *-ін*.

6. Так само географічні назви в українській мові кінчаться тільки на *-ин* (мислиться: *город*), ніколи на *-ін*. У мові російській завжди тут тільки *-ін*. Напр.:

<i>Українське:</i>	<i>Російська вимова:</i>
Гайсин	Гайсін
Лебедин	Лебедін
Ладизин	Ладизін

Батурин	Батурін
Малин	Малін
Тульчин	Тульчін
Солотвин	Солотвін
Пирятин	Пірятін
Літин	Літін
Рогатин	Рогатін
Яготин	Яготін

Усе вищеподане ясно свідчить нам, що в наших прізвищах маємо вимовляти й писати тільки **-ин**. У цих формах **-ін** — це чистий русизм.

11. Звуки **и** – **і** у власних іменах

Вимова й писання **и** чи **і** у власних іменах чужого походження в нас і досі остаточно не встановлені. Зате сама народна мова давно вже остаточно зукраїнізувала цю вимову чужого **і**. Чуже **і** (головно грецьке) у власних хресних іменах наша мова здавен-давня зукраїнізувала, і вимовляє як **и**. Наприклад: *Автин, Архип, Василь, Гаврило, Герасим, Ликера, Лисавета, Данило, Сидір, Марина, Михайло, Микита, Пилип, Симон, Свирид, Кирило, Онисько* і десятки т. ін. Українська мова не вирізняє вимови чужих власних імен від вимови чужих слів звичайних: *ктитор, Єпископ, Митрополит, крокодил, алилуя, оксамит, Акафист, архимандрит* і т. он. Так само — *Пилат*.

На основі цього в граматиках звичайно подається таке правило: “У давно позичених словах, які вже засвоїлися в нашій мові, пишемо **и**, а не **і**”. Власне, таке правило подає й “академічний” правопис, але словник Г. Голоскевича наперекір йому подає: *Слісей, Філарет*. Це явний недогляд, помилка, бо всі

ми пишемо й вимовляємо довгі віки тільки *Єлисей*, *Филарет*. Був Пророк *Єлисей*, і вже хоча б через це ім'я це здавна в нас засвоїлось. Та й *Єлисеїв* повна Україна (*Олисей*, *Єлисей*).

Те саме правило переносимо і до вимови й написання географічних імен. А саме: імена, здавна в нас відомі і в нас добре засвоені (цебто ширше знані), пишемо з *и*, а не з *і*. Особливо це треба сказати про біблійні географічні імена, — головні з них у нас здавна зовсім українізовані, попали в колядки, і ми в них повинні вимовляти й писати тільки *и*, а не *і*. Наприклад: *Асирія*, *Вифлеєм*, *Галилея*, *Єгипет*, *Єрихон*, *Єрусалим*, *Рим*, *Сирія*, *Сидон*, *Сихем*, *Тиверіяда*, *Тигр*, *филістимлянин* і десятки т. ін. Так правописний словник Г. Голоскевича й подає, але з образливим недоглядом: у нього подано *Віфлеєм*, *Сінай*, цебто, як слова українцям чужі, — ніби ці слова через Святе Письмо та через колядки в нас ще не засвоені... Пишемо, звичайно, *Вавилон*, — так подає і словник Голоскевича. А коли *Вавилон*, то й *Вифлеєм*.

А взагалі всі підсоветські правописні словники, а в тому й словник Г. Голоскевича, церковної термінології навмисне не обдумали й нею глибше не займалися, бо їм цього не дозволяли. А що вони подають, те повне помилок, починаючи від ненаукового “христитися” (треба: *хреститися*) і кінчаючи на образливому “*Віфлеємі*” та “*алілуя*”.

Отже, у всіх засвоєних в нашій мові іменах, особливо в іменах біблійних, пишемо *и*, а не *і*. І справді, така власне вимова панує в нашій живій мові по всій Україні: *Вифлеєм*, *Єрусалим*, *Пилат*, *Синай*, *Сидон*, *Сирія* і десятки т. ін.

Писати в поданих словах і (*Сінай*, *Віфлеєм*, *Єрусалим* і т. ін.) — це зневажати українську тисячелітню традицію й культуру. Може, комуністи

робили цю плутанину навмисне, але ми за ними не йдемо.

12. Місцевий відмінок однини у прикметників

Місцевий відмінок однини прикметників чоловічого та середнього роду закінчувався вдавнину тільки на *-ѣмь*, *-омь*, *-емь*. Наприклад: на *новѣмь*, на *новомь*. Луцька грамота 1454 р.: *У Луцьком новѣтѣ*. Книга Луцька 1563 р.: *Во власномъ дому*. Крехівський Апостол 1560-х років: *У грецком виклади*. *В дочасном животѣ*.

Ці стародавні форми місцевого відмінка на *-ом*, *-ем* довго панували в українській мові, як форми літературні. Трохи пізніше це закінчення — за загальним законом — змінилося на *-ім*, і це *-ім* запанувало в українській літературній мові й держиться в ній, як нормальна історична форма, аж до сьогодні.

Наприклад, у Шевченковім “Кобзарі”: *В далекім краю, На степу козачім, В темнім лісі, В зеленім байраці*. У М. Старицького: *В темнім морі, У вражім стані* і т. ін. — такі форми в нашій літературі на кожному кроці.

З дуже давнього часу закінчення давального відмінка прикметників *-ому* стало заміняти собою й закінчення місцевого *-ом* (*-ім*). Яка причина цього? Можливо, що через близькість цих закінчень (*-ому* — *-ом*); пор. говіркове заступлення місцевого давальним у слів середнього роду: в життю, на полю й т. ін. Ось тому вже з давнього часу в українській мові місцевий відмінок набув собі нового закінчення *-ому*. Це закінчення з бігом часу все збільшується і власне воно має намір запанувати в нашій літературній мові.

Прикладів можна подати безконечно — це явище часте в нас уже з початку ХІХ віку. Форми

місцевого відмінка на *-ому* вживають усі наші письменники, наприклад, у Т. Шевченка: *На чужому полі, В темному гаю*. У Кулішевій “Чорній Раді”:

У воєнному ділі, У золотому вінку, У синьому жупанкові. Старицький М.: *В німому закоханні*. У Б. Грінченка: *У золотому соняшному промінні*.

Обидві форми — нова на *-ому*, і стара на *-ім* — уживані в українській мові, а тому нерідко бачимо їх у письменників, особливо в поетів, навіть поруч. Наприклад, у Франковім “Мойсеї”: *Най Єгова собі там гримить на скалистім Синаю, — нам Ваал дасть багатства і власть у великому краю*. У М. Старицького: *В якомусь світлі чарівнім, Шукав прохолоди в срібнім хвилястому лоні*. У Шевченковому “Кобзарі”: *Де милий ночує: чи в темному гаю? Чи в бистрім Дунаю коня напува?*

У мові народній панує стара форма на *-ім*. Нова форма на *-ому* зовсім молода.

Як правопис 1928 р., так і останій Київський правопис 1945 р. узаконили *-ому* і для місцевого відмінка: *на зеленому, в доброму* й т. ін., але допускають вживання й *-ім*: *у добрім*. Цебто, літературна мова вживає обидвох цих форм.

Таким чином, в українській літературній мові тепер панує для місцевого відмінку закінчення *-ому*, але не викидається й старше закінчення *-ім*. Усі граматики української мови допускають обидві форми, як рівновживані. У мові поважній, наприклад, у мові біблійній, часто вживаємо і старшої форми на *-ім*.

13. Займенники

Літературна українська мова найчастіше вживає ось цих займенникових форм:

- а) родовий: *мого, твого, свого*.
 б) Давальний: *моєму, твоєму, своєму*.
 в) Родовий жіночого роду: *моєї, тієї, цієї, всієї*.
 г) Орудний жіночого роду: *тією, цією, всією*.
 ґ) Орудний множини: *всіма*.

Але літературна мова не відкидає й цих форм, як рівнобіжних, але тепер рідших: а) *мійого, твійого, свійого*; б) *моєму, твійому, свійому*.

Отже, говоримо й пишемо:

Частіше: *мого, твого, свого, моєму, твоєму, своєму*.

Рідше: *мійого, твійого, свійого, моєму, твійому, свійому*.

У мові мірній уживаються обидві форми: *мого — мійого, твого — твійого, свого — свійого*.

Останні правописи 1928 і 1945 років запроваджують одну форму — *моєго, твоєму*, — але це тільки тому, що власне ці форми однозвучні з формами російськими.

14. Дієслово

1. У літературній мові звичайно вживається повного закінчення дієменника **-ти**, але допускається — особливо в мові поетичній — і скорочена форма (по голосній) на **-ть**: *хочу брать*. У “Кобзарі”: *Ходімо гріться*.

Наголошене **-ти** або **-ти** по приголосній ніколи не скорочується на **-ть**: *товкти, нести*.

Коли слово більше як трискладове, то в ньому **-ти** часто скорочуємі на **-ть**. Наприклад: *перетягнуть, приневолювать, надужить* і т. ін., особливо в мові поетичній. “Кобзар”: *Не так серце любить, щоб з ким поділиться, не хоче журиється*.

У наших письменників-класиків форма на *-ть* замість *-ти*, а також форми на *-сь* замість *-ся* досить часті. Тепер їх оминають.

2. В 3-й особі однини часу теперішнього й майбутнього в дієслів першої відміни відпадає кінцеве *-ть*: *хоче, напише*.

Але коли слово з *-ся*, то в такому разі *-ть* не відпадає: *дозволяється, хочеться, пишеться*.

Форм *хочеся, пишеся* літературна мова не вживає, як місцевих.

Закінчення *-ає, -яє* в ритмічній поетичній мові часто гублять своє кінцеве *-є*: *чита, розмовля*.

У дієсловах другої відміни кінцеве *-ть* не відпадає: *носить, ходить*. Форм із відпалим *-ть* (*носе, ходе*) літературна мова не вживає, як місцевих.

Наші письменники-класики кохалися в формах на *-а, -я* (замість *-ає, -яє*) як у прозі, так і в поезії, тепер же ці форми частіші в мові віршованій. Наприклад: *Сердитий вітер завива. Горами хвилю підійма. Й сама не зна*.

Але *ма* замість *має* — це полонізм.

3. В першій особі множини звичайно маємо повне закінчення *-мо*, але ще нерідке й архаїчне закінчення *-м*, особливо в мові поетичній, або в словах більше як трискладових. Мова російська форм на *-мо* не знає.

У “Кобзарі” Т. Шевченка маємо: *Сьогодні спочинем*.

4. У наказовім способі пишемо: в другій особі однини *-и*, а в множині *-ім, -іть* (замість *-імо, -іте*) в таких випадках: а) під наголосом: *бери, несім, ходіть*, б) у цих же дієсловах закінченої дії із приставкою *ви-*: *вибери, винесім, випечіть*, в) у дієсловах із ненаголошеним *-нути*: *двигни, крикнім, стукніть*,

Ненаголошені **-и**, **-і** в цих формах або зникають, або переходять на **-й**, але тоді пишемо **-мо**, **-те**:

а) Зникають по приголосних, що не м'якшаться (**б, п, в, м, ж, ч, ш, щ, р**): *не горбся, сип, сипмо, сипте, збавте, познайом, ріж, ріжмо, плач, плачте, мори, жмур, вір*.

б) Зникають, м'якшучи спосібну до м'якшення приголосну (**д, з, л, н, с, т**): *сядь, сядьте, лазьмо, позволь, стань, повісьмо, тратьте, виводь, виводьте, виходь, виходьте, приходь, приходьте, крадь (рідше — кради)*.

в) По голосних переходять на **й**: *грай, жууй, лайте, шануймо*.

г) Звичайно кажемо: *води, носи, ходи*, та коли дієслово з приставкою, то **-и** зникає: *виводь, принось, знаходь, приносьте, приходьте* (а не архаїчне чи російське: *приходи, приносить, приходить*).

У мові архаїзований, а також для "високого" стилю часом навмисне вживають повних форм наказового способу на **-імо**, **-іте**.

У західноукраїнських говорах бувають часті відступлення від поданих правил: *виводи, приходи, виходить, жмури, жувай* і т. ін., але в літературній мові вони не прийняті, як місцеві.

5. Частку-займенника **ся**, **сь** у літературній мові пишуть укупі з дієсловом, і тільки по дієслові, а не перед ним: *проситься, носить, береться, я вродився* (а не: *я ся вродив*).

По голосній, а також по приголосній **в** чи **й** займенник **-ся** може скорочуватись на **-сь**: *питатись, питавсь, питайсь*.

Літературна мова вживає обидвох форм: частіше повної на **-ся** й рідше скороченої на **-сь**.

Таке скорочення **-ся** на **-сь** звичайне в словах більше як трискладових: *придивляться, переноситься*

і т. ін. У “Кобзарі”: *Щоб нагулялись доволі. Схаменулись нехрещені. Довго дивувались.*

Часте скорочення *-ся* на *-сь* у мові поетичній з вимог ритму. Наприклад, у Т. Шевченка: *Не китайкою покрились козацькі очі. Журись, каже думка. Зареготався, розігнався, та в дуб головою.*

6. Літературна мова вільно живає форм майбутнього недоконаного часу на *-му*, *-меш* і т. д.: *лектиму, нестимеш, ходитиме, провадитимемо, писатимете, читатимуть.*

Ці частки-закінчення *-му*, *-меш*, *-ме*, *-мете*, *-муть* (ще рухливі в західноукраїнських говорах) у літературній мові пишуться разом із дієйменником (по дієслові, а не перед ним) і без розділки: *ходитиму, ходитимеш, ходитиме, ходитимете, ходитимемо, ходитимуть.*

Коли дієслово має займенника *-ся*, то ці закінчення пишемо перед *-ся* (а не по нім): *старатимуся, старатимешся.* Цебто *-ся* позостається накінці.

7. Частіш пишемо й кажемо: *здіймати, підіймати, відіймати, найняти* й т. ін., рідше: *знімати, піднімати, віднімати, наняти.* Пишемо: *прийняти, вийняти*, рідше: *приняти, виняти.*

Тому й *знімок* (*малюнок*), а не *знимок*.

15. Прислівник на *по-*

Приєменник *по*, поєднуючись із прикметниками однини чоловічого роду, творить часті в нас прислівники. Наприклад: *по-буденному, по-військовому, по-дурному, по-дружньому, по-давньому, по-партійному, по-простому, по-науковому, по-святковому, по-хатньому, по-хорошому* і десятки таких інших. Тут *по* вимагає по собі, як і завжди, давального відмінка одинини.

Так само творяться прислівники від займенників: *по-моєму, по-твоєму, по-нашому, по-вашому, по-своєму, по-їхньому*.

Так само творяться прислівники й від прикметників на *-ський, -цький*. Наприклад: *по-братському, по-батьківському, по-зрадницькому, по-зłodійському, по-мисливському, по-людському, по-молодецькому, по-хазайському* і десятки таких подібних.

Те саме при назвах мов: *по-англійському, по-німецькому, по-російському, по-польському, по-українському* і т. ін.

Але коли *по* приєднується до прикметника на *-ський* чи *-цький*, то воно часто вимагає по собі місцевого відмінка на *-ськи, -цьки*. Наприклад: *по-братськи, по-батьківськи, по-зрадницьки, по-молодецьки* і т. ін. Так само: *по-англійськи, по-німецьки, по-українськи* й т. ін.

Що це за форми на *-ськи, -цьки*? Це місцевий відмінок жіночого роду з закінченням на *-ій*. Такі форми на *-ій* ми часто знаходимо по давніх українських пам'ятках, а це показує дорогу їх постання.

Так, український Крехівський Апостол 1560-х років подає форми: *Писал по жидовский. Будучи жидом, поганский живеш, а не по жидовский. Имя по жидовский Аввадон, а по грецкий Аполион*.

У Тишівській Олександрії, українській пам'ятці початку XVIII віку, знаходимо такі форми: *по рицерській, по македонській, по зłodѣйській* і т. ін.

В "Енеїді" Котляревського читаємо (III 43): *По батьківській поцілувати*.

Знані ці форми і старослов'янській мові, в якій вони закінчувалися на *-ски*, але не мали початкового *по-*. Наприклад, у Новому Заповіті знаходимо: *Овчая купѣль, яже глаголется єврейски Виѣзда* (Ів. 5.2). *И бѣ написано єврейски, гречески, римски*

(Ів. 19.20). *Єму же имя єврейски Аввадонъ, а еллински Апполлионъ* (Об. 9.11).

Отже, форми прислівників на **-ськи**, **-цьки** постали ще в глибокій давнині й були звичайними в староукраїнській мові. І тепер ці форми не русизм, а архаїзм у нашій мові.

Українська мова взагалі добре знає прислівники на **-ки** з приставкою **по-**. Наприклад: *покрадьки, помацки, попаски, половзки, потайки, почепки, пошенки* і т. ін. Ці форми підтримують і форми на **-ськи**, **-цьки**.

Це **-ськи**, **-цьки** в прислівниках на **по-** дуже часте в українській народній мові. Постали вони з місцевого відмінка через звичайне в нашій мові загублення кінцевого **-й** по голосній (наприклад: *віт, копіка, стаяня*, замість *війт, копійка, стайня*).

Як форма живої народної мови, форма прислівників на **-ськи**, **-цьки** часта в наших класиків. Наприклад, у Куліша в “Чорній Раді” 1857 р. знаходимо: *по-батьківськи, по-гетьманськи, по-козацьки, по-лицарськи, по-людськи, по-шляхетськи* і т. ін.

На основі всього цього можна сказати, що форми на **-ськи**, **-цьки** — це наші притаманні стародавні форми і приймати їх за русизми в нашій мові не можна, бо це була б явна помилка.

Так, у російській мові знані форми на **-ски**, **-цьки**: *по братски, по козацки*, але такі самі наші форми йдуть від старослов'янської доби, а не з російського запозичення. І власне ці форми відповідніші своєму змісту.

Форми на **-ому** сильно впливають на форми на **-ськи**, тому в нас обидва типи цих прикметників зливаються в один, — у форми на **-ому**. І ці форми й часті в нашій літ. новій мові. Наприклад, Максим Рильський у своєму перекладі “Пана Тадеуша”

Міцкевича пише: *Тут по-англійському написано. По-латинському молитву прочитав. По-литовському зготовані драгли. По-німецькому хазяїнує. По-російському назвав. Щось по-французькому говорити і т. ін.*

Форми: *по-дружньому, по-давньому* й т. ін. визначають: *по дружньому звичаю, розуму* й т. ін. Що тоді визначає “по-українському”? У давнину вільно вживалося слово “язик”, “по-українському” — це “по українському язичу”.

Отже, в українській літературній мові вживаємо переважно форми на *-ому*, але часті в нас і форми на *-ськи, -цьки*: *по-українському*, або й *по-українськи*.

16. Прикметники повної й короткої форми

В поетичній мові можуть бути подвійні якісні прикметникові форми — короткі або повні — в таких відмінках:

- а) у називному однини всіх трьох родів,
- б) у знахідному однини жіночого роду,
- в) у називному множини: *певний* — *певен, певна* — *певная, певне* — *певнеє, певну* — *певную, певні* — *певнії*.

Наприклад, у Шевченка: *Й сама не зна, що такеє робить. Не китайкою покрились козацькії очі. Опустили Івана у ту яму глибокую. Другую кохає. Другу б задушила. Якби то далися орлинії крила. Малії діти. Взяла її сердешную. Запеклюю душу. Покинув неньку старенькую. Там родилась козацькая воля і т. ін.*

Ось ці прикметники, поруч із повним закінченням на *-ий*, уживаються в називному однини чоловічого роду також у скороченій формі: *варт, винен, годен, готов, ладен, певен, повен, рад*. Рідше можуть бути скороченими також: *велик, дивен, дрібен, жив,*

здоров, молод, недуж, немощен, стар, щаслив, ясен і деякі інші.

У “Кобзарі” Т. Шевченка: *Чи винен той голуб.*

Як і в прикметниках, можуть бути й повні форми деяких займенників, що відмінюються як прикметники: а) *тая, цяя, тее, цее*, б) *тую, цюю*, в) *тії, ції*.

У “Кобзарі”: *І хто тее знає. Посходила тая рута. Заплачу, як тая дитина. Поки тії русалоньки з Дніпра гритись вийдуть.*

У давнину панували повні займенникові форми: *тая, тее, сіє, тії, сії, тую* і т. ін. У XVII-XVIII віки ці форми перейшли ще панівними і навіть у XIX ст. ще сильно трималися. Тепер у літературній нашій мові панують форми короткі, а повні вживаються рідше, головню в мові поетичній або в мові “високого стилю”.

Ось ці займенники часто вживаються в короткій формі (без *-ий*): *всяк, жоден, кожен, сам.*

Літературна мова в займенниках уживає тільки *-сь* (а не *-ся*): *якийсь, чийсь, котрийсь* (а не *якийся, чийся, котрийся*).

17. Відпад кінцевого або початкового ГОЛОСНОГО В СЛОВІ

а. У прислівниках на *-ше*, що походять від вищого ступеня прикметників, дуже часто відпадає це кінцеве *-е*: *більше — більш, гірше — гірш, вільніше — вільніш, раніше — раніш, пізніше — пізніш, давніше — давніш, менше — менш* і т. ін.

Від початку наступного слова це зникнення не залежить — кінцеве *-е* прислівника може зникати й тоді, коли далі слово починається приголосним. Але коли далі слово розпочинається голосним звуком, то кінцеве *-е* прислівника зникає частіш.

Літературна мова вживає: скоріше або скоріш, але місцевої форми скоріше не вживає.

Цей відпад кінцевого *-е* у прислівниках не є якесь ненормальне явище в мові — його звичайно знають і вживають кращі наші стилісти. І то не тільки в віршах, але і в прозі. У живій народній мові це явище звичайне.

У Кулішевій “Чорній Раді” відпад кінцевого *-е* в прислівниках на *-ше* явище часте: *більш почав, веселіш почали, дальш, не згірш, найбільш, скоріш, смутніш, трудніш* і т. ін. З Шевченкового “Кобзаря”: *Було так перш, тепер дивись. А сонечко встане, як перше вставало. Більш нічого, більше нічого.*

б. Творення скорочених прислівників — це живий процес в українській мові, процес частий за теперішнього часу. Наприклад, у Юрія Смолича (“Світанок над морем”, Київ, 1956 р.) знаходжу: *Водночас із посередниками* (с. 6), *Водночас утворювались республіки* (10), *Він одчайдуш махнув рукою* (22) і т. ін.

Деякі прислівники (також деякі сполучники й прийменники), наприклад: *знову, чому, хоча, позаду, попереду, відсіля, відтіля* й ін. можуть губити свою кінцеву голосну: *знов* (а не: *знова*), *чом, позад, поперед, відсіль, відтіль, хоч*.

Шевченків “Кобзар”: *Чому не осталось? Чом ти не заснула? Чом він не гуляє, чому не п’є? Чому мені злої долі, чом віку не збавиш? І знову п’є, І знов гуляє. І знову ліри заревли, І знов дівчата. Не кидайте хоч ви мене. Щоб хоча приснилась. Нема долі, немає роду.*

в. Частки *би, же* пишемо й вимовляємо тільки по приголосних, ніколи по голосних: *поніс би, узяв же*.

По голосних пишемо й вимовляємо *б, ж*: *понесла б, узяли ж*. У творах Шевченка ніколи нема *би, же*

по голосних ані разу. У “Кобзарі”: *А де ж дівся соловейко? Бодай же вас, цокотухи. Дурним би назвали, од себе б прогнали. Якби то далися орлині крила, за синім би морем милого знайшла, — живого б любила, а до неживого у яму б лягла. Кого ж їй любити?*

г. Українська мова знає цікаве явище, т. зв. а ф е р е з а — опущення початкового ненаголошеного *о* в слові, якщо воно стоїть по голосній попереднього слова. Найчастіш буває це по прийменниках і частках, що закінчуються голосними. Наприклад, у Куліша, що кохався в аферезі: *до’станку, по’бертались*; у Рильського: *На’дній нозі, цебто, на одній нозі.*

Опущену голосну зазначаємо апострофом.

Наголошене *о* підпадати аферезі не може.

г. Знає українська мова й окремі слова, що мають подвійню форму: повну й коротку. Наприклад: *неначе — наче, немов — мов, немає — нема, тут — тута, отой, оцей, отут, отам — той, цей, тут, там* і т. ін.

“Кобзар”: *Тут пана немає. Чи всі ви тута? Неначе човен в синім морі. Ясно, мов у Раї. Отим то й ба. Отут з муштри виглядала.*

Звичайно пишемо й вимовляємо *тепер*, але вживається й *тепера* (часте в Лесі Українки, як волинізм). Сюди належать також і форми складених прийменників, яких у нашій мові, особливо в західних говорах її, немало: *край — покрай, над — понад, серед — посеред, через — почерез, проти — супроти* й т. ін. Добрі знавці мови широко вживають складених прийменників.

18. Щоб а не щоби

Архаїчне *щоби* (походить із давнього *чтобы*) віддавна скоротилось у нашій живій східноукраїнській

мові на **щоб**, і тільки в цій скороченій формі знає його й мова літературна.

Уже в мові старослов'янській **чьтобы** скорочувалось на **чьтобъ**, і в нашій мові й запанувала ця скорочена форма **щоб**.

У Шевченковім “Кобзарі” нема **щоби** ані одного разу — панує тільки **щоб**: *Щоб лани широкополі було видно*. Так само і в сучасній літературній мові вживається тільки **щоб**, ніколи **щоби**. Ані в “Дон Хуані” Черкасенковім, ані в “Місті” Підмогильного нема **щоби** ані разу — скрізь тільки **щоб**.

Архаїчне **щоби**, звичайне з західноукраїнській живій мові, тримається ще тільки в деяких письменників, але потроху завмирає і в них. Літературна російська мова вживає навпаки, тільки архаїчного **чтобы** і накидає його й нам.

Отже, завжди вживаймо тільки свого **щоб**, а не російська **щоби**.

19. **Що** — **то**, а не **чим** — **тим**

Українська жива народна мова знає зложені речення зі зв'язками **що** — **то**, тоді як наша буденна інтелігентська мова, за російським впливом, а почасти й як свій архаїзм, звичайно вживає їх з **чим** — **тим**. Наприклад: *Що дали в ліс, то більше дров, а не: Чим дали в ліс, тим більше дров*. Пор. російське: *Чем больше в лес, тем больше дров*.

Літературна наша мова пішла за мовою народною і вживає тільки форм **що** — **то**. Черкасенко знає ці форми по всіх своїх творах, хоч і не часто. У “Дон Хуані” читаємо: *Треба тікати звідси, і що скоріше — то ліпше*.

У “Місті” В. Підмогильного ці форми звичайні: *Що більше освідомлював, то все більша ненависть*

змагала його. *Що більше підпадав під її вилив, то менше міг їй сказати. Що більше виправдував, то винуватішим його почував.*

У наших класиків це звичайна форма. Наприклад, у Марка Вовчка: *Що далі, то гірш сумувала Катря. Що ближче підходила висока постать, то жар гарячіш її розумів. А що далі, то все частіш її кликав.*

Але прислівник **чимдуж** звичайний у літературній мові. Так, у Черкасенковім “Дон Хуані” знаходимо: *Чимдуж сюди. Тікає чимдуж.*

Отже, говоримо й пишімо тільки: *що — то*, а не російське **чим — тим**. Наприклад: *Що більше будемо навчатися мови, то більше будемо знати її.*

20. Частки в українській мові

До подвійних форм належить і вживання т. зв. часток — вони оживлять мову. І в мові поетичній, як і в мові живій взагалі, ними варт користатися. Мова народна, особливо поетична, переповнена цими частками.

Ч а с т к о ю зветься така частина мови, яка підсилює й вирізняє окремі слова в реченні. Наприклад, частками бувають: *і, й, он, ось, от, ото, та, та й, навіть, так і, би б, те ж, но, то й* т. ін.

Треба добре відрізнити частки від сполучників та від прислівників. Наприклад: *Батько й син* (тут *й* сполучник). *Піду й я* (тут *й* частка). *Загули геть* (частка) *усі*.

Частку ставимо тільки перед тим словом, яке воно підсилює: *Й я завтра піду — Я й завтра піду — Я завтра й піду*. Як бачимо, у трьох випадках частка виразно міняє значення слова.

Уміле користання частками сильно прикрашає й оживляє нашу мову, чому кращі знавці мови часто й

радо вживають її. Частка — це десята частина мови, дуже сильно розвинена в мові українській.

Тарас Шевченко глибоко знав будову речення в поетичній народній мові, а тому дуже часто й влучно наслідував її. Наприклад, він легко вставляє частку *та* по-народному: *Отам вона й досі плаче та за козаками. Бодай же вас, цокотухи, та мидні побили!*

Так само й Леся Українка глибоко знала народну мову й кращі ознаки її все переносила до своїх творів. Наприклад, уживання часток: *У суботу в молодій та великий збір. Сонце гаряче проміння та й порозсипало.*

У поетичній народній мові речення розпочинається дуже часто якоюсь часткою, найчастіше: *ой, та, а, гей*, рідше: *що, ей, ох*. Наприклад, у піснях маємо: *Ой у полі криниця. Та ластівочка та купалася, та на березку та сушилася. Гей у полі могила. Що й у мене коса та до пояса.*

Пор. в Олександрра Олеся:

*Ой набрав він з синього моря
Цебри води.
Ой розглягався та понад морем
Білий туман.*

21. Член в українській мові

Українська мова знає дуже цікаве явище — нерозвинений т. зв. ч л е н, що постав з вказівного займенника *той, та, те*.

Багато європейських мов знають т. зв. окреслений член, наприклад, німецьке *der, die, das*, французьке *le, la*, грецьке *ho, he, to* і т. ін. У всіх мовах цей член постав із вказівного займенника через утрату

його вказівної сили; наприклад, із латинського *ille, illa* (той, та) постали романські *le, la*.

Особливу форму окресленого члена знає й мова українська — це *той, та, те* без вказівного значення.¹

Староукраїнські пам'ятки, починаючи з XI віку, мають немало прикладів, коли займенники *тѣ* (*той*), *та, те* виразно втратили свою вказівну силу, наближаючись тим до значення граматичного члена. Наприклад, це часто бачимо в працях Нестора XI віку, у Початковім Літопису, у Руській Правді, в Паломнику ігумена Данила поч. XII в. і т. ін. пам'ятках. Прикладів можна б наводити сотні, але я подам хоч кілька. У житті Препод. Феодосія (написав Нестор) маємо: *От братьи тѣх манастирьскихъ*. Іпатіїв Літопис під 1111 роком подає: *Сего не помишляете, оже на весну начнетъ смердъ тотъ орати лошадыю тою, и приѣхавъ половчинъ ударить смерда стрѣлюю и поиметь лошады ту*.

Такі приклади непереривною низкою йдуть по багатьох українських пам'ятках від XI віку аж до сьогоднішнього дня. Усі ці приклади показують нам, що вживання займенника *той, та, те* з дуже ослабленим вказівним значенням ніколи не переривалося в українській мові.

У сучасній живій українській мові це явище дуже поширене по всіх її говорах. При цьому треба підкреслити, що в такім значенні займенник стоїть не тільки постпозиційно (по слові своїм), але й препозиційно (перед ним). Такими формами переповнені наші казки, пісні, приповідки, думи й т. ін. народні твори.

¹ Див. мою працю "Член в українській мові: історично-порівняльний нарис" ("Рідна Мова" за 1934 рік числа 9 і 10). Тут докладно розповідаю про члена й подаю відповідну літературу.

Українська літературна мова цілком пішла в цьому за мовою народною, і кожен письменник уживає її. Я подам тут трохи прикладів з Шевченкового “Кобзаря”:

Препозиційне (перед іменником) місце займенника, з повною втратою вказівного характеру: *Згину, як той лист на сонці. Як той явір над водою, Степан похилився. Принаймні вкупі сумували, згадавши той веселий край, і Дніпр той дужий круторогий, і молоде тее горе, і молодий той грішний рай. Ти вітаєш, як у того Нуми тая німфа Егерія. Як та галич поле крила — ченці повалили до Констанцу. Заплачу, як тая дитина. Кругом поле, як те море широке, синіє. Кругом хвилі, як ті гори.*

Уживання постпозиційне (по йменнику): *Крадуся понад Уралом, неначе злодій той. Як роса та до схід сонця, покапали сльози. Скутар, мов пекло те, палає.*

У більшості цих прикладів слова *той, та, те* зовсім утратили свій вказівний займенниковий характер. Це той стан, що з нього легко може постати вже правдивий граматичний член. Це особливий тип у розвої слов'янського члена, відмінний від членів у мові болгарській або російській.

Подібне явище української мови ми обов'язані плекати, а не забувати його. Тим часом у підсоветській Україні це явище вважається ознакою “буржуазного націоналізму”, і тому школа та редактори мусять викидати його. І тільки відважніші письменники часом не забувають про нього, як про щирі ознаку української народної мови.

22. Українська церковна вимова

Від давніх віків ми, українці, маємо свою окрему українську вимову церковних богослужбових текс-

тів, як мають свою власну вимову росіяни, болгари, серби та ін. По приєднанні Української церкви до церкви Російської, головню вже з кінця XVIII ст., розпочалося насильне запровадження російської церковної вимови в нашу церкву, вимови, яку малосвідомі люди неправильно звать ц е р к о в н о - с л о в ' я н с ь к о ю або й старослов'янською.

Це зовсім не так: та богослужбова вимова, яку силою накидала нам Російська церква, це вимова чисто російська, а не церковнослов'янська — старослов'янська вимова була зовсім не така. За чисто російську вважають цю вимову й православні серби та болгари, чому й мають свою власну вимову.

З найдавнішого часу в Українській церкві богослужбові тексти все вимовлялися згідно з своєю живою мовою і така вимова позосталася аж досі серед православних українців на Буковині, Закарпатті та в Галичині, де насильної російської вимови не було.

З часу визволення Української церкви з-під російської з 1917 року по всій Україні відразу пішла й своя стародавня українська вимова.

Треба сказати, що стара українська вимова церковнослов'янської мови ближча до вимови старослов'янської. Скажімо, зм'якшення *e* та *u* в російській мові — це явище пізніше, а не давнє.

У давнину мова церковна й літературна були в Україні однакові, і цією мовою написано в нас усі її літературні пам'ятки XI-XVIII віків. Ось тому цю церковну мову в українській вимові можна також звати с т а р о у к р а ї н с ь к о ю мовою. Богослужби в Україні правилися староукраїнською мовою від початку нашої церкви аж до кінця XVIII віку, а з 1920 року вперше розпочалися в нас Богослужби й живою українською мовою.

Нижче подані правила треба застосовувати до вимови як текстів богослужбових, так і всіх інших писань, церковнослов'янською мовою подаваних.

У теперішній час в окупованій Україні советська церковна влада наказує літургичні тексти вимовляти тільки по-російськи. Наприклад: *Господі помілуй, Тебе Господі, Верую, алілуя* і т. ін. Це йде насильно проти української багатовікової традиції, бо в Україні завжди церковнослов'янське **ѣ** вимовляли тільки по-українськи.

Це стосується вимови головно оцих трьох букв, а саме:

1. З найдавнішого часу церковнослов'янське **ѣ** вимовлялося в Україні тільки як *і*, напр.: *вірую, нині, гріх, стіна* і т. ін., а не: *верую, нине, грех, стена*. Вимова як *є* — це чисто російська вимова, а не церковнослов'янська. Звати вимову **ѣ** як *є* старослов'янського, це значить показувати своє незнання тієї мови.

Уже одна з найстарших датованих наших пам'яток, Збірник царя Святослава 1073 року, писаний у Києві українцем, дає нам: *німая та клятва* л. 142 (замість *нѣмая*), *ісціли* (замість *ісцѣли*) л. 162, *въ вірі* (замість *вѣрѣ*) 176 і т. ін. Бо в XI віці в Українській церкві читали: *вірую, нині* і т. ін.

На букву **ѣ** українці завжди дивилися як на *і*, і автор Іпатського Літопису замість *і* часом пише **ѣ** напр.: *патрѣархъ 487, Дмитрѣя* і т. ін. А в XVII—XVIII віках українські письменники дуже часто писали: *нѣль., вѣдро, батѣзь* і т. ін., цебто — для них **ѣ** було тільки *і*.¹

Це все ясно свідчить, що в українській літературі довгими віками **ѣ** вимовлялося тільки як *і*.

¹ Див.: Проф. І. Огієнко. Як треба вимовляти букву **ѣ**. — Гарнів, 1921.

2. Церковне *е* з глибокої давнини в Українській церкві вимовлялося тільки твердо, як *е*, а це була й стара церковнослов'янська вимова. Отже, вимовляємо: *день, небо, завжди, чтеніє* і т. ін. Російська вимова: *день, небо, всегда, чтеніє*, але ця російська вимова безумовно нова, не церковнослов'янська і в жодному разі не старослов'янська. Пом'якшення *е* — це явище самої російської мови, а не старослов'янської. Пор. грецьке *нефос*, укр. *небо*, і російське *небо*.

3. Церковне *и* з глибокої давнини в українській мові вимовлялося тільки як своє *и*, і зовсім можливо, що це була найстаріша наша вимова. Тому вимовляємо: *Господи, помилуй, заступи, спаси, алилуя* і т. ін. Російська вимова: *Господі, помілуй, заступи, спасі, алілуя* і т. ін., безумовно це не старша церковнослов'янська вимова, а молодша. Див. ще с. 283.

Сучасні словники в Україні наказують вимовляти й писати: *алілуя* — це для русифікації нашої церкви, яка віковично вимовляла: *алилуя*.

У теперішній літературі в советській Україні не раз заходить потреба зацитувати церковнослов'янський текст або стару українську пам'ятку. І цитують так: *верую, Господі, небо, нинє* і т. ін. — це пізніша російська вимова, і так цитувати по-українському — це виявляти неграмотність¹.

Та церковнослов'янська мова, якої вживає в себе Російська церква, — це мова новоцерковнослов'янська, яка має з старослов'янською мовою не багато спільного. В основі цієї мови лежить уже мова російська, а головно — нова російська вимова.

¹ Про українську вимову церковнослов'янських текстів див. мої праці в "Елпіс" (1926 р. т. I, Варшава), та в "Нашій Культурі" (1936 р., книга 15). Див. ще мою працю "Українська церковна вимова" (Холм, 1942 р.).

Світової слави російський учений-філолог академік Ф. Фортунатов так пише про сучасну російську церковнослов'янську мову: “Съ теченіемъ времени старославянскій языкъ обратился у насъ въ тотъ искусственный искаженный языкъ, который употребляется теперь въ Богослуженіи и называется церковнославянскимъ языкомъ. Не смешивать съ этимъ ломаннымъ языкомъ древній церковнославянскій языкъ”.¹

23. Назви по батькові

Назви по батькові появились в нас дуже рано — по пам'ятках знаємо їх ще з XI віку. Напочатку по батькові звали тільки князів та людей вищих верств, але, починаючи з XVI віку, появляются назви по батькові й у людей “простих”. Пізніше з цих назв по батькові виробилися наші прізвища.²

Уся українська давня історія добре знає звичай звати по йменню та по батькові. Наприклад, в Іпатськiм Літопису знаходимо: *Давид Ігорович, Давид Святославич, Георгій Володимерич, Ізяслав Глібович, Володимер Ярославич Галицький, Іван Захаріин Козарин* і сотні т. ін. назв — по давніх українських літописах скрізь знаходимо звичай звати не тільки по йменню, але й по батькові.

Давня жива наша актова мова так само знає частий звичай звати й по батькові в великому числі. Наприклад, Володимирська книга 1570 р.: *Пан Іван Семенович Ляховський, Пан Василій Василевич Радовицький*. Книга Луцька 1573 р.: *Іван Іванович*

¹ Фортунатовъ Ф.. Лекціи по фонетикѣ церковнославянскаго языка. — СПб., 1919. — С. 2.

² Туниковъ Н. М.. Словарь древне-русскихъ личныхъ собственныхъ именъ. — СПб., 1903. — С. 25.

Ощевський, 1582 р.: *Забили слугу мого — Павла Івановича і сотні т. п.*

У Київських стародруках, з 1617 р. починаючи, назв по батькові дуже багато. Наприклад, у “Бесідах на Ап. Павла” 1623 р.: *Василія Константиновича кн. Острозкого*. Відомий друкар XVII ст. Земка часто підписувався: *Тарасій Левонич (або Левкович) Земка*, і т. ін. У “Лексиконі” 1627 р. Памви Беринди читаємо: *При боку пана Феодора Юрієвича Балабана і Панеї Матрони Михаїловни Сербиновни (посвята л. 2).*

Коли кн. Острозький підписувався повно, то писав: *Василій Іванович кн. Острозькій*.

У Стародубських чернігівських актах 1664—1665 рр. назв по батькові без кінця: *Агані Сергеевні Гапоновій, Алена Івановна Лобачовна Ерченковая, Лукія Іванович Низовец, Богдану Яковичу Сипайлі, Петр Семенович Уваженок, Продав Марку Яковлевичу Сирокваші, Левон Михайлович Козир* і т. ін.

Значно пізніше, головню під польським впливом, в Україну потрохи заходить чужий звичай не вживати назв по батькові. Але цей звичай поширився тільки в Галичині, у Великій Україні він мало відомий. Думка, ніби назви по батькові — це московський вплив, історично неправдива: кожний давній літопис наш, писаний у нас ще до початку московського впливу на Україну, має сотні назв по батькові, а це виразно говорить, що звати по батькові — це наш давній український звичай.

“Простий” народ звичайно зве один одного тільки по йменні; але осіб поважних зве ще й по батькові, — і це не з якогось московського впливу, а виключно по власній традиції, що живе в нас уже над тисячу літ.

В Росії серед народу дуже поширений звичай — для підкреслення своєї близькості — звати тільки

по батькові: *Зайдите ко мне, Петрович!* В Україні такий звичай рідкий.

24. Бережімо свою українську літературну мову чистою

Кожний народ любовно й розумно вирощує й береже свою літературну мову за своїми віковими традиціями. Кожен народ пильно береже свою літературну мову від засмічення її чужоземними впливами. А впливи ці найрізніші — цілком чужоземні чи ближчі сусідські. І коли ці впливи переходять певну границю і їх ми легко помічаємо, то це зветься засміченням своєї мови, звідки б ці впливи не походили, — чи здалека чи зблизька.

Чужі впливи бувають подвійні: корисні й ялові. Коли ми приймаємо до своєї мови яке чуже слово, на заміну якого ми не маємо свого, то це буде корисне запозичення. Наприклад, такі слова, як *гімназія, театр, університет* і т. ін.

Коли ж ми беремо з чужої мови слова чи форми, на які ми вже маємо свої, то це будуть позичення ялові, бо вони нашій мові нічого нового не додають. Скажімо, в українських писаннях під советами стали часто вживати слова: *ящик, віршовка, серга* і десятки таких інших, коли є свої: *скринька, шнур, сережка*. Пишуть: *пасти коней*, коли наше: *пасти коні*. І т. ін. — це позичення ялові, які тільки засмічують нашу мову.

Збереження своєї мови чистою є нормальний процес у духовому житті кожного народу, як окремої нації. І власне мова складає душу тієї чи іншої нації, чому всі, хто любить свій народ, той береже й любить також і свою рідну мову.

Народи з захватними бажаннями, народи імперіялістичні завжди пильнують закаламутити чистоту літературної мови своїх сусідів, особливо тих, землі яких вони хочуть захопити. Так довгі віки робили нам поляки, а пізніше росіяни, накидаючи нам свою літературну мову, а нашої не визнаючи навіть за окрему мову.

У підсоветській Україні сьогодні йде уперта тиха “холодна” війна з українською літературною мовою, — щоб накинути їй можливо більше число русизмів, і щоб тим самим зменшити її окремішність. Ця “холодна” війна провадиться головно в школі та в пресі, помітно просякає вона і в літературу, особливо в твори тих письменників, що культурою своєї літературної мови мало займаються.

Дійшло до того, що сьогодні в Україні стало небезпечно говорити, що така чи така форма — то русизм. Офіційна ідеологія, підтримувана збройним насиллям, є така, що росіяни — це “старший брат”, вищий і культурніший, а тому русизми в нашій мові — це честь, а не засмічення. Хто з цим не згоден, той “буржуазний націоналіст” та “ворог народу” зі всіма наслідками такої назви.

Накидання русизмів в українську літературну мову стало тепер одним із засобів імперіялістичного нищення України. Українській мові не дають змоги всебічно й вільно розвиватися, саме бажання цього окупаційна влада вважає “буржуазним націоналізмом” й жорстоко карає за це. Силою витворюють нову ідеологію, буцімто русифікація української мови — це явище додатне.

Року 1954-го Українська Академія наук у Києві випустила книжку Г. Іжакевича “Питання російсько-українських мовних зв’язків: науково-популярний нарис”. Я пишу “випустила”, а, мабуть, треба б

написати “змушена була випустити”. У цій книжці автор доводить, ніби вплив російської мови на українську завжди був великий, і буцімто він — додатне явище для нашої мови.

На с. 75 п. Їжакевич подає: “Українські націоналісти намагалися штучно відділити українську мову від братньої їй російської”, для чого вони вживали “вузькомісцевих форм”. “Виступали вони також і проти ряду граматичних форм і синтаксичних конструкцій, спільних для української й російської мов”.

Таке ставлення справи нічого спільного з наукою не має і його можна назвати відкрито: окупаційним імперіялізмом в мові! Ідеологію творення української літературної мови сьогодні диктує в Україні окупант, доказом чому є вищезгадана книжка Г. Їжакевича, та ще в виданні Академії наук.

Чим можна пояснити викинення з української азбуки букви *г*, як не російським советським імперіялізмом?

На щастя їй на користь нашої літературної мови, видатні українські письменники окупантської мовної ідеології не сприймають і пишуть таки хорошою літературною мовою. Зате переклади на українську мову переповнені русизмами.

Хто в Україні розуміє вагу чистоти своєї літературної мови й боронить її, тих тепер згідливо звуть “українськими шовіністами”. Власне, таких “шовіністів” на користь “старших братів” висміював у своїх творах письменник Микола Куліш, якого ці твори року 1955-го чомусь перевидала в Нью-Йорку УВАН.

Чистоту своєї літературної мови всі ми зобов’язані берегти. Український народ є нація, а душею нації є її мова, особливо мова літературна.

І поки живе мова, як окрема мова, як мова літературна, доти живе й народ, як окрема нація.

Цього всього ми не можемо забувати, для цього й видана ця праця.

ІХ. Історія українського правопису

Український правопис існує вже одинадцять віків, і за цей час він перейшов довгу дорогу свого постійного розвитку. Історія українського правопису тісно пов'язана з історією нашої мови та нашої літератури. І мова, і література не розвивалися в нас нормально та спокійно, бо їх розвій завжди залежить від історії народу, а ця історія, по втраті нами незалежності ще в XIII віці, ніколи не була спокійною.

У цій своїй праці подаю коротеньку історію українського правопису, подаю її так, щоб широке наше громадянство могло легше орієнтуватися в справах нашого правопису, а тим допомагати його розвоєві та закріпленню серед широких мас громадянства.

1. Доісторичне "руське" письмо

Український правопис, як правопис слов'янський, веде свій початок від глибокої давнини. Давні слов'янські племена, що від них походить український народ, знали письмо від найдавнішого часу. Кияни, стоячи в центрі східнослов'янського державного життя, уміли писати вже певно десь у віці IX по Христі, коли не давніше.

І в IX віці це східнослов'янське письмо мусіло бути вже добре розвиненим, коли того віку появилася навіть переклад Євангелії та Псалтиря з мови

грецької на мову “руську”. Маю на увазі той факт, що коли в р. 860 чи 861 прибув до м. Херсонесу св. Костянтин Філософ, то він (як свідчить про це “Життя Костянтина”, пам’ятка X віку) “*обрѣтъ же тоу Євангеліє и Псалтырь, роуськими письмени писано, и чловѣка обрѣтъ, глаголюща тою бесѣдою, и бесѣдовавъ съ нимъ, и силу рѣчи приимъ, своей бесѣдѣ прикладая различная письмена гласная и съгласная, и, къ Богоу молитвою творя, въскортѣ нача чести и съказати. И мѣнози ся ємоу дивляхоу Бога хваляще*”. Цебто: Костянтин “знайшов тут (у Херсоні) Євангелію та Псалтиря, написані руськими письменами (мовою), знайшов і чоловіка, що говорив тією ж мовою, і розмовляв з ним; а навчившись (від нього) наголосу (вимови), прикладав (рівняв) до своєї мови (для ліпшого вивчення київської вимови) різні звуки голосні та приголосні; помолившись Богові, скоро почав читати й говорити (по-київському). І многі дивувалися йому й хвалили Бога”.¹

Що це було за р у с ь к е письмо, наука остаточно ще не встановила, але певним є те, що письмо таке було, що тепер і доведено археологічними розкопками.

2. Давній болгарський правопис

Коли пізніше, влітку 988 року наступило офіційне вже охрещення киян, то в той час прийнято потрібні богослужбові книжки з Болгарії, прийнято й болгарський правопис, що його упоряд-

¹ Докладніше про це див. у моїй праці “Костянтин і Мефодій, їх життя та діяльність” (Варшава, 1927 р., с. 126–127). Див. іще в моїй монографії “Повстання азбуки й літературної мови в слов’ян” (1938 р., с. 68–79).

кували Костянтин († 869) і Мефодій († 885) та їхні учні. Цей правопис зветься старослов'янським.

Запозичений із Болгарії, правопис міцно запанував у нас і держався, — звичайно, зі змінами, — аж до нового часу. А це сталося тому, що від самого початку нашої церкви заведено в нас і свою власну церковну вимову, так що кирило-мефодіївські букви в нас в Україні відразу більш-менш пристосовано до місцевих мовних умов та потреб. Наприклад, **ѣ** в Україні-Русі читано за *i*, **є** за *e*, **и** за *u*, **г** за *g* і т. д. Допомогав і наголос. Його ставлено по-українському.¹

Стара церковна азбука хоч і не зовсім відповідала місцевим мовним потребам, проте давала можливість, міняючи відповідно вимову, пристосувати її до українських вимог мови.

Як тепер різні народи читають по-різному написане, наприклад, латинською мовою, так удавнину по-різному читали свій богослужбовий текст народи слов'янські. Від тієї найдавнішої доби донесли ми, з малими змінами, цілу теперішню азбуку, а між її буквами й значки **ї**, **є**.

І треба добре пам'ятати, що однієї спільної всім слов'янським народам вимови ніколи не було, — кожен слов'янський народ свої Богослужбові Книги вимовляв по-своєму, по-рідному. Напр., букву **ѣ** слов'яни вимовляли по-різному.

3. Євфиміїв правопис XIV віку

Мова, як організм живий, невпинно росла й змінювалася, тоді як правопис лишався незмінним.

¹ Докладніше про це див. мою працю "Українська вимова богослужбового тексту" (Варшава, 1927 р., с. 126–127). Див. ще: "Українська церковна вимова" (Холм, 1942).

А це досить скоро витворило разячу між ними незгідність, особливо через те, що кожна слов'янська православна церква відповідно дбала про більше наближення церковної мови до розуміння народу. Частина давніх звуків із часом зовсім відмінилася, а між тим їхні букви ще лишилися на письмі, наприклад: *юс великий, юс малий, ѿ, ѡ, и, ѡ* (зіло).

Потрібно було робити правописну реформу, бо цього вимагало живе життя, і таку реформу й зробив перший митрополит Тирновський Євфимій у Болгарії, у половині XIV віку. І хоч Євфимієва реформа була пристосована до своїх місцевих болгарських умов, проте вона викликала до себе велику повагу й поза Болгарією. Її прийнято в усіх народів, що вживали тоді кирилівського письма.

Під кінець XIV віку цей Євфиміїв правопис прийшов і в Україну, де його залюбки прийнято, і він міцно закорінився в нас аж до початку XVII сторіччя, а почасти — аж до віку XIX-го. Але цей новий Євфиміїв правопис не був для нас відповідніший, як правопис Костянтинів: тоді як останній до певної міри дбав про всеслов'янські потреби, правопис Євфимія був місцевий, болгарський.

Штучно пристосований до українського письменства, новий правопис заглушав нам наші рідні ознаки. Наприклад, цей правопис наказав писати *ь* замість *ѣ* на кінці слова,¹ уживав таких форм, як *твоа, всеа, святаа* і ін., уживав *юс великий* замість *ѣ, я, о* й т. п., ставив значки наголосу (зазначки) на початку й кінці слова.

¹ З того часу давня форма й вимова для грецького слова а м и н ѣ перетворилася хибно в нову: а м и н ь, з м'яким *н* в кінці слова, і такою неправильною позосталася й до сьогодні — а м і н ь. Старе було а м и н, а болгарська вимова дала а м і н ь.

От через що, скажімо, у Пересопницькій Євангелії 1556 року під її штучним Євфимієвим правописом часом так трудно видобути українську форму, наприклад, хоча б у таких написах: *створіль, вышоль, пришоль, за нимь, іакь, жень, животь, докональ, оуз'дровиль, смѣати, великаа, нѣктораа* й т. ін.

Через правопис Євфимія ми змінили давню форму *ѣ*, цебто *ъ* та *і*, на нову *ы*, цебто *ь* та *і*.

Євфимієв правопис викликав в Україні велику правописну замішанину.¹ Брак доброго свого правопису особливо відчувався в Україні з половини XVI віку, коли тут постають найбільш організовані школи.

А під кінець цього віку, коли в Україні працюють уже й друкарні, чужий нам правопис Євфимія потроху губить у нас неживі свої риси й помалу витворюється новий правопис, уже більш пристосований до живої української мови. Так, у львівським “Адельфотесі” 1591 року вперше знаходимо вже нову букву, необхідну для української мови, — букву *г*, — вона панувала в тодішньому новогрецькому письмі, звідки і взята. У книжках рукописних ще з XV в. часто знаходимо *кг* (наше *г*), також узятє з письма грецького, бо греки вимову *г* передавали перше також через *кг*, а пізніше через *г*.

Російська советська окупаційна влада, щоб наблизити українську азбуку до російської, щоб штучно показати, нібито обидві вони “однакові”, заборонила українцям уживати букву *г*. Вищесказане показує, що своєю заборонаю советська влада ламає багатовікову українську традицію. Див. далі.

¹ Див. мою працю “Славо про Ігорів похід” (1949 р., с. 59–63). Бо й старші рукописи “Слова” писані вже Євфимієвим правописом.

Від часу панування Євфимієвого правопису на сході, а найбільше в росіян, зосталася звичка писати й вимовляти *иа* як *іа*: *матеріал*. У цьому випадку українці знають народну фонетичну вимову *ія*: *матеріял*. Але советська влада наказала українцям писати *іа*: *матеріал*, — щоб між двома мовами менше різниць було...

4. Північноукраїнські ознаки в правопису XV–XVII віків

Перші українські більш організовані канцелярії постали в нас за часу Литовсько-Руської держави ще з XIV віку. Канцелярійною мовою того часу стала мова північноукраїнська, зі своїми характерними ознаками: писали *е* замість *ѣ*, *я*, що збігалися з ознаками й білоруськими. З мови канцелярійної ці ознаки перейшли й до правопису книжкового, і міцно трималися в нашій літературі аж по кінець віку XVII-го, а по часті й до кінця XVIII віку.¹

5. Українське письмо

Письмо в Україні, як я вже казав, відоме з найдавнішого часу, ще з IX віку по Христі. Увесь час воно розвивалося і приймало по віках ту чи іншу форму. В Україні виробилося три роди письма: устав IX–XIV віків, півустав XV–XVII віків і скоропис з віку XVI-го. Уставу вживали головню для великих богослужбових книг, півуставу — для грамот, а скоропису — для буденного писання, особливо по різних канцеляріях.

¹ Див. про це мою монографію “Українська літературна мова XVI ст.” (Варшава, 1930 р., т. I, с. 224–252).

Письмо з України-Руси поволі поширилося по всьому сході, і з бігом віків виробилося три форми писання: українська, московська і білоруська. Ці три форми, а особливо письмо українське й московське, сильно відрізнялися одне від одного.¹

Скажімо, український скоропис має свої притаманні форми, по яких ми відразу розпізнаємо його, наприклад, буква *в* (писалася в нас як грецька *тета*).

Форма українського письма, відмінна від письма московського, зоставалася в нас аж до ХІХ віку. Наприклад, в Україні писали *я*, а в Московії його писали як гачкувате *а* (так тепер пишуть *я* в Галичині).

6. Форма українського писаного *я*

Для звука *я* (коли т. зв. *юс* малий утратив свою вимову) в українському письмі здавна постало дві форми: форма старого *юса* малого і форма йотованого *а*, цебто *іа*.

З першої форми в скорописному українському письмі рано постала буква *я*, а поруч з нею довго вживалося і йотоване *а*, як *іа* з поєднанням їх. Так це писане українське *я* зосталося по всій Україні аж до сьогодні, а йотоване *іа* довго держалося в Галичині до кінця ХІХ віку.

У Московщині доля писаного *я* пішла інакше: тут буква *юса* малого зникла зовсім, зате розвинулося йотоване *а*, і обернулося в гачкувате *а*, цебто пишеться а з гачком догори направо від лівого боку букви.

Ця московська форма писаної букви *я*, як гачкувате *а*, постало рано, ще в ХVІ ст., і довго пану-

¹ Див. Л. В. Черепний. Русская палеография. — М., 1956.

вала в Московії, аж до середини XIX віку. Цю ж московську форму для **я** росіяни занесли в Галичину в XVIII віці, і вона там виперла — при допомозі москвофілів — форму **ia**, і держиться аж дотепер.

Україна мала свою власну форму для писаного **я**, подібну до форми друкованої, і вона зосталася в Україні пануючою аж до сьогодні. Мало цього, у віці XVIII українці навчали по багатьох школах Московщини, і через школу занесли туди свою українську форму **я**, яка виперла там московську форму гачкуватого **a**.

Таким ось чином правдива притаманна форма писаного українського **я** буде теперішнє друковане **я**. А форма **a** гачкуватого, як тапер пишуть галичани, це форма давня притаманна московська.¹

7. Друкарство й правопис

Друкарство на сході розпочали перші українці. Перший друкар Швайпольт Фіоль, німець з походження, заклав свою друкарню в Кракові і року 1491-го видрукував для українців Октоїха чи Часословця. Але краківська католицька інквізиція друкарню закрила, “схизматицькі” православні книжки попалали, а друкаря арештувала.²

Франциск Скорина, білорус з походження, продовжував працю Фіолеву, і з року 1517-го друкує окремі біблійні книжки в Празі чеській. З року 1525-го Фр. Скорина провадить друкарню вже в Вільні.

¹ Див про це: *Іларіон*: Українсько-російський словник початку XVII віку. — 1951. — С. 21. На с. 24 на знімку форма гачкуватого **я**.

² Див. *І. Огієнко*. Найперший друкар українських книжок — Швайпольт Фіоль // *Літопис* — 1924. — Ч. 11. — С. 163–166. (Берлін).

Пізніше друкарство появляється в Москві, де друкар о. дякон Іван Федоров року 1564-го випустив першодрукованого Апостола. Але друкарська справа не повелася на добре в Москві, і о. Ів. Федоров перенісся в Литву та в Польщу, де довго працював, заціплюючи тут друкування книжок. Року 1569-го о. дякон, тепер уже Федорович, випустив у м. Заблудові “Учительное Євангеліє”, а року 1574-го, 15 лютого, вже у Львові вийшов Апостол. Так почалося друкарство на східних слов'янських землях.

Диякон Іван Федорович, розпочинаючи друкарство на землях білоруських та українських, приготував друкарські черенки (літерки) зовсім такі, якими вони були в письмі рукописному, — з наголосами, з надрядковими значками. Цебто, друкарство з свого початку прийняло весь церковнослов'янський правопис, з його **ѣ**, **ы**, **ѣ** й ін.

Удавнину, особливо в письмі скорописному, кінцеву приголосну складу чи слова виносили над слово, і це надовго зосталося і в друкарстві. Коли при друковій рядок виходив трохи довшим, то вживали цих винесень над слово, а **ѣ** часто опускали. Таким чином піддавалася думка, що буква **ѣ** взагалі нам непотрібна.

Друкарство виразно поставило питання про знаки розділові. Перші друки знають, як і рукописи, тільки одного розділового знака — крапку. Але з бігом часу число розділових знаків усе збільшується, і зробило це власне друкарство.¹

¹ Історію знаків розділових див. у моїй праці “Нариси з історії української мови” (Варшава, 1927 р., с. 198–201). Див. ще: *Іларіон*. Граматичні основи літературної мови. — 1951. — С. 156–173.

Друга справа, яку виразно поставило друкарство, було писання великих букв на початку слова. До друкарства, в уставному та в півуставному письмі, звичайно великих початкових букв не було — їх уперше запроваджують друкарі до своїх друків, та й то значно пізніше. Скажімо, Острозька друкована Біблія 1581 року великих букв ще не вживає — вживає їх тільки на початку розділу чи якого уривка, цебто наслідуює тодішні рукописи.

8. Правопис М. Смотрицького 1619 р.

Упорядником нового правопису в Україні став того часу славний учений Мелетій Смотрицький (1578–1633), родом з містечка Смотрича на Поділлі. Року 1619-го вийшла в світ відома його праця “Граматики Славенския правильное Синтаґма”. Ця Граматика на цілих 150 літ стала головним джерелом граматичного знання для всього слов’янського світу.

Правопис Смотрицького запанував у всіх православних народів, що вживали кирилівського нисьма. Взагалі, з цього часу Київ стає законодавцем щодо правопису для всіх слов’янських народів.

Звичайно, правопис Смотрицького так само не все був відповідний потребам живої мови, а тому він не звільнив української мови від її старої одежі — давнього правопису.

З новин бачимо у Смотрицького не багато, хіба грецьку букву *г*, яку він остаточно закріпив і узаконив для нашого письменства (замість *кг*). Взагалі ж Смотрицький тільки впорядкував той правописний хаос, що закорінився був до нього, усунув невідповідне нам з Євфимієвого правопису.

Цей правопис Смотрицького тримався в Україні аж до XIX віку, а в Росії до 1755 року, до граматики М. Ломоносова. У головному цей правопис був правописом для церковнослов'янської мови.

9. Правопис П. Беринди

Уже в першій чверті XVII ст. богослужбова церковнослов'янська мова була мало зрозуміла в Україні й без доброго словника годі було обійтися. “Широкий і великославний язик словенський трудності до вирозуміння многиї в собі маєть, зачим і самая Церков Російська (руська, українська) многим власним сином в огиду приходить”¹, — писав видатний мовознавець. І це була причина, що змусила Памву Беринду випустити свого славного “Лексикона славено-росского”.

Памва Беринда походив десь із Молдавії, мав добру вищу освіту і все своє життя віддав на видання книжок. Рано він перейшов з Галичини в Україну, до Києва, де й пробув 12 років (1620–1632), працюючи в Києво-Печерській лаврі, як учений друкар і справщик книжок. Був він ієромонахом, протосингелом Єрусалимської церкви. Помер П. Беринда 13 липня 1632 року і похований в Києво-Печерській лаврі.

Головна наукова праця о. Памви Беринди була “Лексиконъ славено-росскій”, цебто Словник слов'янсько-український, видрукуваний в Києво-Печерській друкарні року 1627-го.

Словник П. Беринди мав в Україні велике поширення й безумовно сильно впливав на тодішній

¹ Лексикон, 1627 р., передмова, л. 2.

правопис — закріплював правопис стародавній. Беринда вживає буков **ѣ**, **ы**, **ѣ** нормально скрізь. Але Словник друкований був на дві колюмні, а тому, щоб умістити слово в рядку, часто доводилось опускаєти кінцевий **ѣ**, а це наводило на думку про непотрібність цієї букви взагалі. На цю думку наводили й інші видання.

Ось трохи прикладів із Словника 1627 року: *тѣшуся*, *ѣсти*, *квалливість горлицѣ*, *побожный*, *брехачь* і т. ін.

Грецька буква **г** досить часта в словах і своїх, і іншомовних: *штѣгъ*, *фігура*, *логіка* і т. ін.

Іншомовні слова: *жолнѣрь*, *гимнасія*, *Іерусалимъ*, *Августъ*, *географія* і т. ін.

10. Правопис могилянський

Правопис видань Київського митрополита Петра Могили (1627–1647) нічим особливим не відрізняється — це звичайний київський правопис XVII віку.

Року 1645-го в Києві був видрукований короткий Катехизис “*Собраніє короткой науки о артикулах Вѣры Православнокаѣлической*”. Це був шкільний підручник православної віри, який швидко розійшовся по всьому православному слов’янському світі й мав на встановлення українського правопису великий вплив. Цей підручник наступного, 1646, року був передрукований у Львові, а 1649-го — в Москві (в перекладі на мову російську церковну).

У цьому київському підручнику запроваджено повну систему писання святих з великої букви. Це дуже важливе явище, бо воно держиться у добрих богословів аж до сьогодні.

Ось ці правила. З великої букви пишуться (слова пишу повно, а в в кінці слів опускаю):

1. Імена Пресвятої Тройці: *Отець, Сын и Дух Святый, Троица, Господь Бог, Божій, Бозство, Господень, Сыном Божіим, Ісус, Христос.*

2. Імена, що замінюють яку особу Пресвятої Тройці: *Вседержитель, Збавитель, Спаситель, Створитель, Спас.*

3. Слово "Ім'я", коли воно стосується Бога: *Ім'я Твоє Святеє, в Ім'я Отца, Нехай ся святить Ім'я Твоє, Ім'я Божіє.*

4. Мати Божа: *Пресвятая Дѣва, Пресвятая Богородица, Пречиста Панна.*

5. Назви Анголів: *Ангел, Архангел, Херувим, Серафим.*

6. Назви Святих: *Апостол, Ученик Христов, Пророк, Патріарх, Євангелиста.*

7. Таїнства: *Сакрамент або Тайна, Сакрамент Тѣла и Крве Господнеи, Сповѣдь, Крещеніє, Дар Духа Святого.*

8. Назви свят: *Рождество Христово, Преображение Господне, Успеніє Пресвятои Богородици.*

9. Особи і речі освячені: *Єпископ, Іерей, Єлей, Престол, Чаша-Келих, Храм Божий.*

10. Назви Святих і Богослужбових Книг: *Євангелиє, в Дѣях Апостолских, Псалтир, Октоїх.*

11. Слова *Небо, Небеса, Рай, Престол Божий.*

12. Назви інших Святих: *Мученики.*

13. Слова святого великого значення: *Кролевство чи Царство Небесное, Церков, Вѣра Православная, Собор, Канон.*

14. Назви постів: *Пост Великій.*

15. Назви служб церковних: *Літургія, Вечерня.*

Уживання великих буков у поданих тут словах стало загальним правописним правилом в XVII

столітті, рознеслося з Києва по всій Україні й залишилося в релігійних творах аж до сьогодні: *усе Святе й усе освячене пишеться з великої букви.*

Те, що Словник Г. Голоскевича на с. 28 наказує писати *бог*, а на с. 81 навчає писати *господь*, бринить комуністичною дикістю і блюзнірством на всю українську традицію... Звичайно, Г. Голоскевичу так було наказано писати!

Ми мусимо продовжувати тривікову моголянську традицію й писати це тільки так, як тоді писано. Ми не безбожники — у нас є своя власна багатовікова традиція і нам сором писати за комуністичними вказівками!..

Докладно про це подаю далі.

11. Правопис XVII віку

Стародавній український правопис у XVII ст. сильно нахилиється до потреб живої української мови, але не рве і з старовиною

Найвидатнішим українським письменником XVII століття був архимандрит Іоанікій Галятовський (†1688 р.). Його праці були поширені по всій Україні, безумовно ширили й київський правопис, на той час найбільше науковий серед усього православно-слов'янства.

Давні *ѣ*, *ы*, *ѣ* зостаються в правопису за старовиною, тому вони зостаються звичайними і в письмі І. Галятовського. Я тут даю приклади з таких творів Галятовського: “Ключ розуміння” (Київ, 1659), “Месія Праведний” (Київ, 1669) і “Скарбниця потрібная” (Чернігів, 1676).

Буква *ѣ*: *жаденѣ, човенѣ, ярмарокѣ, з дощокѣ* і т. ін.

Буква *ы*: *зычлывыѣ, прысланого* і т. ін.

Буква **ѣ**: *Чернѣговъ, збѣратися, горѣлка, Ігнатовѣ Якименковѣ.*

Буква **ѣ** в іншомовних словах: *Бѣблѣя, унѣти, жолнѣръ, офѣра* і т. ін. Звичайно, **ѣ** в Україні читається завжди як *і*. Буква **г** досить часта: *Гога і Магога, на зегарѣ, типографіа, гвалтъ, синагога, Географія* і т. ін. І. Галятовський писав під великим польським впливом, тому в нього часта буква **г** в іншомовних словах.

Цікава риса правопису XVII віку, про яку ми вище писали: назви святих та освячених речей пишуться з великої букви, наприклад: *Херувимъ, Ангель, Пророкъ, Апостоль, Небо, Рай, Духъ, Єпископъ, Тѣло и Кровь, Кіотъ Завѣта, Ученики Христа, Чудотворная Лавра, Образъ Христа* і т. ін. Так само: *Євангелія.*

Див. про це с. 330–331.

Поява апострофа: *здоров'є, об'явил* і т. ін.

Займенник *ся* пишеться разом з дієсловом: *ударився.*

У Києві за XVII ст. встановили писати: *мир* — це спокій, і *мір* — це весь світ. Це розрізнення українські вчені перенесли в Росію й там воно міцно трималося аж до зміни правопису більшовиками в 20-х роках XIX віку.

Коли в Росії заводили школи, то вчителями до них брали головно українців, через них київський правопис розносився по всій Росії.

Ось цей правопис — офіційний київський. І він панує увесь XVII вік. І. Галятовський друкував свої твори в Києві, у Львові та в Чернігові — скрізь однаковим правописом.

“Граматика” М. Смотрицького 1619 р., “Словник” Памви Беринди 1627 р. та твори архімандрита І. Галятовського сильно вплинули на закріп-

лення модернізованого правопису в XVII віці по всій Україні.

12. Запровадження гражданки 1708 р.

За XVII–XVIII віки жива українська мова вже великим струмком вривається до мови літературної. Мусів пристосовуватися до того й правопис. Мусів, але пристосовувався мало. Цього часу вже не бояться писати народною мовою, не бояться й відступати від традиційних норм церковного правопису. Потроху появляються й такі написи, де зазначалася жива українська вимова.

Правопис уже стояв на добрій дорозі й була певна надія на скоре пристосування його до живої мови, але трапилося небувале революційне потрясіння його: у березні 1708 року, з наказу царя Петра I, замінено стародавню кирилицю на нову гражданку, а кирилиці дозволено вживати тільки для церковних видань.

Ця реформа була велика, бо церковнослов'янський правопис справді був занадто складний. Петро I викинув: 1. зайві букви, які не визначали окремих звуків (але не викинув **ѣ**); 2. наказав не ставити зверху надрядкових винесених букв; 3. наказав не ставити “сил”, цебто значків наголосу. Сама форма букв була змінена на округлішу.

Новий правопис був значно простіший від церковнослов'янського. А року 1735-го Російська Академія наук ввела нові поправки до цієї “гражданки”.¹

Це був дуже дошкульний удар для розвитку українського правопису, бо він силою спинив

¹ П. П. Пекарський. Наука и литература въ Россіи при Петрѣ Великомъ. — СПб., 1862. — Т. II. — С. 642–653.

близький уже до закінчення процес національного пристусовання правопису до живої української мови. Гражданка з російського наказу механічно заступила нашу притаманну вікову кирилицю і вся справа правопису забрана була з українських рук.

Нова азбука вже не знала потрібних для української вимови букв, як *г*, не знала й тих надрядкових значків, яких уживала кирилиця, й які служили в Україні для наближення літературної мови до вимови живої. Гражданка мала на оці потреби тільки мови російської, на інші ж мови зовсім не оглядалася. У тім була її негативна риса для українського письменства — його силою поєднано з російським письмом.

Нове письмо прийняте було в Україні бойкотом (при Петрі його заводи́ли українці!). Стара кирилиця зосталася тільки в книгах церковних та до 1842 р. в Галичині в ужитку і світським.

Жива українська мова знаходила собі ще деякий притулок у виданнях киево-печерської друкарні, де культивувався тоді й український правопис. Але підозріле око Петра I скоро добралося й сюди: 5 жовтня 1720 року він видав відомого грізного наказу для українських друкарень: *“А вновъ книгъ никакихъ, кромѣ церковныхъ прежнихъ изданій, не печатать”*.¹

Звичайно, це була смерть для старого церковного українського правопису. Його вбито якраз тоді, коли він почав перероджуватися на потрібний для українського письменства новий правопис. І через це нормальний розвиток нашого правопису перервався більш як на століття.

¹ Проф. І. Огієнко. Історія українського друкарства. — Львів, 1925. — С. 280.

До Київської академії скоро заведено й новий предмет — російську мову, і студенти мусіли навчатися нового правопису вже “по правиламъ господина Ломоносова”...

13. Правопис за І. Котляревського

Року 1798-го появилася “Енеїда” Котляревського. Українська жива мова нарешті остаточно стала мовою літературною. На порядок дня ставала справа й нового правопису, але батько нової української літератури, І. Котляревський, не став і батьком нового правопису. Котляревський писав тим самим правописом, яким писали в Україні в кінці XVII—XVIII віку, — він продовжував тільки старі традиції наші, але вже захмарені громадянкою Петра І. Проте “Енеїда” спричинилася до того, що питання про окремий український правопис таки вплигло на верх і голосно вимагало вирішення.

Правопис Івана Котляревського бачимо хоча б із цього уривка “Енеїди” з авторового видання 1809 року:

*Эней бувъ паробокъ моторный
И хлопецъ хотъ куды козакъ,
На лихо все издавсь проворный
Завзятѣйшій изъ всѣхъ бурлакъ.
Но Греки якъ спаливши Трою,
Зробили зъ ней скирду гною,
Вѣнь, взявши торбу, тягу давъ.*

Як бачимо, тут стародавній український правопис XVII—XVIII віків.

14. Історія українського правопису за ХІХ вік

Історія нашого правопису, від Котляревського почавши, дуже цікава й повчальна. Розвиток його йшов у парі з розвитком літературної мови та самої літератури, а цей розвиток був усе ненормальний. Писали тоді правописом етимологічним, зовсім невідповідним до нової літературної української мови. І вже тоді постало питання про необхідність завести так званий фонетичний правопис.

Процес творення нового українського правопису розпочався з самого початку ХІХ віку й тягнеться аж до нашого часу, — не закінчився він і тепер. Провідна ознака цієї історії — боротьба засад фонетичних з засадами історично-етимологічними. Кожний правопис у високій мірі традиційний, правопис кожного народу розвивається дуже поволі й дуже поволі міняє свої споконвічні риси на фонетичні, міняє їх тільки по впертій та довгій боротьбі.

15. Правопис О. Павловського 1818 р.

Батьком нового правопису став Олексій Павловський, автор першої в ХІХ ст. української граматики, що вийшла в 1818 році.¹ “Грамматика Малороссійскаго нарѣчія”.

Павловський перший звернув увагу на багатство української мови на звук *і*. Він перший пробив велику дірку в старім етимологічному правопису на

¹ Проф. *І. Огієнко*. Грамматика української мови Ол. Павловського 1818 р. Ювілейне перевидання, Київ, 1918 р. — Року 1822-го *Ол. Павловський* випустив “Прибавленіє къ Грамматикѣ малороссійскаго нарѣчія, или отвѣтъ на рецензію, сдѣланную на оную Грамматику”. Обидві книжки вийшли в С.-Петербурзі.

користь правопису фонетичного: він перший почав передавати той звук, що походить з давніх *о*, *е*, *ѣ*, через *і*. Наприклад: *пінъ*, *стілъ*, *сімья*, *тобі*, *собі*, *тінъ*, *літо*, *сіно*. До Павловського ці звуки звичайно передавали через букву *и*, чи *ѣ* і тільки він перший запримітив недоладність такого писання, бож і бринить зовсім неоднаково в таких словах, скажімо, у Котляревського: *просити*, *систи* й *сіно*. Тому то Павловський і запровадив до українського письменства букву *і*. Котляревський писав *ѣѣнъ*, а Павловський *вінъ*.

Новина Павловського прищеплювалася на перших порах дуже слабенько, бо міцна була традиція попередніх віків, і загал продовжував писати *и* замість *і*. Але новину цю підтримали харківці, особливо Квітка-Основ'яненко та Гулак-Артемівський, що взагалі стояли за фонетичний правопис. Пізніш, за 50-х років XIX століття, це нове *і* міцно підтримав П. Куліш, і з того часу воно остаточно закріпилося в українським письмі.

16. Правопис М. Максимовича 1827 р.

На жаль, на дорозі до скорого запанування фонетичного правопису став тоді великий знавець мови Михайло Максимович (1804—1873). Не хотів він поривати зі старим віковичним етимологічним правописом. Разом з тим він бажав наблизити його хоч трохи до живої вимови. Компромісом того й явилася його система, якої він тримався все своє життя. А власне — він над давніми *е* та *о*, що перейшли на *і*, ставив дашка чи “французьку кровельку”, як говорив сам Максимович: *втѣкали*, *жалѣбно*; те саме, але непослідовно, завів він і для “м’якого” *і*, наприклад: *идѣть*, *синѣй*.

Ці “дашки” (кутик вістряв догори) над *e, o, u* власне не придумав сам Максимович — подібне було вже і в XVIII в. в рукописах до Максимовича. Часом бувало, що над *u* та *o* ставлено по дві крапці, коли їх треба було вимовляти як наше *i*.

Цікаві ті причини, що змусили сховати українське *i* під “французьку кровельку”. Ось як він сам розповідає про ще: *“Еще при первом изданіи Пѣсень (1827 р.) предпринялъ я ввести это и (“мякесеньке”), но факторъ университетской типографіи (Никифор Баласаев) отказалъ мнѣ въ желанномъ значкѣ, за неимѣніемъ онаго въ типографіи, и предложилъ мнѣ замѣнить его французскою кровелькою, — такъ называлъ онъ circonflexe. Дѣлатъ было нечего; мнѣ же надобны были и другія гласныя буквы съ тѣмъ же значкомъ, а во французскомъ шрифтѣ были онѣ готовыя съ кровелькою; и я, разсудивъ, что и въ другихъ типографіяхъ встрѣтятся тѣ же затрудненія, а французскій шрифтъ есть вездѣ, рѣшился на сдѣланное мнѣ предложеніе. Съ тѣхъ поръ наше прадѣдовское острое и живетъ у меня, припѣваючи, подъ французской кровелькой, которую я переименовалъ во имя нашего славянскаго “паерка”, имѣющаго почти такой же видъ”*.¹ Отже Максимовичеві дашки появилися тільки з випадку, а не з наукових вимог.

За невеликими винятками, етимологічна система Максимовича не знайшла собі прихильників у Великій Україні; зате вона буйно розцвіла в Галичині (трохи подібна система була тут, власне, й до того), і продержалася тут аж до 1893 року, цебто до часу запровадження в Галичині фонетичного

¹ Собрание починеній. — Т. III. — К., 1880. — С. 316.
З “Кієвлянина” за 1840 р., кн. II.

правопису. Її сильно підтримували москвофіли, які не годилися на фонетичний правопис.

17. Правопис “Русалки Дністрової” 1837 р.

В історії розвитку українського правопису незабутню прислугу зробила “Русалка Дністровая”, збірник 1837 р., випущений у Будапешті; редакторами “Русалки” була “Руська трійця” — отці Шашкевич, Головацький і Вагилевич. Правопис цього збірника рішуче порвав із старовиною. Автори його першими вжили вповні того правопису, який де в чому панує в українській письменності й тепер. У цім велика заслуга тих трьох патріотів-галичан.

Так, вони остаточно викинули непотрібний нам **ѣ**, що вже з найдавнішого часу втратив у нас своє звукове значення (правда, перед ними вже в Граматиці М. Лучкая 1830 р. викинено **ѣ**); вигнали вони й **ы**, мало потрібне в нас, а замість нього взяли **и** (почасти, але не послідовно, це з найдавнішого часу було й до них); давні **е** та **о**, як і Павловський, передавали через **і**: *віз, сокіл, стіл*. Вони перші давнє церковне **є** запровадили й до гражданки і вживали його послідовно: *моє, маєш, волосє*. Тут уперше вжито **йо,ьо**, як і в нашім теперішнім правопису: *ройом, зьобали, всьо, кухльом*.

Нерішуче спинилися новатори тільки перед буквою **ѣ**: вони не тільки не зайняли її, але навіть, за прикладом Павловського, стали вживати **ѣ** замість теперішнього **і, ї**. Наприклад: *тѣло, ѣде, золотіѣ*. Це сталося тільки тому, що **ѣ** в Україні з найдавнішого часу постійно вимовлявся як **і** чи **ї**, а тому заміняти **ѣ** на **і**, особливо в Галичині, де давня вимова **ѣ** ніколи не спинялася, конечної потреби не було.

Правопис збірника “Русалка Дністровая” спочатку мало прищепився в себе на батьківщині, у Галичині, але приніс добрі наслідки в Україні Великій, — тут почали вже рішуче викидати **ѣ**, **ы**, та заводити букву **є**; першим ступив на цей шлях Боровиковський, що з 1852 р писав уже без **ѣ** та **ы**, і вживав послідовно **є**, **йо**.

18. Кулішівка 1856 р.

Популяризатором цього нового правопису був у нас славний письменник П. Куліш (1819—1897). На початку вживав він правопису етимологічного і взагалі не писав однаково, часто міняючи свій правопис. Але починаючи з року 1856-го, коли видав він відомі “Записки о Южной Руси” (пор. ще також його “Граматику” 1857 р.), Куліш остаточно стає прихильником правопису фонетичного й популяризує його в своїх численних виданнях.

Куліша сильно шанували в Галичині. Його правопис знаходив відгук і тут, а це викликало лють серед москвофілів, яких було в Галичині завжди дуже багато. Так, їхній “Боян” (1867 р. чч. 10 і 13) закидає Кулішеві “політичний сепаратизм”, його правопис — це “знамя руської розні”, а “польськія деньги действительно кокетничают съ кулишивкой” і т. ін.

Але треба завважити, що в порівнянні з тим, що було до Куліша, він, власне, не вніс до правопису нічого нового — тільки зібрав і широко спопуляризував усе те найкраще з правопису, що було вже до нього. Ось через це, коли в нас так часто наш сучасний правопис — вислід спільної праці письменників усього ХІХ віку — називають кулішівкою, то це не відповідає історичній правді.

19. Правопис Т. Шевченка

Тарас Шевченко справами окремого українського правопису ніколи не цікавився і звичайно писав стародавньою правописною системою. Як знаємо, Панько Куліш мав великий вплив на мову Шевченка, а в пізніших Шевченкових писаннях, хоч і мало, але помітний вплив т. зв. кулішівки.

Ось приклади Шевченкового правопису 1845 року:

*Якъ умру то поховайте
Мене на могили
Середъ степу широкого
На вкраини милій
Щобъ ланы широкополи
И Днипро и кручи
Було видно було чуты,
Якъ реве ревучій.
Якъ понесе зъ Украины*

.....

20. Київський правопис 1873 р.

В історії розвитку правопису треба згадати ще працю редакторів ученого видання “Записки юго-западнаго отдѣла Географическаго Общества”, якого перший том вийшов 1873 року. У числі співробітників цього журналу були такі славні вчені як В. Антонович, М. Драгоманов, П. Житецький, М. Лисенко, К. Михальчук, П. Чубинський і ін.

Ось у цьому журналі знаходимо вже, власне кажучи, цілком сучасний фонетичний правопис, фонетичніший, як правопис Куліша. Між іншим, у цім виданні вперше бачимо вживання *ї* в нашому значенні, наприклад, *мої, їсти*. Від цього часу

вживання ї стає послідовним. Вплив правопису цих “Записок” на правопис український безперечний. Вплив цей був дуже корисний.

21. Заборона українського правопису 1876 р.

Але правопис український не знав спокійного нормального розвитку. Гурток видатних українських учених, що на чолі з проф. П. Чубинським, об’єднався коло відділу “Географического Общества”, проводив велику культурну працю для вивчення життя нашого народу. І праця ця дуже налякала тодішній уряд.

Відомий українофоб М. Юзефович, родом українець, розпочав завзяту боротьбу проти цієї роботи й таки досяг того, що на розвиток української культури накладено тоді важку перешкоду, — появився недоброї нам’яти “всемилоствѣйшій” наказ 18 травня 1876 року. Наказ цей на довгі роки зовсім прибив розвиток українського (правопису).

Ось із нього та частина, що стосується правопису: *“Государь Императоръ 18 минувшаго мая Всемилоствѣйше повелѣть соизволилъ: 2. Печатаніе и изданіе въ Имперіи оригинальныхъ произведеній и переводовъ на томъ же (малороссійскомъ) нарѣччіи воспретить, за исключеніемъ лишь: а. историческихъ документовъ и памятниковъ, б. произведеній изящной словесности. Но съ тѣмъ, чтобы при печатаніи историческихъ памятниковъ безусловно удерживалось правописаніе подлинниковъ, въ произведеніяхъ же изящной словесности не было допускаемо никакихъ отступленій отъ общепринятаго русскаго правописанія”*.¹

¹ Докладніше про це див. мою працю “Історія української літературної мови” (1949 р., с. 181–183).

Це був дуже болючий удар по українському правопису. Нормальний і послідовний розвиток його припинено силою. Широке громадянство з того часу звикало потроху до російського правопису навіть в українських книжках, а це принесло сумні наслідки. В українських виданнях з урядового примусу запанувала т. зв. “єрижка” чи правопис “єрижний” (від назви букв *ь* — *єр*, *йор*, та *ы* — *єри*), цебто частинно повернули наш правопис до його початкового стану в XVIII віці.

22. Драгоманівка 1877 р.

Але були в нас спроби й корінної зміни українського правопису. Одна з більших недочет нашого правопису — це те, що ми вживаємо окремих поодиноких значків для так званих йотованих голосних, що складаються з двох звуків, — замість писати *йа*, *йе*, *йі*, *йу* пишемо *я*, *є*, *ї*, *ю*, а це з наукового боку (і з педагогічного) приносить нам чимало непорозумінь. Кожен педагог з досвіду знає, що дитина все пише спершу *йама* і тільки пізніш її треба навчити писати *яма*.

Ось через це наш український учений М. Драгоманов у своїх женецьких виданнях 1877 р. писав уже по-новому, пильнуючи кожний звук віддати окремою буквою, а саме: 1. за прикладом болгар та сербів Драгоманов завів букву *ј* і писав: *јама*, *моју*, *даје*, *стојить јавір* над *водоју* й т. ін.; 2. “зм’якшення” приголосної зазначав через *ь*: *земляь*, *льудеь*, *прьамоь*, *дльаь*, *синьеь*, *куютьсььяь*, *кажуривьсяь*; 3. замість *й* писав *ј*: *кајдани*; 4. замість *наєрика* (апострофа) вживав теж: *ј*: *Објава*, *мјасо*, і 5. зам. *щ* вживав, як то в нас і вдавнину було, *шч*: *шчо*, *шче*.

Драгоманов спершу вживав “кулішівки”, але з 1877 року починає вживати в своїй “Громаді” нового правопису.

На якийсь час “драгоманівка” поширилась була в Галичині, але ненадовго. Скажімо, драгоманівкою одного часу писав і Іван Франко, ідеологічний учень Драгоманова. Ось зразок Франкового листа до Волод. Левицького: *“Дорогий Друже! Не прогнівайсья на мене, шчо сими дньами не буду міг до тебе загостити. Обставини так складаютьсья, шчо на пару день мушу їхати до Наг. Відтам зашлю Тобі приобіцьяну роботу дльа календарьа, а може незадовго ј сам причимчикују. А поки шчо прийми поклін і сердечне поздоровленьє! Львів д. 20 маја 1884”*.

В Україні правопис Драгоманова зовсім не прийнявся, але відгуки були. Так, відомий українець, історик літератури Михало Тулов (1814–1882) писав року 1879-го: *јак, јушка, вјане, јіх, сокироју* й т. ін. Року 1880-го в воронізьких Записках М. Тулов видрукував свою статтю: “О малорусскомь правописані”.

23. Правописна боротьба в Галичині

З того часу дальший розвиток правопису переноситься до західноукраїнського народу, до Галичини. Тут австрійський уряд відкрито розвиток української культури не переслідував, а тому правопис міг собі розвиватися більш-менш нормально.

Міг, але не розвивався, бо й тут для його спокійного розвитку не було доброго ґрунту. Я згадував уже, яке велике значення мав фонетичний правопис “Русалки Дністрової” 1837 р. на розвиток українського правопису. Правопис цей міцно прижився в Великій Україні, також і вдома, у

Галичині, він викликав до себе прихильність. Власне, з того часу розпочинається в Галичині боротьба прихильників двох правописів, етимологічного та фонетичного, чи т. зв. “йорофілів” та “йороборців”. Боротьба ця часами набирала великої гостроти. Вона поділила людей на два ворожі табори, і дуже довго табір прихильників етимологічного правопису чи “йорофілів” (в Галичині на букву **ъ** кажуть **йор**) був дуже сильний. Доходило навіть до того, що священники в церквах виголошували палкі проповіді проти фонетичного правопису.

Рамки етимологічного правопису розуміли тоді дуже широко, бо хотіли вживати мовних форм, яких тут уживано ще в XVII—XVIII віках. Наприклад, довго сварились навіть за вживання **в** (по церковнослов’янському **ѡдѣ**) замість старого **л** в дієсловах минулого часу, і тому написати “*ходив*” замість “*ходилъ*” було тоді вже революцією.

Ще в 1848 р. на освітньому з’їзді у Львові прийшло до великої баталії між прихильниками та ворогами етимологічного правопису, але перемогли таки “йороборці”, перемогли, правда, одним лише голосом... І на дверях “йороборця” Р. Моха приліпили картку з таким насмішливим віршем:

*Мохъ ѡ прогналъ,
В де принялъ,
Люде не хтѣлъ,
Чорта бы зѣѣлъ...*

Треба зазначити, що прихильників етимологічного правопису в Галичині дуже підтримував авторитет проф. Максимовича, що обстоював і вживав його, а також авторитет П. Куліша, що також уживав, скажімо, букви **ъ**.

Та все таки, хоч і мляво, справа йшла вперед. З 1842 року в Галичині вже міцно заводять гражданку для світських книжок (до того часу тут панувала кирилиця, цебто, книжки церковні і світські друкували одною азбукою), а з часом прихильників фонетики стає все більше та більше. Боротьба за фонетику була особливо гостра в 70–80-х роках XIX ст.

24. Желіхівка 1886 р.

Року 1886-го вийшов відомий “Малорусско-німецький словар” Євгена Желехівського, який сильно вплинув на усталення фонетичного правопису в Галичині. Властиво, в цім словнику знаходимо вже вповні складений той фонетичний правопис, що його шкільна влада в 1893 р. запровадила була по школах Галичини. Новиною цього правопису, названого “желіхівкою”, було послідовне вживання *ї* не тільки на початку складу замість *йі*, але й по приголосній на місці давніх *ѣ* та *е*, напр.: *сніг, тіло, сіно, діло — діл, ніс — несу*, але *ніс — носа, діл — долу* й ін. Желіхівка міцно запанувала серед прихильників фонетичного правопису як у Галичині, так і на Буковині. Властиво, не була “желіхівка” якоюсь новиною, бо в головних рисах ми знаходимо її й перед тим в писаннях, скажімо, О. Огоновського.

25. Запровадження фонетичного правопису в Галичині в 1893 р.

Трохи пізніш, за 90-х років минулого століття, фонетика таки перемогла етимологію. В урядовім запровадженні фонетичного правопису в Галичині дуже багато попрацювали проф. Степан Смаль-

Стоцький та д-р Федір Гартнер (німець), що року 1893 випустили у Львові свою відому спільну працю “Руска граматика”. Книжку цю шкільна влада допустила до шкіл як підручника. Властиво, у правопису С. Смаль-Стоцького, у порівнянні з правописом О. Огоновського та Є. Желехівського, нового було зовсім мало, а може навіть були кроки й назад, але важне було те, що цей правопис здобув собі урядове затвердження. З того часу фонетичний правопис узяв гору в Галичині.

Ця перемога фонетики над етимологією в Галичині та Буковині, по семилітній упертій боротьбі, сталася головню тому, що за неї стояли й урядові чинники, бо їх Смаль-Стоцький та Гартнер переконали в великій користі правописної реформи. Крім того, С. Смаль-Стоцький був послом до парламенту в Відні. Наради ж українських учених у Чернівцях та Львові все висловлювалися рішуче проти зміни правопису. Справа доходила навіть до того, що російський уряд дипломатичною дорогою протестував проти зміни етимологічного письма на фонетичне.¹ Протестував, бо це вказувало на відсталість силою накиненого правопису в Україні.

26. Грінченківка. Київський правопис 1908 р.

Під час першої революції в Росії, з 17 жовтня 1905 року впали, нарешті, правописні заборони в Великій Україні, накладені ще законом 1876 р. Відразу постала українська преса й відразу ж запанував фонетичний правопис, що був виробився гут ще до 1876 р. Запанував той правопис, яким

¹ Про цю семилітню боротьбу за зміну правопису яскраво оповідає сам проф. С. Смаль-Стоцький у “Записках Наукового Товариства” (т. 136, с. 239–248, Львів, 1925).

багато писали тоді й якого обстоював знаний наш письменник Борис Грінченко, чому цей правопис часом звать “грінченківкою”.

В роках 1908–1909 вийшов відомий “Словарь української мови”, що його редагував Б. Грінченко. Правопис цього словника був прийнятий по всіх українських редакціях та виданнях. Ось цей правопис, як вислід збірної праці письменників всього ХІХ століття й усієї української науки, й запанував в Україні, і держиться в нас аж до сьогодні.

Того часу переніс усю свою культурно-освітню працю проф. М. Грушевський із Львова до Києва і всім своїм науковим авторитетом ударив по київському правопису, запроваджуючи тут правопис галицький, якого він знав і до якого звик, з *ї* по м’яких приголосних, окремим писанням *ся* й т. ін. Але до цього правопису М. Грушевського ніхто не пристав, і він сам собою завмер.¹

27. Правописна система проф. І. Огієнка 1918–1919 рр.

Але в Україні Великій аж до 1917 р. не було рідної школи, а тому не було власне й тієї найголовнішої причини, що найбільш змушує до певної кодифікації правопису для щоденних реальних потреб. І отож власне з часу заведення української школи в 1917 р. розпочинається унормування українського правопису вже в поважних розмірах.

Перший міністр освіти за часів Центральної Ради Іван Стешенко доручив був року 1917-го

¹ *Ю. Сірий* у своїх аж надто суб’єктивних “Спогадах” про українські видавництва (1949 р.) на с. 6 вияснює, ніби це робилося тому, що більшість цих видань мала збут у Галичині, — тому в Києві заводився галицький правопис...

проф. Київського університету Іванові Огієнкові, члену Ради міністра освіти, скласти короткі правила українського правопису й написати відповідну граматику для середніх шкіл. Незабаром по тому Стешенко був забитий (31 липня 1918 р.), і справа правопису перейшла до наступного міністра освіти Миколи Василенка. Він також справу правопису передав до рук проф. І. Огієнка, уже за часу гетьмана П. Скоропадського.

Весною 1919 року скликана була Правописна комісія з найвидатніших українських учених і педагогів, і цій комісії проф. І. Огієнко подав на розгляд свої раніше складені "Правила українського правопису". Це вже була перша наукова система нашого правопису. Комісія складалася щось із 30 членів, між ними були: проф. А. Є. Кримський, проф. Є. К. Тимченко, проф. Н. К. Грунський, О. Курилова, Г. Голоскевич і багато інших. Головував у комісії проф. І. Огієнко. Комісія багато разів збиралася й ґрунтовно обговорювала кожне правописне правило, і свою працю закінчила. По довгих нарадах та палких дискусіях цю першу правописну систему комісія, з деякими змінами, ухвалила. Та, на жаль, політичні події пішли так, що вироблений правопис оголошений для вжитку не був. А між тим справа була дуже пекуча, бо українські школи голосно вимагали правописних норм та їх усталення.

У січні 1919 р. міністр освіти проф. І. Огієнко склав стислу Правописну комісію для остаточного зредагування системи вироблених правил правопису. До комісії ввійшли два найвизначніші вчені філологи українські, а саме: 1. Невідмінний секретар Української Академії наук, ординарний професор Українського державного університету в Києві Агатангел Кримський та 2. Директор постій-

ної комісії Української Академії наук по складанню історичного словника української мови професор Євген Тимченко. Крім них, до комісії ввійшов тоді й проф. Іван Огієнко, тодішній ректор Кам'янець-Подільського державного університету та міністр освіти.

Комісія збиралася тричі й надзвичайно пильно переглянула вироблений правописний кодекс, що лишився від попередньої комісії 1918 року. Нарешті кодекс ухвалено друкувати, а коректу його правила проф. Є. Тимченко та акад. А. Кримський.

Вкінці, 17 січня 1919 р. міністр народної освіти проф. І. Огієнко ухвалив складений правописний кодекс для обов'язкового вжитку в усій Україні, і він вийшов у світ під назвою "Головніші правила українського правопису". В різних містах української землі, як східних, так і західних, ці "Правила" часто передруковувалися в десятках тисячах примірників,

Оце й є основа будучого академічного правопису. Ці правописні правила затвердили головно той правопис, що вже панував в Україні ще з 1905-го року. Подавали вони правопис своїх і чужих слів, а головна їх ознака — це вже була наукова система основ українського правопису, перша закінчена система в історії нашого правопису.

28. Академічний правопис 1920–1921 рр.

Але Директорія й уряд УНР мусіли покинути Україну. Прийшла советська влада й так само зайнялася правописом, доручивши цю справу Академії наук.

Пізніше, 20 лютого 1920 року, Всеукраїнська Академія наук знову переглянула "Правила"

й ухвалила їх до загального вжитку з деякими малими доповненнями. Так постав перший авторитетний правописний кодекс в Україні, т. зв. академічний правопис, постав шляхом, якому з наукового боку не можна нічого закинути. Народний комісаріят освіти затвердив його в 1921 році для вжитку в Україні.

Звичайно, до цього кодексу муіло пристосуватися й письменство в Галичині, бо щоденна преса тут відразу перейшла власне на правопис Великої України, а тому й тут в 1922 році Наукове товариство ім. Шевченка випустило нові “Правописні правила, прийняті Науковим Товариством імени Шевченка в Львові”, в яких воно зробило великий крок до об’єднання двох наших правописів, східно-західноукраїнського, хоч київського правопису повно й не прийняло.

29. Система українського правопису 1928 р.

Перша система українського правопису 1918–1919 рр. робилася наспіх, бо життя вимагало її. Тому була вона коротка й не до кінця пророблена. Настав далі відповідніший час, і тому Академія наук та народний комісаріят освіти незабаром узялися знову за цю працю.

Скласти правописа доручили професорам-мовознавцям: А. Кримському, В. Ганцову й О. Синявському. Підготовча праця довго тягнулася, у ній брали участь усі наші мовознавці¹ й найвидатніші літературознавці (напр., С. Єфремов) та педагоги.

¹ Для цього й була написана праця: Проф. *Іван Огієнко*. Нариси з історії української мови: Система українського правопису. — Варшава, 1927. — 216 с. Ця праця допомогла зложити систему правопису. Була переслана в Київ і Харків.

І академія багато попрацювала, укладаючи тепер уже закінчену систему нового українського правопису. Правопис своїх слів уклала вона старанно й всебічно, над чим працювали всі видатні наші мовознавці.

Щодо правопису чужоземних слів, то академія постановила опертися головню на українську вікову традицію та на панівну в Україні вимову. І коли б власне така засада була проведена в правопис, уся правописна справа в Україні пішла б спокійно дорогою, корисною для всього українського народу. Але так не сталося: правопис забрали від академії.

Перед комісаріятom освіти невідповідальні особи почали твердити, що правопис — це справа не самої Академії наук, але всього громадянства, і що для нового перегляду його треба скликати ще широкую правописну конференцію з участю Львівського Наукового товариства.

І Академію наук у правописній справі відіпхнули на друге місце...

Народний комісар освіти Микола Скрипник прихилився до цієї думки, в травні 1927 року до Харкова скликали конференцію з понад 50 осіб і вона основно, але на гірше, переробила вже складений академічний правопис. На цій конференції були: проф. П. Бузук, проф. Л. Булахівський, О. Вишня, В. Ганцов, М. Гладкий, Г. Голоскевич, проф. Грунський, В. Дем'янчук, проф. М. Йогансен, акад. А. Кримський, К. Німчинов, проф. Плевако, проф. О. Синявський, проф. М. Сулима, проф. Є. Тимченко, В. Ярошенко й інші. Представниками Наукового товариства ім. Шевченка зі Львова прибули: голова його акад. К. Студинський і члени: проф. І. Свенціцький і проф. В. Сімович. У цій

харківській правописній конференції найбільше сперечань було за вимову чужоземних слів, особливо за вимову західноукраїнську, під польським впливом посталу, що різко розходиться з вимовою східноукраїнською. Конференція, проти постанови Академії наук, пішла на уступки, і багато західноукраїнського з вимови чужих слів таки прийняла. Правила чужоземних слів тут ще раз переробили в напрямі на “галицьку”, цебто польську вимову. Таким чином правдиво академічний правопис був помітно зіпсутий.

Так постав правопис конференційний, а не академічний.

Народний комісар освіти цей правопис, як компромісовий, таки затвердив 6 вересня 1928 р. Українська Академія наук також змушена була прийняти його 31 березня 1929 р. Наукове товариство ім. Шевченка у Львові 29 травня того ж року приєдналося до цієї ухвали.

Але ця харківська правописна конференція 1927 р. явно переступила своє завдання: їй доручено було покласти в основу своєї праці той правопис, якого склала й ухвалила Академія наук, а конференція в багатьох правилах, а головне в правопису чужих слів, відступила від нього. Наприклад, конференція прийняла як компроміс для Галичини — тяжкі й поплутані правила писання *г* і *ґ* та *л* і *ль*, тоді як Академія наук постановила була писати тільки *г* і *л*, цебто за народною віковою вимовою, а *ґ* писати тільки в словах, які в Україні так вимовляються.

Як і треба було чекати, проти нового, уже “галицького”, правопису зараз таки пішли протести — може й нацьковані, а головне — виступило українське організоване вчительство, заявляючи,

що таких поплутаних правил писання чужоземних слів, які вставила конференція, вони в школи, при найбільшій своїй охоті, не зможуть запровадити. Не зможуть, бо правопис вийшов не педагогічний.¹

І це була прикра правда. Учителство посилало численні делегації до комісара освіти М. Скрипника й просило перегляду правил писання іншомовних слів. Справа набрала непотрібного розголосу. Стали цій конференції пригадувати, що деякі її члени вимагали завести латинку замість теперішньої гражданки, а таке було — вносив В. Симович. Справа незабаром набрала політичного характеру і комісар М. Скрипник мусів покинути комісаріят освіти. Правопис вернувся знову до академії наук, яку конференція зігнорувала.

Школа чекати не могла, і О. Ізюмов від імені організованого вчительства ще року 1931-го випустив свого правописного словника, опертого на східноукраїнській віковій вимові й першій системі академії наук, до конференції, і таким чином в Україні фактично постало два правописи: урядовий і вчительський, що різнилися писанням чужих слів.

Академія наук змушена була латати харківську конференційну постанову. Аж 1933 року в нових своїх правилах викинула харківські постанови про *г* та *ль* й вернулась до попередньої своєї постанови: у чужих словах писати головно *г* і *л*, а *г* вживати тільки в деяких словах.

¹ Наприклад, було постановлено писати *г*, *л* головно в словах грецького, а *г*, *ль* — у словах латинського походження. Але біда в тому, що велика більшість громадянства, коли не казати сильніш, цих мов не знає. Як же тоді їй виплутатися було з такого правопису? Як навчати дітей у школі, котре слово грецьке, а котре латинське?

30. Новий академічний правопис 1945 р.

Таким чином, правопис був розхитаний постановами 1928 року і весь час назривала конечна потреба нового його перегляду. Ось тому на початку 1942 року советський уряд в Україні доручив академії наук поновити свою роботу над упорядкуванням українського правопису. Цього часу академія була вже вивезена до Уфи, і вона доручила своєму членові, відомому українському вченому-мовознавцеві акад. Л. А. Булаховському всю працю.

Академік Булаховський склав відповідну наукову правописну комісію, і притягнув до праці ще й Інститут мови й літератури, що працює при академії. На основі всіх попередніх праць академії склав правописні правила; головною справою була – правопис іншомовних слів.

Уряд не поспішав і доручив перегляд складеного правопису ще й новій комісії, в яку ввійшли академіки: Л. А. Булаховський, П. Г. Тичина й М. Т. Рильський та письменник Ю. І. Яновський, головував у комісії заступник Голови Народних Комісарів М. П. Бажан.

Вкінці народний комісар освіти П. Г. Тичина прийняв новий правопис і вніс його на затвердження й Ради Народних Комісарів, яка остаточно затвердила його 8 травня 1945 року. Так постав найновіший український академічний правопис.

Року 1946-го нарешті вийшов друком цей “Український правопис” у накладі мільйона примірників, 180 сторінок.

Академія наук, укладаючи нового правописа, постановила “без поважних підстав не відходити від того, що вже усталилось, отже, в основному не примушувати культурну масу країни перевчатися”. Це була важлива й корисна постанова. Справді, но-

вий правопис мало чим різниться від попереднього. Нікому перевчатися не доводиться, бо головне було — правопис іншомовних слів.

Важлива була й друга засада праці академії: “Зберегти народні засади правопису — його близькість до вимови широких мас”, а також “орієнтуватися в усьому важливому, що становить специфіку мови, саме на цю специфіку (фонетика, морфологія), як вона відбилась і відбивається в мові найкращих письменників”.

Це головні засади нового правопису, і вони відбилися найбільше на правописі іншомовних слів. Правила наказують писати так, як традиційно й писалося в Україні: без *г* в більшості чужих слів, без частого м’якшення *л* і т. ін.

У правописі 1928 року правила писання *г-г* та *л-ль* займали цілі довгі сторінки, а зрозуміти їх легко не могла й людина з освітою. Тепер же ці правила займають усього кілька рядків: “*Л* у словах іншомовного походження передається непом’якшеним або пом’якшеним *л* — залежно від того, як узвичаєне те чи інше слово в українській мові” (с. 101), отже: *новела, клас, план*, але *автомобіль, пілюля, Золя* й т. ін.

Іще простіше правило про *г* (с. 101): “*g* і *h* звичайно передаються буквою *г*”, напр.: *грунт, герцог, Гете, Гюго* і т. ін.” Академія постановила: “передаються”, цебто пишуться, але промовчала про вимову їх, а тому можна написане вимовляти, хто як вміє: *Гете, Гюго* й т. ін.

Отже, писання іноземних слів пішло тепер в Україні “за вимовою широких мас”, цебто за своєю багатовіковою традицією, та не в усьому. Але ця вимова сильно розходиться з вимовою Галичини, бо тут за останній вік прищепилася т. зв. латинська вимова, перейнята головню від Польщі. Поки Галичина звик-

не до нової східноукраїнської вимови, буде, певне, те, що бачимо скрізь у світі: інша вимова написаного.

31. Недостачі правопису 1945 р.

Правопис 1945 року наказує писати *лямпа*. Це непотрібне непорозуміння, бо вся Україна вимовляє тільки *лямпа*. Так само ненауково новий правопис зовсім викинув букву *г*, яка існує в українській мові в багатьох словах, напр.: *гегати*, *другати* й подібні. З *г* вимовляємо й деякі запозичені слова, напр. *гвалт*, *ганок* і ін. Див. вище.

Але на новому правописові 1945 року помітно відбилася нова національна політика в советах, про яку розказано в іншому місці.¹ Сам упорядчик говорить про це здалека. Він пильнував “у тих моментах, які за їх природою є спільні з іншими мовами (розділові знаки, правопис великих і малих літер, написання разом і окремо), забезпечити єдність з правописом братніх народів Радянського Союзу, особливо — російського, орієнтуючись на останній проект Державної Комісії” (с. 4).

Так, може це й практично в двомовних українсько-російських школах, але ця “практичність” перенесена була й на багато випадків таких, де таке бажання єдності зменшувало окремішність українського правопису, як правопису окремої мови й окремої нації.

Укажу хоч декілька прикладів на це.

1. Про всі недостачі нового правопису 1945 р. не тут говорити, але про головні з них треба сказа-

¹ Див.: *Іларіон*. Історія української літературної мови. — 1950. — С. 247—278: Українська літературна мова під советами. Див. ще: *Dr. Iarion Ohijenko*. Ukrainian literary language in the USSR. — New York, 1950.

ти. Перше, вигнання букви *г* з нашого правопису, як то було й за царату. Це вигнання рішуче йде проти нашої багатовікової традиції, а також і проти “вимови широких мас” (пор. *гегати, галаган, гедзь, герготати, гуля* й т. ін.) та “мови найкращих письменників”. Це поспішна “евакуаційна” ухвала, яких у новому правопису є чимало.

Вільний світ пояснює це вигнання довговікової букви *г* з української азбуки тільки советським імперіялізмом. І так воно й є.

2. Писання в родовому відмінкові географічних назв тільки *-а*, напр., з *Парижа*, замість з *Парижу*, і т. ін. — це не українська вимова, про яку вже розказано докладно. Це русизм. Див. вище с. 279–282.

3. Писання в українських прізвищах *-ін* — це русизм, по-українськи вимовляємо й пишемо тільки *Оглоблин* і т. под., а не *Оглоблін*. Про це див. на с. 287–294 докладно.

4. Імена святі, Божі й церковні советські словники (напр., І. Кириченка 1955 р.) оминули й їх не подають. А практично вони навчають по школах писати: *бог, господь, христос* і т. ін. Так і пишуть ці слова в літературних советських творах. Та ніде в світі так не пишуть, і це образа для віруючих. Див. про це далі.

5. Сполучення *-іа-* в чужих словах жива українська мова звичайно вимовляє як *-ія-*, напр.: *матеріальний, колегіальний, офіціальний* і т. ін.

Правопис 1945 року і тут пішов за правописом “старшого брата”, і наказує писати: *матеріальний, колегіальний, офіціальний* і т. ін.

Отож, маємо два українські правописи, 1928 і 1945 років. Котрий із них відповідніший для української літературної мови? Безумовно, обидва не відповідні. Давати першенство правопису 1928 р. перед правописом 1945 р. нема великих підстав.

Правопис 1928 р. звать “академічним” і вказують, що й Львівське Наукове товариство ім. Шевченка затвердило його. Київська Академія наук була підневільною й тому мусіла його “затвердити”. А львівське НТШ прийняло його по впертій дискусії, де справу вирішив академік К. Студинський, голова НТШ, явний і публічний прихильник советів.

До цього додаю, що в передмові до правописного словника Голоскевича нема згадки, що його ухвалила Українська Академія наук. Це правопис не академічний, а конференційний.

Думаю, що настав уже слушний час, щоб належно змінити підсоветський окупаційний правопис, і вернути з неволі до нього все, що є українське. Вернути, хоч би тим і розбивалась “єдність” з правописом “старшого брата”. Реформа правопису — пекуча чергова справа в Україні. Але реформа своя, національна — без оглядання на “старшого брата”!

Коли совети твердять, буцімто вони розвивають українську культуру, то вони мусять дати відповідний чистий український, а не зрусифікований правопис.

Настав час уважніше приглянутись до правопису й мови Б. Грінченка в його словнику 1908 р.

32. Правопис на еміграції

За межами батьківщини в роках 1919—1920 та 1941—1945 опинилися сотні тисяч українців, серед них чимало й видатних українських учених. Утворилося багато своїх наукових установ, різних типів шкіл, видавництв, розвинулася українська преса. І вони стали головню на компромісовому правописі 1928 р., хоч і мало критично.

Відстає ще Канада та Америка, але помалу й тут усі переходять на “академічний” правопис. До певної міри вже прижилося в нас гасло: “Для одного народу — один правопис!”

Правопис 1928 року на еміграції ще й досі зветься “академічним”, хоч таким він не був і не є.¹ На еміграції панує правописний словник Г. Голоскевича 1929 року, перевиданий у Нью-Йорку фотодруком 1955 року. Тут прасопис конференційний.

Словник цей має в собі десятки помилок та недоглядів, а крім того він таки незгідний з попередніми постановами Академії наук про писання іншомовних слів в українській мові. Тепер цей словник рішуче потребує ґрунтовних виправлень.

Г. Голоскевич родом був подоляк і тому легко схилився до західноукраїнської вимови, бо вона була йому рідна.

Зазначу тут такі розбіжності між вимовою східноукраїнською, зєбто літературною, і вимовою західноукраїнською, зєбто місцевою, яку часто подає словник Г. Голоскевича.

1. У словах іншомовного походження в українській мові звук *г* зовсім рідкий, тимчасом правопис 1928 р., за галицьким впливом, некритично запровадив його до українського правопису аж у надто багатьох випадках. Цього українська літературна мова прийняти не може.

2. Це саме треба сказати про надто часте вживання, за правописом 1928 р., пом’якшеного *л* в словах іншомовного походження: *льоґіка* і т. ін. Цього українська література прийняти не може, бо в Україні так не говорили й не говорять.

¹ Див. протест проти цього секретаря академії А. Кримського в “Записках ВУАН” (1927 р., т. XII, с. 357–364).

3. Слова жіночого роду м'якої відміни: *кров* і подібні, слова на *-ість* в українській літературній вимові по всіх відмінках додержують свою м'якість: *крові, солі, від ситості, всі неприємності* й т. ін. Правопис 1928 р. некритично запровадив — за вимовою західною — для родового відмінку тут *-и*: *крови, гордості*, а для інших відмінків *і*. Чому? Цього українська літературна мова прийняти не може.

Але словник Г. Голоскевича добре навчає писати: *поводі, напороті, сінажати, сповіді, статі, благодаті* й т. ін.

А коли *напороті, статі*, чому тоді *ситості* і т. ін.? Непослідовно.

4. У словах іншомовного походження, до яких ми здавна звикли й які в нашій мові стали своїми, пишемо й вимовляємо тільки *и*, а не *і*, напр.: *митрополит, єпископ, алілуя, Вифлеєм, Вавилон, Єрусалим, Синай, Сирія, Єгипет, Пилат, Пилип* і сотні т. п., особливо біблійного походження.

У багатьох цих словах словник Г. Голоскевича подає *і*, напр., *Віфлеєм, Синай* — цього українська літературна мова ніколи не прийме. Подає *алілуя* — а це ж чисто російська вимова!

5. Грецьке *архі-* безумовно треба писати так, а словник Голоскевича навчає писати *архи-*. Це прикре непорозуміння. У словнику Голоскевича знаходимо: *архидиякон, архієпископ, архиєрей* і т. ін., а поруч же: *архів, архівар, архітвір, архітект* і т. ін. Чому це: *архиєрей*, але: *архітвір*? Хто тут з учнів щось зрозуміє?

Правопис 1945 року виправив це прикре непорозуміння й добре навчає завжди писати *архі-*: *архієпископ, архієрей* і т. ін.

6. Словник Г. Голоскевича, як твір усе-таки комуністичного уряду, а не своєї вільної Академії

наук, вносить повну плутанину в правопис імен святих, церковних і Божих. Цей словник навчає писати *бог, господь*, і часом так і пишуть ті, що релігійного виховання не одержали. А нью-йоркське перевидання цього словника *господь* на *Господь* не виправило і комуністична пропаганда в правопису шириться й за кордоном.

А взагалі словник Г. Голоскевича навмисне оминув імена Божі й церковні — подав їх дуже мало, бо так йому наказано советською владою. І широкі кола українського громадянства таки не вміють правильно писати церковних і релігійних слів. Пишуть їх за советськими вказівками.

7. Словник Г. Голоскевича навчає писати *христитися, хрищення* і т. п. комуністичні видумки. Новіший правопис 1945 року постановив уже не вводити баламутства й писати правильно: *хреститися, Хрещення*.

Пишу про це докладно на іншому місці, див. с. 366.

8. Назви Священних Книг словник Г. Голоскевича подає з малої букви: *євангелія, псалтир, біблія*, а *Енеїда* з великої. Чому? Це образа для Святого! У словнику Кириченка 1955 р. цих слів зовсім нема — так простіше, бодай блюзнірства нема...

А на с. 244 словник Голоскевича при слові “*нінащо*” навчає: “*Церква наша з давніх літ перейшла нінащо*”... Повчайтеся, безбожники!

9. Словник Г. Голоскевича подає сотні слів з подвійним наголосом, напр.: *розп’яття, смі́лівий, замі́жня, вугі́лля, звичаю́, ненáвисний, рево́льве́р, вагі́тна, військóвий, мідя́ний* і безліч т. ін.

Так, в українській мові багатенно слів не мають ще свого остаточного усталення. Але сучасні київські словники сильно дбають про усталення

української літературної вимови і подають у словах звичайно один правопис. Це поведе до усталення української вимови.

10. Словник Г. Голоскевича зовсім не звернув уваги на віковичний архаїчний наголос в українській мові, який через церкву позостався в нас і досі. Напр.:

<i>Стародавній:</i>	<i>Новий і російський:</i>
божествѣнный	божественний
видимий	видимий
Господѣви	Господові
зѣрно	зерно
ім'я	їм'я
кінці	кінці
милостивий	милостивий
морський	морський
нутро	нутро
уста	уста
хвала	хвала

Ці віковичні притаманні наші наголоси треба берегти і не замінити їх російськими.

Про цінні архаїзми в нашій наголосі, що в народній мові панують і тепер, і тільки за російським впливом їх забувають, див. мою працю “Український літературний наголос” (1952 р., с. 30–48).

Отже, як бачимо, словник Г. Голоскевича потребує ґрунтовного виправлення та послідовної переробки.

А ще простіше: Київська Академія наук мусить виробити український правопис без російського впливу! Тоді й вільний світ його прийме.

33. Загальний огляд нашого правопису

Розвиток українського правопису за ХІХ–ХХ віки, як я тут показав його, йшов поволі й не переживав якоїсь великої й ґрунтовної зміни. Кожен з учених працівників додавав до нього щось і своє, а тому про нього можна сказати сміло, що він — то спільний плід усього ХІХ–ХХ віків. І в жодному разі це не “кулішівка” чи “желехівка”, бо якраз ці вчені ніякої особливої новини до нашого правопису й не запровадили: він розвивався поволі спільною працею всіх!

Український правопис — це праця соборна, це спільна праця всіх українських земель. Так я й описав тут історію його.

Кожен правопис складається головним чином на основі двох засад: історично-етимологічної та фонетичної — цебто, з одного боку пишуть так, як писали в старовину, а з другого — пильнують цей правопис по можливості пристосувати й наблизити до живої вимови.

Незабутня “руська трійця” в “Русалці Дністровій” 1837 р. рішуче заявила: “Пиши, як чуєш, а читай, як видиш”, і до осягнення цього гасла весь час прямує український правопис.

Прямує, але ще не дійшов до нього. В більшій своїй частині український правопис дійсно фонетичний, але й елементів історично-етимологічних у ньому немало. Так, укажу хоча б напис *-ться* в дієсловах, хоч жива мова знає тільки *-ця*, *-ця* чи *-ся*. Або ще: пишемо *земля*, хоч вимовляємо *зимля*; пишемо з *жінкою*, з *школи*, з *собою*, а вимовляємо: *ж жінкою*, *ш школи*, *с собою* й т. ін.

Треба, правда, додати, що на світі немає правопису, який був би цілком фонетичний. Не за-

будьмо й того, що кожний фонетичний правопис, коли його довго не міняти, стає поволі правописом історично-етимологічним, бо ніякий правопис не в силі догнати змін живої мови. Крім цього, при великому дробленні нашої мови на окремі говірки цілком фонетичний правопис і неможливий, бо фонетики можна вживати в правопису тільки такої, яка буде зрозумілою для більшості українських говорів.

Історія нашого правопису, як і історія розвою літературної мови, ясно показує нам, що вони для недержавного народу завжди були й є укладом двох сил у країні: наукових і політичних.

Було так за давніх часів, ще виразніше стало це за часів наших.

Література про українську вимову

Хто хоче докладно довідатися про історію правопису, нехай читає:

Проф. *І. Огієнко*. Історія українського правопису // Нариси з історії української мови. — 1927. — С. 1—22.

Проф. *О. Синівський*. Культура українського слова. — 1931. — С. 93—112.

А. Є. Кримський. Про правописну Конференцію // Записки ВУАН. — 1927. — Т. XII. — С. 357—364.

Його ж. Нарис історії українського правопису // Записки ВУАН. — 1929. — Т. XXV. — С. 175—186.

Х. Хрестити, а не хрестити

1. Писати хрестити — це ненауково

У стародавній русько-українській мові, а ще точніше — у всіх давніх слов'янських мовах, були особливі голосні звуки **ѣ** і **ь** — це так звані глухі або ірраціональні звуки. У нашій стародавній мові вони держалися дуже довго і зникли десь у другій половині XII віку.

Глухі голосні звуки **ѣ** і **ь** мали в нашій мові найрізнішу долю, а головно — в певних умовах вокалізувалися, цебто перейшли на чисті голосні звуки, а саме: **ѣ** дав **о**, а **ь** дав **е**. Наприклад, стародавнє *сънь* перейшло в нас на *сон*, *дънь* — на *день*. На кінці слів **ѣ** і **ь** зникли, змінивши характер приголосної, по якій стояли.

Особливо різна доля була цих **ѣ** і **ь**, якщо вони сполучалися з приголосними **л** і **р**, коли знаходилися між приголосними. А особливо різні наслідки давали в дальший час сполучення *рѣ* чи *рь* (між приголосними). Звичайно ці сполучення ми вимовляємо як *ри*, а часто і як *ре*, але пишемо частіше *ри*: *тривога*, *бриніти*, *кривавий* і т. ін. Але це не постійний закон — є до цього багато винятків, коли пишемо таки *ре*, — це головно коли склад під наголосом, наприклад, пишемо: *бриніти*, але *бренькати*. Та багато осіб і вимовляють *бриніти*, *кровавий* і т. ін. Бо давнє *рѣ* дає *ре*.

Власне, простіше було б кожне давнє *рѣ*, *рь* передавати тільки через сучасне *ре*, — тоді не було б непотрібної плутанини.

Сюди належить і стародавнє наше слово “*крѣсть*”, яке в новій українській мові змінилося

на “хрест”. Старослов’янська мова знала тільки одне: *крѣстъ, крѣститель, крѣстити, крѣštenіє*,¹ які в новій українській мові дали правильно: *хрест, Хреститель, хрестити, Хрещення*.

І вся українська давнина, вся давня українська література, усі без виключення українські Богослужбові Книжки завжди пишуть *крест*, і пишуть так само *ре* і в усіх похідних від нього словах. У всіх виданнях митрополита Петра Могили, скажімо, в його Службениках та в Требнику 1646 р. читаємо: *крѣстъ, Креститель, крѣстити, Крещеніє*. Так писав завжди відомий лінгвіст свого часу Памво Беринда. Цебто, вся українська література увесь час писала *крест* — *хрест*, і писала *ре* і в усіх словах, що походять від слова *хрест*. Коли десь стрінемо форму “*крѣстити*”, то це звичайна фонетична помилка.

Слова святі в церковнослов’янській мові звичайно писалися “*під титлом*”, цебто скорочено, тому замість *крѣстъ* звичайно писали “*крѣтъ*”, а с писали зверху над титлом.

У живій вимові *ре* ненаголошене бринить як *ри*: *хрѣстити, Хрѣститель*. Але так само кожне ненаголошене *е* в буденній нашій вимові бринить як *и*, наприклад: *вѣрба, вѣликий, нѣсу, сѣло, дѣржу* і тисячі подібних слів; але пишемо: *верба, великий, несу, держу*, бо під наголосом маємо тут чисте етимологічне *е*: *вѣрбо, вѣлич, нести, дѣржиш*.

За цим правилом так само іде жива буденна вимова: *хрѣстити, Хрѣститель, перѣхрѣститися*, але пишемо: *хрестити, Хреститель, перѣхреститися*, бо під наголосом маємо чисте *е*: *хрест, хре-*

¹ Див.: Проф. І. Огієнко. Старослов’янський словник X—XI віків, див. його “Пам’ятки старослов’янської мови X—XI віків”. — Варшава, 1929. — С. 448.

щик, перехресний, хрестиш, хрестять, хресниця, перехрещуватися, Хрещення й т. ін.

В старовину недосвідчені писарі, переписуючи книжки, помилялися й писали: *нисеш, виликий, кристити* й т. ін. Але ці помилки показують тільки живу вимову, а не етимологію слова. Слово *хрест* і похідні, що походять від нього, пишемо історично-етимологічно, а не фонетично.

2. Недогляд чи насмішка?

Правописна конференція 1927 р. в Харкові сильно переробила правопис, який склала була Академія наук у Києві,¹ і до правописного словника, якого видав Г. Голоскевич року 1930-го, попали такі правильні форми як *хрест, хресний, хрестик, хрещатий, хрестовий, хрестоносець, Хрещатик, хрещик*, але несподівано проти цього: *христини, христитися, хрищений, хрищеник, хрищення, хрищениця*.

Це явне непорозуміння, це явний недогляд. Крім того, це відкрите потоптання тисячолітнього свого церковного правопису, зроблене без жодного порозуміння з церквою.

Але час був страшний, коли большевики всі церкви не тільки грабували, але й просто валили, а православних священиків тисячами мордували, висилали та розстрілювали.

Хто в такий час міг заступитися за церкву? Хто міг спинити блюзнірство над тисячолітньою церковною й релігійною традицією напису святих слів: *Хреститель, Хрещення, хреститися*? І ці святі сло-

¹ Див.: Митр. Іларіон. Історія української літературної мови. — 1950. — С. 317–320.

ва легковажно, а може й навмисне, перекрутили: *христити, хрищення, христитися...*

Так само цей словник на с. 81 наказує писати *господь*, а не *Господь*... А на с. 28 навчає писати *бог*, а не *Бог*... Навчає писати: *месія, божий*, а не *Месія, Божий*... Наказує писати *Хрещатик*, бо так традиція велить... А традиція хіба велить писати *хрищення*?

Комусь це було потрібне!

Розрізняти писання *ре-ри* в одному слові, писати то *Хрещатик*, *хрещатий*, то *христитися*, *Христитель*, зовсім не педагогічно — в школі такого розрізнення учні не зрозуміють! Та це й ненауково, бо *рѣ, рь* дає звичайно *ре*.

І тільки 8 травня 1945 р. затверджений був переглянений новий правопис, який редагував відомий і сильний мовознавець, академік Л. А. Булаховський. Він запримітив непорозуміння з формами “*христити*” і вже постановили писати так, як утерлося в тисячолітній українській традиції: *Хреститель, Хрищення, хрестити* й т. ін.

Вся Україна так і пише сьогодні, як і писала це від перших віків.

3. Непорозуміння на еміграції

З відкритого непорозуміння, наносячи свій рідній тисячолітній традиції велику кривду, дехто з нашої еміграції вперто пише: *христити, хрищення, христитель*. Правда, такий пише й *бог, господь*, замість *Бог, Господь*...

1955 року в Америці випустили фотографічне перевидання правописного словника Г. Голоскевича 1930 р., перевидали без потрібних виправлень тих недоглядів, які цей словник має. Зосталися невиправлені й *христити* й т. ін. дивогляди. Зоста-

лося й *господь* замість *Господь*, *божий*, *месія*, замість *Божий*, *Месія*.

Думаю, що це було просте незнання справи...

І книжки в нас виходять часом з цими нецерковними й ненауковими *христити*. Ця форма держиться, та форма, що постала в советах з невідомо яких побудок, серед яких невиключене й навмисне баламутство...

Українська культура, традиція й наука вимагають писати тільки: *христити*, *Хрещення* й т. ін. Вимагає цього й педагогіка. І пам'ятаймо: хто пише *христити*, той повинен писати *нису*, *вирба*, *бриду*, *диржу* й сотні таких інших форм нашої живої вимови.

4. Комуністична агітація

Хто пише большевицьке *христити* замість багатовікового християнського українського *христити*, той звичайно покликається на те, що це правопис ніби “академічний” 1927 року, а ми повинні писати за правописом своєї Академії наук.

На це відповідаємо:

1. Ні, це не правопис чисто академічний — це випадковий недокінчений правопис харківської конференції, в якій три чверти членів не були фаховими мовознавцями. Див. про це докладно в протесті академіка А. Кримського, невідмінного секретаря академії, проти цього правопису в “Записках ВУАН” 1927 р., т. XII, с. 357–364 та т. XXV, с. 175–186 (1929 р.). Див. про це “Віра й Культура” за 1958 р., числа 54 і 55.

2. Хто цілком приймає правописного словника Г. Голоскевича 1929 р. за чисто академічний, той повинен приймати все, що він подає. А цей словник навчає писати *бог*, *господь* і т. ін. з малої

букви, а не *Бог, Господь*. А приймати таке писання, го ставати комуністом!

3. Хто приймає правописного словника Г. Голоскевича, як ніби чисто академічного, цілого, без потрібних виправок, той мусить приймати й комуністичну ідеологію, яку цей словник мимоволі сіє. Наприклад, на с. 244 для слова “нінащо” Г. Голоскевич вибрав отакий милий приклад: “*Церква наша з давніх літ перейшла нінащо*”... Хто силував Голоскевича подавати такого блюзнірського приклада? І нащо сіється ця безбожна агітація тут, у вільному світі?

Отже, хто пише по-більшевицькому *христитися* (замість віковічного українського *хреститися, хрест*), нехай приймає і всі інші комуністичні висновки такого писання.

4. У кожному правописному словникові, у тому й словникові Г. Голоскевича, завжди прокрадаються десятки недоглядів та непорозумінь. Можна писати за словником Г. Голоскевича, і я так і роблю, але не на всі сто відсотків — треба й повинно робити поправки до нього!

5. Хрест і Христос

І в цьому випадку плутають слова “*хрест*” і “*Христос*”, бо давнє “*крест*” змінилося в нас на “*хрест*”.

Слово “*хрест*”, старослов’янське *крѣстъ*, відоме всім слов’янським народам, бо це праслов’янське слово. Воно було в нашій українській мові ще до прийняття християнства і з нього пізніше постали слова: *крестити, Креститель, Крещеніє*.

Слово *Крещеніє* — *Хрещення* означає одержати Креста (пор. народне “*у крест увести*”), приєдна-

тися до наслідків хресної муки Ісусової, до наслідків Хреста. Пор. польське *krzest* — *Хрещення*.

У християнських мовах світу слова *хрест*, *хрестити* і *Христос* — це різні три слова. Наприклад, грецькі: *stauros*, *baptidzein*, *Christos*; латинські: *cruх*, *baptizare*, *Christus*; французькі: *la croix*, *baptizer*, *le Christ*; англійські: *a cross*, *baptize*, *Christ* і т. д. Як бачимо, для трьох розумінь все різні слова. І тільки в українській новій мові збіглися “*хрест*” і “*Христос*”, які вимовою наблизилися, але вдавнину в формі цього не було, бо були *крѣсть* і *Хрїстоєѡ*, пізніше *крест* і *Христос*. Це випадковий збіг!

Збіглися цілком випадково, з фонетичного уподібнення. І багато є таких і сьогодні, які вимагають, щоб писати тільки віковичне етимологічне *крест*.

Пор. іще українське “*крижі*” (поясниця), а по-болгарськи це *крѣст*.

Але треба знати, що етимологічно формально *крѣсть* — *крест*, *крестити* (і всі подібні похідні слова) і *Христос* не мають нічого спільного, і перші існували з глибокої давнини ще до Христа. Латинське *cruх* (грецьке *stauros*) — це було оруддя смертної кари для рабів, а також оруддя катування взагалі. І від цього латинського *cruх* пішли всі нові європейські слова католицьких народів, у тому й слов’ян католицьких: польське *krzyz*, чеське *krziz*, а з польського й наше “*чекрижити*”. З грецького *chrisma* постало латинське *chrisma*, а також і наше *крижмо*.

А. Преображенський у своїй праці: “Етимологічній Словарь русскаго языка” 1910–1914 рр на с. 383 зовсім сумнівно виводить *крѣсть* із давньонімецького *Christ* — *Христос*.

Можливо, що старе слов'янське *крѣсть* постало з латинського *сгix* при допомозі німецької мови, але не від *Христос*.

Бо ж треба пам'ятати, що слово “*Крест*” було вже до Христа. У Книзі Буття (48.14) гебрейське слово *sikkel* багато перекладачів перекладають “*схрестив*”. Розуміння *схрестити*, *перехрестя* й т. ін., були в людства за тисячі літ до Христа.

Грецьке *baptidzein* (*зануряти, погрузати, поливати, хрестити*) прийняли всі європейські народи, але слов'яни осталися при своєму власному ще дохристиянському праслові: *Кръштеніє, Крещення, крѣстити — крестити — хрестити*.

Отже, як бачимо, історично *Хрест, Хрещення і Христос* — це різні слова, і їх плутати не годиться. Богословськи це різне. І зовсім правильно скоро тисячоліття буде слов'янському перекладу: “*Елицы во Христа крестистеся*” (Гал. 3. 27), наше: “*Усі ми, що в Христа охрестилися*”, грецьке: *Osoi eis Christon ebaptistete*, латинське: *Quicumque in Christo baptizat estis* і т. ін. — у всіх мовах “*охрестилися*” не змішується з Христом.

Поєднувати “*Хреститель*” і *Христос* нема істотних підстав. “*Хреститель*” був Предтечею Христа, його Хрещення було “*Іванове Хрещення*” (Мт. 21.25, Мр. 11.30, Лк. 7.29, 20. 4, Дії 1.22).

Хрещення Іванове істотно відрізнялося від Хрещення Апостолів. “*Іван хрестив хрещенням на покаяння, говорячи людям, щоб вірили в Того, Хто прийде по ньому*” (Дії 19. 4). Апостол Іван (4.2) свідчить, що “*Ісус не хрестив Сам, а Учні Його*”. Хрест набув свою благодатну силу пізніше, уже по смерті Івана Хрестителя.

Таким чином, є істотна різниця поміж хрещенням Івановим і Хрещенням “*Духом Святим*”

і *Огнем*" (Мат. 3.11), цебто Хрещенням у Святу Тройцю.

В українській мові діє правило, що коли в якому слові під наголосом чути *е*, то воно зостається і по всіх похідних словах: *нести* — *несу*, *весело* — *веселий*, тому й *хрест* — *хрестити*.

Наукова праця В. Ващенко: "Полтавські говори" 1957 р. на с. 449 подає, як ознаку полтавської мови, форму *хрещений*, а полтавська мова стала в нас літературного.

6. Висновки

1. З глибокої давнини в українській мові були слова *крест*, *крестити* і *Христос*, як слова написом своїм зовсім різні, бо зовсім різне їх походження та їхнє значення.

2. Тисячолітня українська традиція освятила форми написання: *хрест*, *Хреститель*, *хрестити*, *Хрещення* і т. ін. Так ми пишемо ці слова й тепер. Церква зобов'язана так писати, щоб непотрібно не ламати своєї вікової традиції і тим не вносити баламутства в віковичне українське вірування.

3. Не можна по-більшовицькому відкидати церкву, нехтувати її думкою в цій справі й писати проти нашої освяченої традиції: *христити*, *хреститель*, *хрищення*. Таких неправильних і сумнівних форм церква не приймає і не прийме!

4. Форми: *христити*, *хрищення* та подібні і з наукового погляду неправильні. А правильні: *хрестити*, *Хрещення*, *Хреститель* і т. ін.

5. Хто пише *христити*, той повинен приймати й інші безбожні писання: *бог*, *господь* і т. ін. А також писати: *нису*, *виду*, *виселий* і т. ін.

ХІ. Святі слова пишімо з великої букви

1. Росіяни зламали українську традицію правопису

Ми не вміємо травильно писати слів святих осіб та освячених речей! Не вміємо, бо нас ніхто добре не навчав цього!

Ми правопису навчалися по школах російських, а там не звертали жодної уваги на наше вікове призначення і навчали писати по-своєму, ламаючи тим нашу довговікову притаманну традицію.

Українці здавна мали правдивий — справді церковний і чеснотний — звичай писати назви святих осіб та назви освячених речей з великої букви, але чужа російська школа сильно затемнила нам свій рідний звичай, а прищепила таки чужий — не церковний і не чеснотний! І сьогодні ми не маємо добре виробленого й усталеного правопису святих слів. А це ж справа дуже важлива!

Правдиво кажучи, правопис святих слів ясно й виразно свідчить про силу релігійности народу, про глибину його християнізації. А наш сучасний правопис не свідчить добре про нас...

Правопис святих осіб та назви слів освячених повинен відразу вже своєю зовнішньою формою показувати наше ставлення до них, а тим — і нашу віру, цебто, їх треба писати з великої букви. І цим ми покажемо, що ці особи та ці речі для нас справді святі!

2. Українська правописна традиція

Перше українське писання було “на волівій шкурі”, цебто на пергамені, що звичайно при-

взовився до нас з заходу, рідше — вироблявся в себе. Тодішнє письмо було безперервне (*scriptura continua*) і великих букв тоді не писали, бо власне тодішнє т. зв. уставне письмо все було великими буквами, кожне слово все писалосся т. зв. унціялом.

Але живе письмо скоро змінилося, появився т. зв. “півустав”, яким писати було вже легше, а головню — скоріше. У XIV віці появилася і новий матеріял до писання — папір, на якому писати можна було зовсім скоро. Канцелярії в Україні появилася рано — це були канцелярії митрополича, єпископські та князівські. Тут, по цих канцеляріях, стала вироблятися і наша поточна літературна мова, і наш віковий правопис.

Спершу тільки окреме речення починали писати з великої букви, але далі її вживання все ширшало. В уставному й півуставному письмі слова, що визначали назви святих осіб чи освячених речей, писалася звичайно скорочено, “під титлом”. Титлом звався значок, якого ставили над скорочено написаним святим словом, наприклад, титла стояли над **БГ, ГПД** і т. ін., — це читалися: *Бог, Господь*. Титла ставилися для того, щоб уже зовнішньою формою відрізнити слово святе від буденного, і саме титло відразу показувало, що це слово святе. Так як і титло (напис, табличка) над розп’ятим Ісусом Христом відразу показувало, хто тут був розп’ятий.

У кожній початковій книжці, азбуці, завжди подавався повний список тих святих слів, які пишуться під титлом, і кожна письменна людина знала їх напам’ять. Цього навчали в Україні по всіх школах!

Пізніше, коли появилася скорописне письмо, з віку XIV—XV, ці святі слова стали писатися не тільки під титлом, але й з великої букви.

Коли титла перестали вживатися й слова стали писати повно, то ознакою святих слів стало те, що їх писали конче з великої букви, наприклад: *Бог, Господь, Ангел* і т. ін.

Українська вікова традиція таким чином не змінилася — відразу з самого, правопису було видно, яке слово святе, і кожне святе слово писалось з великої букви.

Року 1708-го цар Петро I відмінив наше віковичне кирилівське письмо, а запровадив нове, т. зв. г р а ж д а н к у. Довгий час українці не приймали нового накиненого письма, і святі слова писали таки по-старому, з великої букви.

3. Київський правопис

Наш літературний правопис вироблявся в Києві, вироблявся довгими віками. Тут був центр культурного й наукового життя України, тут був центр і життя релігійного. Тут з 1615 року закла-лася нова братська школа, що незабаром стала Могилянською академією, тут була і славна Києво-Печерська лавра, рідна душа й серце православного українського народу. І тому зовсім ясно, що й літературний правопис вироблявся в Києві.

І ось у Києві й встановлене було правило, щоб назви всіх святих осіб та всіх освячених речей писати з великої букви. Цебто, святі слова, що довгими віками писалися скорочено з титлом на горі, стали писати чи з титлом чи й повно, але з великої букви.

Виробили це правило в Києві, головно вчені славного нашого київського митрополита Петра Могили. Це правопис могилянський.

Щодо писання великих букв, то тоді практично встановилося таке віковичне правило з двох розділів:

1. Усі назви святих осіб пишемо з великої букви: *Бог, Господь, Ісус Христос, Святий Дух, Ангол, Богородиця, Предтеча, Апостол, Мученик, Преподобний* і т. ін.

2. Усі назви освячених речей пишемо з великої букви: *Хрест, Чаша, Престол, Церква, Храм, Іконостас, Фелонь, Вівтар* і т. ін.

Київський могилянський правопис ширився по всій Україні, і його вживали всі тодішні друкарні — в Києві, в Чернігові, у Львові й ін. Могилянський правопис¹ став правописом всеукраїнським, і по всій Україні назви святих осіб та назви освячених речей писали з великої букви.

Це мало велике християнізуюче й виховне значення: читаючи, людина відразу бачила, які особи й які речі святі, і відразу знала, як до них треба ставитися.

Так писали тоді всі великі українські письменники: архімандрит Іоаникий Галатовський, ігумен Антоній Радивиловський, архієпископ Лазар Баранович і ін. Так навчали і по всіх школах.

4. Москва знищила нам наш могилянський правопис

Але цей наш віковичний правопис Росія, окупувавши Україну, протягом віків дощенту знищила. Знищила головно трьома наворотами.

1. Року 1708-го в місяці березні віковичну т. зв. кирилівську азбуку цар Петро I замінив на граж-

¹ Див. про все це мою працю “Історія українського правопису” // Віра й Культура. — 1957—1958. — Ч. 2 і 4.

данку — і цим сильно вдарив наш могилянський правопис. А року 1720-го цей же цар Петро I взагалі заборонив нам друкувати щобудь своє, а книги церковні наказав друкувати тільки за зразками московськими.¹ Час ішов, і ми зобов'язані були вживати правопису чужого, а свій забувати. І забули!

2. Російський правопис для всіх її народів остаточно запровадив Яків Карлович Грот (1812–1893), німець з походження, протестант. Це був один з видатних учених-славістів свого часу, член Академії наук, який видав багато цінних праць. Року 1876-го він видав: “Спорные вопросы русскаго правописанія отъ Петра Великаго донынѣ” (“Спірні питання російського правопису від Петра I дотепер”). А року 1885-го вийшло його “Русское правописание”, яке й було запроваджене в усій Росії, як обов'язкове. Воно панувало до більшовицької революції.

Звичайно, Я. Грот не цікавився могилянською правописною традицією й на увагу її не взяв. Як протестант, Грот мало цікавився тим, які саме Святі слова треба писати з великої букви. Правила про це київсько-могилянські він сильно обмежив — установив писати з великої букви тільки назви Осіб Святих, а головню Пресвятої Трійці. А другу половину могилянської традиції — “назви освячених речей писати з великої букви”, — Грот викинув. Та це було йому й чуже, а російська інтелігенція була тоді в своїй більшості до віри байдужа², тому занадто сильне обмеження правил писання великої букви в Святих назвах ніхто не опротестував. І такою була ця справа аж до останніх передреволюційних часів.

¹ Див. про це “Віра й Культура”, ч. 4, а також: Проф. І. Огієнко. Історія українського друкарства. — 1925. — С. 279–280.

² Див.: Митр. Іларіон. Іконоборство. — 1954. — С. 186–217.

3. З того часу, як більшовики окупували Україну, з 1920 року, вони почали фізично руйнувати українські храми Божі, а особливо стародавні й славні, — щоб по вільній Україні нічого не залишилося! З того часу вони повели й розкладову протирелігійну пропаганду. Відтоді вони заборонили й знищили правила писання великих букв у назвах святих осіб, які вже так обмежив був Я. Грот. В Україні тепер по всіх школах і по всіх книжках пишуть *бог, господь, христос* і т. ін. А за 40 літ безбожної окупації люди так до цього привикли, що думають, ніби так і треба писати¹, а тому таке писання можна побачити і на еміграції.

Але ось року 1956-го Московська патріархія перевидала Біблію російською мовою. Тут звичайно назви святих осіб бачимо надруковані з великої букви! У головному ця російська Біблія продовжує наш київський правопис. Те саме бачимо і в журналі Московської патріархії та в інших церковних виданнях — тут назви святих осіб друкуються завжди з великої букви.

Таким чином, правопис назов святих осіб у ССРСР поділено: по школах і по всіх світських виданнях пишуть їх з малої букви, але по церковних виданнях (вони до рук світських мало доходять!) дозволяють писати по-стародавньому — з великої букви.

5. Туга за святим

А вільний світ тужить за Святим! Світ тужить за Богом, за Божою правдою... Бо великий гін самої

¹ Див. про це "Віра й Культура" за 1958 р., чч. 6, 7, 8: "Історія українського правопису".

матеріальної культури не задовольняє його, не дає покорму душі нашій...

Ми всі прагнемо до святого, душа наша тужить за втраченим Раєм... Душа наша аж кричить, що є *Бог, є Господь, є Дух Святий, є Божа Мати, Небо, Рай, Престол, Вівтар*, а не *бог, господь, дух святий, божа мати, небо, рай, вівтар*...

Писати ці й подібні слова з малої букви — це блюзнірство, це знушання над святим, це знушання над нашою зголоднілою святині душею!.. І крім цього, це потоптання віковичної української традиції!

6. Писання святих назв — це велика й велична справа!

“Святеє — Святим!” Віддаймо належну пошану всьому, що святе! Пошануймо всіх святих, і не рівняймо їх до звичайного!

Коли ми пишемо назви святих осіб з малої букви, то це советська “уравніловка”: пишемо однаково і назви святі, і назви буденні, бо за советською наукою святого нема...

Це прихована протирелігійна агітація. Пишу пан, тому пишу й бог, господь... Це протирелігійне насилля!.. Найбільше блюзнірство!..

А справа це засаднича, принципова, справа величезної ваги! Бо коли я пишу: *Храм, Церква, Престол, Вівтар, Іконостос* і т. ін., то тим самим я стверджую, то це все — святе, надземне, Боже, бо ж воно — освячене.

Тим самим ми всі шануємо освячене, і кличемо всіх шанувати це!..

Тим самим ми кличемо всіх іти до *Церкви*, до *Храму*, де побачимо *Іконостаса, Вівтаря, Престола*!..

Тим самим ми виявляємо свою Віру! Це має величезне педагогічне значення для всіх, а особливо для нашої молоді: є справді *Церква, Вівтар*, а не *церква, вівтар!*.. Самим писанням святих слів з великої букви ми вже підкреслюємо, що це святиня!

Душа наша тужить за *Небом*, за *Раєм*, душа наша плаче за ними, як нашою найбільшою *Святиною*. І це блюзнірство писати їх з малої букви: *небо, рай*, як установив був ще Грот... А в Україні віки цілі, довгі покоління писали *Небо, Рай*... Писали, і ми всі шанували ці назви наших духовних ідеалів...

Небо, Рай — це ж і ніби географічні назви наші духовні. Там *Бог*, там *Його Престол*, там усе найсвятіше! А ми пишемо *небо, рай*, — щоб принизити нашу духовну святиню, наші духовні Ідеали... Щоб підрізати людині крила! Пишемо *Кобиляки*, але *небо*...

Тужлива за святиною душа наша не може з цим большевицьким насиллям погодитися, і бачити блюзнірські написи: *бог, господь, вівтар, престол, іконостас, небо, рай*... Бо хто пише так, той кричить, що це не святе, це не святиня, — це звичайне!.. А все кругом, вся велична природа ясно нам свідчить, що є тільки *Бог, Господь, Небо, Рай, Творець!*...

7. Правила писання великих букв

Як же треба писати назви святих осіб та назви освячених речей?

На це відповідь коротка: тільки з великої букви! Цебто писати так, як ці назви довгі віки вже писалися в Україні, — з великої букви!

Я тепер подам докладно, коли саме в назвах святих осіб та святих речей пишемо їх з великої

букви. Навмисне подаю на всі випадки багато прикладів, головно з Св. Писання, щоб читач уже з самих прикладів відчув, як належить писати назви святих осіб та освячених речей.

Правопису писання назв святих осіб та освячених речей ще ніхто в нас не подавав повно, як повної системи, — роблю це тут уперше.

У нас багато таких, що виявляти пошану до Святих Осіб і освячених речей явно своїм правописом не хочуть. Це в першу чергу різні сектанти, які взагалі не визнають нічого святого чи освяченого. А через пророка Єзекиїля Господь наказав своїм священикам (44.23): *“Священики будуть навчати народ Мій розрізняти між святим та звичайним”*.

Це великий Божий наказ нам усім! Ми повинні добре вміти й знати, які слова пишемо з великої букви.

Про все це подаю докладно.

1. Назви трьох осіб Пресвятої Трійці пишемо конче з великої букви: *Бог, Господь, Отець, Син Божий, Ісус Христос, Дух Святий* і т. ін.

Це назви нашого Господа, це найголовніші назви нашої Віри, це Найсвятіше нашої душі! Писати ці назви з малої букви, як наказують більшовики, це блюзнірство, це нищення всієї багатівкової української духової культури! Більшовики наказують писати слово Господь з малої букви, (див. словник Г. Голоскевича на с. 81: *господь*); а назви давніх слов'янських божків пишуть з букви великої: *Перун, Велес, Стрибог* і т. ін. Таке писання і непослідовне, і ненаукове, бо *Господь* — це слов'янський переклад гебрейського *Єгова*. А слово *Єгова* комуністи пишуть таки з букви великої — *Єгова*. Чому ж *Господь* писати з букви малої, а *Єгова* з великої?

2. Коли Божу назву замінюємо яким іншим іменником, то його пишемо конче з великої букви: *І Слава Його* (цебто — *Сам Бог*) *переповнила Храм. Господь — моя Скеля! Спаситель чи Спас. Месія. Христос — наш Випуститель.*

Прикладів на це дуже багато. Наприклад: *Його Слова чув ти з середини Огню* (цебто — *від Самого Бога*), 5 М. 4.36. *Під Хмарою* (цебто — *під Богом, Який являвся в Хмарі*) *всі батьки наші були*, 1 Кор. 10.1. *О, Стороже людський. Йов. 7.20. Господь — то мій Пастир* Пс. 22. *Це розсудить мій Суддя. Господь — Творець світу, і Він наш Отець, наш Батько рідний. Там стояла Слава Господня, як та Слава, яку я бачив над річкою Кевар. Єз. 3.23. І вийшла Слава Господня з-над порога Дому* Єз. 10.18. *І тепер ось на Небі мій Свідок, Самовидець мій на Висоті!* Йов. 16.19. *Благословенна Слава Господня!* Єз. 3.12. *І Свідок на Хмарі правдивий.* Пс. 88.38.

Слова: *Скеля, Сторож, Пастир, Суддя, Творець* і ін. — це часті епітети нашого Господа Бога і їх пишемо з великої букви. Господь зветься *Скелею* чи *Сторожем, Пастирем Ізраїля, Святим, Суддею, Творцем.*

Господь часто являвся в Огні та в Хмарі, тому їх пишемо з великої букви. Вихід 13.21: *Господь ішов перед ними вдень у стовпі Хмари, щоб провадити їх дорогою, а вночі в стовпі Огню, щоб світити їм.* 19.9: *І промовив Господь до Мойсея: Ось до тебе прийду в густій Хмарі.* 19: *Господь зійшов на Синай ув Огні. Господь говорив до вас на Хориві з середини Огню.* 5 М. 4.15: *Господь Бог — Він палаючий Огонь.* 5 М. 4.24: *Удень Скинню покривала Хмара, а вночі — подоба Огню.* Звичайно, тут *Хмара, Огонь*, у вигляді яких являється Господь, зовсім не звичайна хмара, не звичайний огонь. Тут *Хмара, Огонь* замінюють

Самого Господа. Господь на Небі сидить на Своему Престолі, тому слово *Престол* пишемо з великої букви: *Господь — Престол його на Небесах*. Пс. 10. 4.

Слово *Ім'я* має в Біблії велику силу і святість, заступає Самого Бога, тому пишемо Його конче з великої букви, бо тут же Сам Бог: *Апостоли вздоровлювали Ім'ям Його. Во Ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа. Божим Ім'ям чуда творяться. Аврам прикликав Господне Ім'я (1 М. 13.4). Хто богозневажить Господне Ім'я, буде конче забитий (3 М. 24.16).*

Слово *Слава* часто заступає Самого Бога, тому це слово пишемо в такому разі з великої букви. Вихід 24. 16-17: *І Слава Господня спочивала на горі Синай, а Хмара закривала її шість день. А вид Господньої Слави — як Огонь*. 33. 22: *Коли буде проходити Слава Моя, то Я вміщу тебе в щілині скелі, і закрию тебе*. 40. 34: *А Хмара закрила Скинню заповіту, і Слава Господня наповнила Скинню. Израїдева Слава (цебто, — Сам Господь) не скаже неправди, бо Він не людина і Сам*.

Коли замість Бога являється *Голос його* чи *Слово Його*, то їх пишемо конче з великої букви: *І Голос почувся із Неба* Мт. (3.17). *Вони не слухалися Господнього Голосу (цебто — Самого Господа)* (Єр. 44.23). *І було Слово Господнє до Єремії* (Єр. 44.8).

Господь Ісус Христос приніс Себе в Жертву за спасіння світу, віддавши за нас Своє Тіло і Кров. Тому слова *Тіло* і *Кров* пишемо з великої букви: *Спасає нас Тіло і Кров Його. Це — Кров Моя Нового Завіту*. Звичайно, хто не визнає євхаристичного хліба за *Тіло*, а євхаристичне вино за *Кров*, той не годиться на таке писання.

3. Божа Сила чи Сам Бог часто виявляється в одному Його уявлюваному членові. Це звичайно *Його Рука* чи *Рамено* або й *Перст (Палець)*, і їх у

такому разі пишемо з великої букви: *Це вчинила Рука Божя (цебто Сам Бог). Це був Перст Божий. Всемогутнє Рамено Господнє. Ці чуда вчинила Сила Його. Всевидяче Око. Господня Рука була наді мною сильна (Єз. 3.14).*

У таких випадках уявлювані члени — це скупчення Божої сили, Божої всемогутності. Вони символічно замінюють Самого Господа. Ось ще приклади: *А Господня Рука прийшла до мене ввечері (Єз. 33. 22). Пор. ще Езд. 7.6, 9, 8.18, Неем. 2.18, 2 Хр. 30. 12, Йов. 27.11 і ін. Ось Очі Господа Бога на грішне це царство (Ам. 9.18). І на них Я зверну Своє Око (Ам. 9.4). І Око Моє над тобою не змилується (Єз. 7.4).*

4. Якості Божої Істоти також пишемо з великої букви: *Господь Милостивий, Всезнаючий, Безпочатковий, Творець Всесильний, Неподільна Трійця, і т. ін. Господь — Бог Вічний (1 М. 21.33).*

5. Коли назви Бога заступаємо самим прикметником, то його пишемо конче з великої букви: *Мені допоможе Всесильний. Тебе не забуде Милостивий. Наш Всещедрий Отець годує всіх нас. Природою керує Всемогутній!*

6. Прикметники від назв осіб Пресвятої Трійці завжди пишемо з великої букви: *Божий, Божественний, Господній, Спасів, Спасителів, Месїїн, Ісусів, Христів чи Христовий, Духів і т. ін.*

7. Назви Богородиці пишемо конче з великої букви, виявляючи їй тим належну пошану: *Богородиця, Діва, Діва Пречиста, Пречиста, Приснодіва чи Вседіва, Мати Божя, Матінка, наша Мати, Пренепорочна Діва, Невіста Неневісна, Ісусова Мати і т. ін. Хто це все пише з малої букви, той не шанує Божої Матері! А Вселенські Собори встановили і назву Богородиця, і пошану її: “Чеснішую від Херувимів, і славнішую від*

Серафимів". Хто ці назви пише з малої букви, той ламає Догмата Воплощення.

8. Займенники, що стосуються осіб Пресвятої Трійці, а також до Богородиці та до своєї Церкви, пишемо з великої букви: *Спаси, Господи, народ Свій. Прославляйте Господа, бо Він Добрий, бо повік ласка Його! Це зробив Сам Господь. Молімося до Діви, — Вона нас заспокоїть. Так Церква навчає, а Вона — наша Мати.* Усі інші займенники пишемо з малої букви: *Так Апостол навчає, а він це говорить за Господом.* Писання таких займенників з великої букви сильно допомагає належно й скоро розуміти текст, особливо коли ті займенники визначають то Бога, то людей. В "Братях Карамазових" М. Ф. Достоевського, в розділі "Великий інквізитор" у виданні советському трудно зорієнтуватися, про кого мова, бо всі займенники видрукуванні з малої букви. Виходить повна неясність та плутанина.

Книги Святого Писання часто мають займенники від осіб Пресвятої Трійці, і поруч — займенники звичайних осіб, і добре розуміти текст можна тільки тоді, коли займенники від святих осіб пишемо з великої букви. Скажімо, текст Псалтиря, Пророків і ін. без цього часто був би зовсім темний.

9. Слова — назви Божих вісників-духів: *Ангел, Архангел* і ін. дев'ять чинів пишемо тільки з великої букви. Так віковічно писали, так пишуть і тепер по всіх церковних виданнях. Біблія часто подає, що *був Божим вісником Ангел, а потім виявляється, що це був Сам Господь Бог*, пор. 1 М. 18. 17, 31. 11–13, 2 М. 23. 20–22, Суд. 2. 1–5, Зах. 2. 7–15 і ін. Дуже важливі Господні Слова: *"Не противтеся Ангелу, бо він не пробачить вашого гріха, — бо Ім'я Моє в ньому"* 2 М. 23. 21. А коли так, то якже писати Божого вісника з малої букви?

Ще приклад: *І озвався до нього Ангел Господній із Неба* (1 М. 22.11).

10. Усі назви роду святих пишемо з великої букви: *Апостол, Мученик, Великомученик, Священномученик, Преподобний, Ісповідник, Святий, Пресвятий*, і т. ін. Так само: *Св. Макарій, Преп. Іларіон* і т. ін. Так само пишемо: *Великі Отці й Учителі Церкви, Рівноапостольний*.

11. Назви Книг Святого Письма пишемо конче з великої букви: *Святе Письмо, Писання, Старий Заповіт, Новий Заповіт, Євангелія, Біблія, Псалтир, Книга Буття, Вихід, Левит, Числа, Закон, Пророки, Рут, Пісня над піснями, Книга Суддів, Діяння Святих Апостолів* і т. ін.

Коли пишемо з великої букви назви світських творів, то тим більше треба писати так назви Книг Святого Писання. Бо це ж назви Св. творів!

У Святому Письмі часто згадуються Закон і Пророки, — це назви Святих Книг. “Закон” — це спільна назва п’яти Книг Мойсеевих (по-гебрейському *Тора*), а “Пророки” — це спільна назва всіх Пророчих Книг. Пор., напр., Єв. Матвія 5. 17: “*Не подумайте, ніби то Я руйнувати Закон чи Пророків прийшов, — Я не руйнувати прийшов, але виповнити*”. Пишемо: *Божественна Книга, Біблійна Книга, Свята Книга*.

Коли Святе Писання замінюємо яким іншим словом, то його пишемо з великої букви: *Почули були Слово Істини* (Єф. 1.13). *А Правда Його пробуває навіки* (Пс. 110.3). *Я казав вам Правду, яку чув від Бога* (Ів. 8.40). *Послухайте Його Голосу. А Слово Його вічне*. Завжди пишемо з великої букви *Правда*, коли це *Правда Божа*, цебто *Святе Писання*.

12. Назви церковних Богослужб, Святих Таїнств та церковних чинів, а також назви Богослужбових Книг пишемо з великої букви: *Богослужба, Свята*

Літургія, Служба Божя, Утреня — Рання, Вечірня, Шоста Година, Відправа, Акафист, Молебень, Парастас, Хрещення, Вінчання чи Шлюб, Похорон, Хиротонія, Требник, Часослов, Служебник, Апостол, Мінея, Тріодь Пісна й т. ін. Назви частин Богослужби пишемо з великої букви: *Проскомідія, Ектенія, Виголос чи Виголошення, Відпуст.*

13. Назви всіх свят (празників) пишемо з великої букви: *Великдень, Різдво, Зелені Свята, Спас, Різдвяний Вечір, Щедрий Вечір, Свят-Вечір, Успіння, Водохрещі чи Водохреща.* Так завжди писали, так пишемо й тепер. Коли яке велике свято замінюємо одним словом: *Свято*, то його пишемо з великої букви: *Ми готуємось до Свят.*

У правописному словникові Г. Голоскевича за більшовицькою ідеологією наказується писати: *водохрища, великдень*, а про інші свята і не згадаю — їх комуністи не визнають...

14. Назви постів пишемо з великої букви: *Великий піст, Пилипівка, Спасівка, Петрівка.*

15. Назви *Небо* й *Рай* пишемо з великої букви, як це й робили наші письменники в XVII ст., наприклад: Петро Могила, Іоаникій Галатовський, Лазар Баранович і ін. І справді, коли пишемо: *Київ, Сіон*, або *Кобиляки*, то тим більше треба писати й *Небо, Рай*, як головне місце перебування Господа і Сил Небесних, що визнає увесь християнський світ, і про що навчає Св. Писання, і в що ми віруємо.

Слова, що замінюють їх, пишемо також з великої букви: *Слава Богу в Висоті. Душа людська лине Уверх, Угору, на Висоту! Він будує на Небі Чертоги Свої* (Ам. 9.6).

Іще приклади: *Слухай, Небо, а я говоритиму* (Повтор. 32.1). *І хто Небом клянеться, клянеться той Божим Престолом, і Тим, Хто на ньому сидить*

(Матвія 23.22). Псалом 101.20: *Бо споглянув Він із Високости Своєї, Господь зорив на землю з Небес! Дощ від Господа з Небес* (1 М. 19.24). *Ти почувеш молитву на місці Свого перебування — на Небесах* (1 Цар. 8.30). *Ти почувеш із Небес, із місця постійного перебування Свого* (1 Цар. 8.39, 49).

Слово *Чертог* (*Палата*) пишемо з великої букви: *Бог будеє на Небі Чертоги Свої* (Ам. 9.6).

Часто буває, що слово *Небо* замінює собою слово *Бог, Господь, Всевишній* і т. ін. Напр., Дан. 4. 22–23: *Пізнаєш, що над людським царством панує Всевишній, і ти признаєш, що панує Небо.*

16. Назву своєї віри пишемо з великої букви: *Православіє, Православна Віра, Християнство.*

Пишемо так і саме слово *Віра*, коли вона замінює повну назву: *Помремо за свою Віру!*

17. Слова *Церква, Храм, Дім Божий* пишемо з великої букви: *Православна Церква, Наша Церква в неділю переповнена. І хто Храмом клянеться, клянеться ним та Тим, Хто живе в ньому* (Мт. 23.21). *Щоб знав ти, як треба поводитися в Божому Домі, що ним є Церква Бога Живого, стовп і підвалина Правди* (Тит. 3.15).

Старозавітній храм, цебто *Скинія*, треба писати так само з великої букви: *Новозавітній Храм постав від Скинії.*

Господь на землі особливо перебуває в Домі Своєму. Тут Його Престол, Його Жертовник, тут Йому приноситься Безкровна Жертва, а тому назви особливого місця Його перебування пишемо з великої букви: *Церква, Храм, Дім Божий, Дім Молитви.* Бо все ж це освячене!

Хто пише ці слова з малої букви, той не поважає церкви, як Престолу Божого на землі, і тим закликає й інших робити так.

18. Прикметникові назви церков-храмів та назви монастирів пишемо з великої букви: *Успенська Церква, Богоявленський Монастир, Катедрa Пресвятої Трійци, Володимирський Собор* і т. ін.

І тут і слова: *Церква, Монастир, Катедрa, Собор* пишемо з великої букви. Без власного окреслення пишемо: *монастир*.

19. З великої букви пишемо всі назви ікон: *Свята Ікона, Тайна Вечеря, Страшний Суд, Розп'яття, Ікона Святого Миколая*. Саме слово *Ікона* пишемо з великої букви, бо вона ж освячена церковним Чином. Сьомий Вселенський Собор 867 року постановив почитати Ікони й Хреста.

20. Назви духовних санів: *Патріярх, Папа, Митрополит, Архієпископ, Єпископ, Архієрей, Первоєрах, Первосвященик, Священик, Диякон, Левит, Духовенство, Єпископат, Ігумен, Архімандрит* і т. ін. — усі їх і подібні пишемо з великої букви.

Пишемо з великої букви, бо ж ці особи — висвячені, сан свій набули через Святе Таїнство Свячення. У Біблії, в I Книзі Самуїлової 10. 6. про це читаємо: *“І злине на тебе Дух Господній, і ти будеш з ними пророкувати, І будеш перемінений на іншу людину”*. Вихід 40. 13: *“І зодягнеш Аарона в святі Ризи, і помажеш його, й освятиш його, і він буде священнослужити Мені”*.

У листі до духовної особи пишемо *Отець* з великої букви. Але в звичайному писанні пишемо з малої: *отець*, а особливо, коли пишемо скорочено: *о. Іван*.

21. Освячені церковні речі пишемо конче з великої букви: *Антимінс, Жертовник, Іконостас, Ікона, Св. Престол, Чаша, Дискос, Ложечка, Губка, Ризи, Фелонь, Омофор, Саккос, Миро, Єлей* і т. ін.

Пишемо назви всіх цих речей з великої букви, бо всі вони: 1. церковного вжитку, цебто для Бо-

гослужби, і 2. усі вони освячені особливим Богослужбовим чином, коли ми просимо Бога освятити їх. Про це читаємо в Святому Писанні: *“І візьмеш Миро помазання, та й помажеш Скиню та все, що в ній, й освятиш її та всі речі її, і стане вона Святістю”* (2 М. 40.9).

Слово *Хрест*, як знак нашого викуплення, завжди пишемо з великої букви. Наприклад: *Вороги Хреста Христового Филип* (3.18). Хрест — охорона всієї вселенної, Хрест — краса Церкви, Хрест — влада царів, Хрест — основа вірних, Хрест — слава Ангелів, а демонів рана. Хто пише *хрест*, той не визнає сили Хреста!

22. Священні слова Божого приречення (предопреділення) пишемо з великої букви: *Обітниця Божя, Обіцяний Край* чи *Край, Страшний Суд* чи *Суд, Загальне Воскресення*.

Доби Божого приречення (предопреділення) пишемо з великої букви: *Старий Заповіт, Новий Заповіт, Заповіт*. Основи для виявлення Божого приречення, Божої Істоти та церковного життя пишемо з великої букви: *Церковне Передання, Святі Догмати, Священні Канони*.

23. Назви великих церковних подій або церковні доби пишемо з великої букви: *Вселенський Собор, Помісний* чи *Крайовий Собор, Іконоборство, За Володимира Святого відбулося Охрещення України*.

8. Пишімо ж усі назви святих осіб та освячених речей тільки з великої букви!

Писання великих букв сильно допомагає нам легше розуміти читане, тому й запроваджено великі букви взагалі. Граматично, науково, педагогічно, психологічно писання назв святих осіб та освя-

чених речей конче потрібне, бо воно сильно допомагає скоріше й глибше розуміти читаний текст. Без цього виходить неясність та плутанина, див. сказане вище під 8 про займенники.

Друга конечність писати святі слова з великої букви ще важніша. Український народ, скільки знає його історія, усе був і є богобійний та чеснотний. І він прагне з пошаною ставитися до всього святого та до всього освяченого. Велика буква в святих назвах — це ознака нашого ставлення до святині й до святого. Ознака зовнішня й внутрішня. Це ознака нашої віри. Велика буква ясно показує, що ми свідомо шануємо те, що свідомо пишемо з великої букви. У цьому ми виявляємо й свою вікову традицію, і свою правдиву віру. Пишучи все святе з великої букви, ми тим самим збільшуємо й свою пошану до всього святого, тим самим закликаємо й інших шанувати святе.

І власне таке ставлення до святого більше й правдивіше віддасть релігійного українського духа, і глибше підкреслить духа біблійного та євангельського.

Коли будемо писати святі слова з великої букви, то читач з самого напису відразу буде бачити й навчатися, що тут святиня, що тут освячене. А це буде впливати на нього, глибше християнізуючи його.

Безвірні, байдужі, комуністи, сектанти і т. ін. відкидають святе, і пишуть його з малої букви. Цим вони розбивають українську вікову традицію, цим вони самі вилучують себе з української спільноти, — але віруючі українці за ними не йдуть і не підуть!

Великі букви в святих словах радісно бренять із самого письма до нашого серця, і кличуть його

до неба, до святині, до Бога, до раю! Вони очеснотнюють людську душу, бо показують, що люди ще пам'ятають про святе, про свою близькість до Творця! Вони ушляхетнюють нам душу й серце! Великі букви в святих словах освітлюють нашу сіру атеїстичну буденщину, і нагадують про Бога, про святе, про наш віковічний рай, про небо, про воскресення!

Справа писання святих слів з великої букви — це справа високої ваги в духовій нашій культурі. Це справа великоплідна і для нашої глибшої християнізації.

У наш час розкладової байдужности до Віри або й повного безвір'я, коли так сильно сунеться скрізь по світу смертоносна комуністична протирелігійна агітація, чеснотне написання назв святих осіб та освячених речей стане муром проти комуністичної ідеології, — буде сіяти ідеологію чисто християнську вже самим писанням їх з великої букви!

“Святеє Святим!”

ХІІ. Апостроф

1. Істотне значення апострофа

Новий східноукраїнський правопис ще приблизно з 1860-х років запровадив писати т. зв. апострофа, чи по-давньому паєрика по губних звуках **б, п, в, м**, а також по звуці **р** перед йотованими голосними **є, ї, ю, я** (= **je, ji, ju, ja**).

Справа в тому, що колись м'які (палатальні) **б, п, в, м** з бігом часу ствердли (диспалаталізувалися) в нашій мові зовсім, ствердли так сильно, що вже органічно, істотою своєю не можуть сполучуватися

зі звуками *є, ї, ю, я* так, як ці останні сполучуються з іншими приголосними.

Треба не забувати, що звуки *є, ї, ю, я* визначають у нашій мові *je, ji, ju, ja* тільки на початку слова чи складу; коли ж вони стоять по приголосній, то визначають т. зв. зм'якшення (палаталізацію) цього приголосного: *сине, сюди, зятів* і т. ін., цебто *суїе, суду, зятів* (рискою ´ над приголосною зазначається м'яка вимова її). Через це, за логікою й правилами нашого правопису, форми *імя, бю, п'яти* й т. ін. це *ім'а, б'у, п'ату*, а це зовсім не відповідає нашій сучасній живій мові.

2. Отвердіння губних звуків

У глибоку давнину, в X–XIII віках, звичайно писали: *імя, п'ять, вязати*, але тоді звуки *б, п, в, м* ще не втратили остаточно своєї спосібності до палатальності (м'якої вимови), тому такий правопис для того часу був зовсім добрий. Але губні *б, п, в, м* рано втратили в нас свою спосібність до м'якості, тим то напис "*п'ять*" для пізнішого часу став тільки традиційно-етимологічною формулою, бо появилася нова вимова: *pjat'*, а в ній *п* вимовлялося вже ясно "твердо" й зовсім окремо від вимови нашого *я (ja)*.

3. Редукція давнього *и*

З найдавнішого часу знаємо в нашій мові т. зв. редукцію (утрату голосної чи складотвірної сили) звука *и*, що зазначався на письмі через *ь*, напр.: *бити, бию, биєш, биється* дали *бью, бьєши, бьється*. Так само: *пию* дало *пью, пиєш — пьєши — пьєш, здравіє — здравьє — здоровьє, періє — перьє —*

пирьє і т. ін. У нашій мові вдавнину було дуже багато йменників на *-иє*, а по редукції *-и* на *-ьє*, напр.: *житие* — *житьє*, а далі: *житте* — *жите* — *життя*. Коли це *ь* (зредуковане *и*) стояло по губних звуках *б, п, в, м* та по *р*, то воно досить добре зазначало правдиву вимову (бо *ь* втратило свою голосову силу), чому в давніх пам'ятках ми нерідко й бачимо його.

4. Стародавність отвердіння губних

Приклади на це подаю далі.

Взагалі, в нашому письменстві рано почали по губних і по *р* ставити *ь* або й просто *ъ*, а вони зазначали ясне отвердіння губного приголосного.

Ось на це трохи прикладів.

Лист Перемиського судді 1388 р.: *ис подимья*. Снятинська грамота 1424 р.: *Жабьє*. Житомирська грамота 1433 р.: *деревьєм*. Присяжна грамота 1435 р.: *на здоровью*. Опис київського замку 1552 р.: *на имья*. Книга Володимирська 1577 р.: *Демьянъ*. Книга Луцька 1582 р.: *Марья, бьючи, здоровье*, 1584 р.: *зь Григорьемъ* (див. "Архивъ Ю.-З. России" VI., т. I, с. 99, 129, 118, 119, 140). Острозький Збірник 1588 р., с. 746: *бьуще*. Учительна Євангелія, Київ, 1637 р., с. 24: *пъетьъ*. Полтавські поточні справи 1667 р., с. 103: *Лукьяна* і т. ін.

Як бачимо, уже в XIV–XVII віках добре відчували свою власну українську вимову сполучення губна+йотована голосна й пильнували зазначити її через *ь* чи *ъ*; простіш — писали їх з давньої традиції.

5. Паєрик чи апостроф

Той значок, що про нього йде мова, звався встаровину "паєриком" і мав різну форму, а най-

частіш як наша перетинка ⁶. Уже пам'ятники X—XI віку мають цього значка, цебто він появляється з самого початку слов'янської письменности. Значка цього звичайно ставили, як показує вже сама його назва, замість **ь** чи **ѣ** (“єрики”), цебто опущений глухий звук **ѣ** чи **ь** зазначали значком ⁶. Цього паєрика ставили частенько взагалі поміж двома приголосними: *Ан'на*, щоб показати їх роздільну вимову.

Ось оцим паєриком удавнину часом зазначали й нашу особливу вимову губного з йотованим голосним. Коли появилoся друкарство, то заміна **ь** чи **ѣ** паєриком стала частою, при чому встановилося два паєрики: ⁶ для **ь**, і ⁷ (на взір сімки) для **ѣ**. У XVII ст. паєрик по губній (правильніш — над губною) уже не рідкість. Кілька прикладів. Учительна Євангелія, Київ 1677 р.: *здоров'емъ* 69, *п'ютьъ* 95. Львівський Апостол 1639 р., передмова: *нап'ютьъ* 9. Київський Требник 1646 р.: *здоров'є* 552. “Месія Правдивий”, Київ, 1669 р., Іоаникія Галятовського: *б'ючи* 666, *примѣр'я* 1456. Його ж “Скарбниця” 1676 р.: *здоров'є* 26, 186, 21. 276 і т. ін. У всіх цих прикладах паєрик стоїть над губною, а ми тут друкуємо його по губній.

До цього додаю, що зредуковане давнє **и** по губній, здається, не втратилось безслідно й тепер у таких словах, як *б'ю*, *п'ю* і т. ін. — я не раз чув на Київщині, а також по інших місцях таку вимову цих слів, що по губній відчувається ще якийсь невиразний, сильно зредукований слід голосного, ближчий до **и**: *бию*, *пию*. Цікаво, що відповідні досліди в фонетичних лабораторіях так само зазначають у цих і подібних словах невиразний голосний (т. зв. шва) по губній перед **ј**. А це свідчить про конечну потребу апострофа.

6. Окрема вимова приростків

Старовина знає ще одну групу випадків, коли часто ставили паєрика. У старослов'янським правопису по приголосній приростків *об, от, над, под* і ін. завжди писали **ѡ**, отже форми: *объявити, отъятиє, подъяти* і ін. були звичайними. Приросток *из-* перше не мав по собі **ѡ**, але пізніше і він підпав загальному правилу.

Коли пізніше **ѡ** утратив свою голосну силу в кінці приростка, то його в нашій письменності традиційно пишуть і далі, пишуть часто особливо перед йотованою приголосною, зазначаючи тим, що приросток у нашій вимові не зливається органічно з дальшою йотованою голосною. Звичайно, **ѡ** став тоді вже просто значком такої окремої вимови, чому частенько бачимо в цих випадках не тільки **ѡ**, але й **ѡ**.

Ось трохи прикладів. Грамота по 1349 р.: *объѡздна, объѡздомъ*. Галицький лист 1371 р.: *объѡзды, объѡздил*. Бухурська грамота 1378 р.: *объѡздом — объѡздомъ*. Галицька грамота 1404 р.: *розъиздъ, розъизду, розъиздови*. Грамота 1422 р.: *розъѡхали*. Ланчицька гр. 1433 р.: *зъеднано, зъеднанья*. Сочавська гр. 1558 р.: *зъеднати, зъеднали*. Пересопницька Євангелія 1556 р.: *зьявил 10, зьявлено 63, зьясть 75, зьявити 52, зьубожасте 80*. Житомирська Євангелія 1671 р.: *изьедает*. Книга Луцька 1568 р.: *зъести 62, 1582 р.: одъѡхало 109, зъехавшия 127, 1583 р.: вѡѡхаль 132* (див. "Архивъ Ю.-З. Россіи", т. VI, ч. I). Острозький Збірник 1588 р.: *объявити 68, объявляеть 99, объявлямо 50. 62, объявляютъ 356, обьяснено 52, зъедноченьє 70*. Учительна Євангелія, Київ, 1637 р.: *объявило 43*. Полтавські акти 1666 р.: *изъявивъ і тисячі т. п. прикладів*.

7. Появлення значка апострофа

З кінця XVI ст., а особливо в XVII й ці **ѣ** чи **ь** по приростку перед йотованою голосною, як казав я вище, стали опускали, зазначаючи цей опуст паєриком, а саме **ѣ** через **ʹ**, а **ь** — через **ʹ**.

Міг би подати тут сотні прикладів на це, але вистачить і цих небагатьох. Стрятинський Служебник 1604 р.: *под'ємлетъ* 154, *пред'идутъ* 274. Львівська Євангелія 1636 р.: *об'ясненя*. Київська Учительна Євангелія 1637 р.: *з'ѣденіє*, *з'ѣдена* 41. Львівський Апостол 1639 р.: *об'ємъ* 43 (а в 1574 р. був тут: *объемъ*). “Евонія” Львівська 1642 р.: *об'ясняю* 3. Львівський Апостол 1666 р. передмова: *об'явитьъ*. Полтавські поточні судові справи 1666 р.: *з'илося* 76.

У творах І. Галятовського паєрика бачимо на кожному кроці. “Ключ” 1665 р.: *з'ѣдналь* 12, *з'єдночиль* 236. “Месія” 1669 р., Київ: *з'єдночили* 86, *з'иль* 87, *з'єдночений* 1126, *объявилъ* 142, *об'ясненю* 1306, *з'исти* 2096. “Скарбниця” 1676 р.: *об'явила* 126, 13. 27 і сотні подібних.

Таким чином, як бачимо, уже в нашій старій письменності ставили паєрика (**ʹ** чи **ʹ**) перед йотованою голосною на означення трьох процесів: 1. отвердіння губних в корені слова, 2. по приголосній префікса і 3. замість зниклого колишнього **и**. А всі вони — замість **ь** чи **ѣ**, що звичайно зазначали ці процеси до XVI-XVII віку. З XVII в. перевагу бере паєрик **ʹ** чи **ʹ**.

8. Апостроф у новому письменстві

Нове українське письменство традиційно продовжувало давній правопис і в подібних випадках писало **ь**, **ѣ**, або ставило паєрика, але непослідовно.

Ще П. Куліш, наприклад, у “Чорній Раді” 1857 р. писав: *здоровьє* 276, *пъю* 331, *пъють* 321, *одъіхавь* 324, *розопъято* 3–27, *семъю* 357, *бъє* 330 (а тут же поруч: *девять* 153, *привяла* 1.47, *завяжіть*). У перекладі Йова (Львів, 1869 р.) писав: *сімья* 35, *мъясива* 47, *памъятку*, *опамъятуйсь* 39, *пъє* 33, *повъідались* 44, *поміръя* 58, *звіръя* 59, *матіръю* 38 і т. п.

Так само писав і Т. Шевченко: *бъє* 42, *бъете* 502, *пъю* 162, *пьяна* 508 і т. п. (див. вид. В. Доманицького 1910 р.).

До нового українського письменства відновив старого паєрика (чи апострофа) і почав його послідовно вживати чи не перший М. Гатцук, що в своїй “Абетці” 1861 р. писав: *б’ють* і т. п. З того часу вживання паєрика по губних звуках стає все більше й більше послідовним. Паєрика-апострофа вживав славний мовознавець А. Потебня. З апострофом видав Є. Желехівський свого словника 1886 р., але писав його тільки по префіксах: *з’юшити*, *з’явитися*, *під’яремний* і т. п., що й поширилося скрізь в Галичині.

Б. Грінченко в своїх писаннях (а також і в відомім словнику його редакції, Київ, 1909 р.) уже завжди й цілком послідовно вживав апострофа й писав: *п’ять*, *м’ясо*, *в’ялий* і т. ін. Він же року 1908-го написав і першу статтю в обороні апострофа (див. її в “Рідній Мові” 1933 р., ч. 9, с. 303–308).

9. Брак питомого значка для апострофа

Таким чином, уживання паєрика чи апострофа в новітнім українським письменстві веде свій початок від нашої глибокої давнини. На жаль тільки, в новий час почали вживати не паєрика

над буквою, як було встаровину, але перетинки по букві, а через це слово трохи незграбно розривається на дві частині. Сталося це з технічних причин — у друкарні звичайно не мали й досі не мають шрифту спеціально українського, а тому довелося вжити для зазначення отвердіння губних невідповідного способу — ставити перетинку (кому) по губній, замість над нею. Цю перетинку названо по-французьки апострофом, а не по своєму старому паєрику.

10. Апостроф для фонетичного правопису конче потрібний

Паєриком зазначаємо важливу ознаку української фонетики — отвердіння губних звуків, таке отвердіння, якого не знають інші слов'янські мови. Без зазначення паєриком ця цікава особливість не кидалась би й на письмі в очі, а в школі, при навчанні дітей, це приводило б до непотрібних непорозумінь. Річ у тому, що українець, хоч у його мові й отверділи губні звуки, проте вміє вимовляти ясно й правильно й склади *бе, пя, мя, вю* і т. п., відмінно від *б'є, п'я, м'я, б'ю*. Наприклад, інтелігентний українець легко вимовляє чужі слова: *Пяст, Бялик, Пясецький, вестибюль, бельвю, Мякотин, бюро, бюлетень, Кобяк, бюст, кавярня, Семьонов* і т. ін.

А це тому, що і в своїй рідній мові українець знає, хоч не часто, і м'якими ці самі звуки, наприклад: дитячі *бе, бека*, а також: *святий, червяк, рядно, буря, рясний* і ін.

Гуцули (наприклад, в Ясенові Горішнім, Косівщина) найвиразніше вимовляють *zrobiu — zrob'u* і т. п., цебто без *j* по б.

Уживання паєрика-апострофа дає змогу відразу сказати, з чим маємо діло хоча б у таких формах, як: *бе* і *б'є*, *п'ясти* і *п'ясти*, *варять* і *вар'ят*, *буря* і *бур'ян*, *зіхати* і *з'їхати*, *зять* і *з'ять* і т. ін.

Без апострофа не кожен галичанин вимовить по-літературному форми: *буря* — *buria*, і *Помор'я* — *Pomorja*, а вимова тут різна.

11. Апостроф у галицькому письменстві

У галицькім письменстві звичайно не вживали паєрика й писали: *пять*, *імя*, *девять* і ін., хоч по приставках паєрика ставили й тут. Наприклад, у Маковея в “Ярошенко” 1905 р.: *з'їли*, *об'їхав*, *над'їдуть* і т. ін., цебто так, як подібні форми звичайно писалися й пишуться в церковних книжках аж дотепер.

У східноукраїнських говорах, що лягли в основу нашої соборної літературної мови, дуже виразно розрізняють вимову “*бур'ян*” від “*буряк*”; навпаки, у західноукраїнських говорах дійсно вимовляють: *р'ясний*, *заговор'ювати*, *бур'я*, *р'яд* і т. п., тоді як літературна східноукраїнська вимова знає в цих словах тільки м'яке *р*: *рясний*, *заговорювати*, *буря*, *ряд*.

Відчуваючи, що отвердіння губних звуків кінче треба зазначити й на письмі, Франко писав у першій виданні “З вершин і низин” 1878 р.: *сім'я*, *об'явилась* і т. п.

У Галицьких виданнях можна було знайти такі написи, як *Семйонова* (“Вперед”, ч. 279 за 1920 р.), тоді як правдива вимова — *Семьонов*. Пор. ще “Діло”, ч. 10316: *Опйола* (*Опьола*).

У Франка, в “Івані Вишинській” знаходимо напис: *весь*, а в Великій Україні не легко догадаються, що це *в'ється*!

12. Апостроф — це наша окремішність

Інші слов'янські народи не вживають апострофа-паєрика, а це тому, що мають у своїй азбуці букву *j*, що дає повну змогу оминати його; наприклад польські *zjawisko*, *zjasowanie* і т. ін. Коли б до української азбуки, за прикладом сербів, завести *j* (як був завів її до своїх писань Драгоманов), тоді можна б легко оминати апострофа, наприклад: *імја, п'ятъ, б'ю, в'ялий* і т. ін., а ми пишемо: *ім'я, п'ять, б'ю, в'ялий*. Але заводячи *j*, ми втрачали б свою вікову традицію.

Боротьба за апострофа потроху втрачала свою гостроту в Галичині і багато видавництв помалу стали рано вживати його.

Але неправильна передача вимови м'яких губних покутується ще й тепер. Так, у книжці “Правда про Росію” 1958 р. знаходимо: *Пйотр, Скоб'елев, “Мйортвья души”*, а треба: *Петр, Скобелев, “Мертвья души”*.

Апостроф виразно зазначає нашу відмінну вимову губних серед усього слов'янства і тим виділяє її, скажімо, від вимови російської, а вже навіть це змушує нас писати з апострофом. А коли остаточно постане в нас спільна літературна вимова, тоді апостроф, наприклад, по *p*, виразно покаже цю вимову, бо ж різно вимовляються, скажімо, *ясно, рясно, і пір'я, підгір'я*.

Велике гасло: “Для одного народу один правопис” наказує нам перестати боятися апострофа.

13. Писання з апострофом — це наша чисто українська ознака

Київська Центральна Рада року 1918-го перша урядово затвердила український правопис з апост-

рофом, те саме зробила й Київська Академія наук 1920 р.; апострофа прийняла й затвердила Харківська правописна конференція 1927 р., що складалася з понад 50 учених і письменників східних і кількох західноукраїнських, нарешті Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, 29 травня 1923 року односторонньо прийняло київський академічний правопис з апострофом.

З цієї коротенької історії апострофа, поданої вище, ясно видно, як сильно помиляються ті, хто з незнання зве його “московською видумкою”. Ні, апостроф не є “московська видумка”, а дуже важливе фонетичне споконвічне зазначення власне щиро української вимови.

Власне апостроф ясно відрізняє українську вимову від російської — без нього той, хто добре не знає української мови, усе збивався б на російську вимову сполучень губних з м'якими голосними. Такий все вимовляв би “п'ять”, а не “п'ять”.

Писання апострофа дуже давнє в нашому правописі й воно фонетично конче потрібне нам!

14. Короткі правила писання з апострофом

1. Між губними звуками *б, п, в, м, ф* і йотованими голосними *є, ї, ю, я* ставимо апострофа (подавньому — паерик), а не *ь*: *б'ю, б'ється, баб'ячий, безхліб'я, голуб'ята, п'ять, п'ятниця, п'ята, реп'яхи, пуп'янок, пов'язати, в'язи, в'язень, в'ялий, в'юн, безголов'я, в'язнути, м'який, тім'я, вим'я, м'ясо, ім'я, м'яло, Дем'ян, м'ясниці, рум'яний, в сім'ї, на тім'ї і т. ін.* Теж: *ф'ю, ф'юкати*.

2. Коли перед губним звуком стоїть ще корінний приголосний звук, то апострофа не ставимо: *різдвяний, святий, свято, святкувати, цвях, морква-*

ний, мертвяк, дзвякати, медвяний, тьмяний, бо так ці слова й вимовляємо. Це важливе правило!

3. Коли приголосна перед губним звуком не корінна, але належить до приставки, то апострофа пишемо, бо так і вимовляємо: зв'язок, зв'язати, розв'язати, підв'язати, зв'ялити, сп'янілий, зм'якшити і т. ін.

4. Слова, що колись мали *і* чи *ь* по *р* перед голосною, а тепер загубили їх, вимовляються з виразною *й* по *р*, що й зазначаємо апострофом: *пір'я, бур'ян, подвір'я, межигір'я, підгір'я, на зневір'ї, матір'ю* і т. ін. Подвоювати *р* у цих випадках не прийнято. Якщо таке *р* стоїть по звуковій приголосному, то й по *р* не вимовляємо, а тому й апострофа не ставимо: *вістря, повітря*. Коли ж сполучення *ря, рю, рі* походять просто з давніх *ря, рю, рі* і знаходяться перед приголосною чи в кінці складу, тоді апострофа по *р* не ставимо, бо так і вимовляємо: *буряк, вирядити, прями, гарячий, рясний, рябий, довіряти, рядок, царя, рятувати, рюмсати, повірю* (а *повір'ю* — давнє *повѣрю*), *морю, на морі*; вимовляти ці останні слова з *й* по *р* у літературній вимові не прийнято: вимовляємо *царя (caria), гарячий (hariaczu)*, а не *царја, горјачий*.

5. По приростках, що закінчуються на приголосний звук, перед йотованою голосною *я, є, ю, ї* за стародавньою традицією ставимо апострофа: *з'їхати, під'їхати, об'їхати, з'ясувати, без'язикий, з'єднаний, зб'єднаний, з'їсти, роз'яснити, від'їзд, роз'їздитися, під'юджувати*. Коли по такому приростку йде тверда голосна (а не йотована), тоді апострофа не ставимо: *зокрема, обоснувати, відокремити, зосібна, зкономити, зужити* і т. ін.

6. По *г, к, х* замість колишнього *і, ь* перед йотованою голосною ставимо апострофа: *Дем'ян, Лук'ян*.

7. Коли по звукові губному або по *p* чи по приставці йде *йо*, тоді апострофа не ставимо: *війокати*, *зйоржитися*, *серйозний* і т. ін.

15. Усі пишімо з апострофом

Хто не може належно вимовляти по-українському сполучення губних та звука *p* з йотованими голосними *є*, *ї*, *ю*, *я*, тому трудніше навчитися правильно писати з апострофом. І ця трудність — це головна причина нехиті до апострофа!

Вище подано тут головні правила вживання апострофа. Ці правила треба добре зрозуміти й добре запам'ятати, тоді писання з апострофом стане легким, тоді нарешті всі стануть писати з апострофом.

В Україні діти по школах легко засвоюють собі правила писання з апострофом. Навчимося ж і ми!

XIII. Правописні нариси

1. “Та й”, а не “тай”

Жива українська мова любить плеонастичне (ніби зайве) *і*, якого вживає на початку речення або його частини, особливо перед дієсловами. Наприклад: *Був то собі хлопець, і він ходив по світі. І пішов з дому, і зайшов у нуці, у ліса, і прийшов до хати, і застає кобіту*” і т. д. (“Казки та оповідання з Поділля”, Київ, 1928 р., с. 529). Це часте *і*, як знаємо, є ознакою також інших народних мов; пор., напр., Євангелію, де таких *і* повно (занесене головню з мови єврейської).

По голосних звуках таке *і* змінюється (редукується, стає нескладотворчим) на *й*, і це *й* дуже

часте в нашій народній мові, особливо ж у піснях. Українські думи знають його чи не в кожному реченні. Ось трохи прикладів (з видання львівського Ф. Колесси 1920 р.): *Добре й учинив, Дуже й предивен, На коліна й упали, На коліна й упала, Щоб своїми очима й оскорбляти, Нічого й не останвила, На подвіря й упросімо, Бідна й удова, Шлях-дорога й довга, А й у найми, На коліна й уставає* і сила т. п.

Цей злучник *й* може приєднуватися до найрізніших частин мови і дуже часто буває ніби плеонастичним перед дієсловами. Наприклад: *Я й не зчулася. Уже й стемніло. Ой казала мені мати ще й приказувала. Але й темно! А й горить! Казали, аби й ти вставав* і т. ін.

Українська мова часто вживає злучника *та*, що своїм значенням хоч і недалекий від *і*, але звичайно з'єднує слова близькі між собою. Ось і по цьому *та* (з давнього *да*) дуже часто буває *й*, і в цім *та й* просто кохається українська мова.

Українські думи знають його дуже часто: *А йшли стрільці-булаховці, та й побачили твоє гніздо. І жемчуг коло очей познімав, та й звелів його на вал виношати. І буду отця та й матір шанувати й поважати. А єсть то нас та й отцева молитва покарала. Ми опрошення та й не брали* і багато т. ін.

У Т. Шевченка: *Покивала головою та й заголосила, Упав чумак коло воза, упав та й лежить, Породила мене мати та й понесла серед ночі, Заголосила та й побігла* і т. ін.

Таким чином “*та й*” — це “*та і*”; і коли ми пишемо “*вже й*” (*вже й поїхали*), “*а я й*” і т. ін., то немає жодних підстав писати “*тай*”, а не “*та й*”, як наказує наш правопис, бо тут це *й* дуже часте й при всяких інших словах, і в тих випадках ми пишемо його окремо.

У нашій літературі закріпилося два писання цього виразу: в Великій Україні, де правопис обов'язковий, все пишуть тільки етимологічно “*та й*”, а поза нею часто буває й “*тай*”. Але академічні постанови затвердили форму “*та й*”, щобто писати етимологічно, згідно з постановам цієї форми.

2. Воскресення і воскресіння

Це основні слова, різні своїм значенням, і їх треба добре відрізнити. Це богословські терміни.

Форми на *-ення* та *-іння* часто в нас плутають, бо справді різниця між ними тонка, яку не всі відчують.

Слова на *-ення* визначають безперервність і закінчення дії, і ця дія пасивна, сама в собі. Напр.: *судження, творення, ношення, значення* і т. ін. Наголос у цих словах завжди на корені (пні) слова, щобто на складі перед *-ення*.

Друга група — слова на *-іння*. Наголос тут конче на цьому *-і-*. Ця група визначає протяжність і повторність дії. Сама дія звернена на кого чи на що, а не на себе, щобто, це дія активна. Наприклад: *служіння, творіння, носіння* і т. ін. Як бачимо, це вже вислід дії. Наприклад: *творіння* — це твориво.

Ось тому розрізняємо:

<i>бавлення</i>	<i>бавління</i>
<i>значення</i>	<i>значіння</i>
<i>варення</i>	<i>варіння</i>
<i>молення</i>	<i>моління</i>
<i>ходження</i>	<i>ходіння</i>

На основі всього цього кажемо: *Воскресення Христове*, але: *Воскресіння Лазаря*. Кажемо: *Воскре-*

сення мертвих, — де всіх, як дія в собі. Воскресення бачивши. Приїдіте, всі вірні, поклонімося Святому Воскресенню. Тут дія пасивна, не перехідна. Або: Хресту Твоєму поклоняємось, Владико, і Святеє Воскресення Твоє славимо. Але: Воскресіння Лазаря, Воскресіння сина вдови і т. ін. Тут дія не в собі самому, а переноситься на Лазаря, на сина. Дія активна.

У старослов'янській мові ці терміни ясно розрізнялись: *Воскресеніє* (= наше *Воскресення*) і *воскрешеніє* (= наше *воскресіння*). Слова “воскрешеніє” чи “воскрешеня” в українській мові ми зовсім не вживаємо, його нема в нашій мові.

Про все це див.: *Митр. Іларіон. Український літературний наголос*, 1952 рік, с. 73–80, § 34.

3. Вимовляти й писати треба алилуя, а не алілуя

Слово “алилуя” постало з давньо-гебрейського *halelu Jah*, що визначає “хвалить Господа”.

Гебрейське алилуя — це богослужбове виголошення, як звертання до народу.

Греки сприйняли це гебрейське давнє синагогальне виголошення з його арамейської форми і віддали за своєю вимовою, цебто огречили його на *allelouia*. Така власне форма постала тому, що греки не мають у своїй мові звуків ані *й*, ані *ї*.

У грецькій формі буква *ε* по *л* є т. зв. *ета*, чи *іта*, а вона в греків вимовлялася завжди й тепер вимовляється тільки як *и*. Так вимовляємо *іту* і ми, напр.: *Митрополит*. Ось тому старослов'янська форма з грецької мови здавна постала така: *аллилуія*.

Як же вимовляти нам це церковнослов'янське “аллилуія”?

По-перше, у нашій мові прийнято ще з давнього часу не подвоювати приголосних звуків у чужих словах, що зайшли в нашу мову, напр., давні *Іоанн, Кирилл, Палладій, Иларіон* і т. ін. у нас прийняли форму *Іван, Кирило, Паладій, Іларіон* і т. ін.

По-друге, кінцеве *-ia* в українській мові завжди вимовляється як *-ія*.

Ось таким чином давньослов'янська форма "*аллилуіа*" в українській мові змінилася на "*алилуя*".

Як же вимовляти тут букву *и* в цьому слові?

Що ця буква пишеться в грецькій мові через *ету* чи *іту*, тут ролі не грає. З найдавнішого часу, з Х ст., по всіх наших церквах була форма "*аллилуіа*", яка здавна ж перейшла на живе "*алилуя*".

З найдавнішого часу грецька *іта* (чи *ета*) в українській мові вимовляється як *и*, ніколи як *і*, напр.: *Митрополит, Григорій, Димитрій, Йосип* і десятки т. п. За цією вимовою пішло й "*алилуя*". Вимовляємо тільки *алилуя*, а вимова *алілуя* — це чистий русизм у нашій церкві. У правописному словнику Г. Голоскевича дається на с. 6 *алілуя*. Це явна помилка, яких тут взагалі багато. Хто вимовляє *алілуя*, той мусів би вимовляти також *Митрополит, Григорій, Йосип* і т. ін.

У православній церкві співають: "*Алилуя, алилуя, алилуя, Слава Тобі, Боже!*" У цьому співі "*Слава Тобі, Боже*" є вільним перекладом слова "*алилуя*" ніби чотири рази. На цій основі т. зв. старообрядці вимагають співати "*алилуя*" тільки два рази, а з "*Слава Тобі, Боже*" разом буде три рази.

Одне тільки стародавнє слово "*амінь*" вимовляємо як *амінь*. Старе було *амінь*, а з XIV віку, за болгарським правописним впливом, ми вимовляємо *амінь*.

Отже, вимовляти й писати треба тільки *алилуя*, у жодному разі не *алілуя*. Вимова *алілуя* — це чистий і явний русизм.

Наші словники свідчать про те саме. Словник Б. Грінченка (том I, с. 48) подає: *алилуйкати*, *алилуйко*, *алилуя*. І подається приклад з “Кобзаря” Тараса Шевченка празького видання 1876 року (с. 367): *алилуя*. У вірші “Гімн чернечий” Шевченко писав: *алилуя*, а теперішні видавці виправляють це на російське *алілуя*. У Біблії перекладу П. Куліша на с. 569 і ін. маємо *аллилуя*.

Писати *алілуя* — це наслідувати російську вимову.

4. Треба писати *ввечері*, а не *ввечорі*

Правописний словник Г. Голоскевича, перевиданий у Нью-Йорку 1955 року видавництвом “Книгоспілки”, подає на с. 39, що ніби треба писати *ввечорі*. Те саме подається на с. 40б: ніби треба писати *увечорі*.

Це прикра помилка: писати треба тільки *ввечері* чи *увечері*, а не *ввечорі*, *увечорі*.

У правописному словнику Г. Голоскевича київського видання правильно було подано: *ввечері*, але неправильна друга форма на кінці словника: *увечорі*. Видавці “Книгоспілки” за формою *увечорі* поправили й першу правильну “*ввечері*” на “*ввечорі*”. За словником видання “Книгоспілки” пішла наша преса й журнали, і це неправильне “*ввечорі*” пішло гуляти в українським писанні.

Як же нам писати: *ввечері* чи *увечорі*?

Погляньмс на відповідний закон у нашій мові. Хоч закон цей має винятки, але в головному в нашій мові він панує. В українській мові звук *е* по шелесних

звучах *ж, ч, ш, щ, дж* або по *й* перед твердим складом (цебто таким, що має в собі *а, о, у* або *и* з давньою *ы*) переходить в *о*, напр.: *жовтий, бджоли, чоло, чого, пишно, учора, учорашній, шостий, шовковий, жонатий, чоловік, чотири*. Так само: *його, йому, бойовий* і т. ін.

У всіх цих словах, по шелеснім удавнину було *е: чело, чого, пишно* і т. ін., але воно, з бігом часу, перейшло на *о*, цебто уподібнилось наступному твердому складові. Але перед м'яким складом — цебто перед таким складом, що має в собі “пом’якшені” приголосні, або має в собі йотовані *е* чи *и* з давнього *и* (цебто *і*), — а також на самім кінці слова *е* по шелесних не змінюється, цебто не переходить на *о*. Наприклад: *женці, женитися, душею, вечеряти, чернець, шестеро, хороше, щенята, пшениця, боляче* і т. ін.

Повторюю іще раз — пишемо:

Перед твердим складом *о*:   **Перед м'яким *е*:**

Пишно

пшениця

Жона

женитися

Шостий

шести

Чорний

чернець

На основі цього закону в українській мові слово *вечір* змінюється так: *до вечора, такому вечору чи вечорові, усі вечори, багато вечорів* (з давнього *вечоров*), *вечорам* і т. ін. Усе послідовно за вищеподаним законом. За цим же законом ідуть і прислівники від цього слова: *вчора, звечора*, бо тут наступний склад *-ра* твердий.

Але *увечері, ввечері*, — бо наступний склад *-рі* м'який.

Отже, пишемо прислівника тільки “*увечері*”, “*увечері*”, і в жодному разі не пишемо “*ввечері*”, “*увечорі*”.

Так пишемо прислівника. Коли ж це місцевий відмінок від іменника “вечір”, то пишемо: *На цьому вечорі будуть співати, У вечорі цьому.*

Різні українські словники все дають тільки форму *ввечері – увечері*. Наприклад, словник Б. Грінченка (том IV, с. 820) дає: *увечері: Хіба ввечері прибуде*. Словник Кириченка 1955 р. на с. 45 дає *ввечері – увечері*. Академічний російсько-український словник 1955 р. на с. 36 дає *ввечері*. Словник Уманця і Спілки 1893 р. дає те саме: *ввечері – увечері*.

Т. Шевченко в своїм “Кобзарі” писав тільки *ввечері – увечері*. Наприклад, за виданням Доманицького 1910 р., видання з Шевченкових оригіналів, маємо: *Увечері посумую, а вранці заплачу. Та ввечері й охрестили.*

Ось “Орлина сім’я” Максима Рильського (Київ, 1955 р.). На с. 25 читаємо: *“Увечері в засніженім селі”*.

На основі всього вищеподаного треба писати *вечеровий* (з *вечрьовий*), а не *вечоровий*. І правильно навчає словник Г. Голоскевича на с. 43, подаючи *вечеровий*. А коли *вечеровий*, то і *ввечері*, як і було перше в Г. Голоскевича.

5. Київ – з Києва

Стародавнє слово *Києвъ, Кієв*, по законах нашої мови, правильно дало в нас форму *Київ*, як і *Почаїв, Миколаїв, Матіїв* і т. ін., бо *е* в закритім складі (коли в дальшій складі було *ъ* чи *ь*) мусить змінитися на *і*. Так, само: *київський*.

Коли ж таке *е* знаходиться в відкритім складі (цебто такому, що не кінчиться приголосною, а в нашому випадку — коли саме *е* становить окремий склад), то воно ніколи на *і* не змінюється.

ся, тобто буде: *до Києва, до Почаєва, з Миколаєва, через Матієва*. По законах нашої мови тільки так повинно бути.

Старі наші письменники власне так і писали. Наприклад, у “Чорній Раді” П. Куліша 1857 р. читаємо: *Київ, з Києва*. Марко Вовчок: “Народні оповідання” пише: *в Київ, до Києва, у Києві*. Це саме звичайно бачимо і в пізніших писаннях. Так, проф. С. Смаль-Стоцький (Грамматика 1914 р.): *Київ, Києва, Києву*. В. Щурат: “Слово о полку Ігоревім”: *до Києва*.

Дуже часто на Київщині жива народна вимова: *Кийов, до Кийова*, якої вживає в “Чорній Раді” і П. Куліш: *до Кийова, під Кийовом, в Кийові*, так само *Кийовський, Кийовських*, але ці форми в літературній мові й вимові не прижилися.

З аналогії (з уподібнення) до форми *Київ* постали й форми з *Київа, Київу, під Київом, київлянин* — вони дуже в нас розповсюджені, але граматично не виправдані. На постання цієї форми вплинув відомий в нашій мові закон, що ненаголошені *е, є* в живій мові вимовляються майже як *и, ї*.

Останній наш правопис зовсім правильно вимагає писати *Київ* — *до Києва*. Так скрізь і пишуть у книжках і в пресі.

Мешканець Києва зветься *києвлянин* (*ки-є-влянин*) чи *киянин*, західноукраїнське *києвлянїн* (див. ще “Рідна Мова” ч. I, с. 26), а не *київець*, як подає “Український правопис із словником” 1929 р. “Наукового Товариства ім. Шевченка” у Львові, с. 127, та й сама форма “*київець*” граматично недокладна, бо правильною була б тільки *києвець* (*ки-є-вець*) — *київця*.

Так само треба писати: *Ковалів* — *Ковалева*, *Суваців* — *Сувачева*, *Щоголів* — *Щоголева*, *Королів* —

Королева, Гриців — Грицева, а не Коваліва, Сувачіва, Короліва і т. ін.

6. Називний множини на -е та -и

Жива українська мова ще й тепер добре знає дуже багато різних слів, що в називному множини¹ (Н³) закінчуються на -е: *цигане, міщане, бояре, люде* і т. ін. Донедавна так ці слова й писали в нас і тільки остання правописна реформа харківської конференції 1927 р. розбила вікову українську традицію й запровадила писати тут -и. Щоб добре орієнтуватися в цьому, подам історію форми Н³ на -е.

У старослов'янській мові було немало слів із закінченням -ань, -инь, -янь, що визначали назви народів чи національність, належність до певного міста або до громадського стану. Наприклад: *граждань, римлянць, солоунянинь, боляринь* і т. ін.

У давнину закінчення слова -инь мислилось як один, а тому для множини було воно зайвим, не логічним, чому й відпадало у формах множини. Ось через це всі слова на -инь у множині стали відмінюватись, як слова приголосних основ, а ці останні знають Н³ на -е (із -es пор лат. *hostes*, кінцеве *s* відпало). Таким чином Н³ у слів на -инь у найдавніших слов'янських пам'ятках звичайно закінчується на -е. Наприклад, у Зографській Євангелії X–XI в.: *граждане, римлѣне, самарѣне*. Супр. Рукопис XI в.: *граждане, болѣре, римляне* і т. ін. Знахідний (акузатив) множини (А³) в цих словах кінчився на -ѣі, напр.: *гражданѣі, самарянѣі* і т. ін.

¹ У цій статті вживаю скорочень: Н³ — це відмінок називний множини, а А³ — це акузатив, знахідний множини.

Так само й слова на *-арь* та *-тель* у Н³ дуже часто мають закінчення *-е*, напр.: *мытаре, дѣлателе* і т. ін., хоч тут відомі й інші закінчення: *-ие, -и, -ы*.

Основи на *и*, а під їхнім впливом часто й основи на *о* мали Н³ на *-ове*, напр.: *сынове, садове, дарове, доухове, попове* і т. ін.

З бігом часу слова на *-арь* та *-тель* зовсім втрапили в нас стародавню свою форму Н³ *-е*, але слова на *-инь* (а також і всі Н³ на *-ове*) уперто цілі довгі віки затримують закінчення *-е* для цієї форми. Можна б подати тисячі прикладів із найрізніших наших пам'яток XI–XVIII віків, де панує форма Н³ на *-е*. Я подам тут цю форму тільки з деяких пам'яток.

В українських грамотах XIV ст. слова на *-инь* мають Н³ тільки на *-е*. Наведемо приклади. Переяславська грамота 1356 р.: *бояре*. Перемиська купча 1359 р.: *земляне*. Львівська купча 1370 р.: *бояре*. Галицький лист 1371 р.: *бояре* і т. ін., — таких форм повно в XIV віці. Лаврентіїв Літопис, відпис XIV в.: *болгаре, боаре, боляре, бужане, галичане, деревляне, волиняне, єгиптяне, кияне, мазовшане, полочане, поляне, поморяне, римляне, угре, хрестеяне, хорутане* й сотні т. ін.

Пам'ятки живої мови XV віку так само завжди знають ці форми на *-е*. Приклади. Київська духівниця 1446 р.: *бояре*, те саме і в Львівській грамоті 1448 р., Самбірська грамота 1422 р.: *тополничане, крилошане*.

Я перечитав багато томів актів Литовської метрики — в ній увесь час, з XV віку починаючи, панують тільки форми Н³ на *-е*.

У XVI в. так само панує ця форма. Вінницький запис 1520 р.: *мѣщане*; Опис Брацлавського замку 1545 р.: *земляне, мещане*. Книга Луцька 1572 р.:

боаре і т. ін. Крехівський Апостол 1560-х років має повно форм Н³ на *-е*, напр.: *галілеяне, єгиптяне, крытяне, мешчане, римляне, селуняне* і т. ін.

У XVII ст. Н³ на *-е* в цих словах так само панує. Крем'янецька книга 1647 р.: *месчане*. Стародубські акти 1664 р.: *мѣщане*. Волинська Євангелія 1571 р.: *галілеяне*. Київ. Апостол 1630 р.: *галілеяне, мидяне*. Київ Учит. Єв. 1637 р.: *содомляне*. Требник Петра Могили 1641 р. ч. II: *міряне*. “Ключ Разумѣнія” І. Галятовського 1665 р.: *погане* і т. ін.

Ось іще Тишівська Олександрія — закарпатська пам'ятка поч. XVIII в.: *вавилоняне, єгиптяне, ієрусалимлянне, македоняне, мѣщане, римляне, трояне, сенотяне, цигане* і багато т. ін.

Таким чином, стародавні наші форми Н³ на *-е* довгі віки трималися в українській літературі не змінені. Так само писали й наші старші письменники XIX віку. Котляревський, “Енеїда” 1809 р.: *слобожане, міщане*. П. Куліш, “Чорна Рада”: *миряне, міщане, цигане*. “Отелло”: *кипряне*. Б. Грінченко, “Під тихими вербами”: *дибляне* і т. ін.

Жива мова по всіх говірках ще й тепер широко знає форму Н³ на *-е*: *міщане, боаре, цигане* і т. ін.

7. Помішання форм на *-е* з формами на *-и*

Слова на *-инь* в давнину завжди розрізнялись закінченням у відмінках: Н³ закінчувався на *-е*, а знахідний множини (А3) — на *-и*. Ця різниця довго й уперто держиться. Ще в Лаврентієвім Літопису XIV в. маємо Н³: *деревляне, болгаре*, а А³: *деревляни, болгары* і т. ін. Але з бігом часу закінчення А³ *-и* (*и*) почало потроху заступати Н³. Наприклад, у тім же Лаврентієм Літопису вже маємо форми Н³: *кияни, словѣни* і т. ін. В Крехівському Апостолі 1560-х років

панує форма Н³ на *-е*, але маємо трохи й Н³ на *-и*: *макидонены, турияны, сидоняны*. Але треба ствердити, що в старих пам'ятках заступлення форми Н³ *-е* формою А³ *-и* не часте, рідке, — звичайно панує традиційна форма Н³ *-е*.

У живих українських говорах, особливо в східних, так само ще сильно зберігається стародавня наша форма Н³ *-е*. Але через те, що ненаголошене *е* в нашій мові взагалі вимовляється близько до *и*, часта тут і нова форма Н³ на *-и*. В західноукраїнських говорах Н³ на *-и* так само часте.

Усі слов'янські народи зберегли стародавню форму Н³ *-е*. Так, у мовах чеській, польській і російській вона панує, напр.: *zemanе, krajane, mieszczanie, ziemianie, Lwowianie; граждане, киевляне, крестьяне* і т. ін. Південнослов'янські мови, сербська та болгарська, ще добре знають це закінчення в живій мові, але в мові літературній вони пишуть *-и*: *срби, дворани; българи, селяни, християни* і т. ін.

8. Звичайна відвічна форма **люде**

Така сама історія й форми Н³ *люде* — *люди*. У давнину в нашій мові було слово *людинь*, тепер у нас невідоме (змінилося на *людина*). Від цієї форми *людинь* (див. Срезневського "Материали" II, 94) нормально постала й форма Н³ *люде* (крім давньої *людись, людье*), а формою А³ було *люди*.

У стародавніх пам'ятках живої мови панує форма *люде*. Самбірська грамота 1422 р., Книга Луцька 1565, 1568 і 1570 р., Книга Володимирська 1577 р. і 1582 р., Київська. Учительна Євангелія 1637 р., Полтавські акти 1665—1667 р., Стародубські акти 1666 р., "Ключ Розуміння" 1665 р. і т. ін., — скрізь

у цих пам'ятках маємо Н³ *люде*. Тишівська Олександрія XVIII ст. знає тільки *люде*.

Старі українські письменники, за живою мовою, все писали *люде*. Див. “Енеїда” 1809 р., Куліша “Чорна Рада”, Шевченко, Старицький “Поезії”, Свідницького “Люборацькі”, Грінченка “Під тихими вербами”, Коцюбинський, Франка “З вершин” і т. ін. Як бачимо, маємо величезну віковичну традицію за формою *люде*, а жива мова так само сильно піддержує цю традицію.

9. Поплутання *люде* – *люди*

Як і в словах на *-ин*, форма знахідного множини *люде* рано почала заступати форми Н³ *людие* – *людье* – *люде*. Так, уже в Лаврентієвім Літопису, хоч і не часто, але вже маємо Н³ *люди*. Далі, Волинський договір 1366 р., Смотрицька грамота 1375 р. і т. ін. знають форму Н³ *люди*, знають і дальші пам'ятки. Не рідко буває й так, що один і той сам пам'ятник знає обидві форми Н⁵: *люде* – *люди*.

У старших наших письменників панує форма *люде*, але часом маємо й форму *люди*; так, в “Енеїді” 1809 р. маємо обидві форми навіть поруч себе; у поетів для рими часом так само маємо *люди*, пор. у “Поезії” Старицького *люди* – *всюди*.

У живій мові обидві форми часті: *люде* – *люди*, а остання форма підтримується ще й звичайною в нашій мові вимовою ненаголошеного *e* як *и*.

Стара форма Н³ *люде* панує в літературній мові: чеській *lide*, польській *ludzie*, в болгарській обидві формі: *люде* – *люди*, а в сербській і російській тільки нова форма: *льуди*, *люди*.

Таким чином, можемо ствердити, що в українській живій мові йде завзята боротьба поміж

формами відмінків знахідного й називного у словах на **-ин**. Безумовно, у живій українській мові ще ясно панує Н³ на **-е**, хоч і форма на **-и** (це старий А³) поширилась.

10. Заскора ухвала

Харківська правописна конференція 1927 року ухвалила новий правопис, а серед цих ухвал є й постанова писати від слів на **-ин** нову форму Н³ **-и**, замість **-е**: *селяни, болгари, люди*.

Постанови харківської конференції у багатьох випадках взагалі були такі заскорі. В описаному тут випадкові харківська конференція стала на бік нових форм на **-и**. Але треба рішуче сказати, що ані довговікова традиція, ані сучасна жива українська вимова не давали підстав до такого категоричного вирішення.

Роблячи таку постанову, писати *люди, цигани*, харківська конференція 1927 р. викреслила з української мови її довговікову питоменну форму.

1933

1. Звикаймо до правописних словників

Кожен, хто хоче писати й говорити правильно, по-літературному, зобов'язаний мати в себе на столі правописного словника, і частіше звертатися до нього, щоб наочно переконатися, як пишеться те чи інше слово. Звичка мати під рукою правописного словника й частіше дивитися в нього — це інтелігентна звичка освіченого українця. Кожен письменник, взагалі кожен робітник пера, кожен, хто часто пише чи прилюдно говорить, зобов'язаний виробити собі корисну звичку мати під руками правописного словника, і, в разі потреби, конче звертатися до нього. Це культурна письменницька звичка! А хто так не робить, не стоїть на добрій дорозі.

Теперішнього часу є в нас два поширені правописні словники. Перший — це правописний словник Григорія Голоскевича. Він вийшов у Києві 1929 р., а видавництво “Книгоспілка” передрукувала його фотографічно 1955 р. в Нью-Йорку, з деякими поправками.

Словник Г. Голоскевича йде за постановами Харківської правописної конференції 1927 р. Це найповніший правописний словник, має в собі близько 40.000 слів, 451 с. петиту, а крім цього — кожне слово подане ще зі своїми найважливішими граматичними формами. Кожне слово має зазначений наголос.

Український правопис остаточно ще не склався, тому кожен правописний словник не є ще без недоглядів та без недотягнень. Те саме бачимо і в

словнику Г. Голоскевича — мій розгляд його подано вище. І все-таки найкращим правописним словником на сьогодні є словник Гр. Голоскевича. “Віра й Культура” та її видання йдуть за ним, хоч і з деякими малими відмінами.

Другий словник — це “Орфографічний словник” І. М. Кириченка, на 494 сторінки десятки. Подаються і найголовніші граматичні форми слів з наголосами. Цього словника видано “за постановою редакційно-видавничої ради Академії наук України” (Київ, 1955 р.) Це словник правопису, прийнятого тепер в Україні. Видала Академія наук у Києві. Його критику див. вище.

Кожен, хто хоче правильно писати й говорити по-українському, повинен набути собі шляхетну звичку постійно заглядати до правописного словника, щоб наочно довідатися, як саме пишеться те чи інше слово. Цебто, завжди перевіряти себе, не покладаючись тільки на саму свою пам’ять.

Так роблять культурні люди всього світу!

2. Кінцеве слово

Дорогий мій Читачу! Багато питань я розглянув у цій своїй праці — основних із життя й розвою нашої літературної мови. Це все питання головні, основні, бо вони стосуються дальшого розцвіту нашої духової культури взагалі.

Українська культура своєрідна й самостійна, так само своєрідна й самостійна й наша українська мова. Вона має багато своїх притаманних ознак, які роблять її самостійною, від інших слов’янських мов відмінною.

І ці притаманні властивості нашої мови ми повинні плекати, як зіницю ока свого. Вони по-

винні бути дорогими кожному з нас, як ознаки справді наші рідні. А між тим панівний напрям тих, що сьогодні верховодять в Україні і диктують їй навіть правила граматики, напрям такий, щоб помалу виводити з нашої мови все те, що становить її окремішність від мови російської... Це насилля над нашою культурою, над нашою мовою!

Такий напрям — це повільна русифікація української мови, хоч і тонка та ніби не все помітна (див. про це вище), з якою свідомий український народ ніколи не погодиться!

І ми ніколи не забудемо, що “старшим братом” історично був тільки Київ, а ніколи Москва!..

Ось тому я в цій своїй праці постійно підкреслював окремішність нашої української мови, скрізь вказуючи повільне проникнення в неї русизмів.

* * *

Завдання цієї праці було також розбудити чи прищепити читачеві зацікавлення до головних питань життя й розвою нашої літературної мови. Разом з тим, прищепити читачеві незмінну звичку частіше звертатися до різних довідників та підручників для глибшого вивчення української літературної мови та її правопису. Коли ти, читачу, підеш за цими порадами або бодай зрозумієш їх, то я своє завдання виконав!

Року 1951-го я випустив у світ свою працю “Українська літературна мова, том I: Граматичні основи літературної мови”. Тепер випускаю цю свою працю, як доповнення до неї, як том II її.

І коли ця моя праця таки прийде до рук наших письменників та взагалі до рук робітників пера і

нахилить їх до глибшого й поважнішого ставлення до питань розвитку своєї літературної мови, то це буде найприємнішою заплатаю авторові за його всежиттєвий труд!

* * *

На закінчення повторюю ще раз те, чим починається ця праця. Без відповідної науки ніхто своєї літературної мови знати не може! І в цій праці своїй я й ставив собі завданням показати глибоку правду про нашу літературну мову, як душу нації, а прийняття цієї правди обов'язкове для нас усіх!

І завжди пам'ятаймо: літературна мова — то душа й серце народу, то основа його культури, то ті святі Ризи народу, за які його шанують та поважають!

Усі ж навчаймося правильно писати й говорити по-літературному!

25. VIII. 1958

Примітки

Текст книги приведено у відповідність із сучасним правописом при одночасному збереженні лексичних, морфологічних та фонетичних особливостей мови автора. Беззастережно виправлялися друкарські помилки. У випадках різночитання, строкатості й різнобою лексичних форм перевага надавалася літературній нормі.

Уникнено цілого ряду правописних анахронізмів. Замість застарілих форм *нарид, ріжний, жадних, манастир, християне, прийали, папирус, оден, псавтур, приблизно, коцьол, значіння, цитата, зберіглися* тощо подаємо *народ, різний, жодних, монастир, християни, прийняли, папірус, один, псалтир, приблизно, костьол, значення, цитата, збереглися*.

У дієсловах з префіксами *рос-* подано їх сучасне написання: не *роспочалися, роспрощалися*, а *розпочалися, розпрощалися*.

Суфікси прикметників і прислівників вищого та найвищого розряду *-иц* замінено на *-иш*: не *визначніщий, пізніше, раніше*, а *визначніший, пізніше, раніше*.

Водночас у багатьох випадках збережено традиції репресованого українського правопису 20-х років ХХ століття, якого дотримувався І. Огієнко. Зокрема, закінчення *-и* в іменниках жіночого роду однини: *радости, сучасности*; буква *-я* в іменниках називаного відмінка однини: *матеріал, ініціатива, патріарх*, буква *є-* замість *е-* на початку слова: *Європа*.

Враховуючи ту обставину, що праці І. Огієнка видавалися в різних країнах і в різних видавництвах, де вимог усталеного у видавничій практиці редакційно-видавничого процесу не завжди дотримувалися, а автор нерідко самостійно виконував функції редактора й коректора, упорядник виправляв деякі необґрунтовані повтори слів та втручався в авторську пунктуацію, однак прагнув у цілому зберегти основний характер авторського синтаксису. Такий підхід застосовано й при підготовці посторінкових та порозділових бібліографічних посилань — всі вони подаються за сучасними вимогами.

Наука про рідномовні обов'язки

Вперше опубліковано на сторінках часопису “Рідна мова” у Варшаві.

Окремим книжковим виданням, у серії “Бібліотека “Рідної мови”, уперше видано в друкарні отців Василіан у Жовкві 1936 р. (обсяг – 72 стор). Фрагмент твору – “Десять мовних заповідей свідомого громадянина” – на замовлення редакції журналу друкарні отців Василіан у Жовкві (30-ті роки ХХ ст.) видрукувала в двох кольорах у формі настінної таблиці. Видання було розіслано в українські школи, читальні, установи.

За роки української незалежності “Наука про рідномовні обов’язки” перевидалася двічі: 1994 р. репринтним способом книгу відтворило видавництво “Обереги” (з короткою передмовою доктора філологічних наук Олекси Мишанича), а 2001 р. – львівське видавництво “Фенікс”. Автором передмови і післямови до цього видання стала невтомний ентузіаст повернення справи Івана Огієнка в Україну, лауреат премії його імені Олександра Мороз.

Української літературної мови мусимо вчитися, щоб знати

Вперше опубліковано в журналі “Рідна мова”. Затим – у брошурі (24 с.) “Вчимося рідної мови” 1933 р. у Жовкві.

Ця брошура стала першим випуском започаткованої Іваном Огієнком “Бібліотеки “Рідної мови”. До цього видання, окрім праці самого Огієнка, увійшли також невеликі за обсягом науково-популярні статті А. Чайковського “В справі нашої письменницької мови”, В. Островського “Знання мови необхідне кожному”, Я. Мандюкова “Притча про самоцвіт”.

Примірники цього та інших видань нової бібліотечної серії редакція “Рідної мови” розсилала поштою своїм передплатникам, а також Гурткам плекання рідної мови, філіям “Просвіт”, “Союзу Українок”, читальням, студентським корпорациям, кооперативам, що створювалися в усіх країнах українськими емігрантами, “для масового поширення серед українського громадянства та шкільної молоді”.

В Україні твір друкується вперше.

Навчаймо дітей своїх української мови

Вперше опубліковано окремим книжковим виданням (64 с.) 1961 р. у Вінніпезі (Канада).

Тексти, зібрані в цій книжці, митрополит Іларіон назвав “Проповідями”. Первинно друкувалися вони періодично в заснованому автором 1953 р. (після припинення існування його часописів “Слово істини”, “Наша культура”) у Вінніпезі журналі “Віра й культура”.

На основі кращих публікацій реакція нового українськомовного часопису започаткувала видання “Християнської бібліотеки”. Планувалося випускати в рік по кілька книжечок цієї бібліотеки. Ціна кожного випуску встановлювалася найменшою – від 10 до 25 центів канадського долара.

“Навчаймо дітей своїх української мови!” стала другим випуском бібліотеки.

В Україні твір друкується вперше.

Наша літературна мова

Вперше опубліковано окремою книгою (424 стор.) 1959 р. у Вінніпезі (Канада). Книга мала підзаголовок “Як писати й говорити по-літературному”. За жанром тексти розділів автор назвав “мовними нарисами”.

Видання вийшло під маркою відновленого Іваном Огієнком у Канаді свого видавництва “Наша культура”.

Матеріалом до написання цієї праці стали статті автора, опубліковані в різний час у заснованих ним часописах “Рідна мова”, “Наша культура”, “Слово істини”, “Віра й культура”.

Примірник цього та інших видань, за якими здійснювалася редакційна підготовка книги, упоряднику надала відома громадська діячка в Канаді, колишня співробітниця канадської канцелярії митрополита Іларіона, колишня співголова Фундації, світлої пам’яті Анна Фігус-Ралько.

В Україні твір друкується вперше.

ЗМІСТ

“Без окремої мови немає самостійного народу”: ідея соборності й державності української мови у творах Івана Огієнка (Микола Тимошик).....	5
---	---

Наука про рідномовні обов'язки	33
---	-----------

Передмова	34
I. Рідна мова й народ	37
II. Держава й рідна мова	37
III. Найперші рідномовні обов'язки кожного громадянина	38
IV. Десять найголовніших мовних заповідей свідомого громадянина	40
V. Для одного народу — одна літературна мова... ..	41
VI. Для одного народу — одна літературна вимова ..	46
VII. Для одного народу — один правопис.....	47
VIII. Письменник і рідна мова	50
IX. Преса й рідна мова	54
X. Церква й рідна мова	55
XI. Духовенство й рідна мова	57
XII. Школа й рідна мова	60
XIII. Учитель і рідна мова	61
XIV. Батьки й рідна мова	62
XV. Мати й рідна мова	64
XVI. Молодь і рідна мова	65
XVII. Спортові організації й рідна мова	65
XVIII. Молодь початкових шкіл і рідна мова.....	66
XIX. Середньошкільна молодь і рідна мова	67
XX. Вища школа й рідна мова	69
XXI. Студенти вищих шкіл і рідна мова	69
XXII. Учні чужомовних шкіл і рідна мова	70
XXIII. Позашкільна освіта й рідна мова.....	71
XXIV. Театр і рідна мова	72

XXV. Учений і рідна мова.....	73
XXVI. Десять заповідей простого писання	75
XXVII. Для одного народу — одна наукова термінологія	75
XXVIII. Інтелігенти вільних професій і рідна мова.....	77
XXIX. Державна служба й рідна мова	78
XXX. Десять рідномовних заповідей для емігранта ..	79
XXXI. Рідномовні обов'язки в стосунку до чужинців	80
XXXII. Рідномовні обов'язки в мішаних подружжях.	81
XXXIII. Чужі слова в рідній мові	81
XXXIV. Мовне винародовлення	82
XXXV. Статут “Гуртка плекання рідної мови”	83
XXXVI. Свято рідної мови	87
XXXVII. Рідномовний гімн	88

Української літературної мови

мусимо вчитися, щоб знати.....	89
--------------------------------	----

Навчаймо дітей своїх української мови ... 101

I. Бережимо українські звичаї.....	102
II. Любімо свій український народ.....	103
1. Служимо українському народові найперше	103
2. Служити народові — то служити Богові.....	104
3. Людина — це витвір довгої історії.....	105
III. Бережимо свою українську мову	106
1. Мова сильно пов'язана зі звичаями	106
2. Мова — це серце народу, це жива душа його ...	107
3. Це Господь поблагословив розвій різних мов	110
4. Святі Отці визнавали рідну мову в церкві ...	112
5. Ісус Христос говорив своєю рідною мовою	113
6. Ісус Христос — приклад для нас і в мові.....	114
7. Біблія наказує говорити рідною мовою.....	115

8. Ісус Христос молився своєю рідною мовою...	118
9. Ісус христос кличе нас своїм прикладом говорити тільки рідною мовою	119
IV. Батьки зобов'язані навчати своїх дітей української мови	120
1. Родина найперша навчає української мови ..	120
2. Родина — це домашня церква	122
3. Мішані шлюби ведуть до винародовлення ..	123
4. Мішане подружжя приносить нещастя	123
V. Без знання української мови українцем не будеш.....	125
VI. Перехід нашої церкви на іншу мову уб'є її й знищить українську націю	128
VII. Хто цурається української мови, той руйнує українську націю	131
VIII. Усі мусять пильнувати, щоб наші діти говорили українською мовою.....	132
IX. Закінчення	135

Наша літературна мова..... 139

I. Наша літературна мова	140
1. Український народ має вже свою літературну мову.....	140
2. Для одного народу — одна літературна мова й вимова, один правопис	143
3. Без відповідної науки ніхто літературної мови знати не може.....	144
4. Навчаймося української мови, як навчалася Марко Вовчок	147
5. Мовний анархізм.....	148
6. Вивчаймо головні питання нашої літературної мови	149
7. Літературна мова не може бути штучною ..	151
II. Ознаки доброї літературної мови	154
1. Правильність мови	155
2. Ясність мови.....	159
3. Чистота мови	164

4. Багатство мови	172
5. Милозвучність мови.....	174
III. Словник доброго письменника-стиліста	176
1. Дбаймо про багатство свого словника.....	176
2. Прислівники.....	178
3. Українська фразеологія	180
4. Мова рухів	185
IV. Як писати для широких мас	187
1. Пишучи неясно, шкодимо розвитку своєї культури.....	187
2. Десять заповідей простого писання	189
3. Не вживаймо в своїм писанні разячих варваризмів	190
4. Не вживаймо чужої фразеології.....	192
5. Оминаймо віддієсловні іменники	194
6. Не будуймо надто складних речень	201
V. Народна вимова чужих слів	203
1. Літературна мова не вживає простонародних форм.....	203
2. Простонародна вимова чужих слів	205
3. Вимова літературного <i>ф</i>	208
VI. “В Україні”, а не “на Україні”	211
1. Значення <i>в</i> та <i>на</i> при дієсловах руху	211
2. Значення прийменників <i>в</i> та <i>на</i> при географічних назвах	213
3. Уживаємо <i>на</i> при докладно границями не окреслених місцевинах.....	214
4. Місцевина з <i>на</i> є частина місцевини з <i>в</i>	215
5. Як постав вираз “на Україні”	216
6. При назвах незалежних держав уживаємо тільки <i>в</i> , ніколи <i>на</i>	219
7. Це Польща й Москва створили залежницьке “на Україні”	219
8. Хто говорить “на Україні”, той не вважає її самостійною	220
9. По старих пам’ятках часто маємо <i>в</i> Україні	221
10. Вираз “в Україні” в Шевченка	224

11. Час забути недержавницьку форму “на Україні”	226
VII. Гнучкість української мови	227
1. Окремішності української мови	227
2. Гнучкість і гармонійність української мови ..	229
3. Зміна у — в та і — й	231
4. Правила зміни у — в та і — й	234
5. <i>Увесь, ввесь, а не весь</i>	241
6. Уживання применників з — із — зо	242
7. Зміна кінцевого о на і в применниках та в приставках	245
8. Зміна приставки с- та з- на іс-, із-	247
9. Приставкове і- на початку слова	248
10. Уживання від — од	249
4. Приставні в та г	250
VIII. Подвійні форми в українській мові	252
1. Давальний відмінок однини	252
2. Знахідний відмінок іменників чоловічого роду однини в формі родового	254
3. Знахідний множини в формі називного	257
4. Клична форма	261
5. Числівниковий підмет	262
6. Двоїна	265
7. Географічні назви	269
8. Родовий відмінок географічних назв	279
9. Українські прізвища	282
10. Прізвища тільки на -ин, ніколи на -ін	287
11. Звуки и — і у власних іменах	291
12. Місцевий відмінок однини у прикметників ..	293
13. Займенники	294
14. Дієслово	295
15. Прислівник на по-	298
16. Прикметники повної й короткої форми ..	301
17. Відпад кінцевого або початкового голосного в слові	302
18. <i>Щоб, а не щоби</i>	304
19. <i>Що — то, а не чим — тим</i>	305

20. Частки в українській мові	306
21. Член в українській мові.....	307
22. Українська церковна вимова.....	309
23. Назви по батькові	313
24. Бережімо свою українську літературну мову чистою	315
IX. Історія українського правопису.....	318
1. Доісторичне “руське” письмо.....	318
2. Давній болгарський правопис	319
3. Євфиміїв правопис XIV віку	320
4. Північноукраїнські ознаки в правопису XV–XVII віків	323
5. Українське письмо	323
6. Форма українського писаного я	324
7. Друкарство й правопис	325
8. Правопис М. Смотрицького 1619 р.	327
9. Правопис П. Беринди	328
10. Правопис могилянський.....	329
11. Правопис XVII віку	331
12. Запровадження гражданки 1708 р.	333
13. Правопис за І. Котляревського	335
14. Історія українського правопису за XIX вік ..	336
15. Правопис О. Павловського 1818 р.	336
16. Правопис М. Максимовича 1827 р.	337
17. Правопис “Русалки Дністрової” 1837 р.	339
18. Кулішівка 1856 р.	340
19. Правопис Т. Шевченка.....	341
20. Київський правопис 1873 р.	341
21. Заборона українського правопису 1876 р.	342
22. Драгоманівка 1877 р.	343
23. Правописна боротьба в Галичині.....	344
24. Желіхівка 1886 р.	346
25. Запровадження фонетичного правопису в Галичині в 1893 р.	346
26. Грінченківка. Київський правопис 1908 року	347

27. Правописна система проф. І. Огієнка 1918–1919 рр.....	348
28. Академічний правопис 1920–1921 рр.	350
29. Система українського правопису 1928 р. ...	351
30. Новий академічний правопис 1945 р.....	355
31. Недостачі правопису 1945 р.	357
32. Правопис на еміграції	359
33. Загальний огляд нашого правопису.....	364
X. Хрестити, а не хрестити	366
1. Писати <i>хрестити</i> — ненауково	366
2. Недогляд чи насмішка?.....	368
3. Непорозуміння на еміграції.....	369
4. Комуністична агітація.....	370
5. <i>Хрест і Христос</i>	371
6. Висновки	374
XI. Святі слова пишмо з великої букви.....	375
1. Росіяни зламали українську традицію правопису	375
2. Українська правописна традиція	375
3. Київський правопис.....	377
4. Москва знищила нам наш могилянський правопис.....	378
5. Туга за святим	380
6. Писання святих назв — це велика й велична справа	381
7. Правила писання великих букв	382
8. Пишмо ж усі назви святих осіб та освячених речей тільки з великої букви!	392
XII. Апостроф.....	394
1. Істотне значення апострофа	394
2. Отвердіння губних звуків.....	395
3. Редукція давнього <i>и</i>	395
4. Стародавність отвердіння губних	396
5. Паєрик чи апостроф.....	396
6. Окрема вимова приростків	398
7. Появлення значка апострофа	399
8. Апостроф у новому письменстві.....	399
9. Брак питомого значка для апострофа	400

10. Апостроф для фонетичного правопису конче потрібний	401
11. Апостроф у галицькому письменстві	402
12. Апостроф — це наша окремішність	403
13. Писання з апострофом — це наша чисто українська ознака	403
14. Короткі правила писання з апострофом....	404
15. Усі пишімо з апострофом	406
XIII. Правописні нариси	406
1. “Та й”, а не “тай”	406
2. Воскресення і воскресіння	408
3. Вимовляти й писати треба <i>алилуя</i> , а не <i>алілуя</i>	409
4. Треба писати <i>ввечері</i> , а не <i>ввечорі</i>	411
5. <i>Київ</i> — з <i>Києва</i>	413
6. Називний множини на <i>-е</i> та <i>-и</i>	415
7. Помішання форм на <i>-е</i> з формами на <i>-и</i>	417
8. Звичайна відвічна форма <i>люде</i>	418
9. Поплутання <i>люде</i> — <i>люди</i>	419
10. Заскора ухвала	420
XIV. Післямова	421
1. Звикаймо до правописних словників	421
2. Кінцеве слово	422
Примітки (<i>Микола Тимошик</i>)	425
Зміст	428

Науково-популярне видання

Іван ОГІЄНКО
(митрополит Іларіон)

РІДНА МОВА

Упорядник, автор передмови і коментарів
Микола Тимошик

Редактор

Комп'ютерна верстка,
технічне редагування
та художнє оформлення
Коректор

Надія Тимошик

Олександр Судариков
Аліна Тимошик

Формат 70×100 1/32. Обл.-вид. арк. 19,5.
Папір офсетний № 1. Зам №2183

Науково-видавничий центр “Наша культура і наука”
Поштова адреса: а/с 1, Київ-107, 04107.
Електронна адреса: nkin@ukr.net

Свідоцтво про державну реєстрацію
суб'єкта видавничої діяльності ДК №719 від 17.12.2001

Віддруковано з оригінал-макета видавництва в ПП «Рута»

10014 м. Житомир, вул. М. Бердичівська, 17-а.
Реєстраційне свідоцтво серія ДК №3671 від 14 січня 2010р.
т. 47-48-24

*Об'єднаймося, нарешті,
у мові, — і це мовне
об'єднання, реалізація
соборної української мови
золотими буквами
залишиться не тільки в
історії української культури,
але й в політичній історії
нашого народу.*

*Народ, що не розуміє сили
й значення рідної мови
й не працює для збільшення
культури її, не скоро стане
свідомою нацією.*

*Іван Огієнко
(Митрополит Лвівський)*

Серія II
Зарубіжні першодруки

